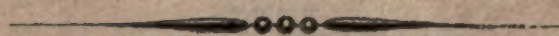

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00012471 9

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

CXXXVII.

PATRES QUINTI ECCLESIÆ SAECULI.

S. AUGUSTINUS.

XXX.

PROSTAT INSUPER VENALE

MONTIS PESSULANI,

APUD VIRENQUE, BIBLIOPOLAM;

PARISIIS,

APUD **BIBLIOPOLAM**, CUI NOMEN GALLICE;

SOCIÉTÉ POUR LA PUBLICATION DES BONS LIVRES

Rue des Saints-Pères, 16;

AQUIS SEXTIIS,

APUD **MASSIE** ET **JEAN**,

Via vulgo dicta du Pont-Moreau, 2.

PARISIIS — E TYPOGRAPHEO BOURGOGNE ET MARTINET,

VIA VULGO DICTA JACOB, N° 30.

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM,

COMPLECTENS

EXQUISITISSIMA OPERA

TUM DOGMATICA ET MORALIA, TUM APOLOGETICA ET ORATORIA;

ACCURANTIBUS

D. A. B. CAILLAU,

CANONICO HONORARIO CENOMANENSI ET CADURCENSI,

NONNULLISQUE CLERI GALLICANI PRESBYTERIS.

OPUS REGI DICATUM.

TOMUS CENTESIMUS TRIGESIMUS SEPTIMUS.

PARISIIS,

APUD PARENT-DESBARRES, EDITOREM,

Pluribus extraneorum ordinum insignibus decoratum

VIA VULGO DICTA DE SEINE, 48.

M. DCCC. XXXIX.

SANCTI AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI OPERUM

PARS VI.

OPERA POLEMICA.

COLLATIO CUM MAXIMINO ARIANORUM EPISCOPO.

CONTRA MAXIMINUM HÆRETICUM, ARIANORUM EPISCOPUM, LIBRI II.

DE TRINITATE, LIBRI XV.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

COLLATIO[1]

CUM MAXIMINO

ARIANORUM EPISCOPO[2].

LIBER I.

I. Cum Augustinus et Maximinus Hippone-regio unum in locum convenissent, præsentibus multis, tam clericis quam laïcis, Maximinus dixit : « Ego non ob istam causam in hanc civitatem adveni, ut altercationem proponam cum religione tua, sed missus a Comite Segisvulto contemplatione pacis adveni. Revera enim Eraclio presbytero amicali pactione mecum tractanti responsum dedi ut valui, ita tamen ab ipso provocatus; quique in tantum exarsit, ut etiam adventum tuum contra me provocaret. Et quia dignata est religio tua sibi facere injuriam, si interrogas, in quibus valeo responsum dabo. Si aliquid rationabile dixeris, necesse est ut sequar. Si quid enim de divinis Scripturis protuleris, quod commune est cum

[1] Alias : Contra Maximinum Arianorum Episc. liber primus. — [2] Habita anno Christi 427 aut 428. — [3] Vide D. Guillon, tom. xxii, pag. 86.

omnibus, necesse est ut audiamus : eæ vero voces quæ extra Scripturam sunt, nullo casu a nobis suscipiuntur : præterea cum ipse Dominus moneat nos et dicat : » Sine causa colunt me, docentes mandata et præcepta » hominum. »

II. Augustinus dixit : Si ad ista omnia respondere voluero, id etiam ego agere videbor, ne veniatur ad causam. Proinde ut cito agamus quod instat, dic mihi fidem tuam de Patre et Filio et Spiritu sancto.

Max. respondit : « Si fidem meam postulas, ego illam teneo fidem quæ Arimini a trecentis et triginta episcopis, non solum exposita, sed etiam subscriptionibus firmata est. »

III. Aug. dixit : « Jam dixi, et hoc ipsum repeto, quia respondere noluisti : Dic fidem tuam de Patre et Filio et Spiritu sancto.

Max. respondit : « Cum enim non defecerim a responsione, cur accusor a tua religione, quasi responsum non dederim. »

IV. Aug. dixit : Propterea dixi te respondere noluisse, quia dum ego quærerem ut diceres mihi fidem tuam de Patre et Filio et Spiritu sancto, quod et nunc posco, tu mihi non dixisti fidem tuam, sed nominasti Ariminense concilium. Fidem tuam volo nosse, quid credas, quid sentias de Patre et Filio et Spiritu sancto. Si dignaris, ore tuo audiam. Noli me mittere ad ea scripta, quæ modo aut præ manu non sunt, aut eorum auctoritate non teneor. Dic quid credas de Patre et Filio et Spiritu sancto.

Max. respondit : « Non ad excusandum me Ariminensis concilii decretum interesse volui, sed ut ostendam auctoritatem Patrum, qui secundum divinas Scripturas fidem

[1] Matth. xv, 9.

nobis tradiderunt illam, quam a divinis Scripturis didicerunt. Sin vero placet; « Quia corde creditur ad justitiam, » ore autem confessio fit ad salutem[1] : instructi etenim su- » mus et parati ad respondendum omni exposcenti de nobis » rationem de fide et spe quæ in nobis est[2] :» et præterea cum Dominus ipse Jesus dicat : « Qui me confessus fuerit » coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre » meo qui est in cœlis ; et qui negaverit me coram homi- » nibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui in cœlis » est[3] : » istud periculum timens, quamvis leges imperiales non ignoro, tamen præcepto Salvatoris edoctus, qui monuit nos et dixit : « Nolite timere eos qui occidunt » corpus, animam autem non possunt occidere[4] : » respondeo evidenter : Credo quod unus est Deus Pater, qui a nullo vitam accepit ; et quia unus est Filius, qui quod est et quod vivit, a Patre accepit ut esset ; et quia unus est Spiritus sanctus Paracletus, qui est illuminator et sanctificator animarum nostrarum. Et hoc de divinis Scripturis assero. Si jubes, prosequor testimonia : si in aliquo reprehenderit religio tua, dabo responsum in his in quibus reprehendi videor.

V. Aug. dixit : Movet me, quod ita posuisti proprie illuminatorem nostrum Spiritum sanctum : quasi Christus non sit illuminator noster. Hinc primo abs te volo audire quid sentias.

Max. respondit : « Nos enim unum auctorem Deum Patrem cognoscimus, a quo illuminatio omnis per gradus descendit. Nam denique et apostolus Paulus profert de se testimonium in Actibus Apostolorum dicens : « Sic enim » mandavit nobis Deus[5] : » et inter cætera : « Posui te in » lumen gentium[6]. » Si Apostolus in lumine gentium po-

[1] Rom. x, 10. — [2] I Petr. III, 16. — [3] Matth. x, 32, et Marc. VIII, 38. — [4] Matth. x, 28. — [5] Act. XIII, 47. — [6] Isaï. XLIX, 6.

situs est ut doctor, quanto magis Spiritus sanctus qui illuminator est Apostoli; in quo et Apostolus locutus est, secundum ipsius Apostoli dicta, quia nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto[1]. Utique illuminator est Spiritus sanctus, qui illuminavit Apostolum. Sed Spiritus sanctus a Christo accepit, secundum ipsius Christi testimonium, sicut ait in Evangelio Christus: « Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare » modo : cum autem venerit ille Spiritus veritatis, diri» get vos in omnem veritatem[2]. » Non enim loquetur a se, sed quæcumque audierit loquetur, et ventura annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Ergo Spiritus sanctus accepit a Christo, secundum testimonium Christi. Sine dubio autem Christus ipse confitetur, quod : « Doctrina mea non est mea, » sed ejus qui me misit Patris : » et, « Quod vidi et » audivi apud Patrem meum, loquor[3]. » Sive ergo Christus docens nos illuminat, Pater illuminat qui eum destinavit : sive Spiritus sanctus illuminat, illuminatio ad auctorem recurrit, qui est fons bonitatis : a quo consecutus, sive beatus Apostolus, sive etiam omnes sancti, illuminant quidem credentes, sed hæc illuminatio ad unum auctorem recurrit. Et ea de causa dicebat Propheta: « Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem timebo[4]. »

VI. Aug. dixit : Ego non nego illuminare Spiritum sanctum, sed utrum et Christus illuminet per se ipsum, et Pater illuminet per se ipsum, annon illuminent isti nisi per Spiritum sanctum : hoc requisivi breviter, hoc requiro.

Max. respondit : « Credo non latere religionem tuam, beatum dixisse apostolum Paulum : « Cum autem benig-

[1] I Cor. XII, 3. — [2] Joan. XVI, 12. — [3] Id. VII, 16, et VIII, 38. — [4] Psal. XXVI, 1.

» nitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non » ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundum » suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum re- » generationis et renovations Spiritus sancti, quem effu- » dit in nos abunde, per Jesum Christum Salvatorem » nostrum[1].» Secundum hanc regulam dico Spiritum sanctum et profiteor illuminatorem per Filium : ut ante dictum est : « Quem effudit in nos abunde, per Jesum » Christum Salvatorem nostrum.» Jam dedi responsum : quoniam sive Paulus illuminat, ad auctorem Deum Patrem recurrit hæc illuminatio ; sive Spiritus sanctus illuminat, ad auctorem recurrit illuminatio ; sive Christus illuminat, ad auctorem recurrit illuminatio. Et hoc magisterio Christi edoctus, prosequor, sicut ait ipse Christus : « Oves meæ vocem meam audiunt, et sequuntur me, » et ego vitam æternam do eis, et non peribunt in æter- » num, et non rapiet eos quisquam de manu mea. Pater » meus quod dedit mihi, majus omnibus est, et nemo po- » test rapere illud de manu Patris mei[2].» Et iterum sic ait : «Ego et Pater unum sumus[3].» Ergo ad defendendas oves, ad illuminandas, Pater et Filius unum sunt, concordes atque unanimes secundum hanc rationem quam audisti ; Quoniam nemo potest rapere de manu mea oves quas mihi dedit Pater : simili modo nec de manu Patris.»

VII. Aug. dixit : Res loqueris necessarias quidem, sed non ad causam. Ad interrogationem meam non respondisti, et tamen multa dixisti. Si velis, relicta quæstione quæ inter nos vertitur, reddere totum Evangelium, qui dies sufficiunt, quantum temporis spatium necessarium est? Breviter mihi dic, quoniam interrogavi te, utrum illuminet per se ipsum Christus, annon illuminet nisi per Spiritum sanctum. Non solum ad hoc respondere noluisti,

[1] Tit. III, 4. — [2] Joan. X, 27. — [3] Ibid. 30.

sed si me non fallit quod audivi, magis Spiritum sanctum per Christum illuminare dixisti.

MAX. respondit : « Non decet in religione, præterea cum de Deo loquamur, calumniam inferre. Ego et responsum dedi, et si non sufficiunt quæ diximus, addimus testimonia, quia per Jesum Christum Spiritus sanctus effusus est in omnes credentes. Sic enim legimus beatum Petrum dixisse : « Hunc Jesum suscitavit Deus, cujus » nos omnes testes sumus[1]. Dextera itaque Dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre effudit hoc donum quod nunc vos et videtis et auditis. Dixi enim quod omnia quæcumque suggerit nobis Spiritus sanctus, a Christo consecutus sit. Recurre ad testimonia ante lata, et invenies ita. »

VIII. AUG. dixit : Cum vis conari probare quod ipse non nego, in rebus superfluis necessarium tempus absumis. Ego non nego per Christum diffusum fuisse super credentes Spiritum sanctum. Sine causa hoc per tantas moras testimoniis probare voluisti, quod ipse confiteor. Ego hoc dixi, hoc quæsivi, hoc iterum dico : utrum Christus per Spiritum sanctum illuminet, an Spiritus sanctus per Christum illuminet : quia dixisti superius per Christum illuminare Spiritum sanctum. Si autem non recolis, recitentur verba tua in Gestis, ut appareat ea nos jussisse recitari, et probabo te dixisse quod quæro.

MAX. respondit : « Probatio erat necessaria, si non ipse temetipsum placasses. Jam enim prosecutus es in testimoniis quæ protuli, vel in ratione quam dedi, quod et ipse sic habeas. Cum finita sit ergo ista quæstio, propone aliam ad quam tibi respondeam. Nam professus es jam in quæstione ista satisfactum tibi fuisse. »

IX. AUG. dixit : Dixisti Spiritum sanctum per Chris-

[1] Act. II, 32.

tum illuminare, annon dixisti? Rogo te ut unum de duobus breviter mihi respondere digneris. Dixisti, annon dixisti?

MAX. respondit : « Ego Spiritum sanctum professus sum secundum Salvatoris magisterium, quia sive illuminat, a Christo accepit; sive docet, a Christo accepit, omnia quæcumque gerit Spiritus sanctus ab unigenito Deo consecutus est; et si parva sunt testimonia, addo. »

X. AUG. dixit : Ne dicat nos calumniari, legantur verba ipsius paulo superius.

ANTONIUS notarius ad locum recitavit : « Dico Spiritum sanctum et profiteor illuminatorem per Filium, ut ante dictum est, quem effudit abunde in nos per Jesum Christum Salvatorem nostrum. » Cumque recitatum est :

MAX. respondit : « Ut videtur, ipse potius dilationi studes, ut non ad principalem causam recurramus, sed per totum diem vis argumentis nos in una detinere quæstione. Nos enim recitamus, quod per Filium Spiritus sanctus sit effusus, et non tantum beatum Paulum testem produximus, verumetiam et Petrum priorem Apostolorum. Habet enim prosecutio nostra, quod Spiritus sanctus a Christo accepit, secundum præcedens testimonium : « Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntia» bit vobis[1]. » Idem itidem compulsus iterum dico, quia sive illuminat Spiritus sanctus, sive docet, sive instruit, omnia a Christo consecutus est; quia per Christum facta sunt omnia, et sine illo factum est nihil[2]. Christus dicit, quia a genitore suo omnia hæc consecutus est, et vivit propter Patrem, et omnis lingua confitetur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris[3]. « Et quia » omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris

[1] Joan. XVI, 14. — [2] Id. I, 3. — [3] Philip. II, 11.

» vir, caput autem Christi Deus[1]. » Et quia Filio Spiritus sanctus est subjectus : et quia Filius Patri est subjectus, ut charissimus, ut obediens, ut bonus a bono genitus. Nec enim Pater contrarium sibi genuit, sed talem genuit, qui etiam clamat et dicit : « Ego quæ placita sunt » Patri, facio semper[2]. »

XI. Aug. dixit : Si et Christus illuminat per Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus illuminat per Christum, par potestas est. Lege autem tu mihi subjectum Christo Spiritum sanctum, quod paulo ante dixisti. Quod autem dicis Dominum dixisse de Spiritu sancto : « De meo accipiet[3] : » ideo dictum est, quia de Patre accepit, et omnia quæ sunt Patris, sine dubio et Filii sunt. Nam ipse cum hoc dixisset, adjecit : « Ideo dixi : De meo accipiet[4] : quia omnia quæ habet Pater, mea sunt. » Dic ergo quod interrogavi, et testimoniis proba, subjectum Christo Spiritum sanctum : cum potius legamus ipsum dicentem, «Spiritus Domini super me, propter quod unxit » me, evangelizare pauperibus[5]. » Si super se ipse dixit Spiritum sanctum, quomodo tu dicis Spiritum sanctum Christo esse subjectum ? Dixit autem Christus, super se Spiritum sanctum : non quia super Verbum Dei est, quod est Deus ; sed quia super hominem, quod Verbum caro factum est[6]. Ubi enim scriptum est : «Verbum caro » factum est : » nihil aliud est quam, Verbum homo factum est. Quia, « Videbit omnis caro salutare Dei[7] : » nihil est aliud quam, omnis homo. Et : « In lege non » justificabitur omnis caro[8] : » nihil est aliud quam, omnis homo. Propter quod ergo Verbum caro factum est, et ille semetipsum exinanivit, formam servi accipiens[9],

[1] I Cor. XI, 3. — [2] Joan. VIII, 29 — [3] Id. XVI, 14. — [4] Isaï. XVI, I. — [5] Luc. IV, 18. — [6] Joan. I, 14. — [7] Isaï. XL, XL, 5. — [8] Rom. III, 20. — [9] Philip. II, 7.

ex ipse forma servi dixit, «Spiritus Domini super me.» Nam par potestas est, una substantia est, eadem divinitas. Ideo quamvis Trinitatem colamus, quia Pater non est Filius, nec Filius est Pater, nec Spiritus sanctus aut Pater aut Filius : tamen unum Deum colimus, quia ipsa Trinitatis ineffabilis et excelsa conjunctio unum Deum ostendit, unum Dominum. Ideoque dictum est : « Audi, » Israël, Dominus Deus tuus, Dominus unus est[1].» Quid nobis vultis facere duos Deos et duos Dominos? Dicitis Dominum Patrem et Deum Patrem, dicitis Dominum Christum et Deum Christum? Interrogo, utrum ambo simul unus sit? Respondetis, duo dii. Superest ut eis et templa et idola faciatis.

Max. respondit : « Religionis auctores nunquam in calumniam vertuntur. Interrogasti testimonia, ut ea quæ professus sum testimoniis docerem; et ipse pares atque æquales profiteris tres, Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Et præterea cum tres æquales professus sis, iterum conversus protulisti quidem testimonium divinarum Scripturarum, non ad æqualitatem pertinens, sed ad singularitatem omnipotentis Dei, quod unus sit omnium auctor. Ergo quia et ætate præcedis, et auctoritate major es, profer, instrue prius testimoniis, quod tres sint æquales, tres omnipotentes, tres innati, tres invisibiles, tres incapabiles : et tunc demum necesse est testimoniis ut acquiescamus. Si quo minus reddere rationem de divinis Scripturis non valueris, necesse me est, ut ad omnia quæ in præcedenti dixi, sive enim Patrem solum qui quod vivit a nemine accipiens, sive Filium, quod sum professus, quia quod vivit a Patre accepit, sive de Spiritu sancto quæ dixi, etiam quanta desideras testimonia proferam. »

XII. Aug. dixit : Ergo quod quæsivi ut dicere digna-

[1] Deut. vi, 4.

reris, non dixisti. quo testimonio probares subjectum Christo Spiritum sanctum : respondeo tamen ad ea quæ proposuisti. Sic non dicimus tres omnipotentes, quomodo non dicimus tres deos. Si enim de singulis interrogemur, utrum Deus sit Pater; respondemus, Deus : utrum Deus sit Filius : respondemus, Deus : utrum Deus sit Spiritus sanctus : respondemus, Deus. Cum autem de omnibus interrogati fuerimus, utrum tres sint; referimus nos ad divinam Scripturam dicentem : « Audi, Israël, Do» minus Deus tuus, Dominus unus est[1]. » Et in hac divina præscriptione condiscimus, eamdem ipsam Trinitatem unum esse Deum. Sic et de singulis si quæratur, utrum Pater omnipotens sit; respondemus, omnipotens : si Filius; hoc idem respondemus : si Spiritus sanctus; nec ipsum negamus omnipotentem. Nec tamen dicimus tres omnipotentes, quomodo non dicimus tres deos : sed sicut simul illi tres unus Deus, sic simul illi tres unus omnipotens est, et invisibilis unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus est. Sine causa ergo putas nos numero coarctari, cum divinitatis potentia etiam rationem numeri excedat. Si enim animæ multorum hominum accepto Spiritu sancto et quodam modo conflatæ igne charitatis unam animam fecerunt, de qua dicit Apostolus : « Erat » enim eis anima et cor unum[2] : » tot corda, tot millia cordium, unum cor fecit charitas Spiritus sancti; tot millia animarum unam animam dixit Spiritus sanctus, quam ipse unam animam fecit : quanto magis nos unum Deum dicimus, semper sibi invicem et inseparabiliter et ineffabili charitate cohærentes Patrem et Filium et Spiritum sanctum.

MAX. respondit : « Ac per hoc pares atque æquales dixisti, quod quidem testimoniis docere non valuisti, et ob

[1] Deut. VI, 4. — [2] Act. IV, 32.

istam rem ad aliam causam divertisti. Nos enim non diffidimus, sed certa cognoscentes fide, quod erat cor et anima una omnium credentium. Nec enim hoc præjudicat religioni nostræ, sed magis concordat. Sine dubio enim si omnium credentium erat cor et anima una, quare autem non Pater et Filius et Spiritus sanctus in consensu, in convenientia, in charitate, in unanimitate, unum esse dicantur? Quid enim fecit Filius, quod non placuit Patri? Quid præcepit Pater, in quibus non obtemperavit Filius? Quando enim Spiritus sanctus contraria Christo aut Patri tradidit mandata? Et constat secundum Salvatoris sententiam, quod ait : « Ego et Pater unum sumus[1] : » esse illos in concordia et in consensu unum. Sicut autem ipse professus es, Pater Pater est, qui nunquam fuit Filius ; Filius Filius est, qui semper Filius manet : et Spiritus sanctus Spiritus sanctus est, quod est et quod legimus, profitemur de Spiritu sancto, in hunc Spiritum sanctum, qui tantus ac talis est, ut etiam Angeli ipsi concupiscant in eum prospicere[2]. Tantus est iste Spiritus sanctus, ut sufficiat ubique omnium postulationes suscipere, et advocatione fungi. Et in hoc testem profero beatum Paulum, qui ait : « Nam quid oremus sicut oportet, nescimus, sed ipse Spi- » ritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus[3]. » Quod lego credo, quia gemitibus inenarrabilibus postulat Spiritus sanctus. Et ideo isto eruditus magisterio in tantum dico subjectum esse Spiritum sanctum, ut gemitibus postulet pro nobis. Unum autem profiteor Deum, non ut tres unus sit, sed unus Deus est, incomparabilis, immensus, infinitus, innatus, invisibilis quem et Filius ipse et oravit et orat, apud quem et Spiritus sanctus advocatione fungitur. Nam quia orat Filius Patrem, quamvis enim soleatis omnia illa testimonia quæ in sancto legimus Evan-

[1] Joan. x, 30. — [2] I Petr. I, 12. — [3] Rom. VIII, 26.

gelio, corpori applicare, attamen nostrum est perscrutati divinis Scripturis ostendere, quia et nunc sedens ad dexteram Patris interpellat pro nobis. Ea enim de causa dixi, et oravit, et orat; quia nunc utique interpellat pro nobis, sicut ait Apostolus: « Quis accusabit adversus electos Dei? » Deus qui justificat? Quis est qui condemnet? Christus » qui mortuus est, imo magis, qui et resurrexit, qui et est in » dextera Dei, qui et interpellat pro nobis [1]? » Æque cum Discipulis positus Christus, sic se rogaturum promisit, dicens : « Si diligitis me, mandata mea servate, et ego » rogabo Patrem, et alium advocatum dabit vobis, ut vo- » biscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic » mundus accipere non potest, quoniam non videt eum, » nec novit eum: vos autem vidistis eum, et cognoscitis » eum, quia apud vos manet, et in vobis est [2]. » si sufficiunt hæc, bene est: si quo minus, addam quanta jubes testimonia. »

XIII. Aug. dixit: Ea quæ nos confitemur, nobis probare non debes. Hoc enim faciendo, nihil aliud, sicut superius dixi, quam necessarium tempus absumis. Scimus Filium Dei Filium esse Dei: scimus a se ipso non esse, sed genitum esse a Patre. Patrem vero ipsum ingenitum esse, a nullo esse, a nullo vitam accepisse : Filium vero a Patre accepisse vitam, sed non ita tanquam fuerit aliquando sine vita, ut acciperet vitam. Dedit enim ei vitam, gignendo eum vitam, dedit ei vitam. Æqualitatem autem ostendit dicendo : « Sicut habet Pater vitam in semet- » ipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso [3]. » Vitam in semetipso habet Pater; æqualem vitæ Patris vitam in se habet Filius : sed tamen Filius a se ipso vitam non accepit quia non a se ipso natus est, a Patre natus est. Gignendo dedit, non quia jam erat Filius sine

[1] Rom. VIII, 33. — [2] Joan. XIV, 15. — [3] Id. V, 26.

vita, et dedit ei vitam; quomodo nos peccatores facti sumus sine vita, et per indulgentiam et gratiam accepimus vitam : ille vitam accepit a Patre, quia vita natus est a Patre. Ac per hoc tu non potuisti dicere subjectum esse Filio Spiritum sanctum, nisi quia gemitibus interpellat pro nobis. Videtur enim tibi illa Perfectio Sanctitatis in gemitibus semper esse, nec respirare a gemendo. O æterna miseria! intellige locutionem, et blasphemiam devitabis. Sic enim dictum est : « Gemitibus interpellat [1]; » ut intelligeremus, Gemitibus interpellare nos facit. Adest enim nobis, et infundendo Charitatem nobis, facit nos interpellare gemitibus. Denique alio loco cum dicit Apostolus, » Clamantem, Abba, Pater; » alio loco dicit : « In quo » clamamus, Abba, Pater : » exposuit quid sit : « Clamantem, Abba, Pater; » dicendo : « In quo clama» mus [2]. » Ac per hoc qui est clamantem, nisi clamare facientem? Do exemplum locutionis hujus : Nonne Deus est omnium præscius futurorum? Quis hoc negabit insanus? Tamen ait Apostolus : « Nunc autem cognoscentes » Deum, imo cogniti a Deo [3]. » Si nunc eos cognovit Deus, non eos noverat, non elegerat, non prædestinaverat mundi constitutionem. Sed sic dixit : « Nunc autem » cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo : ut intelligerent » Deum fecisse in eis cognitionem suam [4]. » Cognoscentes Deum. Quid est : « Cognoscentes Deum? » Nolite vobis arrogare, nolite superbire : cogniti estis a Deo. Quid est, cogniti estis a Deo? Cognitores suos Deus vos fecit. Deus vobis dedit ut cognoscatis. Quomodo est et illud Domini : « Nunc cognovi, » dicit Abrahæ Dominus : « Nunc cog» novi quoniam timeas dominum [5]. » Quando attulit filium suum ad holocaustum Abraham, dicit ei Deus, « Nunc

[1] Rom. VIII, 26. — [2] Galat. IV, 6. — [3] Rom. VIII, 15. — [4] Galat. IV, 9. — [5] Gen. XXII, 12.

» cognovi. » Ipsa est tota Dei præscientia? Tunc cognovit, quando dixit: « Nunc cognovi: » Sed quid est: « Nunc » cognovi? » Id est, nunc cognoscere te feci. Si ergo has locutiones sicut libris divinis eruditus agnosceres, de gemitibus illis quibus dictum est gemitibus interpellare Spiritum sanctum, non eum faceres miserum. Quid enim est aliud, semper gemens, quam semper miser? ideo nos gemimus, quia miseri sumus. Et gratias Spiritui sancto, quia charitate æterni sæculi facit nos gemere, propter quod dictus est gemens. Facit nos clamare, propter quod dictus est clamans. Facit nos cognoscere Deum, propter quod dictum est, « Imo cogniti a Deo. » Facit Abraham Deus cognoscentem, propter quod ei dixit, « Nunc cognovi. »

Maxim. respondit: « In quibus nos reprehendis, in ipsis ipse detegeris. Certum est enim, et divina nos monet Scriptura, quod ex multiloquio non effugies peccatum, parcens autem labiis, sapiens eris [1]. Quamvis etiam et si per totum diem quisque de divinis Scripturis proferat testimonia, non in verbositate illi imputabitur revera: quod si aut litteraria arte usus, aut expressione spiritus sui quisque concinnet verba quæ non continent sanctæ Scripturæ et otiosa sunt et superflua. Sufficit mihi, qui ad istam regulam te adduxi, ut profitearis quod Pater Pater est, quia innatus est, quia a nemine accepit vitam; et quia Filius a Patre consecutus est vitam; et quia Spiritus sanctus Spiritus sanctus est; dicendo autem unum Deum, bene quidem faceres, si confitendo unum Deum, non Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum diceres Deum, contra tuam sententiam veniens. A nobis unus colitur Deus; innatus, infectus, invisibilis, qui ad humana conjugia et ad humanam carnem non descendit. Est autem et Filius

[1] Prov. x, 19.

secundum Apostolum, non pusillus sed magnus Deus. Sicut ait beatus Paulus : « Expectantes beatam spem et » adventum gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu » Christi[1]. » Iste enim magnus Deus Christus dicit, quod ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum[2]. De sua enim subjectione unum statuit Deum. Iste est ergo unus Deus, ut jam recitavimus testimoniis, quem Christus et Spiritus sanctus adorant, et omnis creatura veneratur et colit : hac ratione unum profitemur. »

« Non tamen quod copulatio vel permixtio Filii cum Patre, aut vel certe Spiritus sancti cum Filio vel cum Patre, faciat unum Deum. Sed quia ille solus unus perfectus est Deus, qui ut ipse prosecutus es, vitam a nemine accepit, qui Filio dedit suo exemplo habere vitam in semetipso : copulatos quidem dicimus in charitate et in concordia. Jam ut superius reddidimus rationem, alterum esse Patrem, et non ipsum Filium, ipse nos instruit Salvator, dicendo : « Si ego testimonium dico de me, testimo» nium meum non est verum, alius est qui testificatur de » me[3]. » Et ne præsumptorio spirtitu quidam putarent, quod aut de Joanne Baptista dixerit alium, aut forte de Petro apostolo vel Paulo : ipse prosecutus est : « Vos mi» sistis ad Joannem, et testimonium reddidit veritati. Ego » autem testimonium ab homine non accipio : sed hæc » dico, ut vos salvemini. Ille, inquit, lucerna fuit ardens » et lucens, vos autem voluistis ad horam exultare in lu» mine ejus. Ego autem habeo testimonium majus Joanne. » Opera quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera » quæ ego facio, testificantur de me, quia Pater me mi» sit[4]. Et qui misit me Pater, ipse testificatur de me. » Quis tam stultus est, ut non intelligat quoniam alius de

[1] Tit. II, 13. — [2] Joan. XX, 17. — [3] Id. V, 31. — [4] Ibid. 33.

alio testimonium perhibuit, Pater de Filio, qui utique et dicebat : « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene » complacui, ipsum audite[1]? » Dilectum lego, et credo quod Pater est qui diligit, et Filius qui diligitur. Unigenitum audio Christum, et non dubito quia unus ab uno est genitus. Primogenitum Paulus clamat, dicens : « Qui » est imago Dei invisibilis, primogenitus universæ crea- » turæ[2]. » Et profiteor secundum sententiam divinarum Scripturarum, quod est Filius primogenitus, et non ingenitus : et quia in illo creata sunt omnia quæ sunt in cœlis, et quæ sunt in terra, visibilia et invisibila, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates : omnia per ipsum facta sunt, et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant : et iste Filius Dei, Deus unigenitus, cum sit ante omnes. Ipse enim dicit : « Quod vidi apud Patrem meum, loquor[3], » Iste Filius etiam, quod vos carni ascribitis, in sancto ait Evangelio : « Si diligeretis me, gauderetis utique, quoniam » vado ad Patrem. quoniam Pater major me est[4]. » Ista enim legentes credimus, et profitemur secundum Apostolum, quod ei omnia subjecta sint ut magno Deo[5]. Iste enim magnus Deus, quem talem genuit Pater, ut ipse prosecutus es, utique majorem Patrem confessus est[6], ut statuat illum unum Deum, in cujus et sinu describitur a Joanne evangelista. Audi utique ipsum clamantem et dicentem de invisibilitate omnipotentis Dei, quod Deum nemo vidit unquam, unigenitus Filius qui est in sinu Patris ipse narravit[7]. Hinc instructus Paulus clamat, et dicit : « Beatus et solus potens, rex regum et Dominus do- » minantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem » habitat inaccessibilem, quem vidit hominum nemo,

[1] Matth xvii, 5. — [2] Coloss. i, 15. — [3] Joan. viii, 28. — [4] Id. xiv, 28. — [5] 1 Cor. xv, 27. — [6] Tit. ii, 13. — [7] Joan. i, 18.

» neque videre potest, cui honor et potestas in sæcula. » Amen[1]. » De hoc iterum dicit : « Soli sapienti Deo per » Jesum Christum, cui gloria in sæcula. Amen[2]. » Et ideo unus Deus a nobis pronuntiatur : quia unus est super omnia Deus innatus, infectus, ut prosecuti sumus. Filium autem natum si Paulo non credis dicenti : « Pri» mogenitum universæ creaturæ[3] : » vel ipsi Filio crede dicenti ad Pilatum, cum ei diceret : « Ergo tu rex es ? » Ait Christus : « Ego in hoc natus sum[4]. » Natum lego, et profiteor quod lego : primogenitum lego, non discredo : unigenitum lego, etiamsi ad equuleum suspendar, aliter non sum dicturus : quod docent nos sanctæ Scripturæ, profiteor. Tu enim qui dicis, quod unus sit Pater et Filius, dic Patrem unigenitum, dic primogenitum : dic quæ sunt Patris in Filio, dic Filium unigenitum, dic innatum, dic quia nemo eum vidit unquam, neque videre potest. Prosequere de Spiritu sancto talia qualia de Patre legimus, ut æqualem ostendas Spiritum sanctum Patri. Dic rogo, habe me discipulum. Prosequere de Filio, quod Filius sit innatus, quod sit sine origine. Si æqualis, utique talis : si talis, utique innatus : si innatus, utique nec vidit eum quisquam hominum. Da testimonia, et instrue, et doce, et habebis me discipulum. »

XIV. Aug. dixit : A vobis unum Deum coli dixisti, sicut te loquente advertere potui : consequens est ut aut non colatis Christum, aut non unum Deum colatis, sed duos. Dixisti etiam de Patre, quod ad humana contagia et ad humanam carnem non descenderit. Si forte nescis, contagia ubi dicuntur, aliquam contaminationem significant : voluisti ergo Christum intelligi venisse ad humana contagia : ergo humana carne inquinatum professus es

[1] I Tim. VI, 15. — [2] Rom. XVI, 27. — [3] Coloss. I, 15. — [4] Joan. XVIII, 37.

Christum. Ego autem dico, imo catholica fides, quam cum Ecclesia Christi teneo, Dominum nostrum Jesum Christum sic factum esse Verbum carnem, ut nulla de humano genere et de humana carne contagia pateretur. Venit enim mundare, non coinquinari. Suscepit ergo animam humanam, et carnem humanam sine ulla peste contagii : et utrumque, id est, et animam humanam et carnem humanam, in se ipso salvare dignatus est. Sed quia de ejus invisibilitate veritati, quantum video, non vis acquiescere, rogo ut cogites secundum carnem et secundum hominem fuisse visibilem Christum. Nam secundum id quod Verbum est Deus apud Deum, et ipse invisibilis est. Sapientia Dei est Christus : humana sapientia invisibilis est; et Dei sapientia visibilis erit? Quantum ergo attinet ad illam naturam in qua æqualis est Patri, pariter est Deus, pariter omnipotens, pariter invisibilis, pariter immortalis. Dixisti etiam, quantum adverti, sic accipiendum esse quod ait Apostolus : « Qui solus habet » immortalitatem[1] : » ut in hac sententia solus Pater accipi debeat. Ergo Verbum Dei mortale vis esse? Sapientia Dei non est immortalis secundum te. Non intelligis qui non potuisset ullo modo mori Filius, nisi carnem mortalem suscepisset a nobis? Denique caro in illo mortua est, non ipse mortuus est quantum ad Deum pertinet, quantum ad divinitatem attinet, qua æqualis est Patri. Sic enim hominibus ait : « Nolite timere eos qui corpus » occidunt, et postea non habent quid faciant[2] : » quia anima mori non potest; Verbum Dei mori potest? Sapientia Dei mori potest? Unigenitus ille non assumpta carne mori potuit? Assumpta autem carne qua factus est homo, sicut æqualem se novit quando dicit : « Ego » et Pater unum sumus[3]; » sic se novit minorem : « Quia

[1] I Tim. VI, 16. — [2] Luc. XII, 4. — [3] Joan. X, 30.

» Verbum caro factum est, et habitavit in nobis[1]. Non » rapinam arbitratus est esse æqualis Deo[2]. » Natura enim erat, non rapina : non enim usurpavit hoc, sed natus est hoc. « Verumtamen semetipsum exinanivit formam » servi accipiens[3] : » (agnovisti æqualem, jam incipe agnoscere minorem :) formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo.

Ecce qua forma major est Pater : discerne dispensationem suscepti hominis a manente immortaliter divinitate, et non erras in verbis quæ multum amas dicere, et ea non dignaris sapere. Profiteor autem, sicut dicis Patrem innatum, Filium natum. Sed non ideo sunt diversæ naturæ atque substantiæ, quia ille non natus est, ille natus est. Etenim si natus est, Filius est : si Filius est, verus Filius est, quia unigenitus est. Nam et nos dicti sumus filii : sed numquid unigeniti sumus tot filii? Aliter ille Filius unigenitus : ille natura Filius, nos gratia filii : ille unigenitus de Patre natus, hoc est quod Pater secundum naturam, secundum substantiam. Qui autem dicit eum propterea quia natus est, ideo alterius esse naturæ, negat verum Filium. Habemus autem Scripturam : « Ut simus in vero Filio ejus Jesu Christo, ipse » est Deus verus et vita æterna[4]. » Quare verus Deus? Quia verus Dei Filius. Si enim animalibus dedit ut non generent nisi quod sunt : homo hominem generat, canis canem, et Deus Deum non generat? Si ergo ejusdem substantiæ est, quare dicis minorem? An forte, quia homo pater quando generat filium, etsi homo hominem generat, tamen major minorem generat? Expectemus ergo ut crescat Christus, quomodo crescunt homines quos generant homines. Si autem Christus ex quo natus est, quod non est a tempore, sed ab æternitate, quod est hoc est, et

[1] Joan. I, 14. — [2] Philip. II, 6. — [3] Ibid. 5. — [4] I Joan. V, 10.

tamen minor est : melior est humana conditio; quia homo vel crescere potest, et aliquando venire habet ad ætatem patris sui, ad robur patris sui, ille nunquam, quomodo verus Filius? Usque adeo autem Filium agnoscimus Deum magnum, ut Patri dicamus æqualem. Itaque sine causa nobis, quod valde profitemur, testimoniis et multiloquio probare voluisti. Dicit autem : « Deum » meum et Deum vestrum[1] : » attendens formam hominis in qua erat.

Cæterum quantum attinet ad illud quod dixit Joannes : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud » Deum, et Deus erat Verbum[2] : » non est Pater Dei Deus, sed Deus est Christi, quia Christus factus est homo. Unde et ipse dicit in Psalmis, cur illi sit Pater Deus : « De ventre matris meæ Deus meus es tu[3]. » Quando dicit de ventre matris sibi illum esse Deum, ostendit propter hoc esse Deum Patrem Filio, quia homo est Filius, secundum quod Pater major est Filio. Unde dicit : « Deum meum et Deum vestrum[4]. » Inde est et illa subjectio quam non debemus mirari secundum hominem redditam Patri, quando, sicut scriptum est, etiam parentibus subditus erat[5] : et de illo scriptum est : « Minorasti » eum paulo minus ab Angelis[6]? » Vellem autem hoc etiam aliquibus Scripturarum testimoniis doceres nos, ubi legatur adorari Patrem a Spiritu sancto. A Filio autem accipio, etiamsi non proferas testimonia, quoniam homo adorat Deum : admittitur facile, secundum hominem dictum, quamvis nec hoc legas. Tamen specialiter de te exigo, ut adoratum Patrem a Spiritu sancto legas nobis, aut commemores testimonium divinum : fortassis enim sit, sed me fugiat : ut si inveneris, respondeam

[1] Joan. xx, 17. — [2] Id. i, 1. — [3] Psal. xxi, 11. — [4] Joan. xx, 17. — [5] Luc. ii, 51. — [6] Psal. viii, 6.

quomodo id accipi debeat, sicut de gemitibus Scripturarum solemni locutione respondi. Quod autem dicis, quod per illam copulationem ineffabilem non sit unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus : vis nosse quantum valeat ista copulatio? Non ex locutionibus nostris, sed ex divinis Eloquiis certe manifestum est, aliud esse spiritum hominis, aliud esse Spiritum Dominum; unde dicitur : « Dominus Spiritus est, » id est, quia corpus non est : et tamen ait Apostolus : « Qui adhæret meretrici, unum corpus est; qui autem adhæret Domino » unus spiritus est[1]. » Si ergo ista adhæsio diversarum naturarum spiritus (quia aliud est hominis, aliud Dei), fecit unum Spiritum; non vis ut tantum adhæreat Patri Filius, ut sit unus Deus? Hoc accipe etiam de Spiritu sancto, qui Deus est.

Cæterum si Deus Spiritus sanctus non esset, templum utique nos ipsos non haberet. Scriptum est quippe in Apostolo : « Nescitis quia templum Dei estis; et Spiritus » Dei habitat in vobis? » Et iterum : « Nescitis quia cor» pora vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem » habetis a Deo[2]? » Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis et lapidibus faceremus, anathemaremur a veritate Christi et ab Ecclesia Dei; quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo? Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuicumque creaturæ, quomodo non est Deus verus cui non templum facimus, sed nos ipsi templum sumus? Quomodo autem dixerit Christus : « Sicut habet » Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam » in semetipso[3], » superius respondi. Concordia autem et charitate, quia dicis factum fuisse, ut unum sint Pater et Filius; quando mihi protuleris dictum esse, quod

[1] 2 Cor. III, 17. — [2] 1 Cor. VI, 19. — [3] Joan. V, 26.

unum sint quæ sunt diversæ substantiæ, tunc cogitabo quid debeam respondere. Legimus enim : « Qui plantat » et qui rigat unum sunt[1] : » sed ambo homines erant, ejusdem substantiæ fuerant, non diversæ. Item legimus ipso Christo dicente : « Ut sint unum, sicut et nos unum » sumus[2]. » Non dixit : Ut ipsi et nos unum; sed, Ut ipsi sint unum, in natura sua et in substantia sua, concordi æqualitate quodam modo uniti atque conflati : sicut Pater et Filius et Spiritus sanctus unum, propter individuam eamdemque naturam. Aliud est enim, unum sunt : aliud, unus est. Quando dicitur, unum sunt; etsi non dicatur quid unum, intelligitur una substantia. Quando dicitur, unus est, de duabus diversisque substantiis, necesse est ut quæratur quid unus. Verbi gratia, diversa substantia est anima et corpus, tamen unus homo : diversa substantia est spiritus hominis et Spiritus Dei, tamen cum Domino adhæret, unus spiritus est[3] : addidit, spiritus; non dixit, unum sunt. Ubi autem dicitur, unum sunt, una substantia significatur, quod vos non vultis, et audetis dicere verum Christum Dei Filium vos confiteri. Non autem ideo major est Pater, quia testimonium dicit de Filio. Nam et Prophetæ perhibuerunt Filio testimonium. Alius est quidem qui perhibet testimonium, alius cui perhibetur : quia Pater Pater est, Filius Filius est. Non quia unum non sunt, aut unus Deus non sunt, quando cohærentes atque conjuncti sunt, quod semper sunt. Sic autem dicis hinc inter Patrem et Filium esse diversitatem, quia Pater diligit et Filius diligitur; quasi negare possitis, quod Filius diligat Patrem. Si ambo se invicem diligunt; cur negatis eos unius esse naturæ? Quod dixi de Patre unde dictus sit major, quia propter formam servi dictum est :

[1] I Cor. III, 8. — [2] Joan. XVII, 11. — [3] I Cor. VI, 17.

hoc dico et de invisibilitate, quoniam visibilis Filius propter eamdem formam servi dictus est.

Cæterum quantum attinet ad ipsam divinam substantiam, vel Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, omnino est invisibilis. Nam quando se patribus divinitas ostendebat, per subjectam creaturam se invisibilem demonstrabat. Nam per ipsam suam naturam usque adeo invisibilis est, ut ipse Moyses ei cum quo facie ad faciem loquebatur, diceret, « Si inveni gratiam ante te, ostende » hi temetipsum manifeste[1]. » Volebat enim eum videre, sicut videtur Deus oculis cordis. « Beati enim mundi » corde, quia ipsi Deum videbunt[2]. » Sic volebat videre Moyses eum cui dicebat : « Ostende mihi temetipsum ma» nifeste : » sicut et invisibilia Dei per ea quæ facta sunt conspiciuntur. Sic enim ait Apostolus : « Invisibilia enim » ejus per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, » sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas[3]. » Ecce intelligendo conspiciuntur invisibilia Dei, et tamen invisibilia dicuntur. Et omnia per ipsum facta sunt Christum[4], et visibilia et invisibilia, et ipse a nobis credi visibilis potest? Hinc etiam dicis de Patre tantum intelligi debere quod ait Apostolus, « Soli sapienti Deo[5]. » Ergo solus est Pater Deus sapiens, et non est sapiens ipsa Dei Sapientia, quod est Christus, de quo ait Apostolus, Christum Dei Virtutem et Dei Sapientiam[6]. Superest ut dicatis (quid enim non audetis?) insipientem esse Sapientiam Dei. Sic autem dicis Patrem infectum, quasi Filius factus sit, per quem facta sunt omnia. Scito factum esse Filium, sed in forma servi. Nam in forma Dei usque adeo non est factus, ut per illum facta sint omnia. Si enim ipse factus est, non per illum sunt omnia facta,

[1] Exod. XXXIII, 13. — [2] Matth. V, 8. — [3] Rom. I, 20.— [4] Joan. I, 3.— [5] Rom. XVI, 27. — [6] 2 Cor. I, 24.

sed cætera. Non itaque dico Filium ingenitum : sed Patrem genitorem, Filium genitum. Hoc tamen genuit Pater quod est : alioquin non est verus Filius, si quod est Pater, non est Filius; sicut de partubus animalium supra diximus; quia veri filii hoc sunt per substantiam quod parentes. Quid est autem quod poscis, ut ostendam tibi æqualem Patri Spiritum sanctum esse, quasi tu ostenderis Patrem majorem esse Spiritu sancto, sicut potuisti ostendere de Filio, propter formam servi? Scimus enim dictum esse Patrem Filio majorem esse, quia in forma servi erat Filius : et adhuc in forma est humana Filius, quam levavit in cœlum. Propterea dictum est de illo quod et nunc interpellat pro nobis[1]. Et sempiterna erit in regno hæc eadem forma immortalis. Propter quod dictum est, « Tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit om-» nia[2]. » Nam de Spiritu sancto qui nullam suscepit creaturam ad unitatem personæ suæ, quamvis se per subjectam creaturam visibiliter et ipse, sive per columbæ speciem[3], sive per linguas igneas sit demonstrare dignatus[4], nunquam dictus est eo major Pater, nunquam dictus est Spiritus sanctus adorasse Patrem, nunquam dictus est minor Patre. Sed dicis de Filio, « Si æqualis esset, utique talis : » id est, ut quia non est ingenitus, non videatur talis. Posses dicere non esse hominem quem genuit Adam, quia ipse Adam non est genitus, sed factus a Deo. Si autem potuit Adam esse, et non esse genitus, et tamen hoc generare quod erat ipse, non vis ut potuerit Deus Deum æqualem sibi? Puto me tibi ad omnia respondisse. Sed si non vis esse discipulus, noli esse multiloquus.

Max. dixit : 1° « Loqueris quasi auxilio principum munitus, nihil secundum timorem Dei. Longas horas sustinui, exposuisti ut tibi visum est. Respondemus Deo

[1] Rom. VIII, 34. — [2] I Cor. XV, 28. — [3] Matth. III, 16. — [4] Act. II, 3.

auxiliante ad omnia. Nec enim nudo sermone, sed testimoniis divinarum Scripturarum muniti. Tantum sicut nos patientes fuimus exponente tua religione, et ipse cum tuis patientiam accommoda, ut ad singulos tuos sermones demus responsum, sicut et ipse ad nostros respondisti quod tibi placuit. »

2° « Nos Christum colimus ut Deum omnis creaturæ. Nam quia adoratur et colitur, non tantum ab hominum natura, verumetiam et ab omnibus Virtutibus cœlestibus, audi clamantem beatum Paulum : « Hoc enim sentite in » vobis quod et in Christo Jesu : qui cum in forma Dei » esset, non rapinam arbitratus est esse se parem Deo, » sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in » similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut » homo : humiliavit semetipsum, factus obediens usque » ad mortem, mortem autem crucis : propter quod et » Deus eum superexaltavit, et donavit ei nomen quod est » super omne nomen[1]. » Illud utique quod tu in tuis prosecutionibus, sciens quod professioni tuæ erat contrarium, subducendum putasti, sciens quia lectio te argueret. Nam quod omne genu flectatur Christo, utique sic prosequitur ipse Paulus, cum dixisset, « Donavit illi » nomen quod est super omne nomen : » sequitur, « Ut » in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, ter- » restrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, » quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. » Dicendo enim, « Ut in nomine Jesu omne genu flectatur, » cœlestium, terrestrium, et infernorum : » universa conclusit. Nihil est in cœlo quod non genu flectat Christo : nihil remansit in terra quod non genu flectat Christo : nihil in inferis quod non genu flectat Christo. Et hoc Pater ei donavit. Possunt enim probare qui legunt, si

[1] Philip. II, 5-7.

ex mea auctoritate vel ex multiloquio, ut accusas, hanc prosecutionem feci, aut certe de auctoritate divinarum Scripturarum respondeo. »

3° « Dicis Spiritum sanctum quod æqualis sit Filio. Da testimonia, ubi adoratur Spiritus sanctus, ubi ei cœlestia et terrestria et inferna genu flectant. Nos enim, quod adorandus sit Deus Pater, beato Paulo apostolo clamante didicimus : « Propterea flecto genua mea ad Patrem Do- » mini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in » cœlis et in terra nominatur[1]. » Auctoritate sanctarum Scripturarum adoramus Patrem : æque ab ipsis divinis Scripturis instructi, colimus et adoramus Deum Christum. Si alicubi adorandus sit Spiritus sanctus : si Pater ei sic perhibuit testimonium, si Filius, si ipse de se ista amplexus est, lege præter quam diximus ex divinis Scripturis. »

4° « Quod Christus est in dextera Dei, quod interpellat pro nobis[2], sic etiam in alio loco ipse prosequitur Paulus dicens : « Quæ sursum sunt quærite, ubi Christus » est in dextera Dei sedens[3]. » Sic ad Hebræos ipse scribens ait : « Purificatione peccatorum facta, consedit ad » dexteram magnitudinis in excelsis[4]. » Sic utique et Spiritus sanctus jam ante per Prophetam præcinuerat, dicens : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis[5]. » Sic et ipse Filius in Evangelio professus est. Præterea ad illum principem qui eum adjurans dicebat : « Dic nobis » si tu es Christus Filius Dei benedicti[6] : » ait ipse, Ego » sum : » vel certe, « Tu dicis : et a modo videbitis Filium » hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei[7]. »

5° « Nos enim Spiritum sanctum competenter hono-

[1] Ephes. III, 14. — [2] Rom. VIII, 34. — [3] Coloss. III, 1. — [4] Hebr. I, 3. — [5] Psal. CIX, 1, et Matth. XXII, 44. — [6] Marc. XXIV, 61. — [7] Matth. XXVI, 64.

ramus ut doctorem, ut ducatorem, ut illuminatorem, ut sanctificatorem : Christum colimus ut creatorem : Patrem cum sincera devotione adoramus ut auctorem : quem et unum auctorem ubique omnibus pronuntiamus. Istæ enim calumniæ de philosophicæ artis instructione veniunt. Non puto te minus legisse quod ait Apostolus : « Quoniam Christus utique cum non esset peccator, pro » nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in » ipso[1]. » Nec hoc sane ad te forte pervenit, quod dixerit Scriptura : « Maledictus omnis qui pendet in ligno[2]. » Quod interpretans beatus apostolus Paulus dicit : « Factus » pro nobis maledictum, ut benedictio in gentibus adim- » pleretur[3]. » Nec hoc sane pervenit ad te, quod ait ipse Paulus : « Primus homo Adam de terra terrenus, secun- » dus homo Dominus de cœlo cœlestis advenit[4]. » Ergo et Christus suscepit hominem, ut ipse exposuisti. Et ea de causa diximus, quod ad terrena contagia descendit. Non enim ignoramus illum secundum quod legimus, « Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore » ipsius : qui cum malediceretur, non remaledicebat ; » cum pateretur, non comminabatur[5] : » commendabat autem se judicanti juste. Nec hoc ignoramus quod ait Baptista Joannes : « Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit pec- » catum mundi[6]. » Constat, ut et ipse prosecutus es. Nec enim ad omnia obstinati esse debemus, ut non quæ bene dicis laudemus. Valde enim justa est prosecutio tua, quia ob hoc venit Christus, ut nos potius a peccatis et ab iniquitatibus mundaret ; non tamen ut ipse contaminaretur, sicut et ipse prosecutus es. Certum est enim, quod secundum divinitatis suæ substantiam illam beatam, quam habuit ante mundi constitutionem, ante sæcula, ante tem-

[1] 2 Cor. v, 21. — [2] Deut. xxi, 23.— [3] Galat. iii, 13.— [4] 1 Cor. xv, 47. — [5] 1 Petr. ii, 22. — [6] Joan i, 29.

pora, ante dies, ante menses, ante annos, antequam quidquam esset, ante aliquam excogitationem, in illa beata natura Deus natus a Patre est. »

6° « In Deo enim comparatione digna uti decet. Hoc sane mihi displicet, et valde animo dolui in tua prosecutione : ut enim diceres, quod homo hominem generat, et canis canem : tam fœda comparatio in illam tantam immensitatem produci non debuit. »

7° « Quis autem ignorat quod Deus Deum genuit, quod Dominus Dominum genuit, quod Rex Regem genuit, quod Creator Creatorem genuit, quod bonus bonum genuit, quod sapiens sapientem genuit, quod clemens clementem genuit, potens potentem? Nihil subtraxit Pater in generando Filium. Nec enim invidus, sed ut fons bonitatis tantum bonum genuit : cujus bonitatis testis est omnis creatura, secundum tuam ipsius prosecutionem, quam valde laudo, ubi de divinis Scripturis protulisti, dicendo, « Invisibilia enim ejus a creatura mundi, per » ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna » quoque virtus ejus ac divinitas[1]. »

8° « Adhuc autem adjicio, non contraria his quæ bene sunt dicta dicens, sed consensum accommodans : quoniam ex magnitudine pulchritudinis condigne Creator eorum cognoscitur atque colitur. Ut puto dedimus ad ista responsum : quoniam hoc et beatus Paulus iterum prosequitur : « Quoniam chirographum quod erat contra» rium nobis, ipsum tulit Christus de medio, affigens » illud cruci, et exuens se carnem, Potestates et Princi» patus transduxit fiducialiter, triumphans eos in semet» ipso[2]. » Attamen et sicut homo qui exercitationem liberalium litterarum vel rhetoricæ artis non feci, si quod vitium fecissem in sermone, ad sensum respicere debuis-

[1] Rom. I, 20. — [2] Coloss. II, 14.

ses, et non vitium sermonis intendens, in crimen nos inducere. Absit, absit: Unigenitus Deus, Deus est universæ creaturæ, mundus, incoïnquinatus, sanctus, securus, nullam in se habens immunditiam. Nam qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum[1]. « Quod enim Verbum caro factum est, et habitavit in » nobis, « Evangelista testatur: » Et vidimus, ait, gloriam » ejus, gloriam tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratiæ » et veritatis[2]. » De hoc ipso et ante jam Vetus Testamentum præcinuerat, dicens: « Lavabit in vino stolam suam, » et in sanguine uvæ opertorium suum[3]. » Quod lego, credo: quoniam Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Iterum lego beatum Paulum dixisse: « Qui » transfigurabit corpus humilitatis nostræ conforme fieri » imaginis corporis gloriæ suæ[4]. » Credo enim quod Christus Deus a Patre genitus, ante omnia sæcula, ipse sibi secundum Salomonem perfectam ædificasset domum, secundum quod legimus: « Sapientia ipsa sibi ædificavit » domum[5]: » quam domum vice templi accepit. »

9° « Nam et ipse dedisti rationem, secundum quid sit visibilis, secundum quid invisibilis: ut puto non recens hæc auditio pervenit ad aures tuæ religionis. Nam et in prosecutione quam prosecutus es comparationem accipiens animæ, ostendisti piam et justam rationem esse ut credamus et cognoscamus, quia si anima humana in corpore posita, oculis corporalibus videri non potest; quanto magis Creator animæ corporalibus oculis videri non potest. Nam si Angeli secundum naturæ suæ substantiam invisibiles habentur; quanto magis Creator Angelorum, qui tanta ac talia fecit, Angelos, Archangelos, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Cherubim, Se-

[1] Joan. v, 23. — [2] Id. I, 14. — [3] Gen. XLIX, 11. — [4] Philip. III, 21. — [5] Prov. IX, 1.

raphim? Ad quorum multitudinem, ut legimus in Evangelio, omne genus humanum ad unam comparavit ovem[1], dicens : « Relictis nonaginta novem in montibus, venit » quærere unam errantem. Nam denique sic erit gaudium, » ait, in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, » quam in nonaginta novem justis qui non indigent pœ- » nitentia[2].» Nam qui non indigent pœnitentia qui sunt, nisi utique illæ cœlestes Virtutes, quibus nihil est cum humana natura commune? Consideranda est virtus Unigeniti Dei, et in ipso admiranda est magnitudo omnipotentiæ Dei, qui tantum ac talem genuit Filium, tam potentem, tam sapientem, sic plenum, qui tantas, ac tales cœlestes Virtutes fecit. Et ne verbosi inveniamur, sicuti jam et denotare nos dignatus es ; quod quidem atque utinam contingat, ut et nos possumus dicere : « Nos stulti » propter Christum, et tanquam purgamenta mundi hujus » facti sumus[3] : » et si quid aliud tua religio de nobis voluerit judicare. Scimus illum qui dixit : « Quoniam propter » te improperium sustinui tota die[4]. » Ad quod exemplum nos provocans Paulus, dicebat : « Imitatores mei estote, » sicut et ego Christi[5]. » Nam et Petrus ait : «Christus passus » est pro vobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini » vestigia ejus[6]. » Secundum divinitatis suæ substantiam, non solum ab hominibus non videtur Filius, sed etiam nec a cœlestibus Virtutibus. Potest enim Archangelus Angelum videre, Angelus animas nostras spiritales et videre et penetrare : hoc est utique, majorem inferiores et videre et penetrare. Et secundum Salvatoris sententiam, ut dicebat tunc ad illum qui se divitem jactabat : « Stulte, hac » nocte expostulatur anima tua a te[7] : » est officium Angeli, ut animam restituat ante conspectum Domini. Non

1 Matth. XVIII, 12. — 2 Luc. XV, 4.— 3 I Cor. IV, 10 — 4 Psal. LXVIII, 8. — 5 I Cor. IV, 16. — 6 I Petr. II, 21. — 7 Luc. XII, 20.

tamen anima potest Angelum videre, aut exhibere. Isto enim ordine ascende superius, et invenies quemadmodum est unus invisibilis Deus Pater, qui superiorem non habet a quo circumspiciatur : qui quantus est, infinitus est ; qui nec finiri verbis, nec mente concipi potest : de cujus magnitudine, non solum humana lingua, sed etiam et omnes cœlestes Virtutes pariter coadunatæ dicunt ut valent, non tamen explicant ut est. Plenus est ab omni quod dicitur. Hunc enim solus Filius condigne honorat et laudat, quanto plus a suo genitore ante omnem excogitationem est consecutus. Nam quia et honorat, et collaudat, et glorificat suum genitorem, quamvis quatuor Evangelia testantur, attamen in compendium referens, eis quæ carni soletis applicare postpositis, jam nunc proferam testimonia, ubi in cœlis suum Patrem adorat. Dicit enim sic Paulus ad Hebræos : « Non enim in manufactis templis » intravit Christus exemplarium veritatis, sed in ipso » cœlo modo apparet personæ Dei pro nobis[1]. » Hoc utique post Christi regressum in cœlis. Posteaquam enim de cœlo locutus est dicens : « Saule, Saule, quid me perse» queris[2] : » posteaquam Spiritus sanctus ait : « Segre» gate mihi Barnabam et Paulum in opus ministerii quo » vocavi eos[3] : » vocatus Paulus dicit : « Non in manu» factis templis intravit Jesus exemplarium veritatis, sed » in ipso cœlo modo apparet personæ Dei pro nobis. » Et quia suggessit religio tua, ut ad hoc demus responsum, si Filius videat Patrem, legimus in Evangelio : « Non » quia vidit Patrem quisquam, nisi qui est a Deo, hic » vidit Patrem[4]. » Vidit ergo Patrem, sed vidit incapabilem. Pater autem sic videt Filium, ut tenens in sinu suo et habens, secundum antelatum testimonium, quod Deum nemo vidit unquam, unigenitus Filius qui est in

[1] Hebr. IX, 24. — [2] Act. IX, 4. — [3] Id. XIII, 2. — [4] Joan. VI, 46.

sinu Patris, ipse narravit[1]. Videt enim Pater Filium ut Filium : Filius videt Patrem ut Patrem immensum. Humanam sapientiam invisibilem pronuntiat tua religiositas : ut puto sufficit Isaïæ dictum dicentis : « Numquid » modicum est vobis certamen præstare hominibus ? Et » quomodo Domino præstabitis certamen[2] ? » Certum est autem, quia non est modicum hominibus certamen præstare, cum quando quamvis sit ille quisque sapiens, habeat sapientiorem qui eum videat. Deinde hujus enim sapientia non in opere ejus perspicitur ? non in discipulis probatur ? Non ergo invisibilis est humana sapientia, quæ comprehendi potest, quæ videtur, quæ et reprehenditur. De cætero autem decet et ordinis est, dignis te uti comparationibus ; quia de Deo loqueris, de illa immensitate ; cui et si comparatio detur, quantum fieri potest secundum excogitatum humanum, aut certe secundum auctoritatem divinarum Scripturarum, non per omnia comparatio ulla digna invenitur ad illum, qui est incompabilis. »

10° « Ego Patrem solum secundum antelata testimonia, non cum altero et tertio dico quod unus est, sed quod solus unus est Deus. Si vero solus unus non est, pars est. Nec enim ex partibus compositum unum dico Deum : sed ille quod est, virtus est ingenita simplex : Filius ante omnia sæcula et ipse virtus est genitus[3]. De hac sane virtute Filii beatus Apostolus dicebat : « Con» gregatis vobis et meo spiritu cum virtute Domini Jesu[4]. » Dico enim et profiteor quod nos sancta docent Evangelia. Et quia Spiritus sanctus et ipse sit virtus in sua proprietate : de quo Dominus testimonium perhibet, dicendo : « Vos autem sedete (ad suos Discipulos) in civitate Jerusa» lem, quoadusque induamini virtute ab alto[5]. »

[1] Joan. I, 18. — [2] Isaï. VII, 13. — [3] *Alias*, genita. — [4] I Cor. V, 4. — [5] Luc. XXIV, 49.

11° « Si ob hoc invisibilis Filius a te pronuntiatur, eo quod oculis humanis contemplari non possit : cur non et cœlestes Virtutes pariter invisibiles pronuntias, quando nec ipsæ obtutibus humanis videri possint ? Ego quidem testimonium protuli sine aliqua interpretatione verborum meorum, dicens : « Beatus et solus potens, Rex regum, » et Dominus dominantium[1]. » Si Scripturam recitavi, reprehendi non debui : sin vero perscrutaris sensum Scripturæ, reddo rationem. »

12° « Ait enim Apostolus : « Beatus et solus potens, » Rex regum. » Solum dicit potentem Patrem, non quia Filius non sit potens. Audi igitur testimonium de Filio, ipsum Spiritum sanctum clamantem et dicentem : « Tol- » lite portas, principes vestri, et elevamini, portæ æter- » nales, et introibit Rex gloriæ. » Et sequitur : « Quis est » iste Rex gloriæ ?» Et responsum intellige : « Dominus » fortis et potens[2]. » Quomodo non potens, cujus potentiam omnis prædicat creatura ? »

13° « Quomodo non sapiens, de quo Spiritus sanctus collaudans ejus sapientiam clamat et dicit : « Quam mag- » nificata sunt opera tua, Domine ? Omnia in sapientia » fecisti[3]. » Nam cum omnia per Christum sint facta, sine dubio illum Spiritus sanctus laudans dicebat : « Omnia » in sapientia fecisti. » Et cum ita habeatur, requirendum est ergo quomodo beatus Paulus dicit : « Beatus et so- » lus potens[4] ? » Ut puto, ideo solum potentem dicit, quia solus est incomparabilis in sua potentia. De cujus incomparabilitate Propheta admirans dicebat : « Deus, » quis similis erit tibi[5] ? » Vis nosse quod solus est potens ? Intuere Filium, admirans potentiam Filii. In ipso enim adverte, quia solus est potens, qui tam potentem

[1] I Tim. VI, 15. — [2] Psal. XXIII, 7, 8. — [3] Id. CIII, 24. — [4] I Tim. VI, 15. — [5] Psal. LXXXII, 2.

genuit. Pater enim in illa immensa potentia potentem Creatorem genuit. Filius in sua illa a Patre accepta potentia, ut ipse ait : « Omnia mihi tradita sunt a Patre » meo[1], » non creatorem creavit, sed creaturam constituit. Istam enim potentiam admirans Dei Patris, dicebat Paulus : « Beatus et solus potens. » Nam si et homo potens et verus, secundum quod de Job legimus : « Erat » homo ille verus et justus Dei cultor[2] : » adhuc et regionem illius describens dicit, quod esset potens et magnus inter omnes ex parte Orientis : quomodo ergo solus potens Pater? Sed solum dicit ob hoc, quia nullus ei comparatur, quia solus est tantæ magnitudinis, tantæ potestatis, tantæ potentiæ. Pari modo et sapientem solum Patrem prædicat beatus Paulus apostolus dicens sic : « Soli sapienti Deo[3]. » Sed requirenda est ratio, quemadmodum solus sapiens : non quod Christus non sit sapiens. Jam protulisti Christum Dei virtutem et Dei sapientiam[4] : dedimus et nos testimonia, quod omnia in sapientia condidit[5]. Sed vere solus sapiens Pater. Credimus Scripturis, et veneramur ipsas Scripturas divinas : et neque apicem unum præterire optamus, timentes periculum quod in ipsis divinis Scripturis est positum : « Væ » detrahentibus aut addentibus[6]. » Vis scire quanta est sapientia Patris[7]. Intuere Filium, et videbis sapientiam Patris. Et ea de causa ipse Christus dicebat : « Qui me » vidit, vidit et Patrem[8] : » hoc est, in me ejus videt sapientiam, ejus laudat virtutem ; illum glorificat, qui me tantum ac talem genuit ante omnia sæcula, unus unum, solus solum. Non quærens materiam unde faceret, non in auxilio aliquem accipiens, sed ut novit ipse sua virtute et

1 Matth. XI, 27. — 2 Job. I, 1. — 3 Rom. XVI, 27. — 4 I Cor. I, 24. — 5 Psal. CIII, 24. — 6 Deut. IV, 2, et cap. XII, 32. — 7 Prov. XXX, 6. — 8 Joan. XIV, 9.

sapientia genuit Filium. Non, ut calumniam facientes dicitis, quoniam sicuti alia creatura ex nihilo facta est, ita et profitemur quod ex nihilo quasi unus de creaturis sit factus. Quod quidem audi auctoritatem synodicæ lectionis, quia in Arimino patres nostri inter cætera et hoc dixerunt : Si quis ex nihilo Filium dicit, et non ex Deo Patre, anathema sit. Si vis, sane testimonia profero. Ait enim sic beatus apostolus Joannes : « Qui diligit genitorem, » diligit et eum qui ex eo natus est[1]. »

14° « Miror namque, charissime. Cum enim et Spiritum sanctum de substantia Patris esse dicatis, si Filius ex substantia Dei Patris est, de substantia Patris et Spiritus sanctus, cur unus filius est, et alius non est filius? Quid vobis deliquit, cum ex eadem sit substantia, cum æqualis sit Filio, ut dicis; quare enim non et ipse hæres omnium constitutus; quare non et ipse filius? quare non et ipse eo vocabulo vocatur quo et Christus : « Primo- » genitus omnis creaturæ[2]? » Aut si æqualis, jam non unus unigenitus, habens et alterum secum genitum, et præterea ex eadem substantia Patris, unde et Filium dicitis esse. Quod quidem et doloris est audire. Non enim ad animæ ingenuitatem comparatis illam tantam magnificentiam, sed ad fragilitatem corporis. De corpore utique nascitur caro corporalis filius : non tamen anima de anima nascitur. Si ergo nostra anima incorruptibiliter generat et impassibiliter, nullam sentiens diminutionem, non inquinationem aliquam; sed legitime secundum jura divina generat filium, sapientia consensum accommodans corpori ipsa integra manet : quanto magis omnipotens Deus? jam et paulo ante dixi, ad quem omnis comparatio humana sileat, tamen ut valemus dicere conamur, quanto magis Deus Pater incorruptibilis incorruptibili-

[1] I Joan. v. 1. — [2] Coloss. I, 15.

ter genuit Filium? Genuit autem : cautionem meam tene, utique habens testimonia sanctarum Scripturarum : « Generationem ejus quis enarrabit[1] ? » Genuit ut voluit, ut potens, nihil subtrahens, nulla invidia intercipiente potentem genuit. Dixi, religiosis non decet calumniam facere : ego Verbum Dei, Verbum Dei profiteor, non mortale, non corruptibile. Si quidem corpus quod suscepit pro salute nostra, clamat de illo Scriptura : « Re-» quiescet caro mea in spe ; hoc est, resurrectionis spe ; » quoniam non derelinques animam meam in inferno, » neque dabis sanctum tuum videre corruptionem[2]. » Si enim illud quod sanctum vocatum est Filius Dei, corruptionem non vidit, quia tertio utique die resurrexit a mortuis, quanto magis divinitas, quæ suscepit corpus, incorruptibilis manet? Cur dicis quod non intelligis? Si non tibi ad omnia responsum dedero, merito sine intellectu esse judicabor : si quo minus tamen non est religionis injuriis appetere. Ego enim non solum Filii Dei sapientiam immortalem esse assero, sed etiam comprobabo, quod et sanctorum Dei sapientia immortalis sit. Nam si et ipsi, hoc est, eorum corpora ad immortalitatem revocantur; quanto magis eorum viva illa sapientia, quæ usque ad consummationem sæculi in omnibus credentibus floret, utique immortalis manet. Licet in prolixitate sermonis prætermiserim de immortalitate omnipotentis Dei, de eo quod dixit beatus apostolus Paulus, qui solus habet immortalitatem[3] : attamen replicabo textum; subsequar autem et interpretationem Deo favente et donante gratiam. Sic enim solus immortalitatem habere describitur, sicut et solus potens, sicuti et solus sapiens. Quis autem spiritalium hominum ignorat, quia anima humana immortalis est? Præterea cum Salvatoris sit sententia,

[1] Isaï. LIII, 8. — [2] Psal. XV, 9. — [3] I Tim. VI, 16.

dicentis : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, ani- » mam autem non possunt occidere, ut immortalem[1]. » Cum ergo anima sit immortalis, multo magis omnes cœlestes Virtutes immortales esse conspicimus. Nam cum dicat Salvator : « Qui verbum meum custodit, mortem » non videbit in æternum[2]. » Et si qui verbum Christi custodit, mortem non videbit in æternum : quanto magis ille secundum divinitatis suæ potentiam immortalis est, cujus tantam vim habet verbum ? In eo autem quod dicit : Qui solus habet immortalitatem : jam reddidimus rationem. Habet quidem Filius immortalitatem, sed accipiens a Patre. Habent et omnes Virtutes cœlestes immortalitatem, sed accipientes per Filium, quia omnia per illum sunt. Pater autem vere solus habet immortalitatem, qui ipsam immortalitatem aliunde non est consecutus, qui genitorem non habet, qui originem non habet. Filius autem, ut ipse prosecutus es, quod ex Patre sit genitus. Sæpius æqualem Filium asseris Patri : cum ipse unigenitus Deus semper et in omnibus auctorem suum prædicet Patrem, a quo, ut paulo ante dixi, et vitam se consecutum hoc modo professus est, dicens : « Sicut » Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam » habere in semetipso[3]. » Intuere igitur, quoniam et immortalitatem et incorruptibilitatem et inaccessibilitatem utique a Patre cum vita accepit. Pater autem habet in se vitam, non ab aliquo accipiens : et ideo vere beatus et solus potens[4]. Quis semetipsum exinanivit[5], Pater aut Filius ? Quis cui per obedientiam festinavit placere, quam qui dicebat : « Ego quæ placita sunt ei facio sem- » per[6] ? Quis est iste qui ad monumentum Lazari veniens dicebat : « Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me,

[1] Matth. x, 28. — [2] Joan. viii, 51. — [3] Id. v, 26. — [4] 1 Tim. vi, 15. — [5] Philip. ii, 7. — [6] Joan. viii, 29.

» et ego sciebam quia semper me audis, sed propter eos » qui circumstant, dixi, ut credant, quia tu me misisti[1].» Quis utique iste est, qui cum cæci nati oculos figuraret, dicentibus Discipulis : « Quis peccavit, hic aut parentes » ejus, ut cæcus nasceretur? respondit : Neque hic pec» cavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera » Dei in illo : me oportet operari opera ejus qui me mi» sit[2]. » Iste est utique Filius charissimus Patri, qui et accipiens panes, non prius fregit, sed prius in cœlum respexit, et gratias egit suo genitori, et sic fregit et distribuit[3]. Sic utique et in ipsa passione, imo magis proximus passioni, ut refert Evangelista : « Etenim Dominus » Jesus in ea nocte qua tradebatur, accepit panem, et » gratias agens fregit[4]. » Hic est Filius, ut jam non obtundam eloquentia sermonis vel copia testimoniorum proferens plurima, sed per compendium finiam, qui usque ad passeris mortem sine permissione Patris nihil fieri, hoc modo prædicavit, dicens : « Nonne duo passeres » asse veneunt, et unus ex illis non cadet in terram sine » voluntate Patris[5]? » Hic sane et de sua potestate, quam accepit a Patre, dicebat : « Potestatem habeo ponendi » animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi » eam. Hoc enim præceptum accepi a Patre meo[6]. » Si ita referunt Evangelia, teneatur quod legimus : si quo minus aliud aliquid forte, aut ut obliviosus minus dixi, reprehendar. Nec enim talis sum, ut emendationem non accipiam. Præterea cum episcopum præcipiat beatus apostolus Paulus docibilem esse[7]; ille est autem docibilis, qui quotidie et discit et proficit docendo meliora : non respuimus, si quid melius dictum fuerit; ad omnia sumus parati, quamvis injuriis afficiamur. Verumtamen ut

[1] Joan. XI, 41. — [2] Id. IX, 2. — [3] Matth. XXVI, 26. — [4] I Cor. XI, 13. — [5] Matth. X, 29. — [6] Joan. X, 18. — [7] I Tim. III, 2.

non obstrepatur veritati, non nostram querimur injuriam, sed Dei gloriam prædicamus. »

15° « Certum est quod ait Apostolus : « Qui cum in » forma Dei esset[1]. » Quis enim negat Filium esse in forma Dei? Quod enim sit Deus, quod sit Dominus, quod sit Rex, jam puto latius exposuimus. Et quia non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, hoc nos beatus apostolus Paulus instruit, quod ille non rapuit, nec nos dicimus; sed quia exinanivit semetipsum, factus obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, totis viribus prædicamus. Nos dicti sumus filii gratia, non natura hoc nati : ideo unigenitus est Filius, quia quod est secundum divinitatis suæ naturam, hoc est natus Filius. Cui forte si ipse fratrem applicas, quia Spiritum sanctum parem atque æqualem asseris Filio; æque et de substantia Patris eum esse profiteris : si ita est, ergo jam non est unigenitus Filius, cum et alter sit ex eadem substantia. Nos in Patrem Deum innatum, naturam non accepimus : credimus quod ait Christus, « Spiritus est » Deus[2]. » Filius natus est, ut diximus : nos et verum Filium profitemur, et similem Patri non denegamus : præterea de divinis Scripturis instructi. Nam quia diversas accusamur dicere naturas, hoc scito, quod nos dicimus, quod Pater Spiritus Spiritum genuit ante omnia sæcula, Deus Deum genuit : et cætera quæ jam superius dicta sunt. Verus innatus Pater verum genuit Filium. Sed cum dicit Dominus in Evangelio : « Ut cognoscant te solum » Deum verum, et quem misisti Jesum Christum[3] : » sic solum verum dicit Patrem, quomodo et solum bonum, et solum potentem, quomodo et solum sapientem. Ut puto nec ipse diabolus ausus est dicere, quod Pater non perfectum genuit ante omnia Filium. Non enim profi-

[1] Philip. II, 6. — [2] Joan. IV, 24. — [3] Id. XVII, 3.

cientem genuit. Homo enim, cujus et accepisti comparationem, si poterat perfectum mox generare filium, non parvulum generaret, qui coagmentatis annis tandem aliquando compleat sui genitoris voluntatem. Pater autem qui vere beatus est et solus potens[1], talem genuit Filium qualis et nunc est, qualis et permanet sine fine, non proficientem, sed perfectum; quique et perfectionem a suo genitore accepit, a quo et vitam consecutus est. Salvatoris est sententia : « In ore duum aut trium testium » constabit omne verbum[2]. » Protulisti Apostolicum testimonium : « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam » arbitratus est[3] : » quod tuo arbitrio interpretatus es : æque et nos, ut sensimus, respondimus In auditorum sane erit arbitrio, quid eligant alterum de duobus : aut certe secundum sequentiam lectionis Filium obedientem Patri approbent, qui se exinanivit, formam accipiens servi, cui et Pater donavit, ut diximus, nomen quod est super omne nomen[4] : an tuam quisque intelligat interpretationem. »

16° « Ascendo ad Deum meum et ad Deum vestrum, Dominum propter formam servi dixisse, quam suscepit, asseris[5], ut puto, ut dicis : si ipse humilians se in corpore dum esset humano, quamvis devicta morte triumphato diabolo post resurrectionem suam, isto utitur sermone, dicens : « Ascendo ad Patrem meum et ad Patrem » vestrum : » ubi jam humilitas carnis necessaria non erat, ut dicis, propter Judæos : sed integra regula fidei tradebatur.. Sicuti et in alio loco post resurrectionem suam, assumptis Discipulis suis in montem Oliveti, dicebat : « Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra : euntes » docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris

[1] 1 Tim. VI, 15. — [2] Matth. XVIII, 16. — [3] Philip. II, 6. — [4] Id. II, 7. — [5] Joan. XX, 17.

» et Filii et Spiritus sancti, docentes eos servare omnia » quæcumque mandavi vobis [1]. » Et si Filius humilitatis gratia et non veritatis hoc dixit, cur ausus fuit Apostolus eadem repetere et dicere : « Ut Deus Domini nostri » Jesu Christi Pater gloriæ [2]? » Aut certe, Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi scit, qui est benedictus in sæcula [3]? Nec non : « Ut unanimes in uno ore honorifi- » cetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi [4]? » Adhuc autem aggregat et dicit : « Benedictus Deus et » Pater Domini nostri Jesu Christi [5]. » Cur sane et ante incarnationem Christi etiam Spiritus sanctus ad Filium dicebat : « Propterea unxit te Deus Deus tuus [6]? » Quam unctionem, quamvis argumentari volueris, probare non poteris in corpore factam : siquidem baptizatum legimus, unctum autem non legimus in corpore [7]. Sed ex ipsa lectione, cum dicat : « Propterea oleo lætitiæ unxit te præ » consortibus tuis Deus Deus tuus : » utique ostenditur quoniam lætitiæ oleum pro vocabulo olei illam lætitiam designat, de qua dicebat per Salomonem : « Ego eram » ad quem adgaudebat quotidie, lætabar autem ante fa- » ciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe per- » fecto, et lætaretur in filiis hominum [8]. » In eo autem quod dicit : Ego eram ad quem adgaudebat quotidie : utique legitur in libro Geneseos, quoniam ad omnia opera Filii Pater, sicut legimus : « Et vidit Deus, et ecce om- » nia bona valde [9]; » laudans Filii sui opus, gaudebat et lætabatur in Filio : æque et Filius perfecta voluntate Patris lætabatur in conspectu sui Genitoris. « Omnis Scrip- » tura divinitus inspirata utilis est ad docendum [10]. » Ob quam rem non transibit tota unum vel unus apex [11]. Do-

[1] Matth. XXVIII, 18, 19. — [2] Ephes. I, 17. — [3] 2 Cor. XI, 31. — [4] Rom. XV, 6. — [5] 2 Cor. I, 3. — [6] Psal. XLIV, 8. — [7] Matth. III, 16. — [8] Prov. VIII, 30. — [9] Gen. I, 31. — [10] 2 Tim. III, 16. — [11] Matth. V, 18.

minus dixit : « Cœlum et terra transibunt, verba autem » mea non præteribunt[1]. »

17° « Constat quod in principio erat Filius, et apud Patrem erat, et Deus erat : et hic erat in principio apud Deum, ut primogenitus omnis creaturæ[2] : et omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil : quod in Spiritus sancti persona suscipi non potest. Nec enim talia invenies referri ex divinis Scripturis, ut eum æqualem asseras Filio. Siquidem et Filius in principio erat : Pater vero ante principium et sine principio est, ut ingenitus et innatus. Erat autem in principio ut primogenitus omnis creaturæ[3]. Ante omnem creaturam erat, antequam quidquid esset, et apud Deum erat, et Deus erat, et hic erat in principio apud Deum. »

18°. « Quid si audieris Patrem dicentem : « Tecum » principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanc» torum ex utero ante luciferum genui te [4]? » Ex ventre matris, quod nec Judæi diffidunt, natum profiteris secundum carnem. Et cur ista testimonia in medium non proferantur, quæ illam nativitatem demonstrant in principio, sicut et præcedens nos instruit testimonium? Si propter corpus in quo exinanivit semetipsum [5], qui cum dives esset, propter nos pauper factus est, ut ait Apostolus, debitorem se sentit suo Genitori [6] : multo magis qui illum tantum ac talem genuit, ei debitam venerationem et debitum obsequium, ut charissimus Filius necesse est ut semper offerat suo Genitori. Optime prosecutus es dicens, quoniam et parentibus propter formam servi esset subjectus [7]. Si enim parentibus subjectus invenitur quos ipse creavit, quia omnia per ipsum sunt facta : nec enim post tempora, sed ante tempora novimus Filium genitum

[1] Matth. XXIV, 35. — [2] Joan. I, 1. — [3] Coloss. I, 15. — [4] Psal. CIX, 3. — [5] Philip. II, 7. — [6] 2 Cor. VIII, 9. — [7] Luc. II, 51.

a Patre : si parentibus subditus, ut divinarum Scripturarum auctoritas luce clarius prædicat: quanto magis utique illi suo Genitori est subditus, qui tantum ac talem genuit, secundum quod ait apostolus Paulus : « Cum omnia fuerint Filio subjecta, tunc et ipse Filius subjectus » erit illi qui sibi subjecit omnia[1]. » Hoc vis ut et a nobis dicatur, quod corpori, imo magis dispensationi, quam pro nostra salute suscepit, omnia subjecta profiteamur : revera et corpus Patri subjectum, non Filium ipsum unigenitum Deum. Nos enim scimus et credimus quod Pater judicat neminem, sed omne judicium dedit Filio[2], ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant et Patrem. Hoc enim profitemur, quia et in resurrectione, cum omnia fuerint Filio subjecta, cum omnes eum honorant et venerantur, et adorant, nec tunc sane Filius extollit se : sed etiam cum omnibus sibi subjectis subditus Patri hoc modo invenitur, ut dicat : « Venite, benedicti Patris mei, » possidete regnum paratum vobis ab origine mundi[3]. »

19° « Jam dictum est, quod et ipse pro tuo arbitrio secundum sensum tuum visus es alienare. Stat tamen Apostolicum dictum, quia sicut oportet orare nescimus, sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus[4]. Et quia argumento visus es obstrepere dicens : Ergo tam miserabilis est Spiritus sanctus, ut gemat? Nos enim non miserabilem Spiritum sanctum dicimus, siquidem ex ipsa lectione gloria Spiritus sancti ostenditur, quia non pro se gemit : sed audi lectionem, quia pro sanctis. Siquidem nec Filius pro se, sed pro nobis utique postulat et interpellat, sicut jam protuli in præcedenti. « Qui in » modico fidelis est, et in majori fidelis invenitur[5]. »

20° Nec enim aliter asseri potest, quod Pater et Filius

[1] I Cor. xv, 28. — [2] Joan. v, 22. — [3] Matth. xxv, 34. — [4] Rom. viii, 20. — [5] Luc. xvi, 10.

unum sint, nisi hoc sane modo quo tu ipse et nos probare possumus his ipsis exemplis quibus usus es. Nam si, ut dicis, et Apostolus confirmat : « Qui adjungit se Domino, » unus spiritus est [1], » est utique unus spiritus in consensu implens voluntatem Dei, secundum Salvatoris magisterium : qui etiam hoc modo nos orare docuit, ut inter cætera precum nostrarum et hoc dicamus : « Fiat » voluntas tua sicut in cœlo et in terra [2]. » Terra utique nos sumus. Sicut ergo in cœlestibus Dei fit voluntas, ut et in nobis hoc modo compleatur, qui hoc oramus, et hoc factis adimpleamus; ut unus spiritus efficiamur cum Deo, quando hoc volumus quod Deus vult. Nam et ipse Filius passioni proximus, hoc ad suum Genitorem utique clamabat dicens : « Abba ; Pater, transeat a me calix iste, » verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis [3]. » Dicendo autem : « Non sicut ego volo, sed sicut tu vis ; » ostendit vere suam voluntatem subjectam suo Genitori, propter cujus voluntatem faciendam de cœlo descendit, ut ait : « Descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem » meam, sed voluntatem ejus qui misit me [4]. » Consonans ergo et conveniens est Filii voluntas ad voluntatem Patris. In quantum major est Filius ut Deus ab omni creatura, in tantum magis consonans voluntati Patris invenitur, et magis adhæret suo Genitori. Dico enim, adhæret suo genitori ut charissimus filius, in amore, et dilectione, et unanimitate, et consensu, et convenientia. Omnia quæ proferuntur a sanctis Scripturis, plena veneratione suscipere debemus. Nec enim in nostrum magisterium devenit divina Scriptura, ut a nobis emendationem accipiat. Atque utinam et digni inveniamur Scripturarum discipuli approbari. »

[1] I Cor. VI, 17. — [2] Matth. VI, 10, et Luc. XI, 2. — [3] Marc. XVI, 36. — [4] Joan. VI, 38.

21° « Suscipio quæ protulisti : « Nescitis quia templum » Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis [1] ? » Nec enim Deus inhabitat in homine, quem non ante Spiritus sanctus sanctificaverit atque purgaverit. Denique et ad Mariam illam beatam virginem dicebatur : « Spiritus sanctus » superveniet in te [2] : » utique ad sanctificandum et ad purgandum. Deinde sequitur : « Et virtus Altissimi ob» umbrabit tibi. » Altissimi autem virtus quod Christus sit, jam et ipse protulisti. Veritas non ex argumento colligitur, sed certis testimoniis comprobatur. Ob quam causam testimonia proferre debetis, quia Spiritus sanctus Deus est, quia Dominus est, quia rex est, quia Creator est, quia factor est, quia consedet Patri et Filio, quia adoratur, si non a cœlestibus, vel certe a terrestribus, ut dicam, forte enim ostensurus es, quia vel ab infernis adoratur. Hæc enim dicimus, non derogantes Spiritui sancto. Est enim Spiritus sanctus ut jam superius prosecuti sumus, sine quo nemo potest dicere Dominum Jesum [3]. Iste est Spiritus sanctus in quo clamamus : Abba, Pater [4]. Iste est Spiritus sanctus tantus ac talis, in quem etiam et Angeli prospicere concupiscunt [5]. Talis est, tam potens, ut ubique in omni creatura, sive in Oriente, sive in Occidente, quam etiam in Septentrione et Meridiano, quisquis eum adorat, non possit dicere Dominum Jesum ; nisi in Spiritu sancto. Talis est hujus natura, qui ubique præsens sit omnibus invocantibus Deum in veritate. Tantus ac talis est, ut ubi quisque fuerit baptizatus in eodem momento, et si in Oriente baptizetur, etsi in Occidente, et ubi et ubi, adsit Spiritus sanctus. Intuere quanta est potentia Spiritus sancti. Si enim quis derogat Spiritui sancto, derogat utique unigenito Deo per quem omnia facta sunt, et

[1] I Cor. III, 16. — [2] Luc. I, 35. — [3] I Cor. XII, 3. — [4] Rom. VIII, 15. — [5] I Petr. I, 12. — [6] Psal. CXLIV, 18.

sine quo factum est nihil[1] : sicut et qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui eum misit [1]. »

22° « Dicis quod non dixerit Salvator noster Christus : « Ut ipsi et nos unum [2], » sed, Ut ipsi sint unum in natura sua et substantia sua concordi æqualitate quodam modo uniti atque conflati : et Pater et Filius et Spiritus sanctus, unum propter individuam eamdemque naturam. Recito lectionem, quam legentes possunt probare, quid Christus dixerit. Sic enim ait in Evangelio, Patrem suum orans pro Discipulis : « Pater, fac illos unum, sicut et » nos unum sumus : sicut ego in te et tu in me, ut et illi » in nobis unum sint : ut cognoscat hic mundus, quoniam » tu me misisti, et dilexisti illos sicut me dilexisti [3]. » Quod lego, credo; dilectionis fecit mentionem, et non substantiæ. Certum est autem ipsum Salvatorem dixisse : « Qui » audit mandata mea et custodit ea, ille est qui diligit » me. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo, et ego » diligam illum, et veniemus, et mansionem apud eum » faciemus [4]. » Si enim tanta illa sublimitas atque majestas Patris, nec non etiam Filii, intra unam ædiculam mentis nostræ recipitur; quanto magis utique Filius certum est et sine dubio quod erit in Patre; ita tamen ut Filius, ut alius a Patre qui quidem, ut ipse exposuisti, unum sunt, Pater et Filius; non tamen unus : unum ad concordiam pertinet, unus ad numerum singularitatis. Nam et Pauli beati testimonium protulisti, quod libenti animo suscepimus. Si quidem firmum genus est veritatis, quod ab ipsis etiam contradicentibus promitur. Recitasti enim Paulum dixisse : « Ego plantavi, Apollo rigavit, sed » Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat » est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum » dat Deus. Qui plantat autem et qui rigat unum sunt,

[1] Joan. I, 3.— [2] Id. V, 23.— [3] Id. XVII, 21. — [4] Ibid. — [5] Id. XIV, 21.

» unusquisque autem suam mercedem accipiet secundum » suum laborem[1]. » Adverte igitur, quia licet unum sint concordia, attamen unusquisque suam mercedem accipiet secundum suum laborem. Intuere ergo et illud quod Dominus ait : « Ego et Pater unum sumus[2]. » Quod certa fide a nobis creditur et suscipitur. Qui dicit, Ego : Filius est. Qui dicit, et Pater, alterum Patrem ostendit. Unum ait, non unus. Sæpius dictum est, quia unum ad concordiam pertinet. Quomodo non unum Pater et Filius, cum quando clamat Filius : « Ego quæ placita » sunt Patri facio semper[3]. » Tunc demum non esset unum cum Patre, si contraria Patri faceret aliquando. Sic autem et Apostoli unum sunt cum Patre et Filio, in eo quod in omnibus ad voluntatem Dei Patris respicientes, ad imitationem Filii subditi uni Deo Patri et ipsi inveniuntur. Et non tantum pro Apostolis legimus Salvatorem orasse, ut unum sint, sed etiam pro credituris per verbum illorum, dicens : « Non solum pro his rogo ; sed » et pro credituris per verbum illorum in me, ut omnes » unum sint : sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et » illi in nobis unum sint : ut cognoscat hic mundus quia » tu me misisti, et dilexisti illos sicut me dilexisti[4]. « Dilectionis fecit, ut diximus, mentionem, et non divinitatis. Quis autem ignorat quod Paulus, Paulus est ; et Apollo, Apollo est : cum quando dicat ipse Paulus : « Plus omnibus illis laboravi, non ego autem, sed gratia » Dei mecum[5]? » Nam qui plus laborat plus consequitur. Verumtamen unum sunt, in consensu, in convenientia, in dilectione : quando id faciunt quod Deus vult. »

23° « Dicis quod unus est Deus. Astrue, si Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus, an solus Pater

[1] I Cor. III, 6. — [2] Joan. x, 30. — [3] Id. VIII, 29. — [4] Id. XVII, 20.
[5] I Cor. XV, 10.

unus Deus dicendus est, cujus Filius Christus noster est Deus. Judaïco more hortaris nos profiteri unum Deum? An de subjectione Filii potius, secundum quod habet fides christiana, ostenditur unus esse Deus, cujus Filius noster est Deus, ut diximus? Nam quia Pater et Filius non est unus, vel Paulo crede dicenti, quod per singulas fere Epistolas pronuntiat, dicens : « Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. » Adhuc autem : « Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso ; et unus » Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos in » ipso[1]. » Iste est qui a nobis Christianis unus Deus prædicatur, quem Filius unum pronuntiat bonum, dicens : « Nemo bonus, nisi unus Deus[2]. » Non quod Christus non sit bonus. Ipse enim ait : « Ego sum pastor bonus[3]. » Non quod Spiritus sanctus non sit bonus : audi Prophetam clamantem : « Spiritus tuus bonus deducet me in » viam rectam[4]. » Audi autem adhuc Salvatoris testimonium dicentis : « Bonus homo de thesauro cordis sui pro» fert bona[5]. » Nec non etiam et omnis creatura Dei bona valde. Si creatura bona, si homo bonus, si Spiritus sanctus bonus, si Christus bonus, quemadmodum unus bonus requirendum est. Quia utique sic ait Salvator : « Nemo bonus, nisi unus Deus : » eo quod ipse est fons bonitatis, qui quod est bonus, a nemine accepit. Nam et Christus quod est bonus, a suo genitore est ut sit bonus ; et omnis creatura Dei bona, per Christum accepit ut esset bona. Sed sive Filius, sive qui per illum sunt facti, de illo uno fonte bonitatis unusquisque secundum mensuram fidei suæ assumpserunt ut essent boni. Pater autem unus, quod est bonus, a nemine accepit. Et ideo

[1] Rom. I, 7 ; I Cor. I, 3 ; 2 Cor. I, 2 ; Galat. I, 3 ; Ephes. I, 2, et I Cor. VIII, 6. — [2] Marc. X, 18. — [3] Luc. XVIII, 19, et Joan. X, 11. — [4] Psal. CXLII, 10. — [5] Luc. VI, 45.

ait Christus : « Nemo est bonus nisi unus[1]. » Sic ergo unus est Deus, quia unus est incomparabilis, quia unus est immensus, ut jam sumus prosecuti.

24° « Non denegamus quod Filius diligat Patrem, cum quando et scriptum legimus : « Ut sciat hic mundus » quia diligo Patrem, et sicut mandatum mihi dedit Pa- » ter, sic facio[2] ; » constat Filium et diligi et diligere, et mandatum Patris, ut ipse asserit, implere. Et ideo unum sunt, secundum quod ait : « Ego et Pater unum » sumus[3]. » Nam in eo quod dicit : « Qui me vidit, vidit » et Patrem[4] : » certa fide credendum est, quia qui videt Filium, per Filium videt et intelligit Patrem. »

25° « Propter formam servi, majorem Patrem professus es : quod mihi nimium stultum esse videtur. Scimus enim, quod et ipse protulisti, in forma servi etiam eum Angelis minorem factum. Nec enim satis in gloriam Dei profusus es, qui ad formam servi majorem Patrem profiteris. Ad formam servi et Angeli majores sunt. Nec enim ad hoc venit Christus, ut nos instrueret quod ad formam servi major est Pater : sed ideo veritas ad nos venit, ut utique doceret nos, atque instrueret, quod Pater Filio major est, et hoc Filio qui magnus est Deus. Nos enim sic glorificamus Patrem, ut magno Deo majorem illum profiteamur, ut alto sublimiorem annuntiemus. An vero iste est debitus honor Dei, ut forma servili major sit Pater, tu videris. »

26° « Dicis quod se Divinitas patribus ostendit : et paulo ante prosecutus es, quod utique Divinitas sit invisibilis. Ostendit se sane, non Pater qui invisibilis est : ne si dicamus Patrem visum fuisse, Apostolum reddamus mendacem, qui ait : « Quem vidit hominum nemo, neque

[1] Marc. x, 18. — [2] Joan. xiv, 31. — [3] Id. x, 30. — [4] Id. xiv, 9.

» videre potest[1]. » Et non solum invenimur Novo resistere Testamento, verumetiam et Veteri pari modo contrarii invenimur. Denique sic ait Moyses : « Non potest » quisque Deum videre et vivere[2]. » Ipse sane Moyses descripsit in libro Geneseos, quod ab illo primo homine Adam usque ad ipsam incarnationem semper Filius visus est. Nam si testimonia quæris, utique habes positum Patrem ad Filium dicentem : « Faciamus hominem ad » imaginem et similitudinem nostram[3]. » Sequitur : « Et » fecit Deus hominem[4]. » Quis utique Deus nisi Filius? Hoc utique et tu in tuis tractatibus exposuisti. Iste ergo Filius qui est propheta sui genitoris, qui et dicebat : « Non est bonum solum esse hominem, faciamus ei ad- » jutorium secundum se[5] : » iste Filius Adæ est visus, secundum quod legimus Adam dicentem : « Vocem tuam » audivi ambulantis in paradiso, et abscondi me, quia, » nudus eram[6] : » Habes utique quod Deus dixit ei : « Et » quis tibi indicavit quia nudus eras, nisi de ligno de quo » præceperam tibi ne manducares, ex eo manducasti[7] ? » Hic Deus et Abrahæ visus est[8] : et quia Filius visus est Abrahæ, si vis credere, utique ipse unigenitus Deus in sancto affirmavit Evangelio, dicens sic : « Abraham pa- » ter vester exultavit ut videret diem meum, et vidit, et » gavisus est[9]. » Hic etiam Filius a Jacob visus est, qui in figura qua erat venturus, id est, hominis, ante præmeditatus colluctasse cum Jacob invenitur. Unde et Jacob dicebat : « Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta » est anima mea. » Et loci ipsius vocabulum nuncupatum est, Visio Dei[10]. Hoc ipsum affirmans utique Deus, qui in præmeditatione colluctabatur cum Jacob, quod in

[1] I Tim. VI, 16. — [2] Exod. XXXIII, 20. — [3] Gen. I, 26. — [4] Ibid. 27. — [5] Id. II, 18. — [6] Id. III, 10. — [7] Ibid. 11. — [8] Id. XVIII, 1. — [9] Joan. VIII, 56. — [10] Gen. XXXII.

passione Christi impletum videmus. Ait enim ad ipsum Jacob : « Jam non vocabitur nomen tuum Jacob, sed » Israël erit nomen tuum, hoc est, homo videns Deum[1]. » Hunc et in Novo Testamento visum probamus. De hoc Apostoli dicebant : « Et vidimus gloriam ejus, gloriam » quasi Unigeniti a Patre[2]. » Cæterum si, ut ipse conaris, Pater visus esse asseratur, mendaces sunt apud vos omnes Scripturæ. Nam denique invisibilem Patrem Paulus prædicat[3], et Dominus in Evangelio affirmat[4]. Sæpius nos accusas, quod audenter atque præsumenter ea quæ non sunt dicenda a nobis dicantur, quod quidem in arbitrio erit legentium probare. Nec enim sic loquimur, ut alicujus laudem consequamur; sed studio colligendæ fraternitatis, quæ nobiscum est : aut ob quam forte et ipse provocare nos dignatus es, ut responsum demus, ut in nobis illi denotati sic tuæ consentiant, ut dixerim, professioni, necesse fuit me propter timorem Dei dare tibi responsum. Siquidem non tantum verbis me nudare conatus es a discipulatu eorum; verumetiam et tractatum tuum dedisti, ad quod necesse est me respondere ea quæ de invisibilitate omnipotentis Dei prosecutus sum. Etiam et ipse, licet alio proposito, attamen tuis verbis affirmasti, quod Spiritus sanctus in specie columbæ sit visus[5], nec non in specie ignis[6]. Filius sane in forma hominis, Pater autem neque in specie columbæ, nec in forma hominis, nec aliquando vertit se in formas, sed nec aliquando vertetur, de quo scriptum est : « Ego sum qui sum, et non » sum mutatus[7]. » Filius sane in forma Dei constitutus jam, ut ipse protulisti, formam servi accepit, quod non Pater. Spiritus æque sanctus suscepit speciem columbæ, quam non suscepit Pater. Scito ergo, quia unus est invi-

[1] Gen. XXXII, 28. — [2] Joan. I, 14. — [3] I Tim. VI, 16. — [4] Joan. I, 18. — [5] Matth. III, 16. — [6] Act. II, 3 — [7] Exod. III, 14.

sibilis, unus etiam incapabilis atque immensus. Oro et opto discipulus esse divinarum Scripturarum : nam et superius credo retinere religionem tuam, quod sic dedi responsum, quia si protuleris, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unam habeant virtutem, unam substantiam, unam deitatem, unam majestatem, unam gloriam; si affirmaveris de divinis Scripturis, si alicubi scriptam lectionem protuleris, nos divinarum Scripturarum optamus inveniri discipuli. »

Maximinus Episcopus subscripsi.

Et post collationem præsentium Augustinus ista dictavit : Auxilio principum munitum me loqui dixisti, non secundum timorem Dei : sed hominibus, quibus donat Deus intellectum, satis apparet quis loquatur secundum timorem Dei, utrum qui obedienter audit Dominum dicentem : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus Dominus » unus est[1]; » quod nos et obtemperanter audimus, et fideliter prædicamus : an ille qui hoc sic audire non vult, ut duos dominos deos esse contendat; atque ita introducendo duos deos et duos dominos, ostendat se non timere unum Dominum Deum dicentem : « Audi, Israël, » Dominus Deus tuus Dominus unus est.» Scis autem sermonem tuum prolixissimum occupasse nobis tempora quibus respondere possemus; et tantum diei remansisse, quantum omnino non sufficeret, ut ea quæ dixisti, saltem nobis relegerentur. Noveris tamen omnia quæ protulisti, ut probares Deum esse Filium Dei, et magnum Deum, et natum esse ex Patre, et alium esse ipsum et alium esse Patrem, quoniam non est Pater ipse qui Filius, ad ingentes moras pertinuisse, quibus necessarium tempus assumeres : quasi nobis abs te probandum esset, quod et nos esse verum fatemur? Non enim dicimus ipsum

[1] Deut. vi, 4.

esse Patrem qui est Filius, aut ipsum esse Patrem vel Filium qui est in ipsa Trinitate Spiritus sanctus. Prorsus alius est ille, alius ille, et alius ille : sed simul omnes unus est Dominus Deus. Si enim dixerimus duos esse dominos deos; unum magnum, alterum majorem : unum bonum, alterum meliorem; unum sapientem, alterum sapientiorem; unum clementem, alterum clementiorem; unum potentem, alterum potentiorem; unum invisibilem, alterum invisibiliorem; unum verum, alterum veriorem; et si quid aliud isto modo te sentire monstrasti, ut duos dominos duos nos habere suaderes : si hoc ergo dixerimus, arguet nos ipse Deus, dicens, quod jam commemoravi : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. » Tanquam dicat nobis : « Filii hominum usquequo graves » corde, ut quid diligitis vanitatem, et quæritis menda» cium[1]? » Ut quid vobis facitis duos dominos deos? Quare me clamantem : « Audi, Israël[2], » non vultis audire, « Dominus Deus tuus Dominus unus est; » sed contra me clamatis : Domini dii nostri domini duo sunt? Numquid hoc faceretis, si Israël esse velletis? Cum hoc ergo nomen interpretetur, Homo videns Deum; rogo te, da veniam, si tu non vis, ego volo esse Israël. Volo quippe in eorum consortio computari, quibus donatur videre Deum. Et gratias illi agimus, quia facit nos videre nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem[3], sicut Apostolus dicit. Videmus itaque donante ipso, etsi adhuc per speculum in ænigmate, tamen videmus, quomodo inter se non sint duo ista contraria, ut et alius Pater sit, alius Filius, alius Spiritus sanctus, et tamen hi tres simul unus sit Dominus Deus. Egi, sicut potui, ut hoc etiam tu videres : sed resistere maluisti, quia Israël esse noluisti. Sed si hoc videre adhuc forsitan non potes,

[1] Psal. IV, 3. — [2] Deut. VI, 4. — [3] I Cor. XIII, 12.

crede et videbis. Intelligendo enim videntur ista, non oculis carnis intuendo. Et scis utique dixisse Prophetam, « Nisi credideritis, non intelligetis[1]. » Cum ergo audis : « Dominus Deus tuus Dominus unus est[2] : » noli duos dominos deos facere, Patrem et Filium. Et cum audis : « Nescitis, quia corpora vestra templum in vobis est Spi» ritus sancti, quem habetis a Deo[3] : » et eodem loco : « Nescitis, quia corpora vestra membra sunt Christi[4] : » cum ergo hæc audis, noli negare Deum esse Spiritum sanctum, ne templum creaturæ facias membra Creatoris. Prius crede istos tres, et in suis singulis personis tres esse, et tamen simul non tres dominos deos, sed unum Dominum Deum esse : et dabit credenti et oranti ipse Dominus intellectum, ut id quod credis, etiam videre, id est, intelligere merearis. Nam considera diligenter omnia, quæ prolixa disputatione dixisti, et videbis ex hoc errore descendere, quo facitis duos dominos deos, contra clarissimam vocem Domini Dei dicentis : « Dominus Deus » tuus Dominus unus est : » et negatis Deum Spiritum sanctum, cujus sanctum negare non potestis templum. Hæc interim post Collationem nostram, qua præsentes alternatim locuti sumus, te admonuisse suffecerit : si autem Dominus voluerit, quoniam longum est, et tu remeare festinas, prosecutiones nostras ante oculos eorum qui legere voluerint, quanta potero perspicuitate constituam, et te veris quidem testimoniis divinis, falsa tamen vestra dogmata probare voluisse, velis nolis, ostendam.

Et alia manu : AUGUSTINUS Episcopus subscripsi.

Item alia manu MAXIMINUS : « Cum explicueris hunc libellum, et ad me transmiseris, si non ad omnia responsum dedero, tunc ero culpabilis. »

« Explicuere Gesta. Contuli. »

[1] Isaï. VII 9. — [2] Deut. VI, 4. — [3] 1 Cor. VI, 19. — [4] Ibid. 15.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA

MAXIMINUM HÆRETICUM,

ARIANORUM EPISCOPUM,

LIBRI DUO[1].

LIBER I[2].

Ostendit Augustinus, ea quæ in Collatione ipse dixit, Maximinum non potuisse refellere.

PRÆFATIO.

Disputationi Maximini Arianorum episcopi[3], cujus prolixitate spatium diei, quo præsentes conferebamus, assumpsit, responsionem debitam reddens, ad ipsum loqui utique debeo : sive adhuc existimet contradicendum esse cum legerit, sive Domino in ejus corde mirabiliter operante manifestatæ consentiat veritati. Quid tibi visum est, homo Ariane, tam multa dicere, et pro causa quæ inter nos agitur nihil dicere, quasi hoc sit respondere posse, quod est tacere non posse? Prius itaque ostendam refellere te non potuisse quæ dixi : deinde, quantum necessarium videbitur, ego refellam quæ ipse dixisti.

[1] Scripti circiter annum 428. — [2] *Alias.* Secundus. — [3] Vide D. Guillon, tom. XXII, p. 86.

I. De duobus diis quæ ipse dixisti, ego certe respondens verbis tuis, ubi aisti a vobis unum Deum coli: Consequens est, inquam, ut aut non colatis Christum, aut non unum Deum colatis, sed duos. Ad hoc tu respondere conatus, multum quidem locutus es, asserens quod et Christum Deum colatis: sed duos deos a vobis coli quamvis non negaveris, tamen non ausus es confiteri. Sensisti enim, duos deos esse colendos, christianas aures ferre non posse. O quam de proximo te corrigeres, si timeres credere quod dicere timuisti! Cum enim clamet Apostolus: « Corde creditur ad justitiam, ore confessio » fit ad salutem[1]: » si ad justitiam putas pertinere quod credis, cur hoc ad salutem etiam ore non confiteris? Si autem duos deos colendos ad salutem non pertinet confiteri, sine dubio nec ad justitiam pertinet credere. Qui ergo non vis tali confessione reum teneri os tuum, quare non mundas a tali credulitate cor tuum? Tene cum Catholica fidem rectam, non te pudeat emendare perversam. Tene cum Catholica, Patrem quidem non esse qui Filius est, et Filium non esse qui Pater est; et Deum esse Patrem, Deum esse Filium: verumtamen ambos simul non duos deos esse, sed unum. Isto modo solo fiet, ut et Patrem colas et Filium, nec tamen duos deos esse colendos dicas, sed unum, ne reatu impietatis tua conscientia compungatur, quando sonuerint in auribus tuis dicta divina, quia « Nullus Deus nisi unus: » et, « Audi, Israël, » Dominus Deus tuus Dominus unus est[2]: » et quando audis, « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli ser» vies[3]; » securus possis, non soli Patri, sed etiam Filio ea quæ uni Deo debetur servitute servire. Memento ergo te non respondisse ad illud quod objeceram, non a vobis coli unum Deum, sed duos.

[1] Rom. x, 10. — [2] I Cor. viii, 4, et Deut. vi, 4-13. — [3] Matth. iv, 10.

II. Secundo loco egi tecum de verbis tuis, ubi dixeras : « Deum Patrem ad humana non descendisse contagia ; » quasi Christus illa in carne perpessus sit : et admonui, quomodo contagium intelligi soleat, non utique nisi in aliquo vitio, a quibus omnibus immunem novimus Christum. Nec ad hoc quidquam respondere potuisti. Testimonia quippe divina, quæ abs te commemorata sunt, nihil te adjuvare potuerunt : non enim eis probare potuisti humano Christum attaminatum esse contagio. Quod enim Apostolum dixisse commemoras : « Quoniam » Christus cum peccator non esset, peccatum pro nobis » fecit[1] : » lege diligentius, et ne forte mendosum incurreris codicem, aut Latinus interpres erraverit, Græcum inspice ; et invenies non Christum pro nobis fecisse peccatum, sed a Patre Deo ipsum Christum factum esse peccatum, id est sacrificium pro peccato. Ait enim Apostolus : « Obsecramus pro Christo, reconciliamini » Deo ; eum qui non noverat peccatum, pro nobis pec» catum fecit[2]. » Non ergo fecit ipse peccatum, sed eum Deus pro nobis peccatum fecit, hoc est, ut dixi, sacrificium pro peccato. Si enim recolas vel relegas, invenies in libris Veteris Testamenti peccata appellari sacrificia pro peccatis. Similitudo etiam carnis peccati, in qua venit ad nos, dicta est et ipsa peccatum : « Misit, inquit, » Deus Filium suum in similitudine carnis peccati, et » de peccato damnavit peccatum in carne[3] : » hoc est, de similitudine carnis peccati, quæ ipsius erat, damnavit peccatum in carne peccati, quæ nostra est. Propter hoc etiam de illo dicitur : « Quod enim mortuus est pec» cato, mortuus est semel ; quod autem vivit, vivit » Deo[4]. » Peccato enim mortuus est semel, quia similitudini carnis peccati mortuus est, quando moriendo exu-

[1] 2 Cor. v, 21. — [2] Ibid. 20. — [3] Rom. viii, 3. — [4] Ibid. 10.

tus est carne : ut per hoc mysterium significaret eos qui in morte ipsius baptizantur, mori peccato, ut vivant Deo. Sic etiam per crucem « Factus est pro nobis male» dictum[1]. » Pendens quippe in ligno, mortem quæ de maledicto Dei venerat, suspendit in ligno, atque ita vetus homo noster simul confixus est cruci : ut non mendaciter dictum intelligatur in Lege : « Maledictus omnis » qui pendet in ligno[2]. » Quid est « Maledictus, » nisi : « Terra es, et in terram ibis[3]? » Et quid est « Omnis, » nisi quia et ipse Christus, qui cum esset vita, mortuus est tamen vera morte, non ficta? Si intelligas ista mysteria, simul intelliges non esse contagia. Sed quid ad nos, si more tuo loquens, contactum forte mortalium voluisti appellare contagium; cum tamen nobiscum sentias Dominum Jesum, nec in spiritu, nec in carne ullum habuisse peccatum?

III. Tertio loco de invisibili Deo cum agerem, admonui ut crederes invisibilem, non solum Patrem, sed etiam Filium secundum divinitatem, non secundum carnem, in qua eum visibilem mortalibus apparuisse quis negat? unde et alio loco postea disputavi. Tu autem cedens manifestissimæ veritati, consensisti esse invisibilem Filium : ac per hoc destruxisti quod dixeras : « Unum invisibilem » Patrem. » Sed rursus tua consensione conturbatus, quia invisibilem etiam Filium esse consenseras, ausus es dicere, minora videri a majoribus, majora vero a minoribus non posse videri; dicens Angelos videri ab Archangelis, animas ab Angelis, Angelos vero ab animabus non videri : unde etiam Christum secundum divinitatis suæ substantiam, non solum ab hominibus, sed nec a Virtutibus cœlestibus videri asserens, ideo Patrem solum invisibilem esse dixisti, quia superiorem non habet a quo

[1] Galat. III, 13. — [2] Deut. XXI, 23. — [3] Gen. III, 19.

circumspiciatur. Dic nobis, rogo te, quando tibi indicaverunt Archangeli, quod ipsi videant Angelos, non autem videantur ab Angelis? Quibus narrantibus Angelis cognovisti, quod ipsi videant animas, animæ illos non videant? A quo hæc audisti, unde didicisti, ubi legisti? Nonne melius divinis libris animum intenderes, ubi legimus et ab hominibus Angelos visos, quando voluerunt, et quomodo voluerunt videri, jubente vel sinente omnium Creatore? Verumtamen qui dixeras, ideo « Solum dicendum invisibilem Patrem, quia non habet superiorem a quo circuminspiciatur; confessus es postea, Filio esse visibilem, contra te ipsum proferens Evangelicum testimonium, ubi dicit ipse Filius : « Non quia Patrem » vidit quisquam, sed qui est a Deo, hic vidit Patrem[1]. » Ubi te quidem veritas apertissime vicit : sed tu nolens ab errore liberari, noluisti salubriter vinci. Cum enim contra te commemorasses Evangelicum testimonium, quo claruit a Filio videri Patrem, dicente ipso Filio : « Sed » qui est a Deo, hic vidit Patrem : » mox addidisti de tuo : « Sed vidit incapabilem. » Interim quod dixeras perdidisti, solum esse invisibilem Patrem, quia non habet superiorem : quandoquidem veritate victus, eum videri ab inferiore confessus es. Vos enim dicitis inferiorem Filium a quo tamen Patrem videri, teste Filio cogente, dixisti. De incapabili postea videbimus, ut etiam te illic veritas vincat. Non enim de capabili et incapabili, sed de visibili et invisibili inter nos quæstio versabatur : in qua quæstione si tibi ipsi tu ipse visibilis es, victum te esse vides.

IV. Quarto loco egi tecum de immortali Deo etiam Filio. Quoniam tu illud quod ait Apostolus : « Qui solus » habet immortalitatem[2]; » sic intelligi voluisti, tan-

[1] Joan. VI, 46. — [2] I Tim. VI, 16.

quam de solo Patre sit dictum : cum ille hoc non de Patre dixerit, sed de Deo, quod est Pater et Filius et Spiritus sanctus. Ostendi ergo et Filium habere immortalitatem secundum substantiam divinitatis suæ. Nam secundum carnem quis negat eum fuisse mortalem? Tu autem cum mihi respondere ad hunc locum velles, perspicua veritate conclusus, etiam Deum Filium immortalitatem habere confessus es. Victus es igitur in eo quod dicebas de Patre tantum dixisse Apostolum, quod solus habeat immortalitatem. Neque enim propterea vinculis veritatis elaberis, quoniam dicis : « Habet quidem Filius immor» talitatem, sed accipiens a Patre. » Non quæritur unde habeat, sed utrum habeat. Tu enim de Patre solo vis intelligi quod scriptum est : « Solus habet immortalita» tem. » Prorsus a nullo acceptam Pater habet immortalitatem, et a Patre acceptam Filius habet immortalitatem : tamen et Pater et Filius habet immortalitatem. Alioquin si eam non habet Filius ; Pater eam non dedit Filio, aut acceptam perdidit Filius. Dedit autem Pater Filio, nec perdidit Filius : nec Pater dando perdidit quod generando dedit. Habet ergo immortalitatem et Pater et Filius, non Pater solus. Cogeris itaque confiteri non de solo Patre dictum esse : « Qui solus habet immortalitatem : » quia jam coactus es confiteri quod et Filius habeat immortalitatem. Habet autem hanc « Solus, » sed Deus : quod non solus est Pater; quia hoc est et Filius, et uterque adjuncto Spiritu sancto unus est Deus. Sed quare solus Deus dictus sit habere immortalitatem, cum et anima pro suo modo sit immortalis, et alia spiritalis cœlestisque creatura, postea videbimus : nunc autem sufficit nobis, quod ad ea quæ dixi, nihil respondere potuisti; et non solum Patrem, sed quamvis ab ipso, habere tamen immortalitatem etiam Filium coactus es confiteri.

V. Quinto loco ostendi, unde major sit Pater Filio : quia non Deo major est, unde illi coæternus est Filius; sed homine major est, quod ex tempore factus est Filius. Ibi commemoravi Apostolicum testimonium : « Quia cum » in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse » æqualis Deo[1]. » Natura quippe illi fuerat Dei æqualitas, non rapina. Ad quod tu respondens dixisti : « Quis enim negat Filium esse in forma Dei ? Quod enim sit Deus, quod sit Dominus, quod sit Rex, jam puto latius exposuimus. Et quia non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo, hoc nos beatus apostolus Paulus instruit, quod ille non rapuit, nec nos dicimus. » Hæc verba tua non solum nihil habent adversus nos, sed magis apparent esse pro nobis. Si enim confiteris Dei formam, cur non aperte Dei Filium Deo confiteris æqualem ? Præsertim, quia de verbis Apostoli, ubi ait : « Non rapinam arbitra- » tus est esse æqualis Deo : » non potuisti pro tuis partibus invenire quod diceres. Et quia hoc dixisse Apostolum non potuisti negare, ideo dixisti : « Quod ille non rapuit, nec nos dicimus : » tanquam hoc sit « Non rapuit, » quod est non habuit, id est, æqualitatem Dei : atque ita dictum sit : « Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; » ac si diceretur : Non arbitratus est esse rapiendam æqualitatem Dei, eo quod ab illo fuerit aliena. Raptor enim rei alienæ usurpator est : tanquam hoc Filius, cum posset, rapere noluisset. Quod vides quanta insipientia sentiatur. Ergo intellige Apostolum ideo dixisse : « Non rapi- » nam arbitratus est esse æqualis Deo; » quia non alienum arbitratus est esse quod natus est : sed tamen quamvis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus alienam, sed suam, semetipsum exinanivit, non quærens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt. Quod ut noveris ita esse, attende unde

[1] Philip. II, 6.

ad hoc Apostolus venerit. Cum enim Christianis humilitatem præciperet charitatis : « Alter alterum, inquit, » existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt unus» quisque intendentes, sed et quæ aliorum[1]. » Deinde ut exemplo Christi hortaretur non sua quærere vel intendere, sed et quæ aliorum sunt : Singuli quique, inquit, hoc sentite in vobis quod et in Christo Jesu : qui cum in forma Dei esset, quæ illi erat sua, non rapinam arbitratus est, hoc est, non alienum arbitratus est, esse æqualis Deo : sed tamen quærens nostra, non sua, semetipsum exinanivit, non formam Dei amittens, sed formam servi accipiens. Non enim est mutabilis illa natura ut se exinaniret perdendo quod erat, sed accipiendo quod non erat : nec consumendo quæ sua sunt, sed assumendo quæ nostra sunt ; ac deinde in forma servi obediendo sicut homo usque ad mortem crucis : « Propter quod et » Deus eum exaltavit, et donavit ei nomen quod est super » omne nomen[2] : » et cætera. Homini ergo donavit ista, non Deo. Neque enim cum in forma Dei esset non excelsus erat, aut non ei genua flectebant cœlestia, terrena et inferna. Sed cum dicitur : Propter quod eum exaltavit ; satis apparet propter quid exaltaverit, id est, propter obedientiam usque ad mortem crucis. In qua ergo forma crucifixus est, ipsa exaltata est, ipsi donatum est nomen quod est super omne nomen ; ut cum ipsa forma servi nominetur Filius unigenitus Dei. Non itaque facias imparem Deo formam Dei : quod nec in ipsis hominibus dici potest. Nam cum dictum fuerit : Iste homo in forma est illius hominis, nemo intelligit nisi æquales. An forte non vis sic accipere quod dictum est : Cum in forma Dei esset, ut in forma Dei Patris intelligas Filium, ubi nihil aliud quam æqualitas apparet amborum ; sed in forma

[1] Philip. II, 3, 4. — [2] Ibid. 9.

Dei, putas intelligendum in forma sua, quia et ipse utique Deus est? Non multum curo si etiam sic intelligas. Ubi enim plenitudinem formæ ætatis incrementa non faciunt, sed Deo gignente perfectus natus est Filius; procul dubio si forma Filii formæ Patris non est æqualis, non verus est Filius. Scriptum est autem : « Ut simus in » vero Filio ejus Jesu Christo[1]. » Forma igitur veri Filii, formæ Dei Patris esse non potest inæqualis. Proinde nec huic loco prosecutionis meæ, ubi de verbis Apostoli æqualem Patri Filium comprobavi, respondere aliquid pro vestra intentione potuisti.

VI. Sexto loco ut ejusdem naturæ cujus et Pater est, ostenderem Filium, etiam mortalium fœtus animalium immanitati vestri erroris objeci, increpans cor vestrum, qui ejusdem naturæ cujus est Pater, negatis esse Deum Filium, quamvis verum esse Filium non negetis; cum Deus ipse dederit animalibus hoc generare quod ipsa sunt : ubi non solum hominis hominem, verumetiam canis canem Filium nominavi : non ad similitudinem Dei, sed ad confusionem detrahentium Filio Dei : qui cum videant corruptibiles mortalesque naturas, habere tamen naturæ de suis parentibus unitatem, Filio Dei vero nolunt concedere communionem naturæ unius habere de Patre; cum sit inseparabilis a Patre, et incorruptibilis æternusque cum Patre. Unde etiam dixi quod melior sit secundum vos humana conditio, ubi conceditur crescere, ut ad robur parentum vel crescendo possint filii pervenire : Filius autem Dei, sicut dicitis et docetis, minor Patre genitus sic remansit, atque ut ad Patris formam non posset pervenire, nec crevit. Hic tu, ut appareret quam magna veritatis mole premereris, omnino ad rem non respondisti : sed tanquam deficienti

[1] I Joan. v, 20.

flatu anhelares, reprehendendum me putasti, dicens quod tam fœda comparatio, de filio scilicet hominis sive canis, in illam tantam immensitatem produci non debuit. Hoc respondere est, an potius inopiam reponsionis ostendere? Quasi ego propterea terrenarum naturarum ista exempla produxerim, ut incorruptioni corruptionem, immortalitati mortalitatem, invisibilibus visibilia, æternis temporalia coæquarem : ac non potius ut vos in magnis et summis rebus errantes, de rebus parvulis infimisque convincerem, qui non videtis bonum quod Creator summe bonus dedit etiam extremis vilibusque creaturis, ut cum longe aliud sint quam est ipse, hoc tamen generent quod sunt ipsæ. Nec attenditis quid mali dicatis, ut cum homines et canes, et cætera hujusmodi habeant filios veros, quos illis gignentibus creat veritas, non sit verus Dei Filius ipsa veritas. Aut si sancta Scriptura cogente permittitis ut verus Filius sit, rogamus permittite ut degener non sit. Et degener quomodo? Audiant catholici, unde erubescant hæretici. Filius viri fortis si non habeat fortitudinem, degener dicitur : tamen homo est, quod et pater est; atque in dissimili vita, non est tamen aliena substantia. Vos unigenitum Dei Filium ita degenerem vultis, ut ipsam Patris ei substantiam denegetis : minorem natum, minorem remansisse jactatis : non ullam datis ætatem qua possit augeri, non datis eamdem formam qua possit æquari. Cujus naturæ tanta subtrahitis, ut miror verum Filium qua fronte dicatis : nisi quia infelicissimo errore non vos putatis ad unius Patris gloriam, nisi per unici Filii contumeliam pervenire.

VII. Septimo loco dixi; « Usque adeo autem Filium agnoscimus magnum Deum, ut Patri dicamus æqualem. Itaque sine causa, inquam, nobis quod valde profitemur testimoniis et multiloquio probare voluisti » Et his, ver-

bis meis addidi disputationem, in qua rationem reddidi, quare Filius cum sit Patri æqualis, dicat eum tamen Deum suum, ubi ait : « Ascendo ad Patrem meum et ad » Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum [1]. » Quoniam tu commemoraveras hoc Evangelicum testimonium, quo te probare existimasti; quod Patris Filius non esset æqualis. Ego itaque tibi ad ista respondens, dixi Patrem propterea etiam Deum esse unigeniti Filii, quoniam factus est homo et natus ex fœmina : et hoc esse quod dicit in Psalmo, ubi quod futurum fuerat prænuntiavit : « De ventre matris meæ Deus meus es tu [2]; » ut ostenderet Patrem hinc esse Deum suum, quia homo factus est. Homo enim de ventre matris est natus, et secundum hominem de virgine natus est Deus : ut non solum Pater illi esset qui eum de se ipso genuit, verumetiam Deus ejus esset quem de ventre matris hominem creavit. Ad hæc tu cum respondere voluisses, multa dixisti, et multa testimonia quæ te nihil adjuvant protulisti. Quomodo tamen dictum sit : « De ventre matris meæ Deus meus es » tu : » Quamvis eadem Scripturæ sanctæ verba memorasses, nullo modo invenire potuisti. Cur autem in eo loco posueris Psalmi alterius testimonium, ubi scriptum est : « Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus » sanctorum, ex utero ante luciferum genui te [3] : » omnino non video. Non enim Filii persona est dicentis, ex utero tuo, aut, De ventre tuo, Deus meus es tu. Illa ineffabilis generatio etiamsi ex utero Patris accipitur, hoc significatum est, quia de se ipso, hoc est, de substantia sua Deus Deum genuit; sicut ex utero matris quando natus est, homo hominem genuit : ut intelligeremus in utraque generatione non diversas ejus qui est natus, et eorum de quibus est natus, esse substantias. Diversa quidem substan-

[1] Joan. xx, 17. — [2] Psal. xxi, 11. — [3] Id. cix, 3.

tia est, Deus Pater, et homo mater : non tamen diversa substantia est, Deus Pater et Deus filius : sicut non est diversa substantia, homo mater, et homo filius. Sed audi quid dicat in prophetia iste Filius : « De ventre, inquit, » matris meæ Deus meus es tu. » Noli multis verbis ad rem non necessariis conari operire res claras. Qui est Pater Filio ex utero suo, de ventri matris Deus ejus est, non de suo. Ad hoc ergo prorsus nihil respondere potuisti.

VIII. Octavo loco de subjectione, qua subjectus est Patri Filius respondi tibi:quoniam dixeras: «De sua subjectione unum statuit Deum. » Respondi ergo etiam hoc secundum hominem recte accipi, quod Filius subditus est Patri[1]. Neque hoc esse mirandum, cum legatur utique secundum ipsam servi formam etiam parentibus subditus : et de illo sit scriptum, « Minorasti eum paulo mi- » nus ab angelis[2]. » Ad quod tu quasi respondens dixisti me optime prosecutum, qnoniam et parentibus propter formam servi esset subjectus. Deinde volens velut pro te esse ostendere, quod contra te esse cernebas ; ac sic incautis minusque attentis hominibus, quicumque essent ista lecturi, tanquam respondentem te facere, ubi quod diceres non habebas ; adjungis, et dicis : « Si enim parentibus subjectus invenitur quos ipse creavit, quia omnia per ipsum facta sunt : nec enim post tempora, sed ante tempora novimus Filium genitum a Patre : si ergo parentibus, inquis, subditus erat, ut divinarum Scripturarum auctoritas luce clarius prædicat : quanto magis utique illi suo genitori est subditus, qui tantum ac talem eum genuit ; secundum quod ait Paulus : « Cum omnia fuerint » Filio subjecta, tunc et ipse Filius subjectus erit illi qui » sibi subjecit omnia[3]. » Hæc verba tua possent a me putari dicta esse, et omnino mea esse, nisi te audientibus

[1] Luc. II, 51. — [2] Psal. VIII, 6. — [3] I Cor. XV, 28.

cum dicerentur, et postea hæc cuncta legentibus, evidenter appareret te illa dixisse. Quis enim crederet, consentire posse vos nobis, secundum formam servi, ac per hoc non secundum formam Dei Christum esse subjectum ?

IX. Nono loco abs te quæsivimus, ut per Scripturas divinas ostenderes, si valeres, utrum adoret Patrem Spiritus sanctus. Hoc enim dixeras : sed sicut ipsa tua prosecutio, cui respondi, sati sindicat, non probaveras. Ad hanc ergo inquisitionem meam vide quid posteriore prosecutione responderis. Cum enim dixisses quantum voluisti de judicio Filii, quod et nos fidelissime credimus; et de subjectione, quam secundum formam servi Filium Patri reddere non negamus : ubi venisti ut probares a sancto Spiritu adorari Patrem, redisti ad illos gemitus, de quibus tibi jam ante responderam, secundum morem sanctarum Scripturarum, qua locutione sit dictum : « Et ipse » Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus [1] : » ne credamus Spiritum sanctum nunquam esse sine gemitibus posse, quoniam nullus dies, nulla hora, nullum momentum temporis invenitur, quo non a sanctis orationes Deo ubicumque fundantur, ab aliis hic, ab aliis alibi. Cum tamen ab orationibus sanctorum nullum sit tempus immune, quandoquidem diebus et noctibus, cum alii cibo ac potu reficiuntur, alii quolibet aliud agunt, alii dormiunt, non utique desunt quos desiderium sanctum orare compellat : ita fit ut Spiritus sanctus, qui ubique omnibus adest, aliquantulum cessare a gemitibus non sinatur, quod est extremæ miseriæ, cum pro quibuscumque orantibus cogitur gemere : nisi gemitibus inenarrabilibus interpellare sic intelligatur, ut dixi, id est, quia gemitibus sanctorum desideriorum interpellare sanctos facit, quibus affectum pium gratiæ spiritalis infundit.

[1] Rom. VIII, 26.

Sed cum similes locutionum modos, quando per efficientem significatur id quod efficitur; sicut frigus pigrum dicimus, quia pigros facit; et diem tristem vel lætum, quia tristes vel lætos facit; etiam de Scripturis sanctis, commemoraverim, ubi Deus dicit ad Abraham: « Nunc » cognovi [1]; » quod nihil est aliud quam, Nunc ut cognosceres feci: non enim tunc Deus dicendus est cognovisse quod antequam fieret nunquam potuit ignorare: quos locutionis modos de divinis eloquiis a me prolatos, quomodo aliter interpretareris non invenisti; nullo modo utique ad istos gemitus redire debuisti. Nemo enim sic de Spiritu sancto sapit, nisi qui secundum carnem, non secundum spiritum sapit. Quamvis et si tibi concederetur, quomodo tu sentis, sic Spiritum sanctum interpellare pro sanctis: aliud est interpellare vel orare, aliud adorare. Omnis qui orat, rogat: non omnis qui adorat, rogat; nec, omnis qui rogat, adorat. Recole consuetudinem regum, qui plerumque adorantur, et non rogantur; aliquando rogantur, et non adorantur. Ac per hoc a Spiritu sancto adorari Patrem nullo modo demonstrare potuisti.

X. Decimo loco egi tecum ut intelligeres, quomodo per ineffabilem copulationem sit unus Deus ipsa Trinitas, quam dicimus unius esse substantiæ: quandoquidem etiam diversas substantias invenimus; hoc est, spiritum hominis et Spiritum Domini, per copulationem qua homo adhæret Domino, unum spiritum dictum, ubi ait Apostolus: « Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est [2]. » Ad quod tu repondens, vel potius non tacens, conatus es ostendere, quomodo Pater et Filius unum sint, non unitate naturæ, sed voluntatis. Hoc quidem dicere soletis: sed tunc soletis, cum vobis objicitur quod ait Dominus: « Ego et Pater unum sumus [3]. » Ego autem hoc loco non

[1] Gen. XXI, 12. — [2] I Cor. VI, 17. — [3] Joan. X, 30.

hoc volui probare, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unum sint, quod quidem propter unitatem substantiæ fidelissime certe credimus; sed quod eadem Trinitas unus est Deus. Aliud est quippe, unum sunt; aliud unus est Deus. Discerne, est, et sunt. Nec ait Apostolus, Qui adhærent Domino, unum sunt: quoniam diversa substantia est: sed ait: « Qui adhæret Domino, unus » spiritus est[1]. » Si autem vos, cum de duobus dicitur, unus est, et dicitur quid unus sicut dicit Apostolus, unus spiritus est; hoc idem putatis esse, quod est cum de duobus dicitur, unum sunt, nec dicitur quid unum; sicut ait Salvator : « Ego et Pater unum sumus[2] : cur non di» citis, Pater et Filius unus est Deus? » Quare, quando auditis : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus Dominus » unus est[3] : » de Patre tantum vultis intelligi? Nempe Pater Dominus Deus est, et Filius Dominus Deus est : cur non apud vos uterque unus Dominus Deus est, sicut apud beatum Apostolum, spiritus hominis et spiritus Domini unus spiritus est? Quid autem prodest causæ vestræ, quia per consensionem voluntatis hoc dicitis fieri? Quod quidem fit, sed ubi est diversa natura, sicut diversa natura est hominis et Domini: et tamen qui adhæret Domino, per consensionem utique voluntatis, unus spiritus est. Si ergo non vultis per unitatem substantiæ : certe per consensionem voluntatis dicite, tamen aliquando dicite, quoquo modo dicite, Pater et Filius unus Deus est. Sed non dicitis, ne quod nunquam voluistis, cogamini confiteri de utroque dictum esse, non de Patre solo, « Audi, Israël, Do» minus Deus tuus Dominus unus est, » quoniam sanctum Spiritum non vultis Deum, non vultis Dominum confiteri. Dicite, inquam, ratione qua vultis, Pater et Filius unus Dominus Deus est : ut patri et Filio servientes, non

[1] I Cor. VI, 17. — [2] Joan. X, 30. — [3] Deut. VI, 4.

duobus diis et duobus dominis contra præceptum Dei, sed Domino uni serviatis. Sed nunc de hac re satis dictum sit. Puto, cum ista legeris, nihil te respondere potuisse ad id quod de Apostolo commemoravi : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est. » Si contentionem deposueris, non negabis.

XI. Undecimo loco Deum esse Spiritum sanctum, de templo ejus quod nos ipsi sumus, teste Apostolo, ostendi, ubi ait : « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus » Dei habitat in vobis[2] ? » Et iterum : « Nescitis quia cor» pora vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem » habetis a Deo[3] ? » Tu autem ad ista respondisti nihil. Aisti enim : «Suscipio quæ protulisti : « Nescitis quia » templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » Neque enim Deus, inquis, habitat in homine, quem non ante Spiritus sanctificaverit atque purgaverit. » Atque isto modo intelligi voluisti, non Spiritum sanctum esse dictum Deum, nec templum Spiritus sancti nos esse, sed Dei : et hoc esse dictum, «Templum Dei estis.» Sed ideo additum, « Spiritus Dei habitat in vobis : » quia purgat Spiritus sanctus templum Dei, non suum ; ut cum ipse purgaverit, tunc illic inhabitet Deus. Quem sensum tuum quanta sequatur absurditas, nolo nunc dicere. Illud enim nunc ostendere debeo, quomodo multa dicendo, nihil quod ad rem pertinet, dixeris. Dimisisti enim causam, et perrexisti in laudem Spiritus sancti, eamque copiose contra te ipsum executus es. Contra te ipsum ideo dixi, quoniam non vis eum dicere Deum, cujus tantam divinitatem per laudem coactus es confiteri ; ut cum sit unus, ubique sit præsens, et nemini sanctificando desit, ubicumque quisque Christianus esse et Deum orare voluerit, simul se omnibus exhibendo, sive in Oriente, sive in Occidente bap-

[1] I Cor. VI, 17. — [2] Id. III et VI. — [3] Vide Beda in eumdem locum.

tizentur in Christo : hoc et nos dicimus. Sed quem dicimus talem ac tantum, absit a nobis ut eum negemus Deum : quod etiam per suum templum, quod nos ipsi sumus, citissime et facile ostenditur. Neque enim nisi Deus noster esset, templum nos ipsos habere potuisset : quod tu ut occultares, et in sermone tuo mentes hominum a luce veritatis averteres, de templo Dei quodcumque dixisti, quem noluisti intelligi Spiritum sanctum ; de templo autem Spiritus sancti, quod apertissime demonstratum est, omnino tacuisti. Cum enim tibi duo testimonia Pauli apostoli proposuerim ; unum ubi ait : « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in » vobis ? » alterum ubi ait : « Nescitis quia corpora vestra » templum in vobis Spiritus sancti est ? » quare tam fraudulenter egisti, ut unum horum commemorares, quod dictum est, « Templum Dei estis ; » et alterum taceres, quod dictum est : « Corpora vestra templum in vobis est » Spiritus sancti ? » Cur hoc fecisti, rogo te, nisi quia nullo pacto posses argumentari quomodo Deus noster non esset, qui templum nos ipsos haberet : quem sine dubio Deum cognosceremus, si ei templum de lignis et lapidibus per divinam Scripturam facere juberemur.

XII. Duodecimo loco admonui te, ut proferres, si posses, qua divina auctoritate sit dictum, quod unum sint ; ubi substantiæ sunt diversæ. Tu autem respondere ad hoc volens, nihil tale proferre potuisti ; sed magnis coarctatus angustiis affirmare ausus es, quod Apostoli unum sint cum Patre et Filio. Quod Christus omnino non dixit : sic enim abs te dictum est, tanquam Pater et Filius et Apostoli unum sint. Christus autem non ait, ut ipsi et nos unum simus : sed ait, Ut sint unum, sicut et nos unum sumus. Nam ut verba ipsa Evangelica ponam : « Pater sancte, inquit, serva eos in nomine tuo quos de-

» disti mihi, ut sint unum, sicut et nos unum[1]. » Numquid dixit, Ut nobiscum sint unum; aut, Ipsi et nos simus unum? Item post aliquantum : « Non, inquit, pro eis rogo tantum, sed et pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint. Neque hic dixit, ut nobiscum unum sint. Deinde sequitur : « Sicut tu, » Pater in me et ego in te, et ipsi in nobis unum sint[2]. » Et hic non dixit, Unum simus; aut, Unum nobiscum sint : sed : « Unum sint in nobis; » ut qui natura unum sunt, quia homines sunt, etiam in Patre et Filio sint unum; non cum ipsis unum, id est, non ut et ipsi et isti sint unum, Adhuc adjungit, et dicit : « Ut mundus » credat quia tu me misisti, et ego claritatem quam de» disti mihi, dedi illis, ut sint unum, sicut nos unum » sumus; ego in eis et tu in me, ut sint consummati in » unum[3]. » Cum ergo toties dixerit : « Ut sint unum : » non tamen alicubi dixit, Ut ipsi et nos simus unum, hoc est, ut nobiscum sint unum : sed, aut in nobis dixit, aut sicut nos; id est, ipsi secundum naturam suam, nos secundum nostram. Volebat enim eos qui natura unum erant, in hoc ipso quod unum erant, esse perfectos. Non enim quia dicit : « Estote ergo et vos perfecti, sicut Pater » vester cœlestis perfectus est[4]; » vult illos Deo naturæ unitate conjungere, tanquam illorum et illius una eademque natura sit : sed perfectos vult esse in natura sua, sicut est Deus perfectus in sua, quamvis diversa, non una : quod nisi in ipso simus, omnino esse non possumus. Non sicut in illo sunt omnes, quia ipse continet omnia quæ creavit; propter quod dictus est non longe positus ab unoquoque nostrum, quia in illo vivimus et movemur et sumus[5] : sed sicut in illo sunt tales qualibus

[1] Joan. XVII, 11. — [2] Ibid. 20. — [3] Ibid. 21, 22. — [4] Marc. v, 48. — [5] Act. XVII, 28.

dictum est : « Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc » autem lux in Domino[1]. » Unde et illud est : « Cui vult » nubat, tantum in Domino[2]. » Non igitur proferre potuisti ubi dictum sit, Unum sunt, quoniam non est una, sed diversa substantia : et tamen in obscuro loco nobis subrepere voluisti, ut diceres Apostolos unum esse cum Patre et Filio, tanquam unum essent Apostoli et Pater et Filius : cum Apostolorum substantiam manifestum sit a Patre et Filio esse diversam. Sed quoniam, Ut ipsi et nos unum simus, aut nobiscum sint unum, nusquam Christum dixisse manifestum est : te quoque nobis respondere non potuisse, et fraudem facere voluisse manifestum sit.

XIII. Tertio decimo loco te commonui, non ideo Patrem Filio esse majorem, quia testimonium perhibuit Pater Filio. Nam et Prophetas ei testimonium perhibuisse memoravi, quos majores illo esse non potes dicere. Dixeras enim quod Pater Filio perhibuerit testimonium; quod sic accepi, tanquam hinc ipse probare volueris, illo cui testimonium perhibuit, eum esse majorem : sed quoniam posteriore prosecutione hinc omnino tacuisti, taciturnitatem tuam in locum consensionis accepi : etsi fieri potest, ut ideo commemoraveris Patrem Filio perhibuisse testimonium, ut hinc illum esse alium, istum autem alium, non ut illum isto probares esse majorem. Alium vero esse Patrem, alium esse Filium, quoniam non est Pater ipse qui Filius, et vobis et nobis contra Sabellianos est dogma commune. Illi enim dicunt, non alium, sed eumdem Filium esse qui est Pater : nos autem alium quidem esse Patrem, et alium Filium; sed tamen quod Pater est, hoc esse dicimus Filium.

XIV. Quarto decimo loco ad illud quod dixeras : « Di-

[1] Ephes. v, 8. — [2] I Cor. vii, 39.

lectum lego, et credo quod Pater est qui diligit, et Filius qui diligitur : » respondens dixi : « Sic autem dicis hinc inter Patrem et Filium esse diversitatem, quia Pater diligit, et Filius diligitur, quasi negare possis, quod et Filius diligat Patrem. Deinde addidi, Si ambo se invicem diligunt, cur negatis eos unius esse naturæ? » Quod utique ideo dixi, ne hinc unam naturam negaretis amborum, quia illum diligere, hunc diligi ipse dixisti. Ad hoc tu respondens consensisti quidem, quod et Filius diligat Patrem, sed unius esse naturæ consentire noluisti : tanquam Filius ita diligat Patrem, sicut creatura creatorem, non sicut unigenitus genitorem, quem diversitate substantiæ vultis esse degenerem.

XV. Quinto decimo loco dixi pariter esse invisibilem Trinitatem, non solum Patrem : sed apparuisse tamen visibilem Filium in forma servi, propter quam dixit : « Pater major me est[1]. » Sed quoniam Patribus se Divinitas demonstrabat, dixi per subjectam creaturam id esse factum, non per naturam suam, qua est invisibilis Trinitas. Atque ut hoc probarem, Moysen commemoravi ei dicentem, cum quo facie ad faciem loquebatur : « Si in- » veni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum mani- » feste[2] : » ut intelligeres quomodo eum videbat, quem sibi cupiebat ostendi : quia utique si Deum in substantia qua Deus est videret, profecto ut se illi ostenderet non rogaret. Dixi etiam esse Christum visibilium et invisibilium creatorem ut ipsum probarem per substantiam suam non esse visibilem, a quo creari non solum visibilia, verumetiam invisibilia potuerunt. Ad hæc tu respondere conatus, quam multa quæ ad rem non pertinent dixeris, intueantur qui legunt : et tamen de Moyse, cur sibi Deum cum quo loquebatur, vellet ostendi, si ejus naturam substan-

[1] Joan. XIV, 28. — [2] Exod. XXXIII, 13.

tiamque cernebat, prorsus nihil ausus es dicere : et adhuc affirmare non destitisti, Dei Filium invisibilium creatorem; et antequam formam servi acciperet, in forma Dei fuisse visibilem; quem superius in forma servi videri potuisse, in substantia vero suæ divinitatis esse invisibilem, jam fueras et ipse confessus.

XVI. Sexto decimo loco, quia de Patre tantum dixisse Apostolum dixeras : « Soli sapienti Deo[1] : » ego dixi : Ergo solus Pater est Deus sapiens, et non est sapiens ipsa Dei sapientia, quod est Christus; de quo ait Apostolus, Christum Dei virtutem et Dei sapientiam[2]? Deinde addidi : Superest ut dicatis (quid enim non audetis?), insipientem esse sapientiam Dei. Ad hæc tu : « Sapientem » solum, inquis, Patrem prædicat Paulus beatus apos» tolus dicens sic : « Soli sapienti Deo. » Sed requirenda est, inquis, ratio quemadmodum solus sapiens, non quod Christus non sit sapiens. » Sequeris deinceps, et adjungis quomodo sapientem confitearis et Christum : nam post nonnulla, quæ ad rem non pertinentia texuisti, ut sermonem tempusque produceres, etiam hoc inseruisti verbis tuis ut diceres : « Sed vere solus sapiens Pater : » quasi Apostolus dixerit : Soli sapienti Patri. Sed dixit : « Soli sapienti Deo : » quia Deus est et Filius, quod et vos vultis; Deus est et Spiritus sanctus, etsi non vultis : et ista Trinitas est solus sapiens Deus, qui nec potuit unquam esse insipiens omnino, nec poterit; non per gratiam particeps sapientiæ, sed sapiens immobilitate atque immutabilitate naturæ. Nam si tibi dicam : Ita-ne vero, o homo, qui christiano nomine gloriaris, Christus sic est sapiens, ut non sit vere sapiens? Ergo-ne Christus qui est verus Deus, non est vere sapiens? nonne ita sub hac interrogatione turbaberis, ut continuo respondeas, Chris-

[1] Rom. XVI, 27. — [2] I Cor. I, 24.

tium vere esse sapientem? Quid est ergo quod dixisti: « Sed vere solus sapiens Pater? » Nempe quo perveneris, et a quanta blasphemia te debeas revocare, jam sentis.

XVII. Septimo decimo loco egi tecum, quod etiam Filius, non solus Pater, infectus sit, hoc est factus non sit. Dixeras enim ideo a vobis unum Deum pronuntiari, quia « Unus est super omnia innatus, infectus. » Respondens ergo huic audaciæ tuæ: Sic autem, inquam, dicis Patrem infectum, quasi Filius factus sit, per quem facta sunt omnia. Deinde addidi: Scito factum esse Filium, sed in forma servi: nam in forma Dei usque adeo non est factus, ut per illum facta sint omnia. Si enim ipse factus est, inquam, non per illum facta sunt omnia, sed cætera. Ad hæc tu cum tota tui prolixitate sermonis, ita nihil quod diceres invenisti, ut hinc omnino, tanquam id non audieris, conticesceres.

XVIII. Octavo decimo loco etiam de innato Patre, id est, ingenito, quia et hoc dixeras, tecum agendum putavi, et dixi: « Non itaque dico Filium ingenitum, sed Patrem genitorem, Filium genitum. Hoc tamen genuit Pater quod est: alioquin non est verus Filius, si quod est Pater non est Filius: » sicut de partubus animalium supra jam diximus. Etiam ad hoc tu nec verum nec falsum aliquid protulisti.

XIX. Nono decimo loco, quia poposceras a me, ut ostenderem æqualem esse Patri Spiritum sanctum: respondi tibi dicens: « Quid est autem, quod poscis, ut ostendam tibi æqualem Patri esse Spiritum sanctum, quasi tu Patrem ostenderis majorem esse Spiritu sancto; sicut potuisti ostendere de Filio propter formam servi: Scimus enim, inquam, dictum esse Patrem Filio majorem, quia in forma servi erat Filius, et adhuc in forma est humana Filius, quam levavit in cœlum: propterea de illo dictum

est, quod et nunc interpellat pro nobis[1]. Et sempiterna erit in regno hæc eadem forma immortalis : propter quod dictum est : « Tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui » illi subjecit omnia[2].» Nam de Spiritu sancto qui nullam suscepit creaturam ad unitatem personæ suæ, quamvis se per subjectam creaturam visibiliter et ipse, sive per columbæ speciem, sive per linguas igneas sit demonstrare dignatus, nunquam dictus est eo major Pater, nunquam dictus est Spiritus adorasse Patrem, nunquam dictus est minor Patre. » Ad hæc tu quasi respondens, non tamen respondisti. Non enim potuisti ostendere Spiritu sancto alicubi Patrem dictum fuisse majorem, sicuti Filius propter formam servi dixit : « Pater major me est[3]. » Et cum ego dixerim, Spiritum sanctum non ad unitatem personæ suæ ullam suscepisse creaturam; tu ita Spiritum sanctum in columba et igne apparuisse dixisti, sicut apparuit Christus in homine : quasi columba et Spiritus, vel ignis et Spiritus una persona sit, sicut Verbum et homo una persona est. Ad horam quippe apparuerunt illa, quæ Spiritum sanctum significando monstrarent visibiliter invisibilem, columba propter amorem sanctum, ignis autem propter charitatis lumen atque fervorem : et peracto significationis officio, corporales illæ species transierunt, atque esse ulterius destiterunt; sicut columna nubis, nebulosa per diem, luminosa per noctem[4]. Denique ne putaretur columba vel flamma ad substantiam pertinere Spiritus sancti, vel quod se in hæc visibilia tantæ majestatis natura converterit, aut in unitatem personæ suæ ista susceperit, nunquam postea sic apparuisse legitur Spiritus sanctus. Christus autem, qui humanam non ad horam sumpsit effigiem, in qua hominibus appareret, ac deinde illa species præteriret, sed in unitatem

[1] Rom. VIII, 34. — [2] I Cor. XV, 28. — [3] Joan. XIV, 28. — [4] Exod. XIII.

personæ suæ, manente invisibili Dei forma, accepit visibilem hominis formam; non solum natus est in ea de homine matre, verumetiam crevit in ea, et manducavit, et bibit, et dormivit in ea et occisus est in ea, et resurrexit in ea, et ascendit in cœlum, et sedet ad dexteram Patris in ea, ad judicandos vivos et mortuos est venturus in ea, et in regno suo, ei qui illi subjecit omnia, erit subjectus in ea[1]. Hæc tu in mea responsione breviter dicta, quæ nunc aliquanto latius, ut vel sic intelligeres, explicavi, attendere et considerare noluisti, irruens in tantam blasphemiam, ut naturam divinam Dei et Spiritus sancti convertibilem, proh nefas! et mutabilem diceres. Tua namque ista sunt verba : « Ea, inquis, quæ de invisibilitate omnipotentis Dei prosecutus sum, etiam et ipse, licet alio proposito, attamen tuis verbis affirmasti, quod Spiritus sanctus in specie columbæ sit visus, nec non et in specie ignis : Filius sane in forma hominis : Pater autem neque in specie columbæ, nec in forma hominis : nec aliquando vertit se in formas; sed nec aliquando vertetur : de quo scriptum est : « Ego sum qui » sum, et non sum mutatus[2]. » Deinde adjungis et dicis : « Filius sane in forma Dei constitutus jam, ut ipse protulisti, formam servi accepit, quod non Pater : Spiritus æque sanctus suscepit speciem columbæ, quam non suscepit Pater. Scito ergo, inquis, quia unus est invisibilis, unus etiam incapabilis atque immensus. » Hæc numquid diceres, si secundum spiritum, non secundum carnem, posses cogitare quid diceres? Homo es enim, qui legis in Scripturis sanctis : « Ego sum qui sum, et non sum mu» tatus[2]. » Et cum verba ista sint, non Patris solius, sed ipsius Trinitatis, quæ unus est Deus; tu ea Patri tantummodo tribuens, Filium mutabilem credis; Unigeni-

[1] I Cor. xv, 28. — [2] Exod. III, 14.— [3] Malach. III, 6.

tum, per quem facta sunt omnia, mutabilem credis : eum de quo dicit Evangelium : « In principio erat Ver» bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Ver» bum, et omnia per ipsum facta sunt[1], » mutabilem credis. Quid jam dicam de Spiritu sancto, quando illum quem verum Filium Dei et verum confiteris Deum, mutabilem credis? Quod utique non crederes, si formam servi a forma Dei esse susceptam, non formam Dei in formam servi esse mutatam, tanquam catholicus crederes; et visibili homine assumpto, permansisse invisibilem Deum, non carnaliter, sed spiritaliter cogitares; nec contendendo diffideres, sed intelligendo conspiceres : et Spiritum sanctum invisibili sua manente natura, nullo modo in ignis aut columbæ speciem mutata atque conversa[2], per subjectam creaturam apparuisse, sicut voluit visibiliter, tu posses considerare fideliter. Memento tamen, nec majorem Patrem Spiritu sancto, nec adoratum Patrem ab Spiritu sancto, ullis divinis testimoniis contra propositionem meam te demonstrare potuisse.

XX. Vicesimo loco quoniam dixeras de Filio : « Si æqualis Patri, utique talis : si talis, utique innatus : » ego respondens tibi : « Sed dicis, inquam, de Filio : Si æqualis, utique talis, id est, ut quia non est ingenitus, non videatur talis; posses dicere non esse hominem quem genuit Adam, quia ipse Adam non est genitus, sed factus a Deo. Si autem potuit Adam, et non esse genitus, et tamen hoc generare quod erat ipse, non vis ut potuerit Deus Deum æqualem sibi? » Ad hæc non miror nullum te invenisse responsum, sed plane laudo nec respondere conatum. Atque utinam hoc ubique fecisses : nusquam enim in sermonibus nostris quid recte responderes invenire

[1] Joan. I, 1. — [2] Act. II, 3, et Matth. III, 16.

potuisti, et tamen pene ubique tacere noluisti. Sed cum in aliis tam multa dixeris, causæ quæ inter nos agitur non necessaria, et tempus loquendo consumpseris; gratiæ tibi agendæ sunt, ubi nonnulla sic vidisti te refutare non posse, ut ea malles summo silentio præterire.

LIBER II [1].

Refelluntur singillatim quæ in Collatione Maximinus dixit ultima sua disputatione, cujus disputationis suæ prolixitate respondendi tempus tunc eripuit Augustino.

PRÆFATIO.

Res jam postulat, ut in eo quod reliquum est, opitulante Domino, impleam promissionem meam. In Operis quippe hujus exordio, Prius, inquam, ostendam refellere te non potuisse quæ dixi : deinde, quantum necessarium videbitur, ego refellam quæ ipse dixisti. Quia ergo sicut adjuvante Deo potui, ostendi ea quæ dixi non te potuisse refellere; superest ut ea quæ dixisti, ego refellam, sicut Deo adjuvante potuero. Priores itaque prosecutiones tuas, quibus continuo reddidi meas, in hac disputatione quæ nunc a me suscepta est, non retractabo : illam vero ultimam tam prolixam, ut mihi die illo spatium responsionis auferret, ita redarguam, si voluerit qui nos regit, ut acquiescas lumini veritatis, si contentionis tenebras non amaveris. Imprimis ergo superflua tua detraham necessitati responsionis meæ. Causa quippe inter nos agitur, utrum Pater et Filius et Spiritus sanctus diversæ, ut vos dicitis, an potius, ut nos dicimus, unius sit ejusdemque substantiæ, unusque Deus sit ipsa Trinitas, cum conveniat inter nos Patrem non esse qui est Filius, nec Filium esse qui est Pater, nec Patrem esse vel Filium qui Spiritus sanctus est. Quidquid igitur tanta tuæ prosecutionis prolixitate dixisti, unde ostenderes alium esse Patrem, alium esse Filium, alium esse Spiritum sanctum;

[1] *Alias* Tertius.

quando nobiscum agitis, superfluum prorsus esse cognosce : et si tibi expugnandi occurrerint Sabelliani, in eos ista nobis vobisque communia, si placet, arma converte. Multa etiam locutus es, ut probares magnum Deum esse Dominum Jesum Christum : hoc quid ad nos, cum hoc dicamus et nos? Laudes quoque Spiritus sancti magnas verasque fudisti : sed nos eas augere possumus, non negare : non itaque opus erat, ut eas contra nos diceres, quas dicimus tecum. Christum sedere ad dexteram Patris, nonne pariter confitemur? Quod tamen testimoniis divinorum Eloquiorum sic probare voluisti, tanquam id alicubi negaremus. Christum in carne venisse, utrique novimus et tenemus : sic adhibuisti ut hoc doceres divina testimonia, tanquam repugnemus. Hæc et alia quæ suis ostendam locis, in quibus operam supervacuam contrivisti, ut moras necteres, tempusque produceres, commemorando attingere debeo, non redarguere disputando.

I. « Dicis me auxilio principum munitum non loqui secundum timorem Dei : » cum scias nobis esse præceptum orare pro regibus, ut in agnitionem veniant veritatis[1] : quod in quibusdam esse impletum, nos Deo agimus gratias, vos doletis. Verba autem nostra recte intelligentibus indicant, quis nostrum loquatur secundum timorem Dei, utrum qui sic laudat Deum Patrem, ut ad ejus laudem referat, quod sibi Filium generavit æqualem; an qui sic genitorem dehonestat et genitum, ut et illum dicat non potuisse gignere per omnia sui similem filium, et istum dicat non degenerasse jam natum, sed degenerem natum.

II. « Dicis vos Christum colere, ut Deum omnis creaturæ, cui flectitur omne genu, cœlestium, terrestrium et infernorum : » quem tamen Deo Patri esse non vultis

[1] I Tim. II, 2.

æqualem, quia « Hoc Pater ei donavit : » ait enim Apostolus : « Propter quod et Deus eum exaltavit, et donavit ei » nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu » omne genu flectatur, etc. » Nec quæritis cui donaverit, utrum homini, an Deo. Quomodo enim donaverit, evidenter apparet. « Humiliavit, inquit, semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod » et Deus eum exaltavit, et donavit ei nomen quod est » super omne nomen[1]. » Si ergo propterea donavit ei nomen quod est super omne nomen, quia factus est obediens usque ad mortem crucis; numquid antequam hoc fieret, non erat altus Dei Filius Deus, Dei Verbum, Deus apud Deum; sed posteaquam propter hoc exaltatus est, qua factus est obediens usque ad mortem crucis, tunc cœpit esse altus Dei Filius, unicus Dei, Deus, tunc cœpit habere nomen quod est super omne nomen? Quis hoc insipientissimus dixerit? Hoc illi ergo donatum est ut homini, secundum quem Filius factus est obediens usque ad mortem crucis, quod jam habebat idem ipse Dei Filius, Deus de Deo natus æqualis.

III. Objicis mihi, quod dicam « Spiritum sanctum æqualem esse Filio. » Dico plane. « Da, inquis, testimonia, ubi adoratur Spiritus sanctus. » Ut video, hinc eum vis ostendi æqualem Christo, si adoratur ut Christus. Jam ergo confitere Christum Patri æqualem, quem tu ipse adorari confiteris ut Patrem. Quales autem homines estis, quam religiosæ humilitatis, qui Spiritum sanctum adorare non vultis, cum legatis : « Littera occidit, » Spiritus autem vivificat[2]? » Non vultis ergo adorare, quem vivificare animas non negatis : cum pater Abraham homines adoraverit, quia concesserunt ei monumentum ubi poneret mortuæ corpus uxoris. Sic enim scriptum est:

[1] Philip. II, 8, 9. — [2] 2 Cor. III, 6.

« Venit autem Abraham plangere Saram et lugere : et » surrexit Abraham de supra mortem ejus, et dixit filiis » Heth : Peregrinus et advena sum ego vobiscum, date » ergo mihi possessionem monumenti, ubi sepeliam mor- » tuum meum. Responderunt autem filii Heth ad Abraham » dicentes: Absit hoc, domine : audi nunc et nos : Rex a » Deo tu es in nobis; in electis monumentis nostris sepeli » mortuum tuum ; nemo enim nostrum prohibet te a mo- » numento suo, ut sepelias mortuum tuum ibi. Surgens » autem Abraham adoravit plebem filiorum Heth[1]. » Et vos Spiritum sanctum non permittitis adorari, ut ipsi Dei gratiæ remaneatis ingrati. Sed, « Da, inquis, testi- » monia ubi adoratur Spiritus sanctus : » quasi non ex iis quæ legimus, aliqua etiam quæ non legimus, intelliga- mus. Sed ne quærere multa compellar, tu ubi legisti Pa- trem Deum ingenitum vel innatum? Et tamen verum est. Quod vero aliquoties dixisti, etiam Filio esse incompara- bilem Patrem, nec legis, nec verum est. Si autem reli- gionem qua colitur Deus, sicut dignum est cogitares, multo plus esse cerneres quod habet Spiritus sanctus tem- plum, quam si eum legeres adoratum. Et homines enim, sicut supra docui, a sanctis novimus adoratos : templum vero non est factum ab hominibus, nisi aut vero Deo, sicut Salomon fecit; aut eis qui pro diis habentur, sicut gentes quæ ignorant Deum. Spiritus autem sanctus, quod cum magno honore de Deo dictum est, non in manufac- tis templis habitat[2], sed corpus nostrum templum est Spiritus sancti[3]. Et ne corpora nostra contemnas, mem- bra sunt Christi[4]. Qualis ergo Deus, cui templum ædi- ficatur, et a Deo, et de membris Dei?

IV. « Dicis Christum esse in dextera Dei, et interpel-

[1] Gen. XXIII, 2-7. — [2] Act. XVII, 24. — [3] I Cor. VI, 19. — [4] Ibid. 15.

lare pro nobis[1]. » Quod cur nobis objicis, si eum non solum Deum, verumetiam hominem agnoscis? Quid te igitur adjuvat, quod sedere ad dexteram Patris assidue legitur? Quid nobis, non quidem inanibus testimoniis, sed tamen inaniter, probare niteris quod fatemur?

V. « Dicis vos Spiritum sanctum competenter honorare ut doctorem, ut ducatorem, ut illuminatorem, ut sanctificatorem; Christum colere, ut creatorem; Patrem cum sincera devotione adorare, ut auctorem. » Si auctorem propterea dicis Patrem, quia de ipso est Filius, non est autem ipse de Filio; et quia de illo et de Filio sic procedit Spiritus sanctus, ut ipse hoc dederit Filio gignendo eum talem, ut etiam de ipso procedat Spiritus sanctus: si creatorem sic dicis Filium, ut creatorem non neges Patrem nec Spiritum sanctum: si denique Spiritum sanctum sic dicis doctorem, ducatorem, illuminatorem, sanctificatorem, ut hæc opera nec Patri audeas auferre nec Filio: ista tua etiam nostra sint verba. Si autem talia tibi idola ponis in corde, ut duos facias deos, unum majorem, id est, Patrem, alium minorem, id est, Filium; Spiritum vero sanctum ita omnium trium minimum fingas, ut nec Deum nuncupare digneris: non hæc est nostra fides, quoniam non est christiana fides, ac per hoc nec fides. Etiam hoc tibi ignoscimus, quod imperite usus verbo, «Christum significasti ad terrena descendisse contagia. » Et quia hoc in te corrigere volui, ut scires contagia quomodo appellare debeamus: « Calumnias esse istas dicis, et eas de philosophicæ artis instructione venire » arbitraris. Sufficit mihi quod ita putasti Christum ad terrena descendise contagia, ut tamen confitereris nullum habuisse peccatum.

VI. Illud sane quod commemoravi, partus animalium

[1] Rom. VIII, 34.

quæ cum terrena sint atque mortalia, hoc tamen gignunt quod ipsa sunt, ut homo hominem, canis canem, puto quod non aspernatus horruisti, sed te aspernari atque horrere finxisti, dicens, « Tam fœdam comparationem in illam tantam immensitatem non debuisse produci. » Cur enim hoc dixisti, nisi ne tibi de ipsis corruptibilibus fœtibus fauces veritas premeret; et te respirare non sineret, sicut et facit? Quandoquidem creaturam corruptibilem cernitis, hoc quod ipsa est gignere fœtum suum, et Deum Patrem omnipotentem creditis non potuisse nisi ejus degenerante natura gignere unicum suum.

VII. Sed dicis : « Dominus Dominum genuit, Deus Deum genuit, Rex Regem genuit, Creator Creatorem genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem genuit, clemens clementem, potens potentem. » Si sub his verbis cavere tu putas quod vobis objicitur, non vos credere Deum potuisse gignere id quod est ipse, et ideo dicis : « Dominus Dominum genuit, Deus Deum genuit, » et cætera : cur ergo sicut dixisti : « Potens potentem, » non dicis omnipotens omnipotentem? Si quod sentis vis dicere, dic, Dominus major dominum minorem genuit; Deus major deum minorem; Rex major regem minorem; Creatos major creatorem minorem; melior bonum; sapientior sapientem; clementior clementem; potentior potentem. Si autem ista non dicis, et nihil minus quam Pater habet, Filium habere consentis, cur non dicis æqualem? Et illa omnia cur non sic percurris, ut dicas : Dominus æqualem Dominum genuit, Deus æqualem Deum, Rex æqualem Regem, Creator æqualem Creatorem, bonus æqualiter bonum, sapiens æqualiter sapientem, clemens æqualiter clementem, potens æqualiter potentem? Si autem negas æqualem, aperte dic degenerem. Non enim quem deum minorem de Deo ma-

jore natum esse dicitis, saltem sicut infantem crescere sinitis, ut aliquando suo Patri possit esse æqualis. Ad hoc enim eum perfectum dicitis esse natum, non ut hinc laus ejus cresceret, sed ut minor ejus natura remaneret. Et cum ista sentiatis, sequeris tamen, et dicis, «Nihil subtraxit Pater in generando Filium.» Quomodo nihil subtraxit in generando Filium, quem non æqualem genuit, sed minorem? An ideo nihil subtraxit, quia nihil eorum quæ gignendo dedit, abstulit genito? Ita sane nihil subtraxit: sed et filiis hominum qui prospere nascuntur, nihil aufert Creator jam natis, quin potius addit, ut accedat crescentibus quod nascentibus defuit. Quid ergo magnum de Patre dixisti erga unicum Filium, qui non ex nihilo vel ex aliqua materia factus, sed ex ipso natus est? Quid magnum est quia non subtraxit quod dedit, si quod dare potuit non dando subtraxit: Ubi est, quod eum invidum non esse dixisti? An forte dare non potuit? Ubi est omnipotentia Dei Patris? Prorsus ad hunc articulum res colligitur, ut Deus Pater æqualem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus: si noluit, invidus invenitur. Sed utrumque hoc falsum est. Patri igitur Deo Filius verus æqualis est. Si ergo, ut laudas, placet tibi quod a me commemoratum est, «Invisibilia enim ejus per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur[1]:» per id quod factum est in creatura visibili, ut parentes id quod ipsi sunt generent, intellige invisibilem nativitatem veri Filii Dei, ne Deum Patrem dicas id quod non est ipse genuisse. Si autem hoc genuit quod est ipse: unam Patris et Filii esse substantiam negare nolite.

VIII. Jamvero sequentia quæ sic connexuisti, ut de cruce vel incarnatione Christi probare nobis velles quod

[1] Rom. I, 20.

pariter credimus : servasti morem tuum, sed nihil tibi ad ista respondens, etiam ego servo promissum meum.

IX. 1°. De invisibili Filio cum ageremus, quem consensisti esse invisibilem secundum divinitatem, qui prius solum Patrem invisibilem esse præsumpseras, ad rem non pertinentia multa dixisti de invisibilibus creaturis : quod poterunt judicare qui legerint. De invisibili Deo inter nos agitur : et hoc est quod quæstionem facit, quia vos invisibilem solum Patrem dictum putatis, ubi Apostolus ait : « Immortali, invisibili soli Deo [1]. » Si dixisset, soli Patri ; difficilius fortasse quæstio solveretur : quia vero dixit : « Soli Deo ; » non est utique contra nos : et Unigenitus quippe in Dei forma, et Spiritus sanctus in sua natura est invisibilis. Unus enim et solus Deus a nobis ipsa Trinitas prædicatur. Quod utrum verum sapiamus, in aliis locis a nobis est demonstratum, et ubi adhuc opus fuerit, demonstrabitur. Nunc in ista quæstione non immerito potest movere, quomodo de solo Deo qui est ipsa Trinitas, dictum sit : « Invisibili soli Deo : » cum sit etiam quædam invisibilis creatura ; propter quod dictum est de Christo, quia in ipso condita sunt omnia, visibilia et invisibilia. Quia ergo sunt dii falsi visibiles, ideo dictum est : « Invisibili soli Deo honor et gloria [2], » Etsi enim est creatura invisibilis non tamen deus nobis est. Sed et si non dictum esset : « Soli Deo ; » sed dictum esset : « Regi » autem sæculorum, immortali, invisibili soli honor et » gloria [3] : » quis nisi Deus esset ! Honor ergo et gloria soli Deo, qui Deus invisibilis est, non qui solus invisibilis : quoniam est, ut diximus, et creatura invisibilis. Item quæri potest quomodo dictum sit : « Deum nemo vidit un» quam [4] : » cum ejusdem Domini verba sint, Nescitis

[1] I Tim. I, 17. — [2] Coloss. I, 16. — [3] I Tim. I, 17. — [4] Joan. I, 18.

quia Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est[1]? Quæ sententia vos redarguit, qui nescitis quemadmodum dicatis invisibilem Patrem. Illud autem quod ait : « Non quia Patrem vidit quisquam, nisi » qui est a Deo, hic vidit Patrem[2], » ad homines referri potest quod dictum est : « Quisquam. » Et quia ipse homo erat qui tunc loquebatur in carne, ita hoc dixit, ac si diceret : Non quia Patrem vidit quisquam hominum, nisi ergo : sicut dictum est : « Quis sapiens et intelliget » hæc[3]? » Non enim et de sanctis Angelis id accipi potest. Unde Apostolus de invisibili Deo apertius posuit : « Quem nemo hominum vidit, nec videre potest. » Non enim ait, nemo : sed, « Nemo hominum[4]. » Ubi ostendit quemadmodum intelligi debeat quod dictum est : « Deum nemo vidit unquam ; » id est, nemo hominum : sicut, Nemo ascendit in cœlum[5]; cum Angeli soleant illuc ascendere, quia solent inde descendere. Nec tamen Apostolus dixit, Nemo hominum poterit videre Deum : sed, « Nemo potest. » Poterit enim homo, sed tunc cum æternum erit fidelium præmium videre Deum[6]. Propter quod Joannes Apostolus : « Dilectissimi, inquit, filii Dei » sumus, et nondum apparuit quod erimus : scimus quia » cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus » eum sicuti est[7]. » Quid est ergo quod dicis, solum esse invisibilem Patrem? quod frustra diceres etiamsi a solo Filio videretur. Nunc vero cum divina testentur Eloquia eum videri et ab Angelis, videndum etiam ab hominibus, cum facti fuerint æquales Angelis[7]; quid est ergo quod dicis. Ubi est quod definire ausus es « : Minora videri a » majoribus, majora autem a minoribus non videri? Quod

[1] Matth. XVIII, 10. — [2] Joan. VI, 46. — [3] Psal. CVI, 43. — [4] I Tim. VI, 16. — [5] Joan. I, 18. — [6] I Tim. VI, 16. — [7] I Joan. V, 2. — [8] Matth. XXII, 30.

quidem postea perdidisti, quando videri a Filio confessus es Patrem, cum et in ipsa substantia divinitatis dicas Filium minorem, Patremque majorem : « Sed quid dicturus es de Angelis, qui semper vident faciem Dei Patris[1]? » Numquid propter regulam tuam, quam sine consideratione fixisti, putandi sunt Angeli Patre Deo esse majores?

2° Sed eleganter te existimas invenisse quod diceres, ubi aisti de Filio : « Vidit ego Patrem, sed vidit incapabilem. » Nec attendis, quia etsi vidit incapabilem, quem sicut putas, capere non potuit; non tamen invisibilem, quem videre potuit. Tu autem nobiscum non de capabili et incapabili, sed de visibili et invisibili, cum ista diceres, disputabas : quia nec Apostolus ait, incapabili; sed ait : « Invisibili soli Deo. » Unde hoc testimonium pro te adhibendum putasti, ut hinc etiam decolorares Filium, tanquam ipse in Dei forma invisibilis non sit. Sed quoniam veritate convictus, et Filium confessus es invisibilem, præparasti tibi, quantum existimo, sic dicere, invisibilis invisibilem genuit : quomodo dixisti : « Potens potentem : » ut cum discutereris, hoc a te quomodo diceretur, responderes, Invisibilior invisibilem genuit, sicut potentior potentem, sapientior sapientem, et cætera tua. Sed quam sapienter ostendisti Filio incapabilem Patrem, Filium vero capabilem Patri. Dixisti enim : « Vidit ergo Patrem, sed vidit incapabilem. Pater autem, inquis, sic videt Filium, ut tenens in sinu suo et habens. » Sic non sapiunt, nisi qui carnaliter sapiunt. Sinum quippe tibi fingis, ut video, aliquam capacitatem majoris Patris, qua Filium minorem capiat atque contineat : sicut hominum corporaliter capit domus, aut sicut sinus nutricis capit infantem. Ergo inter mirabilia Christi et hoc deputabitur, quia in forma servi crevit, et major

[1] Matth. XVIII, 20.

est factus quam in forma Dei fuerat, ut cum prius portaretur in sinu Patris, nunc sedeat ad dexteram Patris. Abjice ista puerilia vel anicularia phantasmata de corde tuo : et sinum Patris ideo dictum accipe, ut intelligatur iste genitus, ille genitor ; non ut ille major, hic minor. Nam si incapabilis est Pater, Filius vero incapabilis non est, non veraciter dictum est : « Omnia quæ habet Pater, » mea sunt[1] : » quandoquidem responderi ei potest : Ecce incapabilitatem habet Pater, quæ non est tua. Sed quoniam veraciter dictum est quod veritas dixit : et omnia quæ habet Pater, Filii sunt; non potest non esse Filii quantacumque sit incapabilitas Patris. Et hanc Domini sententiam, ubi ait : « Omnia quæ habet Pater, mea » sunt : » tanquam rectissimam regulam ad vos, sive convincendos, sive quod magis cupimus, corrigendos, per multa adhibere debemus : ut ubicumque aliquid tribuitis Patri quod Filio denegatis, ipsam fidelissimam testem contra errores vestros, vel contra mendacia producamus. Quid opus est autem in eo tibi resistere, quod humanam sapientiam contendis esse visibilem ; cum ipsam animam humanam, in qua est utique humana sapientia, invisibilem esse concesseris? Sed quodlibet sentias de universa invisibili creatura, quantum ad Deum pertinet, de quo inter nos agitur, satis tibi demonstratum est non esse solum invisibilem Patrem.

X. 1° Putas Deum Patrem cum Filio et Spiritu sancto unum Deum esse non posse : times enim ne Pater solus non sit unus Deus, sed pars unius Dei qui constat ex tribus. Noli timere, nulla fit partium in deitatis unitate divisio. Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, hoc est ipsa Trinitas. Unus est Deus de quo dictum est ; quia nullus Deus nisi unus : et qui dixit : « Audi, Israël,

[1] Joan. XVI, 15.

« Dominus Deus tuus Dominus unus est[1]. » Cui uni et soli Deo servire nos sine ullo scrupulo agnoscimus, quando audimus et legimus : « Dominum Deum tuum adorabis, » et illi soli servies[2]. » Ne forte propter hæc verba, Christo cujus membra sumus, vel Spiritui sancto cujus templum sumus[3], servire nolimus, si quod dictum est, Domino Deo tuo soli servies[4], sic acceperimus, tanquam de solo Patre, et non de ipsa Trinitate sit dictum. Vos autem, cum quæritur a vobis, quem credatis esse de quo scriptum est : « Dominus Deus tuus Dominus unus est : » Respondetis, Deus Pater est. Itemque cum quæritur de quo Domino Deo dictum sit : « Dominum Deum tuum adorabis, » et illi soli servies : » rursus respondetis, de Deo Patre. Tunc vobis dicitur : Si Dominus Deus noster Dominus unus est, et hic Pater est, quare vos facitis duos dominos deos dicendo etiam Christum esse Dominum Deum ? Item si pater est, cui uni Domino Deo ac soli serviendum est, quomodo obtemperatis huic præcepto, qui tanquam Domino Deo servitis et Christo ? Neque enim illi soli servit, qui servit et huic. Secundum fidem autem rectam, quicumque ipsam Trinitatem unum Dominum Deum esse nostrum didicimus, profecto cum ei soli ea quæ Deo debetur servitute servimus, Domino Deo soli nos servire confidimus.

2° « Ergo, inquis, Deus Pater pars est Dei ? » Absit. Tres enim personæ sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus : et hi tres, quia unius substantiæ sunt, unum sunt, et summe unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si autem natura unum essent, et consensione non essent, non summe unum essent : si vero natura dispares essent, unum non essent. Hi ergo tres, qui unum

[1] I Cor. VIII, 4, et Deut. VI, 4. — [2] Matth. IV, 20. — [3] I Cor. VI, 15 et III, 17. — [4] Deut. VI, 13.

sunt propter ineffabilem conjunctionem deitatis, quia ineffabiliter copulantur, unus Deus est. Porro autem Christus una persona est geminæ substantiæ, quia et Deus et homo est. Nec tamen Deus pars hujus personæ dici potest : alioquin Filius Dei Deus antequam susciperet formam servi, non erat totus, et crevit cum homo divinitati ejus accessit. Quod si in una persona absurdissime dicitur, quia pars rei ullius esse non potest Deus ; quanto magis pars Trinitatis esse non potest, quicumque unus in tribus? Deinde ubi ait Apostolus : « Qui adhæret Domino, » unus spiritus est [1]. » Numquid hujus unius pars est Dominus. Si enim hoc dicimus, quid aliud dicere deprehendimur, nisi quod augeatur adhærente homine, et recedente minuatur? in Trinitate igitur quæ Deus est, et Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus sanctus Deus est, et simul hi tres unus Deus : nec hujus Trinitatis tertia pars est unus Deus : nec major pars duo quam unus est ibi ; nec majus aliquid sunt omnes quam singuli? quia spiritalis, non corporalis et magnitudo. « Qui » potest capere, capiat [2] : » qui autem non potest, credat, et oret ut quod credit intelligat. Verum est enim quod dicitur per Prophetam : « Nisi credideritis, non » intelligetis [3]. »

3° Tu nempe dixisti : « Unum Deum non ex partibus esse compositum. » Et quia de Patre hoc vis intelligi : « Ille, inquis, quod est, virtus est ingenita, simplex. » Et tamen in hac simplici virtute quam multa commemoraveris, vide. Nam superiora verba tua sunt : « Deus Deum genuit, Dominus Dominum genuit, Rex Regem genuit, Creator Creatorem genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem genuit, clemens clementem, potens potentem. » Cur ergo in virtute simplici, quod est Deus,

[1] I Cor. VI, 17. — [2] Matth. XIX, 12. — [3] Isaï. VII, 9.

non timuisti tot commemorare virtutes? Ut enim omittam quatuor quas loco superiore posuisti, et alias quatuor dicam, quas enuntiare usitatis nominibus possimus : numquid bonitas et sapientia et clementia et potentia partes sunt unius virtutis, quam simplicem esse dixisti ? Si dixeris, partes sunt : simplex ergo virtus ex partibus constat, et simplex ista virtus te definiente unus est Deus. Unum ergo Deum ex partibus compositum esse dicis? Non dico, inquis? Non sunt ergo partes : et tamen quatuor sunt, et una virtus est, eademque simplex est. Si ergo in una Patris persona, et plura invenis, et partes non invenis : quanto magis Pater et Filius et Spiritus sanctus, et propter individuam deitatem unus Deus est, et propter uniuscujusque proprietatem tres personæ sunt, et propter singulorum perfectionem partes unius Dei non sunt? Virtus est Pater, virtus Filius, virtus Spiritus sanctus. Hoc verum dicis : sed quod virtutem de virtute genitam, et virtutem de virtute procedentem non vis eamdem habere naturam, hoc falsum dicis, hoc contra fidem rectam et catholicam dicis.

XI. Redis ut quæras a me, quomodo sit invisibilis Filius, unde jam dixi superius, quod visum est dicendum. Sed « Si ob hoc, inquis, Filius invisibilis a te pronuntiatur, eo quod oculis humanis contemplari non possit, cur non et cœlestes Virtutes pariter invisibiles pronuntias, quando nec ipsæ obtutibus humanis videri possunt? » Ita hoc dicis, quasi possit ab homine comprehendi quis ille sit modus, quo cœlestes Virtutes sunt invisibiles; aut ad hoc quærendum esse debeamus intenti, dicente Scriptura : « Altiora te ne quæsieris[1]. » Quod præceptum ipse contemnens, ausus es dicere Angelum videri ab Archangelo, Archangelum ab Angelo non videri. Satis sit, quod

[1] Eccli. III, 22.

ostendi non esse consequens, ut ideo credamus in forma Dei visibilem Filium, quia scriptum est : « Invisibili » soli Deo[1]. » Quod tu de Patre sic te accipere demonstrabas, tanquam Filius invisibilis non sit, cum eum et invisibilium creatorem Scriptura testetur. Verumtamen restat ut dicas : Ambo quidem invisibiles sunt, id est, et Pater et Filius, sed Pater invisibilior est : ac sic dando aliquid Patri quod non sit Filii, mendacem facias eumdem Filium dicentem : « Omnia quæ habet Pater, mea » sunt[2]. »

1° Hoc et de potentia sapis, quod scilicet sit quidem potens et Filius, sed potentior Pater Filio : ut auctoribus et doctoribus vobis potuerit potentem potens, nec potuerit omnipotentem gignere omnipotens. Ac per hoc si habet Pater omnipotentiam quam non habet Filius, falsum est quod ait Filius : « Omnia quæ habet Pater, mea » sunt. » Deinde si aliquid facit Pater, quod facere non potest Filius, merito dicitur potentior Pater quam Filius : cum vero dicat : « Quæcumque Pater facit, hæc et Fi» lius similiter facit[3]; » nonne melius auditur ipse quam vos, meliusque ipsi creditur docenti quam decipientibus vobis ? Sed potentiam Pater, inquis, a nemine, Filius vero accepit a Patre. Fatemur et nos Filium ab illo accepisse potentiam, de quo natus est potens : Patri vero potentiam nullus dedit, quia nullus eum genuit. Gignendo enim dedit potentiam Pater Filio, sicut omnia quæ habet in substantia sua, gignendo dedit ei quem genuit de substantia sua. Sed quæritur utrum tantam quanta ipsi est potentiam Pater Filio dederit, an minorem ? Si tantam, non solum potentem potens, verumetiam omnipotentem genuisse dicatur, credatur, intelligatur omnipotens : si minorem, quomodo omnia quæ habet Pater,

[1] I Tim. I, 17. — [2] Joan. XVI, 15. — [3] Id. V, 19.

Filii sunt? Si Patris omnipotentia Filii non est, quomodo quæcumque Pater facit, hæc et Filius similiter facit? quod utique non potest, si omnipotens non est.

2° Ac per hoc quod ait Apostolus : « Beatus et solus » potens[1] : » non cogor de Patre tantummodo accipere; sed de Deo, quod est ipsa Trinitas. Loquens enim ad Timotheum : « Præcipio, inquit, tibi coram Deo qui vi» vificat omnia, et Christo Jesu qui testimonium reddi» dit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves » mandatum sine macula irreprehensibile, usque ad ad» ventum Domini nostri Jesu Christi; quem temporibus » propriis ostendet beatus et solus potens, Rex regum et » Dominus dominantium; qui solus habet immortalita» tem, et lucem inhabitat inaccessibilem; quem nemo » hominum vidit, nec videre potest, cui est honor et » gloria in sæcula sæculorum, amen[2]. » Nihil hic video dictum quod non conveniat Trinitati. Sed ut nunc taceam de Spiritu sancto, quem nec saltem minorem Filio Deum vultis, quia omnino Deum esse non vultis, sufficit ut vos de Patre convincamus et Filio. Numquid enim quia dixit Apostolus : « Testificor tibi coram Deo qui vivificat om» nia : » Pater solus, non et Filius vivificat omnia? Si dixeris Patrem solum vivificare omnia, quomodo ergo quæcumque Pater facit, hæc et Filius similiter facit? Quandoquidem Pater, ut putas, vivificat omnia, quod Filius non facit. Deinde ubi ait : « Sicut Pater suscitat » mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat[3] : » quomodo verum est, si Pater sine Filio vivificat omnia? Proinde quod addidit : « Et Christo Jesu qui testimo» nium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem; » de Filio proprie dicere voluit : quia Filius quidem sicut Pater vivificat omnia : sed sub Pontio Pilato in forma

[1] 1 Tim. vi, 15. — [2] Ibid. 13-21. — [3] Joan. v, 12.

servi Filium novimus passum fuisse, non Patrem. Deinde subjungitur : « Ut serves mandatum sine macula irre» prehensibile usque ad adventum Domini nostri Jesu » Christi, quem temporibus propriis ostendet beatus et » solus potens : quem, » scilicet adventum Domini Christi, « Ostendet » utique Deus, quod non solus est Pater, quia secundum veritatem, non secundum vestrum errorem, Trinitas unus est Deus : « Beatus et solus potens, Rex re» gum et Dominus dominantium. » Numquid enim vel vos dicere audetis Filium non esse Regem regum et Dominum dominantium ? De quo inter cætera scriptum est in Apocalypsi Joannis : « Et ipse calcat torcular vini po» tentis, et in tunica et in femore habet nomen scriptum, » Rex regum et Dominus dominantium[1]. » Sed ne forte dicatis, quod nomen Patris Filius habet scriptum in veste et in femore; alio loco ejusdem libri superius legitur : « Et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominantium » est et Rex regum[2]. » Quapropter secundum vos, duo sunt Reges regum et Domini dominantium : et contra vos est, si de Patre tantum ait Apostolus : « Beatus et solus » potens, Rex regum et Dominus dominantium[3]. » Verum autem secundum rectam fidem ipsa Trinitas unus est Deus : « Beatus et solus potens, Rex regum et Dominus » dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lu» cem habitat inaccessibilem. » Et quomodo erit verum : « Accedite ad eum, et illuminamini[4]; » nisi quia hoc nemo potest, si de se quisque præsumpserit, sed si ipse donaverit ? Immortalitatem autem Deus habere dicitur solus, quia est immutabilis solus. In omni enim mutabili natura nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non esse quod erat. Proinde et ipsa anima humana, quæ propterea dicitur immortalis, quoniam qualitercum-

[1] Apoc. XIX, 16.— [2] Id. XVII, 14. — [3] I Tim. VI, 15.— [4] Psal. XXXIII, 6.

que secundum modum suum nunquam desinit vivere, habet tamen pro ipso suo modo quamdam mortem suam : quia si juste vivebat et peccat, moritur justitiæ; si peccatrix erat et justificatur, moritur peccato : ut alias ejus mutationes taceam, de quibus longum est disputare. Et creaturarum natura cœlestium mori potuit, quia peccare potuit : nam et Angeli peccaverunt, et dæmones facti sunt, quorum est diabolus princeps. Et qui non peccaverunt, peccare potuerunt. Et cuicumque creaturæ rationali præstatur ut peccare non possit, non est hoc naturæ propriæ, sed Dei gratiæ. Ac per hoc solus Deus habet immortalitatem, qui non cujusquam gratia, sed natura sua, nec potuit, nec potest aliqua conversione mutari, nec potuit nec poterit aliqua mutatione peccare. Quem secundum naturam qua Deus est, nemo hominum vidit, nec videre potest : sed poterit aliquando, si ad illum numerum hominum pertinet, de quibus dictum est : « Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt[1]. » Cui Deo, id est, Patri et Filio et Spiritui sancto, quæ Trinitas unus est Deus, honor et gloria in sæcula sæculorum, amen.

3° Absit autem ut, quomodo putas, ideo sit Pater potentior Filio, quia creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit creatorem. Neque enim non potuit, sed non oportuit. Immoderata enim esset divina generatio, si genitus Filius nepotem gigneret Patri : quia et ipse nepos, nisi avo suo pronepotem gigneret, secundum vestram mirabilem sapientiam impotens diceretur. Similiter etiam ille si nepotem non gigneret avo suo, et pronepotem proavo suo, non a vobis appellaretur omnipotens : nec impleretur generationis series, si semper alter ex altero nasceretur : nec eam perficeret ullus, si non sufficeret

1 Matth. v, 8.

unus. Omnipotens itaque omnipotentem genuit Filium : « Quoniam quæcumque Pater facit, hæc et Filius similiter facit[1]. » Filium quippe ipsum genuit utique Patris natura, non fecit.

XIII. 1° In illo etiam testimonio, ubi ait Apostolus : « Soli sapienti Deo[2]; » non dissimilis error est vester : sed quod vobis respondimus de potentia, hoc etiam de sapientia respondemus. Si enim dixisset Apostolus : Soli sapienti Patri : nec sic inde Filium separaret. Num enim quia in Apocalypsi de Filio legitur : « Habens nomen » scriptum quod nemo scit nisi ipse[3] : » ideo Pater nescit hoc nomen, a quo est inseparabilis Filius? Sicut ergo scit et Pater quod nemo scire dictus est nisi Filius, quia inseparabiles sunt : sic etiam si dictum esset : Soli sapienti Patri; simul intelligi deberet et Filius, quia inseparabiles sunt. Cum vero non sit dictum : Soli sapienti Patri; sed, « Soli sapienti Deo; » et Deus unus sit ipsa Trinitas : multo est facilior nobis hujus solutio quæstionis; ut sic intelligamus solum Deum sapientem, sicut intelleximus solum potentem, id est, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, qui est unus et solus Deus, cui soli servire jussi sumus : ne male intelligentes, vel potius non intelligentes, contra hoc præceptum facere videamur, quia et Domino Christo ea quæ Deo debetur servitute servimus. Non enim dictum est, Dominum Deum tuum Patrem adorabis, et illi plus servies; ut servire permitteremur et Filio, plus tamen Patri tanquam majori, minus autem Filio tanquam minori Deo : sed dictum est : « Dominum Deum tuum » adorabis, et illi soli servies[4]; » soli scilicet omnipotenti, soli sapienti Deo; ut vos repelleremini, qui nolentes accipere unum solum Deum Patrem et Filium et Spiritum

[1] Joan. v, 19. — [2] Rom. xvi, 27. — [3] Apoc. xix, 12. — [4] Matth. iv, 10, et Deut. vi, 13.

sanctum, et dicentes unum Dominum Deum, cui soli serviendum est, non esse nisi Deum Patrem, et tamen etiam Filium Deum et Dominum confitentes; apertissime duos deos et dominos, majorem unum, minorem alterum dicitis : et reos vos, secundum errorem vestrum, præcepti hujus violati esse monstratis, quia non solum majori, verumetiam minori, ea quæ Domino Deo debetur servitute servitutis.

2° Ubi autem dixit Apostolus : « Soli sapienti Deo ; » cum scriberet ad Romanos, in fine Epistolæ sic loquitur : « Ei autem qui potens est, inquit, vos confirmare secun- » dum Evangelium meum, et præconium Jesu Christi ; » secundum revelationem mysterii temporibus æternis » taciti, manifestati autem nunc per scripturam Prophe- » tarum ; secundum præceptum æterni Dei, in obedien- » tiam fidei in omnes gentes cogniti ; soli sapienti Deo per » Jesum Christum cui gloria in sæcula sæculorum[1]. » Hoc est, Ei qui potens est vos confirmare, soli sapienti Deo gloria in sæcula sæculorum. Quod autem interpositum est, « Per Jesum Christum ; » utrum soli sapienti Deo per Jesum Christum accipi debeat, ut scilicet solus Deus sapiens per Jesum Christum sapiens esse intelligatur, non participando, sed gignendo sapientiam, quod est Christus Jesus : an vero non per Jesum Christum sapienti, sed per Jesum Christum gloria Deo soli sapienti : videtur ambiguum. Sed quis audeat dicere per Jesum Christum fieri, ut sit sapiens Deus Pater ; cum secundum substantiam suam non dubitandum sit eum esse sapientem, potiusque sit substantia Filii per gignentem Patrem, quam substantia Patris per genitum Filium ? Restat ergo ut soli sapienti Deo gloria sit per Jesum Christum, hoc est, clara cum laude notitia, qua innotuit gentibus Deus

[1] Rom. XVI, 25-27.

Trinitas : ideo per Jesum Christum, quia, ut alia taceam, ipse præcepit baptizari gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti[1] : ubi præcipue commendata est hujus individuæ gloria Trinitatis. Deus itaque, quod est ipsa Trinitas, propterea solus sapiens recte dicitur, quia solus secundum substantiam suam sapiens est : non secundum accidentem vel accedentem participationem sapientiæ, sicut sapiens est rationalis quæcumque creatura. Quod vero additum est : « Cui, » ut diceretur, « Cui gloria, » cum sufficeret si dictum esset : Ei autem gloria : inusitatam nostræ linguæ indicat locutionem, non sensum quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat. Quid enim sensui deperit, si dicatur, Ei gloria, cui per Christum gloria ? Hoc est namque, « Per Jesum Christum cui glo- » ria ; » quod est, cui per Jesum Christum gloria. Sed horum alter inusitatus, alter usitatus est ordo verborum.

XIV. 1° Quæris a me, « Si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus, cur unus Filius sit, et alius non sit Filius ? Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius, de Patre est Spiritus sanctus : sed ille genitus, iste procedens : ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus ; iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo cum de illo Filius loqueretur, ait : « De Patre procedit[2]. » quoniam Pater processionis ejus est auctor, qui talem Filium genuit, et gignendo ei dedit ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. Nam nisi procederet et de ipso, non diceret Discipulis : « Accipite Spiritum sanctum[3] ; » eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significans, aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte. Quia ergo si nasceretur, non tantum de Patre, nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur :

[1] Matth. XXVIII, 19. — [2] Joan. XV, 26. — [3] Id. XX, 22.

sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc quia filius amborum nullo modo est, non oportuit nasci eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus, procedendo de ambobus. Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens, explicare quis potest? Non omne quod procedit nascitur, quamvis omne procedat quod nascitur; sicut non omne quod bipes est homo est, quamvis bipes sit omnis qui homo est. Hæc scio : distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio[1]. Ac per hoc quia et illa et ista ineffabilis, sicut Propheta de Filio loquens ait : « Generationem ejus quis enarrabit[2]? » ita de Spiritu sancto verissime dicitur, Processionem ejus quis enarrabit? Satis sit ergo nobis, quia non est a se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est : non est a se ipso Spiritus sanctus, sed ab illo de quo procedit. Et quia de utroque procedit, sicut jam ostendimus; unde et Spiritus Patris dictus est, ubi legitur : « Si autem Spiritus » ejus qui suscitavit Christum a mortuis, habitat in vo- » bis : » et Spiritus Filii, ubi legitur : « Qui autem Spiri- » tum Christi non habet, hic non est ejus[3]. » Non enim duo sunt Spiritus sancti, tanquam singuli singulorum, unus Patris, alter Filii; sed unus potius Patris et Filii : de quo uno Spiritu scriptum est : « Etenim in Spiritu uno nos » omnes in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi sive » Græci, sive servi sive liberi, et omnes unum Spiritum » potavimus[4], » Et alio loco : « Unum corpus et unus » Spiritus[5]. »

2° Quid ergo hæc Trinitas, nisi unius ejusdemque substantiæ est? Quandoquidem non de aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus : itemque Spiritus

[1] Beda vulgatus seu Florus ad Rom. VIII. — [2] Isaï. LIII, 8. — [3] Rom VIII, 9. — [4] I Cor. XII, 13. — [5] Ephes. XLIV.

sanctus non de aliqua materia, vel de nihilo, sed inde est unde procedit. Vos autem nec Filium de Patris substantia genitum vultis, et tamen eum nec ex nihilo, nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse conceditis. Nec videtis quam necesse sit, ut qui non est ex nihilo, non est ex aliqua re alia, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, et hoc esse quod Deus est de quo est, hoc est, Deus de Deo. Quocirca Deus de Deo natus, quia non aliud prius fuit, sed natura coæterna de Deo est, non est aliud quam est ille de quo est, hoc est, unius ejusdemque naturæ, vel unius ejusdemque substantiæ. Quod cum auditis, quale cor habeatis ignoro, qui putatis nos sic Filium dicere natum esse de Patre, quomodo nascuntur de corporibus corpora : et quoniam corruptibiliter ista nascuntur, accusatis nos tanquam generationi Unigeniti, quæ de Patre est corporalem passionem corruptionemque tribuamus. Carnalibus quippe cogitationibus pleni substantiam Dei de se ipsa gignere posse Filium non putatis, nisi hoc patiatur quod substantia quando gignit patitur carnis. « Erratis, non scientes Scripturas, neque virtutem Dei [1]. » Quando legitis : « Ut simus in vero Filio ejus Jesu » Christo [2] : » verum Dei Filium cogitate. Hunc autem Filium nullo modo verum Dei Filium cogitatis, si eum natum esse de substantia Patris negatis. Num enim jam erat hominis filius, et Deo donante factus est Dei Filius; ex Deo quidem natus, sed gratia, non natura? An forte etsi non hominis Filius, tamen aliqua jam erat qualiscumque creatura, et in Dei Filium Deo mutante conversa est? Si nihil horum, ergo aut de nihilo aut de aliqua substantia natus est. Sed ne crederemus de nihilo esse Dei Filium vos putare, jam nos ab ista sollicitudine liberasti : affirmasti enim non vos dicere, de nihilo esse Dei Filium.

[1] Matth. XXII, 29. — [2] I Joan. V, 20.

De aliqua ergo substantia est. Si non de Patris : de qua, dicite. Sed non invenitis. Jam igitur unigenitum Dei Filium Jesum Christum Dominum nostrum de Patris esse substantia non vos nobiscum pigeat confiteri.

3° Pater ergo et Filius unius sunt ejusdemque substantiæ. Hoc est illud *Homousion*, quod in concilio Nicæno adversus hæreticos Arianos a catholicis Patribus veritatis auctoritate et auctoritatis veritate firmatum est : quod postea in Concilio Ariminensi, propter novitatem verbi minus quam oportuit intellectum, quod tamen fides antiqua pepererat, multis paucorum fraude deceptis, hæretica impietas sub hæretico imperatore Constantio labefactare tentavit. Sed post non longum tempus libertate fidei catholicæ prævalente, posteaquam vis verbi, sicut debuit, intellecta est, *Homousion* illud catholicæ fidei sanitate longe lateque defensum est. Quid est enim *Homousion*, nisi unius ejusdemque substantiæ ? Quid est, inquam, *Homousion*, nisi, ego et Pater unum sumus [1] ? Sed nunc nec ego Nicænum, nec tu debes Ariminense tanquam præjudicaturus proferre concilium ; nec ego hujus auctoritate, nec tu illius detineris : Scripturarum auctoritatibus, non quorumque propriis, sed utrisque communibus testibus, res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione concertet. Utrique legimus : « Ut simus in vero Filio ejus » Jesu Christo, ipse est verus Deus et vita æterna [2]. » Utrique tanti ponderis molibus cedamus. Dic ergo nobis, utrum iste verus Dei Filius, ab eis qui gratia filii sunt hujus nominis quadam proprietate discretus, de nulla substantia sit, an de aliqua ? Non dico, inquis, de nulla, ne de nihilo dicam. Ergo de aliqua est : quæro, de qua ? Si non de Patris, aliam quære. Si aliam non invenis, quia omnino non invenis ; Patris agnosce, et Filium cum Pa-

[1] Joan. x, 30. — [2] I Joan. v, 20.

tre *Homousion* confitere. Caro de carne nascitur, Filius carnis de substantia carnis nascitur. Corruptionem de medio tollite, passiones carnales a lumine mentis abjicite, et invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspicite[1]. Credite Creatorem, qui dedit carni carnem gignere, qui dedit parentibus veros carnis filios de carnis substantia generare, ac sic filios cum parentibus unius esse substantiæ, multo magis potuisse verum gignere Filium de sua substantia, et unam cum vero Filio habere substantiam, manente incorruptione spiritali, et longissime hinc aliena corruptione carnali.

4° Nam de anima quid dixeris, nescio. Verba enim tua sunt, ubi dicis : « Nec enim ad animæ ingenuitatem comparatis tantam illam magnificentiam, sed ad fragilitatem corporis. De corpore utique, inquis, nascitur caro, corporalis filius : non tamen de anima anima nascitur. » Post istam quasi definitionem tuam, rursus affirmas animam filios generare. Adjungis enim, et dicis : « Si ergo nostra anima incorruptibiliter generat et impassibiliter, nullam sentiens diminutionem, non inquinationem aliquam, sed legitime secundum jura divina generat filium, sapientia consensum accommodans corpori, ipsa integra manet, quanto magis omnipotens Deus : » Et paulo post dicis : Quanto » magis Deus Pater incorruptibilis incorruptibiliter genuit Filium? » Jam supra dixi, nescire me quid volueris de anima intelligi, de qua prius dixisti, quod non nascatur anima de anmia, et postea, quod anima incorruptibiliter gignat filium. Si animam gignit, quomodo non nascitur anima de anima? Si carnem, tu videris quomodo sit caro verus animæ filius. Christus enim propter quem putasti hanc adhibendam similitudinem, verus est Dei Filius. Si autem incorruptibiliter gignere animam filium sic accipi

[1] Rom. 1, 20.

voluisti, quomodo ait Apostolus : » In Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui [1]: cur non attendis, quod jam erant illæ animæ in vetere vita, quas per Evangelium renovando Apostolus genuit? Verbum autem Dei Deus unigenitus Filius, sicut jam disputavimus, non prius aliquid fuit, et renovatione est generatus a Patre, sed cum Patre semper fuit; sicut est semper atque erit mirabili atque ineffabili modo genitus ab æterno coæternus. Sed si ob hoc introduxisti hanc dissimilem similitudinem, ut assereres Deum Patrem incorruptibiliter genuisse : noli laborare; confiteor omnino, incorruptibiliter genuisse Deum Patrem, sed quod est ipse genuisse. Iterum enim dico hic, quod vobis sæpe dicendum est : Aut de aliqua substantia natus est Dei Filius, aut de nulla. Si de nulla, ergo de nihilo : quod vos non dicere jam tenemus. Si de aliqua, nec tamen de Patris, non verus est Filius. Si de Patris, unius ejusdemque sunt Pater et Filius. Quomodo autem nihil Filio subtraxit, ut dicis, si ejusdem substantiæ est, et tamen minor est, nec sicut infans crescere potest?

5° Jamvero de immortalitate Dei, quia non Patrem, sed Deum qui et Pater est et Filius et Spiritus sanctus, solum habere immortalitatem dixit Apostolus, satis superius disputavi, quando ipsum Apostolicum testimonium et posui totum, et exposui.

6° Displicet tibi, quod æqualem Patri asserimus Filium : quasi possit esse inæqualis, qui verus est Filius, non natus ex tempore, sed gignenti coæternus, sicut splendor ab igne genitus gignenti manifestatur æquævus. « Sed habet, inquis, Dei Filius auctorem Patrem. » Si propterea Deum Patrem Deo Filio dicis auctorem, quia ille genuit, genitus est iste; quia iste de illo est, non ille de isto; fateor et concedo. Si autem per nomen auctoris minorem vis

[1] I Cor. IV, 15.

facere Filium, Patremque majorem, nec ejusdem substantiæ Filium cujus est Pater; detestabor et respuam : quia et filius hominis in quantum est filius, habet auctorem de quo natus est, patrem; nec tamen ideo non est ejusdem substantiæ cujus est pater; et quod iste minor, major est ille, potest tamen ad formam patris valentiamque pervenire crescendo, in qua patrem propterea non omni modo invenit talem, quia et ille defecit senescendo. Sic enim necesse est varietur ætate mortalitas, ubi temporalis est, non æterna nativitas. Non autem illa sic est, ubi nec crescit Filius, nec senescit Pater. Et ideo amborum non impar est ætas : quia ubi est æternitas, non est ætas : ideo forma non impar amborum; quoniam verus Filius, qui non ut augeretur est natus, ne remaneret degener, æqualis est natus. Sit ergo nativitate humana longe melior et excellentior divina nativitas incorruptibili et inviolabili generatione : non tamen sit deterior, diversitate naturæ.

7° « Sed vitam Filius, inquis, accepit a Patre. » Accepit sicut genitus a gignente. « Omnia, inquit, quæ habet » Pater, mea sunt[1]. » Omnia ergo quæ habet Pater, dedit ille gignendo, accepit iste nascendo. Nec dando ille amisit quod habuit; nec iste cum esset et non haberet accepit : sed sicut ille permansit habens omnia, cum ea quæ habet Filio dederit omnia; sic iste nunquam fuit sine omnibus, quæ non egendo, sed nascendo accepit ut Filius : quia nunquam potuit esse non natus, et ea sine quibus non est natus, et est immutabilis natus semper habuit, quia semper est natus. Si enim aliquid eorum quæ habet Pater, non dedit Filio, falsum est quod ait Filius : « Omnia quæ habet Pater, mea sunt. » Sed quia verum est, prorsus omnia quæ habet Pater dedit, ut diximus,

[1] Joan. x, 15.

ille gignendo, accepit iste nascendo. Ac per hoc dedit ille vitam quia genuit vitam: accepit iste vitam quia natus est vita: si minor, si decolor, si diversa, non ergo quam Pater habuit hanc dedit Filio. Et quomodo verum est: « Omnia quæ habet Pater, mea sunt? » Sed quis audeat dicere, Verum non est quod Veritas dixit? « Quapropter » sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio » vitam habere in semetipso[1]. » Sicut habet dedit, quod habet dedit, qualem habet, talem dedit; quantam habet, tantam dedit. « Omnia quæ habet Pater, Filii sunt. » Non ergo aliquid minus quam Pater habet, Filio dedit; nec amisit Pater vitam, quam Filio dedit. Vivendo enim tenuit, quam gignendo dedit. Vita est autem ipse Pater, vita est ipse Filius. Et ille quippe et iste id habet quod et ipse: sed ille de nullo vita, iste vita de vita, sed talis qualis illa, tanta quanta illa, hoc omnino quod illa; quia verus est Filius, quia perfectus est Filius, quia non est degener ab uno Deo Patre Deus unicus Filius. Patri ergo æqualis est Filius. Quidquid eum dicis a Patre accepisse, fatemur et nos: prorsus Pater dedit, Filius accepit. Sed cum Pater omnia quæ habet gignendo dedit, æqualem utique genuit, quoniam nihil minus dedit. Quomodo ergo tu dicis, quia ille dedit, ille accepit, ideo æqualem Filium Patri non esse: cum eum cui data sunt omnia, et ipsam æqualitatem videas accepisse? Scriptum est quidem: « Beatum est magis dare quam accipere[2]: » sed in hac vita ubi est inopia, qua utique melior est copia. Melius enim est habere, quam egere, et melius est donare, quam accipere; erogare, quam mendicare. Ubi autem qui dedit, gignendo dedit; et qui accepit, nascendo accepit: non inopi subventum est, sed ipsa copia generata est. Nec potest qui accepit ei qui dedit esse inæqualis, quia et hoc accepit

[1] Joan. v, 16. — [2] Act. xx, 35.

ut esset æqualis. Nihil enim Patre minus habet ille qui dicit : « Omnia quæ habet Pater, mea sunt [1]. » Æqualis est igitur. Sed quia semetipsum exinanivit, formam servi accipiens [2], non formam Dei perdens ; ita factus est in eadem servi forma obediens usque ad mortem crucis, in qua paulo minus minoratus est ab angelis [3], ut Patri in forma Dei maneret æqualis : quia non est forma illa mutabilis.

8° Quid itaque mirum est, si ea quæ commemoras dicit : « Ergo quæ placita sunt Patri, facio semper [4] ? » Et ad monumentum Lazari : « Pater, gratias ago tibi, quia » audisti me ; et ego sciebam quia semper me audis, sed » propter eos qui circumstant dixi, ut credant quia tu me » misisti [5]. » Et iterum : « Me oportet operari opera ejus » qui me misit [6]. » Et antequam panes frangeret : « prius » Patri gratias egit [7]. » Si his atque hujusmodi testimoniis id ostendere voluisses, quod in forma servi Filius minor est Patre, et in ipsa forma Dei iste de illo, non ille de isto est ; quod sæpe significans, multa ita dicit, ut eum non intelligentes etiam in ipsa divinitate arbitrentur minorem : sic teneres rectam regulam fidei, ut non contradiceres veritati ; nec per talia testimonia oppugnares Evangelium, sed doceres. Quæ sunt enim placita Patris quæ non sunt et Filii ? Aut unde potest facere Filius, nisi quæ placita sunt Patri, a quo habet omnia in quibus æqualis est Patri ? Quomodo non gratias agit Patri de quo est, præsertim in forma servi, in qua illo minor est ? Quomodo non Patrem rogat ut homo, qui cum Patre exaudit ut Deus ? Quis autem Christianus ignorat quod Pater miserit, missusque sit Filius ? Non enim genitorem ab eo quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat : ve-

[1] Joan. XVI, 25. — [2] Philip. II. — [3] Psal. VIII. — [4] Joan. VIII, 29. — [5] Id. XI, 41. — [6] Id. IX, 4. — [7] Matth. XXVI, 26. — [8] Marc. VIII, 6. — [9] Joan. VI, 11.

rum hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ: non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero. Oportebat ergo operari eum qui missus est, opera ejus a quo missus est: et quæ sunt opera Patris, quæ non sunt et Filii; cum dicat idem Filius: « Quæcumque Pa- » ter facit, hæc et Filius similiter facit[1]? » Opera tamen Patris esse dicit? non enim obliviscitur a quo sit: a Patre quippe illi est, ut operator talium operum sit. Hæc autem vos ita intelligitis, ut hinc etiam putetis Patrem Filio esse majorem, quia dixit passerem non cadere in terram sine Patris voluntate[2], quasi cadat sine voluntate Filii. An usque adeo minorem vultis Filium, ut non habeat in potestate nec passeres? Sed si non vultis huic regulæ acquiescere, ut ubicumque legeritis in auctoritate divinorum Eloquiorum, quo minor Patre Filius videatur ostendi, aut ex forma servi dictum accipiatis, in qua vere minor est Patre; aut ideo dictum, quo non demonstretur major vel minor ullus esse altero, sed demonstretur esse alter ex altero: si huic, inquam, rectissimæ regulæ non vultis acquiescere, certe tamen verum Dei Filium nulla ratione dicetis, si non ejusdem substantiæ cujus Pater est, eum esse dicatis. Ut enim humanum aliquid dicam propter infirmitatem carnalium; cum homines duo sunt, pater et filius, si obediens sit patri filius et aliqua existente causa roget patrem, gratias agat patri, aliquo denique mittatur a patre, ubi se dicat non venisse facere voluntatem suam, sed ejus a quo missus est; numquid hinc ostenditur non ejusdem cujus pater est esse substantiæ? Cur ergo ubi de Filio Dei talia legitis, statim in tantum sacrilegium corde atque ore proruitis, ut veri Filii Dei unam eamdemque cum Patre substantiam non esse credatis atque dicatis?

9° Quid quod etiam illud commemorandum putasti,

[1] Joan. v, 19. — [2] Matth. x, 29.

quod manifestissime ut homo loquitur : « Potestatem habeo » ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum su- » mendi eam. Hoc enim præceptum accepi a Patre meo[1] ? » Quid hoc adjuvat causam tuam? Numquid enim aliud dixit, nisi : Potestatem habeo moriendi et resurgendi? Quod itaque ait : « Nemo eam tollit a me, sed ego eam pono a » me, et iterum sumo eam[2] : » quid intelligi voluit, nisi se non fuisse moriturum, nisi ipse voluisset? Numquid tamen nisi homo esset, mori et resurgere potuisset? Sic autem introduxisti hoc testimonium, ut præloquereris, dicens : « Hic sane et de sua potestate quam a Patre accepit » dicebat : Potestatem habeo ponendi animam meam, et » potestatem habeo iterum sumendi eam : » tanquam si homo non esset, positurus esset animam. Ut homo ergo, non ut Deus, accepit hanc potestatem : quamvis non dixerit : « Hanc potestatem, » sed, « Hoc præceptum ac- » cepi a Patre meo. » Quis autem nesciat aliud esse præceptum, aliud potestatem? Hoc enim habemus in potestate, quod cum volumus possumus. Præceptum vero id nobiscum agit, ut quod jam est in potestate faciamus : si autem nondum est in potestate, oremus nobis potestatem dari, ut quod præceptum est impleamus. Quocirca si ea quæ aperta sunt velitis attendere, ut homo acceperat hanc potestatem. Sed propter contentiosos ego ad utrumque concludam : Si ut homo accepit hanc potestatem, nihil tibi prodesse hoc testimonium et tu vides ; quia si ex hac potestate a Patre accepta, minorem Patre Filium vis probare, nec nos dubitamus, quod in quantum homo est Christus, minor est Patre : si autem ut Deum vis accepisse hanc potestatem, gignendo eum Pater æqualem sibi, dedit ei omnium rerum tantam, quanta ipsi Patri est, potestatem. Si enim minus habet in potestate aliquid quam

[1] Joan. x, 18. — [2] Ibid.

Pater, non sunt ejus omnia quæ habet Pater: sed quia ejus sunt, tantam procul dubio habet potestatem quantam Pater præceptum quoque aut ut homo accepit, aut ut Deus: si ut homo, nulla quæstio est, quia ut homo est Patre minor: si ut Deus, non hinc ostenditur minor; quia nascendo id accepit, non indigendo. In Verbo enim unico Dei omnia præcepta sunt Dei, quæ ille gignens dedit nascenti, non cum genuisset addidit indigenti: ac per hoc tantum genuit quantus est ipse; quia de se ipso genit Filium, et perfectum genuit plenitudine divinitatis, non perficiendum ætatis accessu. Sed humilius a te quæro, quare Filium hominis quemlibet hominem, si præceptum accipiat a Patre, non eum dicis alterius esse substantiæ, et Filium Dei Deum ob hoc audes negare paternæ esse substantiæ quia præceptum accepit a Patre? Prorsus, et præceptum a Patre accepit, et ejusdem substantiæ est, cujus est ille qui dedit. Quis te contradicentem ferat, si ad te audiendum homines patres filiique concurrant, ejusdem utrique substantiæ; nec ideo filii degeneres, quod ita præcepta eis dederint patres? Sed forte dicis patres doctos filiis indoctis dedisse præcepta. Refer nunc te ad Dei Filium, de Deo Patre natum Deum, qui utique imperfectus est natus, si præceptum accepit indoctus. Quia vero perfectus est natus, præceptum dedit ille gignendo, accepit iste nascendo. Nunquam enim verus Dei Filius indoctus fuit: filius autem nunquam non fuit.

XV. 1° In forma Dei Filium esse non negas, et Deo Patri æqualem negas, majorem Patris formam putans esse quam Filii, tanquam non habuerit Pater unde formam suam compleret in Filio, quem de se ipso genuit, non fecit ex nihilo, non ex alio, aut si formam suam in unico Filio plenam gignere potuit, nec tamen genuit plenam, sed minorem; quid sequatur attendite, et in viam redite,

ne cogamini Patrem invidum dicere. Dicitis Deum Filium, dicitis Dominum; sed ut duos deos dominosque faciatis, contra Scripturam clamantem : « Audi, Israël, » Dominus Deus tuus, Dominus unus est[1]. » Quid autem in hoc sacrilegio vobis prodest, quod Patri datis tantam formam, quantam non datis Filio? Numquid si unus major, alter est minor, ideo non sunt dii et domini duo? Si carere cupitis hoc errore, sic dicite alium esse Patrem, alium esse Filium, ut tamen simul ambos non duos dicatis, sed unum Dominum Deum. Dicitis regem Filium de rege Patre utique natum : nec intuemini in genere humano filios regum, etiam si non sunt ex regibus reges, esse tamen ex hominibus homines; nec habere potestatem cum patribus regiam, et tamen eamdem tenere naturam. Vos autem Filio Dei regis regnum cum Patre conceditis, et naturam paternam vanitate impia denegatis; eumque Deo Patri dicitis inæqualem, qui non rapinam, hoc est, non alienum arbitratus est esse æqualis Deo[2]; sed tamen non intendens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt, semetipsum exinanivit, non formam Dei perdens, sed formam servi accipiens, in qua est Patri factus obediens usque ad mortem crucis. In qua forma eum non vultis sic agnoscere Patre Deo minorem, ut in Dei forma Patri non negetis æqualem. « Nos, inquis, dicti sumus filii gratia, non natura hoc nati : ideo unigenitus est Filius, quia quod est secundum divinitatis suæ naturam, hoc est natus Filius. » Hæc non tua solum, verumetiam nostra sunt verba. Cur ergo quem Dei Filium natura non gratia confiteris, ejusdem naturæ cujus Pater est non esse contendis, nec quid mali abs te dicatur attendis? Nonne regis Dei Filio paternum regnum auferres tolerabilius quam naturam?

[1] Deut. VI, 4. — [2] Philip. II, 6.

2° De Spiritu autem sancto, quomodo et ipse de Deo sit, nec tamen et ipse filius sit, quoniam procedendo, non nascendo legitur esse de Deo, jam superius, quantum satis visum est, disputavi: « Nos, inquis, in Patrem Deum innatum, naturam non accepimus. » Et tanquam rationem reddens, cur Dei Patris non dicatis esse naturam, mox adjungis, et dicis: « Credimus quod ait » Christus, Spiritus est Deus[1]: » quasi Christus secundum id quod Deus est[2], non spiritus sit, quem tamen natura Filium esse dixisti. Non ergo Pater ideo natura non est, quia spiritus est. Sed forte quia natus non est, ideo eum non vultis esse naturam; putatis enim, quod a nascendo natura sit dicta. Scitote ergo, quod unaquæque res esse dicitur per substantiam, hoc esse utique per naturam. Certe si non putatis esse dicendum, ejusdem Filium cujus Pater est esse naturæ; dicite cujus Pater est esse substantiæ: ad causam quæ inter nos agitur, sufficit nobis. Verumtamen admonendi estis, ut intueamini quod ait Apostolus: « His qui natura non sunt dii, servistis[3]: » ubi certe nos Deo qui natura est Deus, servire monstravit. Vos ergo qui Deum Patrem non natura Deum esse creditis, ubi eum constituatis, advertite; et si ullus in vobis pudor est, erubescite. Ecce nos dicimus vobis, non servimus Deo qui natura non est Deus; ne simus tales, quales fuerunt illi quibus dictum est: His qui natura non sunt dii, servistis. Vos si tales esse vultis, petimus ne velitis, et Deum Patrem natura Deum esse dicatis: ejusque Filium, quem non gratia, sed natura Filium jam esse dicitis, ejusdem naturæ cujus Pater est non negetis, ne nihil aliud quam Filium esse verum negetis. Quomodo enim dicitis, et verum Filium vos profiteri; et Patri similem non negare, quando eum negatis unius cum Patre

[1] Joan. IV, 24. — [2] 2 Cor. III, 17. — [3] Galat. IV, 8.

esse substantiæ? Sicut autem verum Filium indicat una substantia, sic non verum diversa substantia. Quomodo autem Filium Patri similem dicitis, cui Patris substantiam dare non vultis? Nonne similis homini est pictura vel statua, et tamen filius dici non potest, quia diversa substantia est? Homo nempe ad Dei similitudinem factus est; tamen quia non est unius ejusdemque substantiæ, non est verus filius; et ideo fit gratia filius, quia non est natura. Si ergo vultis Dei Filium verum confiteri, prius illum ac præcipue dicite unius ejusdemque substantiæ, ut tanquam verum Filium et Dei Filium per omnia similem Patri esse dicatis. Nam quem substantiam putatis habere diversam, plus eum dissimilem quam similem dicitis, et omnino verum Filium denegatis. Nam vultis nosse, ad ostendendum verum filium quantum valeat una eademque substantia: etiamsi filius hominis homo in quibusdam similis, in quibusdam sit dissimilis patri; tamen quia ejusdem substantiæ est, negari verus filius non potest; et quia verus est filius, negari ejusdem substantiæ non potest. Vos autem ita dicitis verum Dei Filium similem Patri, ut substantiæ velitis esse diversæ, per quam solam potest filius verus ostendi. Nam duo veri homines, etsi nullus eorum filius sit alterius, unius tamen sunt et ejusdem substantiæ: homo autem alterius hominis verus filius nullo modo potest nisi ejusdem cum patre esse substantiæ, etiamsi non sit per omnia similis patri. Quocirca verus Dei Filius et unius cum Patre substantiæ est, quia verus Filius est; et per omnia est Patri similis, quia Dei Filius est. Neque enim sicut contingit in filiis hominum vel quorumcumque animalium, ita fas est dicere, verum Dei Filium substantiæ quidem unius esse cum Patre, sed non per omnia similem Patri. Nicænum igitur tenete nobiscum concilium, si vultis Christum dicere verum Dei Filium.

3° « Diversas, inquis, accusamur dicere naturas. » Et quid aliud dicis de Deo Patre et Deo Filio, quid aliud dicis? An ideo putas ab ista accusatione purgari, quia continuo subjungis dicens : « Hoc scito quod nos dicimus, quod Pater Spiritus Spiritum genuit, ante omnia sæcula Deus Deum genuit? » Hoc quidem dicitis, et verum dicitis : sed hoc tacuisti, quod falsum et execrabile dicitis : « Spiritus enim Spiritum genuit, » verum dicitis : sed hoc verum ea intentione vos dicitis, quia etiam diversæ naturæ dicitur spiritus. Nam diversæ naturæ sunt Spiritus Dei, sive Spiritus Deus, et spiritus hominis, et tamen uterque dicitur spiritus. Item diversæ naturæ sunt spiritus hominis et spiritus pecoris, et tamen nihilominus uterque spiritus dicitur. Item dicitur, Deus Deus, et dicitur deus homo : sicut dictum est, Dii estis. Et sicut datus est deus Moyses Pharaoni. Et cum sit Dei et hominis diversa substantia, tamen uterque appellatur Deus[1]. Prorsus veraciter arguimini, quamvis dicatis de Deo Patre et Deo Filio : « Spiritus Spiritum genuit, » naturas tamen diversas dicere : et quamvis dicatis : « Deus Deum genuit, » etiam sic non recedere a diversitate naturæ, quia non per omnia similem Patri esse dicitis Filium. Nam si per omnia similem diceretis, consequenter intelligeremini, quod eos diceretis etiam unius ejusdemque esse naturæ sive substantiæ. Si ergo ab hoc crimine quod vobis objicitur, Dei Patris et Dei Filii vos dicere naturas esse diversas, purgare te cogitas : sicut dicis : Spiritus Spiritum genuit; » ita dic, Spiritus ejusdem naturæ sive substantiæ spiritum genuit. Item sicut dicis : « Deus Deum genuit; » ita dic, Deus ejusdem naturæ sive substantiæ Deum genuit. Hoc si credideris, et dixeris, nihil de hac re ulterius accusaberis. Si autem hoc

[1] Psal. LXXXI, 6, et Exod. VII, 1.

non dixeris, quid prodest quia dicis : « Verus innatus Pater verum genuit Filium? » Cum procul dubio verus Filius non sit, si non est unius ejusdemque substantiæ cum illo qui genuit.

4° Dicit quidem Filius ad Patrem : « Hæc est autem » vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et » quem misisti Jesum Christum[1] : » id est, te et quem misisti Jesum Christum, cognoscant solum verum Deum. In quibus verbis vos solum Patrem non cum Filio verum accipientes Deum, quid aliud quam Filium negatis verum Deum? Quia vero Pater et Filius, non duo dii, sed unus est Deus; sine dubio et Filius verus est Deus, et adjuncto Spiritu sancto solus est Deus. Neque enim movere nos debet, quod nominatus non est hoc loco Spiritus sanctus, tanquam non sit Deus, aut non sit verus Deus. Tale est enim hoc quale si quis dicat, nescire Christum ea quæ Dei sunt; quoniam dixit Apostolus sic : « Et quæ » Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. » Hoc est enim, « Nemo scit nisi Spiritus Dei[2] : » quod est : Solus ea scit Spiritus Dei. Sicut ergo ab hac scientia, quam non habere nisi Spiritus Dei dictus est, non excluditur Christus : sic ab eo quod Pater et Christus dictus est solus verus Deus, non excluditur Spiritus sanctus. Sic et nomen illud quod in Apocalypsi nemo nosse dictus est[3], nisi ipse qui hoc habebat scriptum, id est, Christus, noverat utique et Pater, quod negare non potestis : noverat et Spiritus sanctus, etiamsi negetis. « Spiritus enim omnia » scrutatur, etiam altitudines Dei[4]. » Nisi forte quia scrutator dictus est, negatur apprehendere : negetur ergo Deus apprehendere corda et renes hominum. Scriptum est enim : « Scrutans corda et renes Deus[5]. » Ita ergo

[1] Joan. XVII, 3.— [2] I Cor. II, 11.— [3] Apoc. XIX, 12.— [4] I Cor. II, 10. — [5] Psal. VII, 10.

dictus est solus verus Deus Pater et Jesus Christus, ut ab hac veritate deitatis nullo modo alienaretur Spiritus sanctus. Non autem Filius, ut tibi videtur : « Solum potentem, solum sapientem, solum bonum Patrem dicit esse Deum[1]. » Deus autem unus et solus est ipsa Trinitas, ut ostendunt ea quæ superius jam sæpissime diximus.

5° « Quod autem non proficientem, sed perfectum Deus Pater genuerit Filium Deum, » verum dicis. Sed quod ipsam Filii perfectionem, perfectioni Patris non vis æquare, hoc falsum dicis, et veritati qua verus est Filius contradicis. « Homo enim si posset, inquis, perfectum mox generare filium, non parvulum generaret, qui coaugmentatis annis tandem aliquando sui genitoris impleat voluntatem. » Verissime omnino contra te loqueris. Sed ut contra te non sit quod loqueris, agnosce æqualitatem Patris et Filii. Quia et homo si posset, filium mox generaret æqualem, nec expectaret annos, per quos in forma filii posset voluntas ejus impleri. Deus ergo cur non æqualem genuit Filium, cui nec anni necessarii fuerunt per quos id impleretur, nec omnipotentia defuit? An forte noluit? Ergo, quod absit, invidit : Sed non invidit : æqualem igitur genuit. Ac per hoc unius ejusdemque substantiæ : quandoquidem homo, qui propterea quia non potest non gignit æqualem, ejusdem tamen substantiæ gignit filium, cujus est ipse. Quod si non esset, profecto verus filius esse non posset. Quid est ergo quod dicis : « Pater talem genuit Filium qualis et nunc est, qualis et permanet sine fine? » Hoc bene diceres, si Patri æqualem verum Filium non negares. Cum vero perfectum dicis, et æqualem negas, et talem qualis est natus sine fine permanere non negas, procul dubio minorem Patre Filium sine fine manere pronuntias. Ac per hoc nascitur filius

[1] *Forte* sed Deum.

hominis minor patre; et quia imperfectus nascitur, crescendo ad formam pervenit patris : natus est Filius Dei minor Patre; et quia perfectus atque immortaliter natus est, nullum accipit incrementum, sed eum ipsa perfectio a forma Patris in æternum efficit alienum. Ecce quæ creditis, ecce quæ dicitis; ecce sunt, quod pejus est, quæ docetis : « Sed in auditorum, inquis, est arbitrio, ut eligant alterum de duobus, aut obedientem Patri filium, « Qui se exinanivit formam servi accipiens, cui et » Pater donavit nomen quod est super omne nomen[1] : » aut interpretationem tuam. » Prorsus auditores, quibus donat Dominus intellectum, non unum de duobus istis eligunt, sed utrumque, id est, et obedientem Patri Filium, et interpretationem, vel potius expositionem meam, qua ostendi sic obedientem fuisse in forma servi, ut formam non amitteret Dei, in qua æqualis est Patri. Tu vero vide quam contumeliose Filio Dei tribuas obedientiam, cujus minuis in divinitate naturam.

XVI. 1° Quando autem a me audisti : « Propter Judæos humilitatis, non veritatis gratia, dixisse Filium, quod Deus ejus sit Pater ejus? » Hoc a me ita nunquam audire potuisti, sicut nunquam dixi : sed plane dixi, propter formam servi dictum esse. Sicut autem ipsa forma servi vera, non falsa est, ita Patrem suum esse etiam propter illam Deum suum, veraciter dixit, non humiliter finxit. Quis enim est humilitatis fructus, ubi detrimentum est veritatis? Tu autem istam certissimam veritatem ita es refutare conatus, ut diceres ideo verba ipsa, quibus ait Dominus : « Deum meum et Deum vestrum[2], » ad formam servi non pertinere, quia eis verbis post resurrectionem usus est Dominus, quasi formam servi resurrectione consumpserit, ac non potius in melius commutave-

[1] Philip. II, 7. — [2] Joan. XX, 17.

rit : quasi non qui mortuus est, ipse etiam resurrexerit ; quasi non forma quæ occisa est, ipsa revixerit, quasi non ipsa in cœlum levata sit, in ipsa Dei Filius sedeat ad dexteram Patris, in ipsa venturus sit ad vivos et mortuos judicandos. Nonne clarissima contestatio est Angelorum dicentium : « Sic veniet, quemadmodum vidistis eum » euntem in cœlum[1]? » Cur ergo post resurrectionem non diceret : « Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, » Deum meum et Deum vestrum[2] : » quando in eadem forma fuerat ascensurus, propter quam ex tempore Deus est ejus, qui sine tempore Pater est ejus? Propter quam formam non solum post resurrectionem, verumetiam post judicium subjectus erit ei, qui illi subjecit omnia[3]. Quotquot ergo testimonia posuisti, quibus probares dictum esse Deum Christi, eum qui Pater est Christi, discutere quemadmodum dicta sint, superfluum judico : sed a te frustra commemorata esse, puto quod nec tu debeas dubitare.

2° Jamvero illud ubi Dominus in eadem carne quam resuscitaverat constitutus, et eumdem hominem gerens, ait ad Discipulos suos : « Data est mihi omnis potestas » in cœlo et in terra ; euntes docete omnes gentes, bapti- » zantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, » docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vo- » bis[4] : » ut quid commemoraveris, et quid inde probare volueris, prorsus nescio. Numquid enim ait : Data est mihi a Deo meo potestas? Quod si dixisset, propter ipsam humanam formam dictum fuisse ambigi non deberet. Quia vero non dixit, quid isto testimonio volueris agere, non intelligo. Imo intelligo te id egisse, ut abundantius loquereris. Si enim tanquam Deo data est hæc potestas, nascenti eam Pater dedit, non indigenti : quia

[1] Act. I, 11. — [2] Joan. XX, 17. — [3] I Cor. XV, 28. — [4] Matth. XXVIII, 18.

gignendo dedit, non augendo. Si vero tanquam homini data est hæc potestas, quid habet quæstionis? An forte nos admonere voluisti, quod baptizari Dominus jusserit gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti? Ubi audis unum nomen, et unam non vis intelligere deitatem.

3° Quod autem dicis, et ante incarnationem Christi, Patrem dictum esse Deum ejus, quoniam scriptum est: « Unxit te, Deus, Deus tuus[1]; » longe antequam Christus venisset in carne : ita-ne non intelligis in prophetia esse prædictum, tanquam fuerit factum quod erat futurum? An non sic in prophetia ait ipse Dominus : « Foderunt » manus meas et pedes[2]; » et cætera quibus passionem suam tanto ante prænuntiavit, et quod futurum fuerat, tanquam jam factum esset expressit? Dictum est ergo in prophetia rerum futurarum, tanquam locutione rerum præteritarum : « Unxit te, Deus, Deus tuus oleo exulta- » tionis præ participibus tuis[3] : » participes ejus significans, qui futuri fuerant servi ejus, socii ejus, amici ejus, fratres ejus, membra ejus. Prædictum est ergo quod futurum erat, ut ungueret Deus Christi hominem Christum : qui tamen sic factus est homo, ut maneret Deus. Ungueret autem, non visibili et corporali oleo, sed Spiritu sancto, quem Scriptura nomine olei exultationis, figurata, ut solet, locutione significat. Dixit autem : « Unxit; » non dixit : Uncturus est : quia in prædestinatione jam factum erat, quod suo tempore futurum erat. Ubi tu timens ne Spiritus sanctus, quo unctus est Christus, major videatur esse quam Christus, quia revera major est homine Christo; qui enim sanctificat, eo qui sanctificatur, est major : hoc ergo timens, voluisti oleo exultationis eam lætitiam significatam videri, qua Filius exultavit cum Patre, quando est condita creatura. Et

[1] Psal. XLIV, 8. — [2] Id. XXI, 18. — [3] Id. XLIV, 8.

commemorasti, ut soles, testimonia causæ tuæ non necessaria, de lætitia Patris et Filii. Sed quid facturus es, quo iturus? Quomodo id quod est luce clarius, aut negaturus, aut in aliud quodcumque versurus es, cum recitatur tibi quod beatus Petrus in Apostolorum Actibus dixit : « Hunc Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spi» ritu sancto[1]. » Ecce quod prophetabatur, quando dictum est : « Unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis, » vel, « Oleo lætitiæ præ participibus tuis. » Deus enim cui dictum est in eodem Psalmo : « Thronus tuus, Deus, » in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; » dilexisti justitiam, et odio habuisti iniquitatem, prop» terea unxit te, Deus, Deus tuus[2] : » a Deo Patre unctus est Filius, qui sic homo factus est ut maneret Deus, qua unctione plenus erat, id est, Spiritu sancto. Propter quod de illo scriptum est : « Jesus autem plenus Spiritu » sancto reversus est a Jordane[3]. »

XVII. 1° Dicis in persona Spiritus sancti non posse suscipi quod de Filio dictum est : « Omnia per ipsum » facta sunt, et sine ipso factum est nihil[4]. » Et hoc ideo dicis, ut quibus potueris persuadeas, quod vobis male persuasum est, Spiritum sanctum non esse creatorem; quasi legeris : Omnia per ipsum facta sunt sine Spiritu sancto; aut, Omnia per neminem facta sunt, nisi per ipsum. Quanquam si et tale aliquid legeres, sic Spiritum sanctum ab hac operatione, qua constituta est creatura, credere non deberemus exclusum; sicut Filius non excluditur ab ea scientia de qua dictum est : « Quæ Dei sunt, » nemo scit nisi Spiritus Dei[5]. » Si autem quia non est nominatus, quod etiam per illum facta sit creatura, quando de Filio dictum est : « Omnia per ipsum facta

[1] Act. x, 38. — [2] Psal. XLIV, 7. — [3] Luc. IV, 1. — [4] Joan. I, 3. — [5] I Cor. II, 11.

» sunt ; » ideo putas Dei Spiritum non esse creatorem : procul dubio , nec in ejus nomine poteris baptizatos dicere, quibus ait Petrus : « Agite pœnitentiam, et baptizetur » unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi[1]; » quia non ait, et Spiritus sancti : nec in Patris nomine, quia nec ipse ibi est nominatus. Si autem etiam non nominatis Patre et Spiritu sancto, in nomine Jesu Christi jussi sunt baptizari ; et tamen intelliguntur non baptizati nisi in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti : cur non sic audis de Filio Dei : « Omnia per ipsum facta sunt[2]; » ut et non nominatum intelligas ibi etiam Spiritum sanctum?

2° Nam quid excellentius in creaturis quam Virtutes cœlorum? Scriptum est autem : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum[3]. » Dixeras nempe non me talia reperire in Scripturis divinis, quibus Spiritum sanctum æqualem asseram Filio. Ecce reperi ubi etiam major possit videri, nisi revocet pietas, quæ illum veraciter confitetur æqualem. Nam utique majus aliquid sunt Virtutes cœlorum, quæ firmatæ sunt Spiritu oris Domini, id est, Spiritu sancto, quam cœli qui firmati sunt Verbo Domini, hoc est, unigenito Filio. Sed si consulas veritatem, res utraque ab utroque firmata est : et id quod de uno dicitur et de altero tacetur, de utroque intelligitur. Quid est autem inconsideratius, quam negare esse creatorem Spiritum Dei, cum Domino dicatur : « Auferes spiritum eorum, et deficient, et in » pulverem suum convertentur : Emittes Spiritum tuum, » et creabuntur, et innovabis faciem terræ[4]? » Nisi forte minus idoneus erat Spiritus sanctus creandis rebus quæ fuerant defecturæ, cum sit idoneus creandis quæ sunt sine fine mansuræ. Paulo ante dixi, Quid est excellentius in creaturis quam Virtutes cœlorum? Quid dicam de

[1] Act. II, 38. — [2] Joan. I, 3. — [3] Psal. XXXII, 6. — [4] Psal. CIII, 29, 30.

carne Creatoris? Quandoquidem creator ipse per quem facta sunt omnia, « Panis, inquit. quem ego dedero, caro » mea est pro mundi vita[1]. » Quid ergo? Mundus per Filium factus est, et creator est Filius : caro ejus quæ data est pro mundi vita, per Spiritum sanctum facta est, et non est creator Spiritus sanctus? Cum enim virgo Maria dixisset Angelo promittenti ei filium, « Quomodo » istud fiet, quoniam virum non cognosco? » Respondit Angelus : « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus » Altissimi obumbrabit tibi ; propterea quod nascetur ex » te sanctum, vocabitur Filius Dei[2]. » Hìc tu, quod in consequentibus quodam loco tuæ prosecutionis adverti, asserere conabaris Spiritum sanctum præcessisse, ut mundaret et sanctificaret virginem Mariam; ac deinde veniret Virtus Altissimi, hoc est, Sapientia Dei, quod est Christus[3]; et ipsa, sicut scriptum est, ædificaret sibi domum[4], hoc est, ipsa sibi crearet carnem, non Spiritus sanctus. Quid est ergo quod ait sanctum Evangelium? « Inventa est in utero habens de Spiritu sancto[5]. » Nempe obstructum est eos loquentium iniqua[6]. Si ergo cogitas os veraciter aperire, non solum Filium, verumetiam Spiritum sanctum creatorem carnis Filii confitere.

3° An forte dicturus es, ea facta esse per Spiritum sanctum quæ commemoravi, id est, quod omnis virtus cœlorum per eum firmata sit, quod per eum creabuntur homines denuo, qui primo ita creantur ut convertantur in pulverem suum, quod ipse carnem operatus est Christi, (nam de anima nolo aliquid dicere, cujus difficillima quæstio est); et si quid aliud per Spiritum sanctum creatum potuerit inveniri : non tamen omnia, sicut per unigenitum Filium, de quo dictum est : « Omnia per ipsum facta

[1] Joan. vi, 36. — [2] Luc. i, 34, 35. — [3] i Cor. i, 23. — [4] Prov. ix, i. — [5] Matth. i, 18. — [6] Psal. lxii, 12.

» sunt[1]? » Si hoc dicis, non times ne tibi dicatur, eo potiorem esse Spiritum sanctum Filio, quod elegit sibi meliora quæ faceret, nec facere inferiora dignatus est? Sed quis hoc sapit, nisi qui desipit? Facta sunt ergo cuncta per Filium : absit, ut Spiritu sancto ab hoc opere separato : sicut de illis magnis operibus dictum est : « Omnia » autem hæc operatur unus atque idem Spiritus[2]; » nec tamen ab hac operatione Filius separatur.

4 Magnum sane aliquid tibi dicere videris, quia dicis : « Filius erat in principio antequam aliquid esset, Pater vero ante principium. » Ubi legisti, ut hæc crederes? Unde præsumpsisti, ut hæc diceres, ubi nec auctoritas ulla, nec ratio est? Quid est enim ante principium, quandoquidem quidquid ante esset, hoc esset principium? Si ergo Pater ante principium est, ante se ipsum est : quia et ipse principium est. Quid est autem : « In principio » erat Verbum[3] : » nisi, in Patre erat Filius? Et ipse Filius interrogatus a Judæis quis esset, respondit : « Principium, quia et loquor vobis[4]. » Pater ergo principium non de principio; Filius principium de principio : sed utrumque simul, non duo sed unum principium; sicut Pater Deus et Filius Deus, ambo autem simul non duo dii, sed unus Deus. Nec Spiritum sanctum ab utroque procedentem negabo esse principium : sed hæc tria simul sicut unum Deum, ita unum dico esse principium.

XVIII. 1° « Quid si audieris, inquis, Patrem dicentem : « Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus » sanctorum, ex utero ante Luciferum genui te[5]? » Quid promittis, vel quid minaris, si audiero quod frequenter audio, et fideliter credo? Sed hinc te nihil adjuvari, cur

[1] Joan. I, 3. — [2] I Cor. XII, 11. — [3] Joan. I, 1. — [4] Id. VIII, 25. — [5] Psal. CIX, 3.

non videas, plurimum miror. Sive enim ex persona sua hoc Propheta dicat ad Dominum Jesum, sive ex persona Patris ad Filium, cum ego ambas generationes Christi, et ex Deo Patre sine tempore, et ex homine matre in plenitudine temporis accipiam, venerer, prædicem, non est hoc testimonium adversum me. Sed moras innectere voluisse indicat te, ubi ego potius intelligo, quare « Ex utero » dixerit, genui te : » quia hoc et tu ex persona Patris accipis dictum. Non enim quemadmodum corporis humani sunt membra disposita, sic habet uterum Deus, sed verbum translatum est a corporali ad incorporalem substantiam, ut intelligeremus de Patris substantia genitum unigenitum Filium; ac per hoc quid aliud quam unius ejusdemque substantiæ? Ego itaque hoc testimonium proferre contra te debui : sed gratias ago quia commonuisti. Considera ergo quantum mali sit, quod ejusdem substantiæ Filium negatis, quem genitum confitemini ex utero Patris, injuriam gravissimam facientes Deo, tanquam illud quod ipse non esset, ex utero gignere potuisset. Nonne sentitis vos generationem Dei credere vitiosam, prædicare monstruosam, qui dicere audetis ex utero Dei processisse diversam naturam? Si autem hoc sicut debetis horretis, respuitisque nobiscum, jam tandem concilium Nicænum et *Homousion* laudate ac tenete nobiscum.

2° Quis autem non videat defectum tuum, ubi cum audisses, me commemorante, in prophetia dixisse Christum suo Patri : « De ventre matris meæ Deus meus es tu [1]; » ut intelligeremus ejus naturæ illum esse Deum quam Filius ipsius ex tempore de ventre matris accepit, Patrem vero naturæ illius quam de se ipse generavit : tu non inveniens quid responderes, tamen ne taceres dixisti : « Ex ventre matris natum profiteris Christum secundum car-

[1] Psal. XXI, 11.

nem; » et addidisti : « Quod nec Judæi diffidunt. » Ac deinde quæsisti : « Cur ista testimonia in medium non proferantur, quæ illam nativitatem demonstrant in principio, sicut et præcedens nos, inquis, instruit testimonium? » Quasi ego illam nativitatem Christi, non temporalem, sed æternam, propter quam dictum est : « In » principio erat Verbum[1], » non credam, non prædicem, non amplectar, sed tantum ex ventre matris natum asseram Christum? Ecce ego dico Deum Filium de Deo Patre sine tempore genitum. Quomodo sit autem etiam Deus ejus qui Pater est ejus, ostendi, propter hominem quem suscepit, et in quo natus est de ventre matris, sine concubitu hominis patris. Ad quod probandum testimonium dedi, ubi ait in prophetia Patri suo : » De ventre matris meæ » Deus meus es tu[2]. » Tu qui dicis me ex ventre matris natum profiteri Christum, quod nec Judæi diffidunt, quasi ego istam nativitatem Christi solam profitear; noli per inania conari evadere, et dic potius quare mihi non responderis, ubi dicit Christus Patri : « De ventre matris » meæ Deus meus es tu. » Ad hoc enim quoniam vidisti non te habere quod diceres, aliam nativitatem quæ Dei de Deo est, interponendam putasti qua fugeres. Rogo te, quando quid respondeas non habes, quanto melius taceres?

3° « Si propter corpus, inquis, in quo se exinanivit, debitorem se sentit suo genitori, multo magis qui illum tantum ac talem genuit, necesse est ut eum veneretur, eique offerat semper obsequium. » Quodlibet de veneratione et obsequio Filii erga Patrem carnaliter sentias, Pater ejus nisi de ventre matris ejus non est Deus ejus. Jam quantum vis obsequatur Deo Patri Deus Filius, quoniam video te non intelligere quanta sit in illa generatione geniti

[1] Joan. I, I. — [2] Psal. XXI, II.

et genitoris æqualitas, numquid ideo est diversa natura patris hominis et hominis filii, quoniam filius obsequitur patri? Hoc est omnino intolerabile in vobis, quia de obsequio Filii diversam vultis probare substantiam Patris et Filii. Prorsus alia quæstio est, utrum sint unius ejusdemque substantiæ Pater et Filius, et alia quæstio est utrum Patri Filius obsequatur. Interim verum Filium non negemus, qui nullo modo est verus Filius, si non est ipsius et Patris una eademque natura. Dicite ergo Deum Patrem, et Deum Filium unius ejusdemque esse substantiæ. Extorqueat vobis divinitas, quod humanitati donavit ipsa divinitas. Obsequitur homo patri suo, de quo natus est homo, tamen obsequendo esse non desinit homo. Et si, non dico pariter honoratus, sed honoratior esset filius, gauderet pater, non invideret : honoraret tamen etiam ille patrem, etsi non parvulus, accessu augendus ætatis, sed ei natus esset æqualis. Æqualem vero, si pater homo potuisset, nullo dubitante genuisset. Quis ergo audeat dicere : Hoc nec Omnipotens potuit? Addo etiam, quia si posset homo, majorem se ipso melioremque gigneret filium : sed majus vel melius Deo quidquam non potest esse, ergo ei verum Filium credamus æqualem. Quod si dixeris : Eo ipso major est Pater Filio, quia de nullo genitus, genuit tamen æqualem; cito respondebo : Imo ideo non est major Pater Filio, quia æqualem genuit, non minorem. Originis enim quæstio est, quis de quo sit : æqualitatis autem, qualis aut quantus sit. Proinde si admittit ratio veritatis ut æquali Patri Filius obsequatur æqualis, non negamus obsequium; si autem per obsequium minorem natura vultis credere, prohibemus : nullo modo enim Deus Pater ut habere unici Filii posset obsequium, vellet denegare naturam.

4° Parentibus autem ut esset subditus Christus [1], non

[1] Luc. II, 51.

divinæ majestatis fuit, sed ætatis humanæ. Frustra itaque dixisti : « Si parentibus fuit subditus quos creavit, quanto magis suo genitori qui eum tantum ac talem genuit ? » Responderetur enim tibi : Si parentibus fuit subditus propter pueritiam, quanto magis Deo propter ipsam hominis formam ; Quam formam cum immortalem fecerit, non morte perdiderit, quid miraris si etiam post hujus sæculi finem subjectus erit in ea illi qui ei subjecit omnia ? Tu autem non propter formam servi dicis Filium Patri esse subjectum, sed quia eum tantum ac talem genuit, id est magnum Deum. quamvis Patre ipso minorem : ubi et Patri derogas, qui Filium sibi unicum, aut non potuit, aut noluit gignere æqualem ; et ipsi Filio qui unicus Patri non est generatus æqualis, et ideo perfectus est natus, ne unquam vel crescendo fieret, quod non potuit esse nascendo.

5° Non autem, ut putas, corpus tantum Filii, id est, corpus hominis, verumetiam humanum spiritum Patri dicimus esse subjectum : et secundum id quod homo factus est intelligimus dictum : « Cum autem omnia illi sub- » jecta fuerint, tunc et ipse Filius subjectus erit illi qui » ei subjecit omnia [1]. » Secundum id quod Christus est caput et corpus : caput scilicet ipse salvator qui surrexit a mortuis, et sedet ad dexteram Patris ; et Ecclesia quæ est corpus ejus, plenitudo ejus [2], sicut apertissime dicit Apostolus. Ac per hoc cum omnia Christo subjecta fuerint, et capiti et corpori erunt sine dubitatione subjecta. Nam secundum id quod sine tempore Deus natus est, nihil unquam potuit ei non esse subjectum.

VI. Scimus, quod nos commemorandos putasti, « Quia » Pater non judicat quemquam, sed omne judicium de- » dit Filio. » Vellem tamen diceres nobis, quomodo Pa-

[1] 1 Cor. xv, 28. — [2] Coloss. 1, 18.

ter non judicat quemquam, cum dicat ipse identidem Filius : « Ego non quæro gloriam meam, est qui quærat » et judicet[1] : » ut scias ideo dictum : « Pater non judicat » quemquam, sed omne judicium dedit Filio[2]; » quoniam judicandis vivis et mortuis forma hominis apparebit, quam non habet Pater : propter quod ait Propheta : « Vibebunt » in quem pupugerunt[3]. » Sed invisibiliter etiam Pater erit cum eo, quia inseparabilis est ab eo. Si enim non sum solus, quoniam Pater mecum est[4], ait ipse moriturus : quanto magis secum habebit Patrem, de mortuis et vivis judicaturus? Cum illo erit etiam Spiritus sanctus. Quomodo enim deseret eum Spiritus sanctus in regali sede, quo plenus regressus est a Jordane[5]? Quod itaque scriptum est ad Hebræos : « Nunc autem necdum videmus om» nia subjecta ei : eum autem modico minus ab Angelis » minoratum videmus Jesum propter passionem mortis[6]; » docere nos debet quomodo intelligendum sit quod scriptum est ad Corinthios : « Cum autem omnia illi subjecta » fuerint[7] : » quia secundum id dictum est quod factus est homo, non secundum id quod est Deus. Sic ergo in homine apparens, in quo per passionem mortis minoratus est modico minus ab Angelis[8], vivos et mortuos judicabit, quando dicturus est : « Venite, benedicti Patris mei, » percipite regnum[9]. » Quo tu testimonio non hominem, sed Deum minorem suo Patre quasi probare voluisti : sed sicut ab eis qui intelligunt perspicitur, non probasti.

XIX. De Spiritui sancti autem gemitibus, quia non ipse gemit, sed inspirans nobis desiderium sanctum nos facit gemere quandiu peregrinamur a Domino, jam tibi sufficienter respondisse me existimo. Et tales de Scriptu-

[1] Joan. VIII, 50. — [2] Id. V, 22. — [3] Zach. XII, 10. — [4] Joan. XVI, 3. — [5] Luc. IV, 1. — [6] Hebr. I, 8. — [7] I Cor. XV, 28. — [8] Psal. VIII, 6. — [9] Matth. XXV, 34.

ris sanctis locutiones, quantum satis videbatur, ostendi, quoniam sic dicitur gemere Spiritus sanctus, quia nos facit gemere; sicut dixit Deus : « Nunc cognovi[1], » quando cognoscere hominem fecit. Non enim tunc cognoverat quod tunc se dixerat cognovisse, qui omnia scit antequam fiant. Ad quod te respondere non potuisse, quid prodest quia sentis, quando non consentis?

XX. 1° Jam etiam de verbis Domini ubi ait : « Ego et » Pater unum sumus[2]; » nihil te respondere potuisse monstravi. Sed ut hic quoque ostendam, si exemplis, ut dicis, quibus ego usus sum, vis probare quomodo dictum sit : « Ego et Pater unum sumus; » et ob hoc commemoras apostolicum testimonium, quod a me positum est, ubi ait : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est[3] : » dic et tu : Cum adhæret Patri Filius, unus Deus est. Non enim ait Apostolus : « Qui adhæret Domino, unum sunt; » sicut dictum est : « Ego et Pater unum sumus : » sed ait : « Unus spiritus est. » Cum autem tu non dicas : Cum adhæret Patri Filius, unus Deus est; ut quid et tu adhibes hoc Apostoli testimonium, ubi ait : « Qui adhæret » Domino, unus spiritus est; » nisi ut te etiam a te producto teste convincam? Nunc saltem distingue duo ista, quæ non potuisti, cum simul essemus, in nostra disputatione distinguere. Diligenter itaque attende quod dico. Quando de rebus duabus aut pluribus dicitur, unus est vel una est, et additur quid unus vel quid una, et de his quæ diversæ, et de his quæ sunt unius substantiæ dici potest. Diversæ sunt enim substantiæ spiritus hominis et Spiritus Domini : et tamen dictum est : « Qui adhæret Domino, » unus spiritus est. » Unius autem substantiæ sunt animæ hominum et corda hominum; de quibus dictum est : « Erat illis anima una et cor unum[4]. » Ubi autem dicitur

[1] Gen. XXII, 12. — [2] Joan. X, 30. — [3] I Cor. VI, 17. — [4] Act. IV, 32.

de duobus aut pluribus, unum sunt; nec additur quid unum sint; non diversæ intelliguntur, sed unius esse substantiæ: sicut dictum est: « Qui plantat et qui rigat unum » sunt[1]. » Et, « Ego et Pater unum sumus[2]. » Tu autem qui Patrem et Filium diversas vis esse substantias, invenire non potuisti, ubi de diversis substantiis dictum fuerit, unum sunt. Et qui non vis dicere: Cum filius adhæret Patri, unus Deus est; adhibuisti et tu apostolicum testimonium quod ego adhibueram, sed adhibuisti contra te ipsum, ubi ait: « Qui adhæret Domino, unus spiritus est[3]. » Si enim de his qui diversæ substantiæ sunt, recte dici potuit, unus spiritus est; quanto magis de his qui unius substantiæ sunt recte dicitur, unus Deus est Si hæc intelligis, non te ad ea respondisse jam perspicis, et de consensu voluntatis te inaniter tam multa dixisse cognoscis. Etiam nos quippe incomparabilem consensum voluntatis atque individuæ charitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti confitemur, propter quod dicimus: Hæc Trinitas unus est Deus. Sed nos hoc etiam, quod vos non dicitis, dicimus, propter unam eamdemque naturam atque substantiam: Hi tres unum sunt. Hæc si discreveris, et contentiosus esse nolueris, non te ad ea respondisse aliquid jam videbis, et de hac quæstione procul dubio jam tacebis.

2° Ubi autem dixit Filius Patri: « Verum non quod » ego volo, sed quod tu vis[4]: » quid te adjuvat quod tua verba subjungis et dicis: « Ostendit vere voluntatem suam subjectam suo genitori. » Quasi nos negemus, hominis voluntatem voluntati Dei debere esse subjectam? Nam ex natura hominis hoc dixisse Dominum cito videt, qui locum ipsum sancti Evangelii paulo attentius intuetur. Ibi enim dixit: « Tristis est anima mea usque ad mortem[5]. »

[1] I Cor. III, 8. — [2] Joan. X, 30. — [3] I Cor. VI, 18. — [4] Matth. XXVI, 39. — [5] Ibid. 39.

Numquid ex natura unici Verbi posset hoc dici? Sed homo qui putas gemere naturam Spiritus sancti, cur non etiam naturam Verbi Dei unigeniti tristem dicas esse potuisse? Ille tamen, ne quid diceretur tale, non ait: Tristis sum; quamvis etiam si hoc dixisset, non nisi ex natura hominis oportuisset intelligi, sed ait: Tristis est anima mea; quam sicut homo utique habebat humanam. Quanquam et in hoc quod ait: « Non quod ego volo; » aliud se ostendit voluisse quam Pater: quod nisi humano corde non potuisset, cum infirmitatem nostram in suum, non divinum, sed humanum transfiguraret affectum. Homine quippe non assumpto, nullo modo Patri diceret unicum Verbum: « Non quod ego volo. » Numquam enim posset immutabilis illa natura quidquam aliud velle quam Pater. Hæc si distingueretis, Ariani hæretici non essetis.

3° Nam et illud quod dictum est: « Descendi de cœlo, » non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus » qui me misit[1]: » potest quidem accipi etiam secundum id quod est unigenitum Verbum; ut ideo voluntatem non suam dixerit esse, sed Patris, quoniam de Patre est quidquid est Filius; non est autem, de Filio quidquid est Pater: secundum quod dictum est, et, « Mea doctrina non » est mea, sed ejus qui me misit[2]: » quoniam Patris doctrina ipse est qui Patris est Verbum, et utique non est a se ipso, sed a Patre. Et rursus cum dicit: « Omnia quæ ha- » bet Pater, mea sunt[3]: Patri se ostendit æqualem. Non absurdum est tamen; ut etiam hoc secundum id quod homo factus est, dixisse accipiatur: « Descendi de cœlo, » non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus » qui me misit. » Secundus enim Adam, qui tollit peccatum mundi, isto modo se discrevit a primo Adam, per

[1] Joan. VI, 38. — [2] Id. VII, 16. — [3] Id. XVI, 15.

quem peccatum intravit in mundum[1] : quia iste non fecit voluntatem suam, sed ejus a quo missus est, cum ille fecerit suam, non ejus a quo creatus est. Nec moveat quomodo Christus secundum id quod homo est, descenderit de cœlo, cum de matre quæ in terra erat factus sit homo. Hoc enim propter unitatem personæ dictum est, quoniam una persona est Christus Deus et homo. Propter quod etiam : « Nemo, inquit, ascendit in cœlum, nisi qui de » cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo[2]. » Si ergo attendas distinctionem substantiarum, Filius Dei de cœlo descendit, Filius hominis crucifixus est : si unitatem personæ, et Filius hominis descendit de cœlo, et Filius Dei est crucifixus. Ipse est enim Dominus gloriæ, de quo » ait Apostolus : « Si enim cognovissent, nunquam Domi- » num gloriæ crucifixissent[3]. » Propter hanc ergo unitatem personæ, non solum Filium hominis dixit descendisse de cœlo, sed esse dixit in cœlo, cum loqueretur in terra. Non ergo voluntatem suam fecit, quia peccatum non fecit: sed voluntatem fecit illius qui eum misit. Tunc enim facit homo voluntatem Dei, quando facit justitiam quæ ex Deo est.

4° Nec sic arbitremur a Patre missum esse Filium, ut non sit missus ab Spiritu sancto : cum vox ipsius sit per Prophetam : « Et nunc Dominus misit me, et Spiritus » ejus. » Hoc enim Filium dixisse, indicant ea quæ sunt dicta superius. Nam sic ad ista verba perventum est : « Audite me, inquit, Jacob et Israël quem ego vocabo. » Ego sum primus, et ego sum in æternum, et manus mea » fundavit terram, dextera mea solidavit cœlum. Vocabo » illos, et astabunt simul, convenient etiam universi, et » audient. Quis illis nuntiavit hæc ? Diligens te feci vo- » luntatem tuam super Babylonia, ut tollatur semen Chal- » dæorum. Ego locutus sum, ego vocavi, adduxi illum

[1] Rom. v, 12. — [2] Joan. III, 13. — [3] I Cor. II, 8.

» et prosperam viam ejus feci. Convenite ad me, et audite » ista. Nec enim ab initio in obscuro locutus sum : cum » fiebant, ibi eram. Et nunc Dominus misit me, et Spi- » ritus ejus[1]. » Quid hoc apertius? Nec sic a patre et Spiritu sancto missus est, ut se ipse non miserit : sicut a Patre ostenditur traditus, ubi legitur : « Qui Filio proprio » non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum [2] : » alio autem loco de ipso Filio dicitur : « Qui me dilexit, » et tradidit se ipsum pro me [3]. » Quomodo autem non facit voluntatem suam qui dixit : « Sicut Pater suscitat » mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat [4]. » Et cum ei dictum esset : « Si vis, potes me mundare? res- » pondit : Volo, mundare [5]. » Et ad verbum continuo factum est quod velle se dixit. Sicut autem Filius facit voluntatem Patris, sic et Pater facit voluntatem Filii. Nam Filius dicit : « Pater, volo ut ubi ego sum, et isti » sint mecum [6]. » Non dixit, Peto, vel rogo; sed : « volo; » ut isto volente faceret ille, sicut illo volente faciebat iste : et non alia ille, alia iste; sed quæ ille, hæc etiam iste. » Quæcumque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit [7]. » Verba sunt ipsius verba veritatis sunt, falsa esse non possunt.

XXI. 1° Suscipere te dicis quod protuli: « Nescitis quia » templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis [8]? » Quod proposuisti dicere ideo dictum esse : « Quia in ne- » mine habitat Deus, quem non ante Spiritus sanctus sanctificaverit, atque purgaverit : » quasi templum Deo habitaturo, non sibi, sanctificet et purget Spiritus sanctus : cum Apostolus hinc ostenderit ipsum esse Deum, cujus nos dixerat templum : quia non ait, Et Spiritus Dei

[1] Isaï. XLVIII, 12-16.— [2] Rom. VIII, 32. — [3] Galat. II, 20. — [4] Joan. V, 21. — [5] Matth. VIII, 2. — [6] Joan. XVII, 24. — [7] Id. V, 19. — [8] I Cor. III, 16.

sanctificat et purgat vos, ut Deus habitet in vobis, sed ait : « Spiritus Dei habitat in vobis. » Utique in templo suo Deus habitat : nam quid est templum Dei, nisi habitaculum Dei? Vidisti autem etiam tu consequenter esse Deum nostrum cujus sumus templum : et noluisti aliud testimonium commemorare quod protuli, « Nescitis quia » corpus vestrum templum in vobis Spiritus sancti est, » quem habetis a Deo [1]. » Jam ergo confitere Deum esse Spiritum sanctum. Neque enim nisi esset Deus, haberet templum, et templum non manufactum, sed ædificatum de membris Dei : Christus enim super omnia est Deus benedictus in sæcula [2], cujus membra sunt nostra corpora. Qui enim dixit, « Nescitis quia corpus vestrum templum » in vobis Spiritus sancti est? » ipse dixit, « Nescitis » quia corpora vestra membra sunt Christi? » Ita-ne vero cui de lignis et lapidibus Salomon ædificavit templum, Deus est, et cui templum ædificatur de membris Christi, hoc est, de membris Dei, Deus non est? Cum loquens de Deo beatissimus martyr Stephanus dixerit; « Salomon » ædificavit ei domum, sed Summus non in manufactis » templis inhabitat [3]. » Et tamen Christi membra, quorum caput est super omnes cœlos, templum sunt Spiritus sancti, quem constat venisse de cœlo. Istum negare Deum quid est, nisi non esse et nolle esse templum ejus? Alloquitur nos Apostolus dicens, « Obsecro autem vos, fratres, per » miserationes Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam » vivam, sanctam, Deo placentem [4]. » Corpora itaque fidelium hostia sunt Deo, membra Christi, templum Spiritus sancti, et Deus non est Spiritus sanctus. Quis hoc dicit nisi in quo non inhabitat? Quoniam in quo habitat, utique templum ejus est. Denique cum dixisset Apostolus : « Nescitis quia corpus vestrum templum in

[1] I Cor. VI, 19. — [2] Rom. IX, 5. — [3] Act. VII, 47. — [4] Rom. XII, 1.

» vobis Spiritus sancti est, quem habetis a Deo, et non » estis vestri; empti enim estis pretio magno : » continuo secutus adjunxit, « Glorificate ergo Deum in corpore » vestro[1]. » Ubi dilucide ostendit Deum esse Spiritum sanctum, glorificandum scilicet in corpore nostro, tanquam in templo suo. Et quod Ananiæ dixit apostolus » Petrus, « Ausus es mentiri Spiritui sancto[2]? » Atque ostendens Deum esse Spiritum sanctum: « Non es, inquit, » hominibus mentitus, sed Deo. »

2° Miror autem cor vestrum, quantum sermone explicare non possum, quomodo cum sic laudetis Spiritum sanctum, ut eum sanctificandis fidelibus utique asseratis esse præsentem, tamen negare audeatis Deum. Ita-ne Deus non est, qui replevit orbem terrarum? Scriptura enim dicit, « Spiritus Domini replevit orbem terra» rum[3]. » Sed quid dicamus quod replevit orbem, qui replevit orbis etiam Redemptorem? « Dominus enim Je» sus plenus Spiritu sancto regressus est a Jordane[4] : » et præsumitis dicere, quia ipse Dominus Jesus Deus erat, et Spiritus sanctus quo plenus erat, non erat Deus; tam male sentientes de Spiritu sancto, ut non ei tribuatis saltem quod tributum est Moysi famulo Dei, qui non munera gratiarum, sed plagarum prodigia in eodem Spiritu sancto, quia ipse est digitus Dei, Ægyptiis ingerebat, et tamen Pharaoni Deus erat[5]. Uno loco erat ad affligendos Ægyptios, et Pharaoni Deus erat : ubique adest Spiritus sanctus ad homines in æternam vitam regenerandos, et non est eis Deus? Imovero est, et Deus verus est, quia veri Dei membra templum ejus est. Et utique subjectum est templum illi cujus est templum : quomodo ergo Deus non est, cui sunt membra Dei subjecta? Ac per hoc et Do-

[1] I Cor. VI, 19, 20. — [2] Act. V, 3. — [3] Sap. I, 7. — [4] Luc. IV, 1. — [5] Exod. VIII, 19.

minus est templi sui : quis enim hoc neget, quis ita desipiat, ut dicat non esse aliquem dominum domus suæ? Quomodo ergo Spiritus sanctus non est Dominus, qui Dominus est membrorum Domini? Ipse est quippe Spiritus Domini, de quo uno eodemque loco dictum est: « Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur » velamen. Dominus autem Spiritus est, ubi autem Spi- » ritus Domini, ibi libertas [1]. »

3° Jam creatorem superius demonstravi Spiritum sanctum : quomodo autem rex non est, cujus templum est quæ membra sunt regis? Quomodo non consedet Patri et Filio, qui replevit Filium, qui membra Filii suam possidet domum? Nisi forte quando Filius regressus est a Jordane, plenus erat Spiritu sancto ; et quando sedere cœpit ad dexteram Patris, exclusit a se Spiritum sanctum? Deinde cum de Patre procedat, quomodo cum Patre non sedeat? Cum ipsa sessio non sit utique cogitanda carnaliter : alioquin opinaturi sumus honorabilius Filium sedere quam Patrem : honorabilius quippe sedetur ad dexteram : et videbitur esse consequens, ut Pater sedeat ad sinistram. Postremo qualis vobis persuaserit spiritus, ut sancto Spiritui denegetis, quod sanctis hominibus sancta Scriptura concedit, vos videritis. Ait enim Apostolus : « Cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos » Christo, cujus gratia sumus salvi facti, et simul excita- » vit, et simul sedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu [2]. » Sancti ergo quos sanctificat Spiritus sanctus, convivificati Christo, ita simul sessuri prædestinati sunt, ut jam factum dicat Apostolus, quod certum est adfuturum : et ipsi Spiritui sancto subtrahitur a vobis quisquis est ille consessus, tanquam sedere cum Patre vel Filio sit indignus, qui eadem sede efficit dignos. Cui movetis etiam

[1] 2 Cor. III, 16. — [2] Ephes. II, 5.

quæstionem quod non adoretur, et hoc utique simillimo errore, cum legatis, ut jam supra docui, a sanctis etiam homines adoratos. Et tamen ut invidiam blasphemantis evites; ita laudas Spiritum sanctum, ut tribuas ei quod non habet ulla creatura, et detrahas ei quod adipiscitur et humana creatura.

XXII. 1° « Dixisse me quod commemoras, fateor, et nunc dico : « Quod Salvator noster non dixerit : Ut ipsi et nos unum; sed : « Ut ipsi sint unum[1]. » Et de his Evangelicis verbis satis a me recolo jam fuisse responsum, cum ostenderem refellere te non potuisse quæ dixi. Quoniam poposci, ut proferres ubi legeris, unum sunt, dictum esse de aliquibus rebus, quæ non essent unius ejusdemque substantiæ, neque protulisti. Quid enim te adjuvat : « Quod dilectionis consensione affirmas dictum esse de Paulo et Apollo, « Qui plantat autem et qui rigat, unum sunt[2] : » cum eos non ostendas diversæ fuisse substantiæ? Ambo quippe homines erant. Si enim non diligerent invicem, natura unum essent, dilectione non essent : si autem unum natura non essent, unum dici dilectione non possent. Poscit ergo Filius ut ita sint unum, quomodo ipse et Pater unum sunt; id est, non solum natura, quod jam erant; verumetiam perfectione charitatis atque justitiæ, pro suæ capacitate naturæ, quantum in Dei regno esse potuerint : ut etiam ipsi summe unum sint in natura sua, quemadmodum Pater et Filius summe unum sunt, quamvis in excellentiore atque incomparabiliter meliore natura sua. Dixit ergo ad Patrem Filius : « Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, » ut sint unum, sicut et nos[3]. » Non dixit : Ut sint unum nobiscum; aut, Ut simus unum ipsi et nos. Item paulo post : « Non pro his autem rogo tantum, sed et pro eis

[1] Joan. XVII, 11. — [2] 1 Cor. III, 8. — [3] Joan. XVII, 11.

» qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes » unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et » ipsi in nobis unum sint[1]. » Neque hic dixit : Ut ipsi et nos unum simus ; sed : « Unum sint in nobis. » Quoniam homines qui natura unum sunt, summe atque perfecte secundum suum modum unum esse non possunt justitiæ plenitudine, nisi in Deo perficiantur, ut unum sint in Patre et Filio ; id est, in ipsis unum, non cum ipsis unum. Adhuc sequitur, et adjungit : « Ut mundus credat » quia tu me misisti, et ego claritatem quam mihi dedisti, » dedi illis, ut sint unum, sicut nos unum sumus : ego » in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum[2]. » Neque hic dixit, ut nobiscum sint unum, aut, ut ipsi et nos simus unum. Deinde cum addidisset : « Ut cognoscat » mundus quia tu me misisti, et dilexisti eos sicut et me » dilexisti ; » secutus adjunxit : « Pater, volo ut ubi ego » sum, et ipsi sint mecum. » Ubi sum, inquit, mecum sint. Non ait, unum mecum sint. Hoc ergo voluit, ut cum illo essent, non ut illi et ipse unum essent. Quid est quod dicere voluisti : « Dilectionis fecit mentionem, et non substantiæ? » Quamvis tu non eo loco ista Domini verba posueris, quo ab ipso sunt posita. Sed quid ad nos? quandoquidem non ipsos et se, vel ipsos et Patrem dixit aut voluit unum esse ; sed ipsos unum esse voluit, quos noverat unius esse substantiæ. « Sicut et nos, inquit, » unum sumus : » quos identidem noverat unius esse substantiæ.

2° Tu si vis aliquid respondere, ostende secundum Scripturam sanctam de aliquibus rebus dici, unum sunt, quarum est diversa substantia. Hoc enim Christus non dixit, quod tamen tu ausus es dicere, id est : « Apostolos unum esse cum Patre et Filio, in eo quod in omnibus

[1] Joan. XVII, 20, 21. — [2] Ibid. 21-23.

ad voluntatem Dei Patris respicientes, ad imitationem Filii subditi uni Deo Patri et ipsi inveniuntur. » Hæc dicens, Deum et homines sanctos unum esse fecisti. Potest ergo quisquam sanctorum dicere : Ego et Deus unum sumus? Absit hoc a cordibus et oribus sanctis. Puto autem quod et vos a quocumque hoc audiatis, horrescitis; nec fertis quemquam hominem, quantolibet munere sanctitatis excellat, dicentem : Ego et Deus unum sumus. Sed forte arrogantiæ videatur, si hoc de se ipso aliquis dicat. Ita-ne vero quisquam vestrum etsi non audet dicere : Ego et Deus unum sumus; saltem audet dicere, Paulus et Deus unum sunt? sicut incunctanter dicimus, Paulus et Apollo unum sunt; Deus Pater et Deus Filius unum sunt : Porro si non audetis dicere : Quilibet homo sanctus, quilibet Propheta, quilibet Apostolus et Deus unum sunt : quis te urgebat, quis te impingebat, quis te præcipitabat, ut diceres : « Apostoli unum sunt cum Patre et Filio? Unum sunt, inquis, Pater et Filius, non tamen unus : » continuoque subjungis : « Unum ad concordiam pertinet, unus ad numerum singularitatis. » Volebas autem dicere : Unum sunt, ad concordiam pertinet; unus est, ad numerum singularitatis : sed te a consideratione verborum tuorum impetus disputationis avertit. Nam et unum et unus utique ad numerum pertinet singularem. Sed quod verum est, unum sunt; propter id quod additum est, sunt, pluralem indicat numerum, quadam singularitate connexum : unus est autem, apertissime est numerus singularis. Sed numquid Apostolus diceret : « Qui autem » adhæret Domino, unum sunt[1]? » Quid enim aliud diceret, si hoc diceret, nisi homo sanctus et Deus unum sunt? Sed absit, absit ab illa sapientia ista sententia : et tamen dixit : « Qui autem adhæret Domino, unus spiri-

[1] 1 Cor. vi, 17.

» tus est : » ut noveris de his dici, unum sunt, quæ unius sunt ejusdemque substantiæ; sicut quibusdam hominibus dictum est : « Omnes enim vos unum estis in Christo » Jesu[1]. » Et sicut ait ipse Christus : « Ego et Pater unum » sumus[2]. » Cum autem unus dicitur, et quid unus dicitur : et de diversis substantiis dici potest, sicut dictum est : « Qui adhæret Domino, unus spiritus est; » et de rebus unius substantiæ, sicut dictum est : « Erat eis » anima et cor unum[3]. Erat, » dixit; non dixit : Erant : quoniam dixit et quid erat; id est, anima et cor. Sic etiam de Patre et Filio, et unum sunt dicimus, quia unius substantiæ duo sunt : et unus est, dicimus, sed addimus quid unus, id est, unus Deus, unus Dominus, unus omnipotens, et si quid hujusmodi. Satis me vobis duarum istarum locutionum arbitror inculcasse distantiam. Scrutare itaque Scripturas canonicas veteres et novas, et inveni si potes ubi dicta sunt aliqua, unum sunt, quæ sunt diversæ naturæ atque substantiæ.

3° Sane falli te nolo in Epistola Joannis apostoli, ubi ait : « Tres sunt testes, spiritus, et aqua, et sanguis, et » tres unum sunt[4]. » Ne forte dicas spiritum et aquam et sanguinem diversas esse substantias, et tamen dictum esse, tres unum sunt : propter hoc admonui ne fallaris. Hæc enim sacramenta sunt, in quibus non quid sint, sed quid ostendant semper attenditur : quoniam signa sunt rerum, aliud existentia, et aliud significantia. Si ergo illa quæ his significantur, intelligantur, ipsa inveniuntur unius esse substantiæ; tanquam si dicamus : Petra et aqua unum sunt, volentes per petram significare Christum, per aquam Spiritum sanctum : quis dubitat petram et aquam diversas esse naturas? Sed quia Christus et Spiritus sanctus unius sunt ejusdemque naturæ; ideo cum

1 Galat. III, 28. — 2 Joan. X, 30. — 3 Act. IV, 32. — 4 I Joan. V, 8.

dicitur, Petra et aqua unum sunt; ex ea parte recte accipi potest, qua istæ duæ res quarum est diversa natura, aliarum quoque signa sunt rerum quarum est una natura. Tria itaque novimus de corpore Domini exisse, cum penderet in ligno : primo spiritum, unde scriptum est : « Et » inclinato capite tradidit spiritum[1] » : deinde quando latus ejus lancea perforatum est, sanguinem et aquam. Quæ tria si per se ipsa intueamur, diversas habent singula quæque substantias : ac per hoc non sunt unum. Si vero ea, quæ his significata sunt, velimus inquirere, non absurde occurrit ipsa Trinitas, qui unus, solus, verus, summus est Deus, Pater et Filius et Spiritus sanctus, de quibus verissime dici potuit : Tres sunt testes, et tres unum sunt : ut nomine spiritus significatum accipiamus Deum Patrem : de ipso quippe adorando loquebatur Dominus, ubi ait : « Spiritus est Deus[2]. » Nomine autem sanguinis Filium : quia Verbum caro factum est[3]. Et nomine aquæ Spiritum sanctum : cum enim de aqua loqueretur Jesus, quam daturus erat sitientibus, ait Evangelista : « Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi » erant credentes in eum[4]. » Testes vero esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum, quis Evangelio credit, et dubitat, dicente Filio : « Ego sum qui testimonium per» hibeo de me, et testimonium perhibet de me qui misit » me Pater[5]. » Ubi etsi non est commemoratus Spiritus sanctus, non tamen intelligitur separatus. Sed nec de ipso alibi tacuit, eumque testem satis aperteque monstravit. Nam cum illum promitteret, ait : « Ipse testimonium per» hibebit de me[6]. » Hi sunt tres testes : et tres unum sunt, quia unius substantiæ sunt. Quod autem signa quibus significati sunt, de corpore Domini exierunt, figura-

[1] Joan. xix, 30. — [2] Id. iv, 24. — [3] Id. i, 14. — [4] Id. vii, 39. — [5] Id. viii, 16. — [6] Id. xv, 27.

verunt Ecclesiam prædicantem Trinitatis unam eamdemque naturam : quoniam hi tres qui trino modo significati sunt, unum sunt ; Ecclesia vero eos prædicans, corpus est Christi. Sic ergo tres res quibus significati sunt, ex corpore Domini exierunt : sicut ex corpore Domini sonuit, ut baptizarentur gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti[1]. » In nomine, non in nominibus : hi enim tres unum sunt, et hi tres unus est Deus. Si quo autem alio modo tanti sacramenti ista profunditas, quæ in Epistola Joannis legitur, exponi et intelligi potest secundum catholicam fidem, quæ nec confundit nec separat Trinitatem, nec abnuit tres personas, nec diversas credit esse substantias, nulla ratione respuendum est. Quod enim ad exercendas mentes fidelium in Scripturis sanctis obscure ponitur, gratulandum est, si multis modis, non tamen insipienter exponitur.

XXIII. 1° Quid est autem quod poscis ut astruam: « Si Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus? » Cum hoc astruat voce clarissima Scriptura divina dicens : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est[2]. » Quod et vos utique audiretis, si Israël esse velletis, non carnaliter ut Judæi, sed spiritaliter ut Christiani. Qui enim non vult fideliter audire quod dictum est : « Audi, » Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est, » superest ut eum qui hoc dixit, credat esse mendacem. Si autem mendax ille non est, vox ista vera est : si vox ista vera est, quæstio ista finita est. Procul dubio quippe vos veritas cogit Patrem et Filium et Spiritum sanctum confiteri unum Dominum Deum. Sed Spiritum sanctum, cujus templum non manufactum, sed corpus est nostrum, cujus templum non ligna et lapides, sed membra sunt Christi, negatis Deum : de ipso Christo quid dicturi es-

[1] Matth. XXVIII, 19. — [2] Deut. VI, 4.

tis, quem Deum et Dominum confitemini? Respondete itaque nobis, utrum et Pater et Filius unus sit Dominus Deus? Si enim non est unus, duo sunt : si duo sunt, mentitur qui dicit : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus » Dominus unus est[1] : » mentitur qui dicit : « Videte quo» niam ego sum Deus, et non est alius præter me[2]. » Sed quia illum mentientem dicere non audetis, quare vos corrigere dubitatis, et venire vel redire ad catholicam fidem, quæ Patrem et Filium et Spiritum sanctum non tres dominos deos, sed unum Dominum Deum credit, et audit clamantem populo suo : « Audi, Israël, Dominus Deus » tuus Dominus est, » et, « Videte quoniam ego sum » Dominus, et non est alius præter me? » Si te dicam surdum et cæcum, qui nec audis ista, nec vides, contumeliosum sine dubio me putabis. Ecce non dico : expone nobis quomodo accipias : « Audi, Israël, Dominus Deus » tuus Dominus unus est : » utrum ibi sit intelligendus et Christus, an non sit. Si enim dixeris, ibi est : confiteberis mecum Patrem et Filium unum esse Dominum Deum. Si autem responderis, Christum non esse ibi intelligendum, duos contra vocem divinam introducturus es dominos deos, quoniam non negas etiam Christum esse Dominum Deum. Similiter abs te quæro quomodo accipias : « Videte quoniam ego sum Dominus, et non est » alius præter me; » ibi est et Christus, an non est? Si ibi est, profecto Pater et Filius unus est Dominus : si autem ibi non est, et tamen Dominus est, mentitur qui dicit : Non est alius præter me. Est enim alius Dominus Filius, si non unus est Dominus Pater et Filius. Quantumlibet enim excellentius laudes Patrem, et infra eum deprimas Filium, id agis, ut æquales non sint, non ut duo non sint. Clama, quantum vis, Pater est major, Fi-

[1] Deut. VI, 4. — [2] Id. XXXII, 39.

lius minor : respondetur tibi, Duo sunt tamen major et minor. Nec dictum est : Dominus Deus tuus major, Dominus unus est : sed dictum est : « Dominus Deus tuus, » Dominus unus est. » Neque dictum est : Non est alius æqualis mihi? sed dictum est : « Non est alius Dominus » præter me. » Aut ergo confitere Patrem et Filium unum esse Dominum Deum, aut aperte negas Dominum Deum esse Christum, sicut aperte nega Dominum Deum esse Spiritum sanctum. Quod si feceris, istis quidem te divinis vocibus non urgebo; sed alia testimonia divina proferam, quibus te et in isto errore detestabiliorem convincam. Nunc autem et si negas Dominum Deum esse Spiritum sanctum, tamen ut istis Dei vocibus conteraris, satis est quod Christum Dominum Deum confiteris : qui si non est cum Patre unus Dominus Deus, duo domini dii nostri erunt, et falsæ illæ Dei voces erunt : « Dominus Deus » tuus Dominus unus est : » et, « Non est alius præter me. » Sed quanto melius erunt vestra verba emendata, quam Dei verba mendacia?

2° Quæris a me utrum, « Judaïco modo te horter profiteri unum Deum; an de subjectione Filii potius secundum quod fides habet christiana, ostendatur unus esse Deus, cujus Filius noster est Deus; » ita hoc dicis, quasi Judæorum sit vox : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus » Dominus unus est[1] : » aut, « Ego sum Dominus, et non » est alius præter me[2]. » Ipse Deus hoc dixit : agnosce, et tace; vel potius edissere quomodo verum dixerit, quem nullus nostrum audet affirmare mentitum. Edissere, inquam, quomodo verum sit : « Dominus Deus tuus Do- » minus unus est : » si domini dii nostri, ut dicitis, duo sunt, unus major, alius minor : edissere quomodo verum sit : « Ego sum Dominus, et non est alius præter me. »

[1] Deut. vi, 4. — [2] Id. xxxii, 39.

Quis enim hoc dixerit quæro, utrum Pater, an Filius? Si Pater dixit : « Ego sum Dominus, et non est alius » præter me : » non verum dixit, quia est alius Dominus Filius. Si Filius hoc dixit : nec ipse verum dixit, quia est alius Dominus Pater. Si autem hoc dixit Trinitas; profecto et verum dixit, et vos falsum dicere ostendit. Trinitas quippe secundum rectam fidem, id est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, in cujus nomine baptizamur, et unus Dominus Deus noster est, et præter ipsum alius non est. Ipse est enim Deus de quo dicit Apostolus : « Nullus est » Deus nisi unus[1]. » Nam si hoc de Patre acceperis dictum, non tibi erit Deus Christus, quia non potest solvi Scriptura, dicens : Nullus Deus nisi unus : ut hic vobis taceam de Spiritu sancto, quem superius Dominum Deum ostendimus, vobis negantibus. Quapropter si Macedoniani hæretici essetis, qui de solo Spiritu sancto catholicæ fidei consentire detrectant, Patrem vero et Filium duos quidem esse, id est, illum Patrem, illum Filium, et æquales esse, atque unius ejusdemque substantiæ, nec tamen duos dominos deos, sed ambos simul unum Dominum Deum esse consentiunt : si ergo et vos saltem hactenus erraretis, non utique his divinis vocibus urgeremini. Patrem quippe et Filium assereretis unum Dominum Deum dixisse : « Non est alius præter me. » Utinam non restaret agere vobiscum, nisi ut adjungeretis Spiritum sanctum, et non dualitatem, sed Trinitatem diceretis unum Dominum Deum. Nunc vero cum sic asseritis Patrem Dominum Deum, et Filium Dominum Deum, ut simul ambos non dicatis unum Dominum Deum, sed duos, majorem unum, minorem alterum, prorsus consodimini gladio veritatis dicentis : « Audi, » Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est : » qui

[1] I Cor. VIII, 4.

clamat : « Ego sum Dominus, et non est alius præter » me. » Neque enim Deus Pater sic vellet Israëlitas a cultu deorum revocare multorum atque falsorum, ut eis de uno Deo ac Domino mentiretur, et diceret non esse præter se alium Dominum, cum sciret Deum et Dominum esse suum Filium. Absit ut veritas et veritatis Pater mendacio deciperet populum suum : hæreticorum sit hæc, non catholicorum tam horrenda et detestanda blasphemia. Prorsus Deus verum dicit, cum dicit : « Audi, Israël, » Dominus Deus tuus unus Dominus est : » quia Pater et Filius et Spiritus sanctus, non tres dii, sed unus Deus; nec tres domini, sed unus Dominus est. Prorsus verum dicit : « Ego sum Dominus, et non est alius præter me : » quia non hoc Pater tantum, sed ipsa Trinitas dicit : hic est Dominus unus, et non alius præter ipsum. Nam si Pater diceret : Ego sum Dominus, et non est alius præter me : negaret utique Dominum esse unigenitum Filium. Et quis nostrum auderet eum Dominum confiteri, contradicente Patre atque dicente : « Ego sum Dominus, et » non est alius præter me? » Ac per hoc secundum rectam fidem, non Patris, sed Trinitatis hæc vox est : et Patris ergo, et Filii, et Spiritus sancti. Obticescant igitur linguæ ignorantium veritatem : hæc Trinitas Deus unus est. De hoc uno Deo dicitur : « Audi, Israël, Dominus » Deus tuus Dominus unus est. » Hic Deus unus dicit : « Ego sum Dominus, et non est alius præter me. » Subjectus est quidem Patri Filius secundum formam hominis : non tamen sunt duo dii et duo domini secundum formam Dei; sed ambo cum Spiritu suo unus est Dominus.

3°. Testimonia quæ de Paulo apostolo protulisti, contra te loquuntur, et nescis. Dicit enim ille : « Gratia vo» bis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo[1]. »

[1] Rom. I, 7; I Cor. I, 3; 2 Cor. I, 2; Galat. I, 3; Ephes. I, 2; Colos. I, 3.

Quomodo est autem Dominus Jesus Christus, si Pater dicit : « Ego sum Dominus, et non est alius præter me[1]? » Non ergo solius Patris, ut dixi, sed Trinitatis hæc vox est. Adhibes alterum testimonium, et ipsum contra te ipsum, ubi ait Apostolus : « Unus Deus Pater ex quo omnia, et nos in ipso; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos in ipso, » sicut tu locutus es : Apostolus autem, « Et nos per ipsum » ait, non ait « In ipso. » Sed hoc quid ad causam ? Solent ista contingere ex memoria proferentibus testimonia, non ex codice illa legentibus : quod ad rem pertinet potius intuere. Ecce, dixit Apostolus : « Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in » ipso ; et unus Dominus Jesus Christus, per quem om- » nia, et nos per ipsum[2]. » Omnino duas personas, unam Patris, alteram Filii, sine ulla confusione et sine ullo errore distinxit. Neque enim duo sunt dii patres; sed unus Deus Pater : nec duo sunt domini Jesu Christi, sed unus Dominus Jesus Christus. In illa quippe Trinitate quæ Deus est, unus est Pater, non duo vel tres; et unus Filius, non duo vel tres; et unus amborum Spiritus, non duo vel tres : et ipse unus Pater utique Deus est, et ipse unus Filius etiam vobis fatentibus Deus est, et ipse amborum Spiritus etiam vobis negantibus Deus est. Sic et Dominum si quæras, singulum quemque respondeo; sed simul omnes non tres dominos deos, sed unum Dominum Deum dico. Hæc est fides nostra, quoniam hæc fides est recta, quæ fides etiam catholica nuncupatur. Tu autem qui huic fidei contradicis, quæso te, expone nobis, etiam Jesus Christus quomodo sit Dominus, qui non Trinitatis, sed solius Patris esse asseris vocem : « Ego sum Do- » minus, et non est alius præter me ? » Nempe turbaris : nempe quid respondeas non invenis, nisi quia tacere

[1] Deut. XXXII, 39. — [2] I Cor. VII, 6.

quando convinceris non vis. Si enim non Deus Trinitas, sed Pater tantum dixit : « Ego sum Dominus, et non est » alius præter me : » procul dubio negavit esse Dominum Filium; quoniam si Dominus est et Filius, falso dictum est : « Non est alius Dominus præter me. » Non enim agitur de Domino, quales sunt homines domini hominum servorum, quos Apostolus secundum carnem dominos esse dicit[1] : sed de Domino agitur, cui servitus illa debetur, quæ græce λατρεία dicitur, secundum quam dictum est : « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies[2]. » Qui Dominus Deus si non Trinitas, sed solus est Pater : prohibemur utique Domino Christo tali servitute servire, in eo quod audimus : « Illi soli servies ; » si ita dictum est, ac si diceretur : Deo Patri soli servies. Qui profecto si solus, et non ipsa Trinitas dixit : « Ego sum Dominus, » et non est alius præter me : » negavit esse Filium Dominum talem, quali Domino servitus illa debetur, qua non nisi Deo cum vera religione servitur. Non enim dixit, Ego sum Dominus major aut melior, et non est tantus aut talis præter me : sed volens sibi soli ea quæ Domino Deo debetur servitute serviri, « Ego sum, inquit Domi- » nus, et non est alius præter me. » Porro si vox ista, sicut catholica fides dicit, unius Dei est, quod est ipsa Trinitas : sine ulla dubitatione huic soli serviendum est ea servitute, quæ non nisi Domino Deo debetur, quia ipse est Dominus, et non est alius præter ipsum.

4° Deinde quæro quomodo accipias quod dictum est, « Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso, et unus » Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per » ipsum[3]. » Numquid non et ex filio sunt omnia ? Quandoquidem ipse dicit : « Quæcumque Pater facit, hæc et

[1] Ephes. vi, 5. — [2] Deut. vi, 13, et Matth. iv, 10. — [3] 1 Cor. viii, 6.

» Filius similiter facit[1]. » Si autem ita distinguis, ut non sint per Patrem omnia, sed ex Patre; nec omnia sint ex Filio, sed per Filium : quis eorum tibi videtur esse ille de quo idem Apostolus dicit : « O altitudo divitiarum » sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt ju- » dicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! Quis enim cog- » novit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit ? » Aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei ? Quoniam » ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia : ipsi gloria » in sæcula sæculorum. Amen[2]. » Utrum Pater est intelligendus, an Filius ? Deum namque prius nominavit, dicens: « O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei ! » Postea vero eum Dominum appellavit, ubi ait : « Quis enim cog- » novit sensum Domini ? » Sed hoc non habet controversiam : utrumque enim nomen etiam vos et Patri assignatis et Filio. Neque enim sic dicitis Deum Patrem, ut negetis esse Deum Filium ; aut sic dicitis Deum Filium, ut negetis esse Deum Patrem. Quamvis in hoc Apostolico testimonio quod adhibuisti, Deus dicatur Pater, Dominus Filius, id est, « Unus Deus Pater, ex quo omnia, et » unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia. » Sed illud attende ubi dictum est, « O altitudo divitiarum » sapientiæ et scientiæ Dei ! » Nam sive Pater sit iste, sive Filius, ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Quomodo ergo ex Patre omnia, non ex Filio ; et per Filium omnia, non per Patrem : quandoquidem quemlibet eorum Apostolus voluerit hoc loco intelligi : « Ex ipso, inquit, et per ipsum et in ipso sunt omnia[3] ? » Si ergo sive de Patre sive de Filio, verissime tamen dicitur, quod ex ipso et per ipsum, et in ipso sunt omnia, sine dubio Patris et Filii demonstratur æqualitas. Si autem quoniam non nominavit Patrem et Filium et Spiritum

[1] Joan. v, 19. — [2] Rom. xi, 33-36. — [3] Ibid. 26.

sanctum, sed Deum et Dominum, quod et ipsa Trinitas dici potest, singula horum trium referri ad singulos voluit: ex ipso dicens, propter Patrem; et per ipsum, propter Filium; in ipso, propter Spiritum sanctum? cur hanc Trinitatem unum Dominum Deum non vultis agnoscere? Quandoquidem non ait: Ex ipsis et per ipsos et in ipsis; sed ait: Ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia: nec ait: Ipsis gloria; sed, « Ipsi gloria in sæcula sæculorum. » Amen. »

5⁰ Falleris sane, qui putas de Patre solo esse dictum, « Nemo bonus nisi unus Deus[1]. » Si enim dixisset, Nemo bonus nisi unus Pater, nec sic exclusum Filium et Spiritum sanctum ab ista unitate bonitatis voluisset intelligi: quia et illud quod simili locutione dictum est, quam supra commemoravi, « Ea quæ Dei sunt, nemo scit nisi » Spiritus Dei[3]; » non excludit ab hac scientia Filium Dei. Quanto ergo nobis latitudo intelligentiæ magis patet, quia non dixit, Nemo bonus nisi unus Pater; sed, « Nemo » bonus nisi unus Deus; » quod est ipsa Trinitas! Quærebat quippe ille cui hoc respondit Jesus, non bonum qualecumque, sed bonum quo fieret beatus: imo ipsam beatitudinem veram, id est, vitam desiderabat æternam: et interpellaverat tanquam hominem Christum, nesciens eum esse etiam Deum. Dixerat enim: « Magister bone, » quid faciam ut vitam æternam consequar[4]? » Tunc ait ille: « Quid me dicis bonum? Nemo bonus nisi unus Deus. » Vel, sicut legitur apud alium Evangelistam, quod tantumdem valet, « Nemo bonus nisi solus Deus. » Tanquam diceret, Recte me appellabis bonum, si me noveris Deum. Nam quando me nihil aliud quam hominem putas, quid me dicis bonum; Non te facit bonum nec beatum, nisi

[1] Marc. x, 18. — [2] Luc. xviii, 19. — [3] I Cor. ii, 11. — [4] Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19.

bonum immutabile quod solus est Deus. Nam bonus angelus, bonus homo, bona cætera creatura : hæc non ita bona sunt, ut ea quisquis adeptus fuerit, sit beatus, nec ulla est beata vita, si non sit æterna. Quomodo autem non est tale bonum Dei Filius verus, cum sit verus Deus et vita æterna, ad quam cupiebat ille, qui interrogaverat, pervenire?

6° Proinde cum ego asseram : « Nemo bonus nisi » unus et solus Deus, » de ipsa Trinitate dictum esse, qui Deus unus et solus est; tu autem asseras de solo Deo Patre dictum esse, quia ipse de nullo alio Deus, de nullo alio bonus est; Filius autem de Patre Deus, de Patre magnus et bonus est : diligenter attende quis nostrum bene sentiat de Deo Patre et de Deo Filio; utrum ego qui dico, Deus quidem Pater, non de alio Deo Deus est, Deus autem Filius de Patre Deo Deus est, sed tantus iste de illo, quantus ille de nullo; et bonus Pater non de alio bono bonus est, Filius vero de Patre bono bonus est, sed tam bonus hic de illo, quam bonus ille de nullo : an tu qui propterea dicis solum esse Patrem Deum bonum, quia nec Deus est de alio Deo, nec bonus de alio bono; Filium vero ideo Patri non esse coæquandum, quia de illo Deus est, de illo bonus est. In qua sententia utrumque blasphemas, et Patrem scilicet, quia non tantum genuit quantus est ipse, nec talem qualis est ipse; et Filium, quia talis tantusque nasci non meruit, qualis quantusque est ille qui genuit. Denique ista ipsa duo de quibus agimus, hoc est, deitas et bonitas, quoniam dictum est : « Nemo bonus nisi unus Deus, » in hac tua opinione deficiunt. Tantum enim quantus est ipse, et talem qualis est ipse, si non potuit gignere, quomodo Deus est? Si noluit, quomodo bonus est?

7° « Pater, inquis, fons bonitatis est, qui quod est

bonus a nemine accepit. » Numquid ideo minus bonus est Filius, quoniam quod bonus est, ab eo Patre accepit, qui nascenti Filio tantam bonitatem quantacumque illi est, quia Deus est, dare potuit; et dedit, quia bonus invidere non potuit? Nam si minus bonitatis, quam quod ipse habet unico dedit, minus bonus est et ipse quam debuit : quod sentire dementiæ est. Ergo quantum ipse habet bonitatis, tantum Filio dedit. Et quia natura est, non gratia Filius, nascenti, non indigenti dedit; et plenus plenum, fons bonitatis fontem genuit bonitatis. Ac per hoc nec auxit in se hic quod accepit, nec minuit in se ille qui dedit : quia non habet immutabilitas unde deficiat, non habet plenitudo quo crescat. Quid est autem ipsa bonitas, nisi vita vivificans? Proinde quia fons fontem genuit, sicut Pater suscitat mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat[1]. Hoc ipse Filius dixit, non ego. Unde merito Deo Patri dicitur : « Quoniam apud te » est fons vitæ[2]. » Quis est autem iste fons vitæ apud Patrem, nisi de quo dicitur : « In principio erat Verbum, » et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc » erat in principio apud Deum? » De quo etiam paulo post dictum est : « Et vita erat lux hominum[3]. » Hæc vita fons vitæ est, et lux ista lux lucis est. Unde cum dictum esset : Apud te est fons vitæ : continuo subjunctum est : In lumine tuo videbimus lumen, hoc est, in Filio tuo Spiritum sanctum; quem tu quoque esse illuminatorem in Collationis nostræ prima parte professus es. Fons ergo de fonte, Filius de Patre, et simul ambo fons unus : lux de luce, Filius de Patre, et simul ambo lux una : sicut Deus de Deo, et simul ambo utique Deus unus : et hoc totum non sine Spiritu amborum. Ex hoc fonte bonitatis, ex hoc fonte vitæ, ex hoc immutabili

[1] Joan. v, 21. — [2] Psal. xxxv, 10. — [3] Joan. i, 4.

lumine, ex hac indeficiente plenitudine, id est, Patre, et Filio, et Spiritu sancto, uno Domino Deo solo, secundum mensuram fidei suæ quicumque veraciter credunt, sumentes boni fiunt, vivificantur, illuminantur, implentur. Quibus tu unigenitum Filium, pace tua dixerim, nescio qua incredibili temeritate junxisti. Tua quippe ista sunt verba : « Sive, inquis, Filius, sive qui per Filium sunt facti, de illo uno fonte bonitatis unusquisque secundum mensuram fidei suæ assumpserunt ut essent boni. » Ubi est ergo quod fueras ante confessus, illum natura Filium esse, non gratia? Ecce contra sententiam tuam venis : ecce jam prodis nefarium secretum hæresis vestræ, quia unigenitum verum Dei Filium, verum Deum, non natura Filium, sed gratia profitemini. Si enim et ipse, sicut verba tua clamant, secundum mensuram fidei suæ, ut bonus esset, assumpsit; gratia est ergo Filius, non natura : et fuit aliquando non bonus, et credendo factus est bonus; quia ut esset bonus, quemadmodum dicis, secundum mensuram fidei suæ de illo qui Pater est, fonte bonitatis assumpsit. Legimus quidem quod Jesus proficiebat ætate et sapientia, et gratia Dei erat in illo[1] : sed secundum formam hominis quam pro nobis accepit ex nobis, non secundum formam Dei, in qua non alienum arbitratus est esse æqualis Deo[2]. Verumtamen etiam in ipsa forma hominis legimus eum ætate et sapientia profecisse, non tamen ut ex non bono bonus fieret credendo meruisse. Neque nunc inter nos quæstio vertitur de natura filii hominis, in qua Dei Filius minor est Patre : sed de natura Filii Dei, in qua, ut nos dicimus, vos negatis, æqualis est Patri : quia Filius verus, Filius unicus, Filius de vero Deo verus Deus, in nullo degeneravit a Patre. Proinde incomparabilem Patrem Filio, nec in Scrip-

[1] Luc. II, 52. — [2] Philip. II, 6.

turis sanctis alicubi legere potuisti. Nec sana fide ipse dixisti immensum etiam Patrem ; quoniam propterea dicis , ut Filium non pariter immensum , sed mensura existimes terminatum. Tecum habeto mensuram tuam , qua tuum falsum dominum metiaris, et de vero Domino mentiaris.

XXIV. Bene confiteris quod et Pater diligat Filium, et Filius diligat Patrem : sed si et hoc confitearis, quia non est major dilectio in Patre quam in Filio. Quia enim natura divinitatis æquales sunt, æqualiter se invicem diligunt. Facit autem Filius sicut homo mandatum Patris. Nam sicut Deus, ipse Filius est mandatum Patris, quia ipse est Verbum Patris. Unde alio loco de mandato Patris, hoc est, de se ipso dicit : « Scio quia mandatum ejus vita » æterna est [1]. » Quod autem ipse Dei Filius sit vita æterna, Scriptura divina testatur. Ubi autem ait : « Qui » me vidit, vidit et Patrem [2] : » quis nesciat ideo dictum, quoniam quisquis per intelligentiam videt Filium, Patri utique videt æqualem ? Quod vos ideo non vultis, quia per oculos cordis, quantum in hac vita videri potest Filium non videtis.

XXV. Putas non recte a me dictum esse, quod propter formam servi quam suscepit Filius [3], major sit Pater. Tu enim secundum hæresim vestram, in ipsa Dei forma Patrem Filio vis esse majorem ; cui paternam sic invides formam, ut ideo perfectum velis natum esse Filium æterna perfectione , ne ad paternam formam saltem crescendo valeat pervenire. Sed inaniter invidet homo paternam formam Dei Filio, cui Pater eam non invidit, quia æqualem sibi unicum genuit. Sed dicis non esse Patris magnam gloriam, si ea forma servi major est, qua forma sunt majores et angeli. Vide si aliud conaris, nisi ad unius Patris

[1] Joan. XII, 50. — [2] Id. XIV, 9. — [3] Philip. II, 7.

gloriam, per unici Filii contumeliam pervenire, ut scilicet non augeatur Pater in gloria, nisi minuatur Filius in natura. Cohibe te : nescis et Patri et Filio te ingerere contumeliam, si nec ille potuit aut noluit gignere æqualem sibi, nec iste nasci æqualis Patri. Non se vult Deus ita laudari Patrem ; ut Filium dicatur de se ipso generasse degenerem. Non vult bonus Filii dilector ita prædicari formam suam, ut eam non potuerit unicus ejus vel nascendo sumere, vel crescendo comprehendere. Quod autem tibi videtur nihil magnum de Deo Patre dici, si forma servi major est ; qua majores videntur et Angeli : non recte cogitas quem locum in rebus habeat humana natura, quæ condita est ad imaginem Dei. Majores Angeli dici possunt homine, quia majores sunt hominis corpore : majores sunt et animo, sed in forma quam peccati originalis merito corruptibile aggravat corpus. Natura vero humana, qualem naturam Christus humanæ mentis assumpsit, quæ nullo peccato potuit depravari, solus major est Deus. Denique propter quid dictum sit : « Minorasti eum modico minus » quam Angelos[1] : » aperuit Scriptura, ubi legitur, « Eum » autem modico minus quam Angelos minoratum vidimus » Jesum propter passionem mortis[2]. » Non ergo propter naturam hominis, sed propter passionem mortis. Natura vero hominis, quæ mente rationali et intellectuali creaturas cæteras antecedit, Deus solus est major : cui utique injuria facta non est, ubi scriptum est : « Major est Deus » corde nostro[3]. » Filius ergo Dei susceptum hominem levaturus ad Patrem quando dicebat : « Si diligeretis me, » gauderetis utique, quia vado ad Patrem, quia Pater » major me est[4] : » non carni suæ solum, sed etiam menti, quam gerebat, humanæ Deum Patrem utique præferebat :

[1] Psal. VIII, 6. — [2] Hebr. II, 9. — [3] I Joan. III, 20. — [4] Joan. XIV, 28.

quæ tota sine dubio forma agnoscitur servi, quoniam tota servit creatura Creatori.

XXVI. 1° Postrema tibi disputatio fuit, quomodo sit Deus Patribus visus, quando corpus humanum in quo videretur nondum acceperat Christus, cum invisibilis sit per se ipsa divina natura. Quod cum etiam tu ita confessus fueris, ut inter cætera non solum Patrem, sed nec ipsum Filium in substantia Divinitatis suæ diceres esse visibilem, non solum hominibus, sed nec ipsis cœlestibus Potestatibus : postea mutata sententia dicis eum, et ante incarnationem suam conspectibus apparuisse mortalium, asserens illud quod ait Apostolus : « Quem nemo » hominum vidit, nec videre potest [1], » de solo Deo Patre dictum esse : Filium vero ex initio generis humani videri solitum esse ab hominibus. Quod cum probare voluisses, multa de Scripturis sanctis testimonia protulisti, quæ te nihil adjuvare potuerunt. Non enim legis alicubi scripsisse Moysen, sicut dicis, quod ab illo primo homine Adam usque ad ipsam incarnationem semper Filius visus est. Hoc enim eum describere pronuntias in Geneseos libro, quod ita falsum est, ut etiam ridiculum sit. Numquid enim liber Geneseos, ab Adam usque ad incarnationem Christi, ea quæ gesta sunt continet? Aut ipse Moyses usque ad tempora incarnationis Christi, vel in carne vixit, vel ea quæ facta sunt scripsit? Hæc dicis, et putas te aliquid dicere, vel putaris ab eis, qui nec ista possunt, quæ tam manifeste falsa sunt, cernere.

2° Deinde quod commemoras Patrem ad Filium dicentem : « Faciamus hominem ad imaginem et similitu- » dinem nostram [2] : » quid hoc ad rem pertinet, rogo te, quid ad rem pertinet? Tantum-ne tibi vacabat loqui, ut non attendens quid probare susceperis, memoriter nobis

[1] 1 Tim. VI, 16. — [2] Gen. I, 26.

et inaniter scripturam Geneseos ventilares? Numquid hinc probatur ante carnem susceptam visus ab hominibus Christus, quia dixit Pater ad Filium : « Faciamus homi- » nem ad imaginem et similitudinem nostram? » Deinde adjungis, ac dicis : Et fecit Deus hominem : » atque addis ; « Quis Deus, nisi Filius? » Et ut mihi de opere quasi præscribas meo : « Hoc utique, inquis, et tu in tuis Tractatibus exposuisti. » Ubi nolo quærere quam verum loquaris, quando video nihil ad causam pertinere quod loqueris. Agitur quippe inter nos, utrum per suæ divinitatis substantiam Christus visibus apparuisset humanis. Et tu dicis : « Fecit Deus hominem, » et addis : « Quis » Deus, nisi Filius? » quasi propterea necesse fuerit ut homo Deum opificem suum videret oculis carneis. Hoc si ita esset, omnes homines viderent Deum. Quis enim alius eos facit in uteris matrum? Adhuc adjicis talia, et dicis : « Iste ergo Filius qui est propheta sui genitoris, dicebat, « Non est bonum solum esse hominem, faciamus » ei adjutorium secundum se[1]. » Si quæram, quis tibi indicaverit quia Filius hoc dicebat, in quibus angustiis te videbis? Scriptura enim quæ dixit : « In principio fe- » cit Deus cœlum et terram[2] : » non exprimens utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus, an ipsa Trinitas fecerit, qui unus est Deus; per cætera etiam ita commemorat Deum, ut dicat : « Et fecit Deus : Et dixit Deus, » per quæque opera ejus, quorum illum asserit conditorem. Simili ergo locutione ait : « Et dixit Deus : Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et » fecit Deus hominem. » Nec aliter locuta est ubi ait : « Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei ad- » jutorium secundum se[3]. » Unde igitur tibi persuasum est cætera superiora Patrem dixisse, hoc autem Filium?

[1] Gen. II, 18. — [2] Id. I, 1. — [3] Ibid. 7; 1, 3, et I, 26.

Unde quæso distinguis, unde discernis Patrem dixise : « Fiat lux, » et cætera? Patrem denique dixisse : « Faciamus hominem » Et Filium dixisse : « Faciamus ei adjutorium? » Cum tibi Scriptura ubique non dicat nisi, Dixit Deus. Quæ est ista temeritas, quæ præsumptio? Deinde cum ideo Patrem majorem soleatis asserere, quia dixit, Fiat hoc, aut illud, tanquam jubens Filio ; Filium vere ideo minorem, quia jussa perfecit : quia dicturi estis, ubi scriptum est : « Faciamus hominem ? » Non enim ait sicut in superioribus, Fiat homo, tanquam id jusserit Filio : sed : « Faciamus. inquit, hominem. » Quod non quæro quem dixisse arbitreris : jam enim verba tua tenemus, quod Pater hoc dixerit Filio. Cur ergo non ait, Fiat, vel fac ; sed ait : « Faciamus. » An cætera Deus imperavit, et Filius fecit ; hominem vero ambo fecerunt, sed Patre et jubente, et cooperante, Filio autem non jubente, sed tantum jussa faciente? Sed si propterea Patrem jubentem intelligis, quia scriptum est : « Dixit Deus ; » Faciamus hominem : » ergo jussit et Filius ; quio tu ipse non Patrem accipis dixisse, sed Filium : « Faciamus ei » adjutorium. » Et sicut illud ubi dictum est : « Et fecit » Deus hominem ; » obedisse jubenti Patri Filium vis videri, quia Pater dixerat : « Faciamus hominem : » ita etiam ubi legimus : « Et immisit Dominus soporem in Adam, » et sumpsit unam de costis ejus [1], » et cætera, quibus ostenditur factum homini esse adjutorium, obedisse Patrem jubenti Filio, te auctore, intelligamus ; quia non Patrem, sed Filium dixisse asseris, « Faciamus ei adjutorium. »

3° Sed hæc ita loquor, quasi ad causam quæ a nobis agitur, quidquam pertineat, quodlibet hinc volueris credere aut suspicari. Prorsus, sicut dicis, Pater jusserit, ubi dictum est : « Faciamus hominem ; » et Filius

[1] Gen. II, 21.

obedierit, ubi dictum est : « Et fecit Deus hominem : » prorsus sicut te delectat, Filius dixerit : « Non est bonum » solum esse hominem, faciamus ei adjutorium ; » sed talia dicens ipse non jusserit, quia hoc vultis : quomodo ostendis Filium qui hominem fecerit, ab homine visum ? quomodo ostendis Filium qui dixit : « Non est bonum » hominem esse solum ; faciamus ei adjutorium, » ab homine visum, vel ab ipsa muliere, si eam factam non vis Patre, ne Filio Pater obedisse videatur ; sed ipse eam Filius, tanquam sibi jubens sibique obediens, et faciendam dixit, et fecit ? Demonstra Filium visum esse a viro, visum esse a muliere. Demonstraturum te quippe promiseras, et antequam incarnaretur visum fuisse humanis aspectibus Filium. Ostende promissa : quid pergis in vacua ? Quid deludis expectationem nostram, nec exhibes pollicitationem tuam ? Multiplicas verba non necessaria, ut necessaria occupes tempora. Si propterea visus est a viro Filius quia fecit eum, et propterea visus ab ejus muliere quia fecit eam ; defini, si audes, non posse Deum Filium, et operari videntia, et a suis operibus, quamvis alia videntibus, non videri. Si autem hoc potest Deus Filius, ipse quippe usque nunc operatur cuncta videntia[1], et tamen eorum a se ipso creatis oculis non videtur ; quid est quod dixisti ? cur ista de libro Geneseos in tuo sermone posuisti ? cur nobis necessaria temporum spatia superflua loquacitate finisti ?

4° « Sed iste, inquis, Filius visus est Adæ, secundum quod legimus Adam dicentem : « Vocem tuam audivi de- » ambulantis in paradiso, et abscondi me quia nudus » sum[2]. » Hoc ergo prius diceres, homo bone, inde inciperes promissa monstrare. Quamvis et hîc Adam, « Vo- » cem tuam, inquit, audivi : » non ait, Faciem vel spe-

[1] Joan. v, 17. — [2] Gen. III, 9.

ciem tuam vidi. Et quod ait : « Abscondi me, quia nudus » sum : » videri se a Deo timuit, non a se Deum visum esse monstravit. Nam si vox quando auditur, sequitur visio : visus est et Deus Pater quoties voce attestatus est Filio. Novimus quippe in Evangelio verba Patris sonantis, atque dicentis : «Tu es Filius meus dilectus[1], » etc., ubi auditus ab hominibus, non tamen visus est. Ac per hoc et in illis verbis quæ adjungis, ubi dicit : « Quis nun» tiavit tibi, quia nudus es? » et sequentia : potuit audiri, et non videri Deus. Nondum itaque aliquid ex eo quod promiseras dixisse te vide : et dic tandem aliquid quod discutere debeamus, aut quod pro tua causa esse fateamur.

5° « Hic Deus, inquis, et Abrahæ visus est. » Visum esse Deum Abrahæ negare non possumus. Scriptura quippe fidelissima apertissime hoc loquitur, dicens : « Visus est » autem illi Deus ad quercum Mambre. » Sed neque hîc expressum est, utrum Pater an Filius. Cum autem narraret Scriptura, quomodo ei visus sit Deus, tres viros illi apparuisse declarat, in quibus magis ipsa Trinitas, qui unus est Deus, recte intelligi potest. Denique tres videt, et non Dominos, sed Dominum appellat, quoniam Trinitas tres quidem personæ sunt, sed unus Dominus Deus. Sic autem narratur quod vidit Abraham : « Respiciens, » inquit, oculis suis vidit, et ecce tres viri stabant super » eum, et videns procurrit in obviam illis ab ostio taber» naculi sui, et adoravit super terram, et dixit : Domine, » si inveni gratiam ante te, ne prætereas servum tuum[2]. » Hîc videmus tres viros apparuisse, et unum Dominum dici, unumque Dominum rogari ne prætereat servum suum, quoniam congruit Deo visitare famulos suos. Deinde tres personas pluraliter alloquitur, dicens : « Sumatur

[1] Marc. I, II. — [2] Gen. XVIII, I-3.

» nunc aqua, et lavem pedes vestros, et refrigerate sub » arbore, et sumam panem, et manducate, et postea » transibitis in viam vestram, propter quod declinastis » ad servum vestrum[1]. » Manifestum est eos tanquam homines invitari : non enim tale illis præberetur obsequium, quo indigentia reficerent corpora, nisi homines putarentur. Et Scriptura pluraliter eos respondisse commemorat; ait enim : « Et dixerunt, Sic fac quemadmo» dum dixisti. » Non ait, Et dixit : sed, « Dixerunt. » Deinde cum esset parata refectio, dicit Scriptura, « Et » apposuit ante illos, et ederunt. » Non ait, Apposuit ante illum, et edit. Sed ubi ad id ventum est, ut Abrahæ filius promitteretur ex Sara, quia divinum offerebatur beneficium, non ut hominibus humanum exhibebatur obsequium, unum narrat Scriptura dicentem : « Ubi est » Sara uxor tua? » Non enim ait, Dixerunt autem ad illum : sed ait, « Dixit autem ad illum, Ubi est Sara uxor » tua[2]? » Quis autem hoc dixerit, postea manifestat : ubi cum risisset Sara, ait eadem Scriptura : « Et dixit » Dominus ad Abraham, Quare risit Sara in semetipsa? » et cætera usque ad finem, tanquam unus Dominus singulariter loquitur. Ac post hæc, ut homines pluraliter abire narrantur, et dicitur : « Exurgentes autem inde viri, » conspexerunt in faciem Sodomorum et Gomorrhæ, » Abraham vero ambulabat cum illis deducens[3]. » Rursus autem redit Scriptura ad singularem numerum, ac dicit : « Dominus autem dixit, Numquid celabo ego puero » meo Abraham quæ ego facio[4]. » Deinde promittitur Abrahæ præclara et copiosa posteritas, et Sodomorum denuntiatur interitus. Sequens autem Scriptura dicit : « Et » conversi inde viri, venerunt in Sodoma, Abraham autem » erat adhuc stans ante Dominum. Et appropians Abraham

[1] Gen. XVIII, 4, 5. — [2] Ibid. 9. — [3] Ibid. 16. — [4] Ibid. 17.

» dixit : Ne simul perdas justum cum impio, et erit jus-
» tus tanquam impius[1] ? » Et post collocutionem Domini atque Abrahæ, sequitur Scriptura, et dicit : « Abiit autem » Dominus, ut desiit loqui ad Abraham, et Abraham » regressus est in locum suum. Venerunt autem duo An- » geli in Sodoma ad vesperam. » Hi sunt de quibus paulo ante dixerat : « Conversi inde viri venerunt in Sodoma. » Sed duos esse non expresserat, cum ab initio tres viros dixisset apparuisse Abrahæ, et hospitaliter ab illo esse susceptos, quos et abeuntes deduxit ambulans cum eis.

6° Fortassis ergo jam pronuntiare festinas, unum fuisse in eis Dominum Christum, qui singulariter promittebat et respondebat Abrahæ; duos vero illos, Angelos ejus, qui venerunt in Sodoma, tanquam missi Angeli a Domino suo. Sed expecta : quid properas? Consideremus omnia diligenter, ac prius intueamur verba Domini loquentis Abrahæ : « Clamor Sodomorum, inquit, et » Gomorrhæ multiplicatus est, et peccata eorum magna » valde. Descendens ergo videbo, si secundum clamorem » ipsorum venientem ad me consummant[2]. » Hîc se ipsum descensurum dixit in Sodoma, quo tamen non ipse descendit, sed Angeli duo. Ipse quippe abiit, ut desiit loqui ad Abraham, Abraham autem regressus est in locum suum. Venerunt autem, sicut dictum est, duo Angeli ad vesperam in Sodoma. Quid si et in illis duobus Angelis unus Dominus invenitur, qui secundum verbum suum in ipsis Angelis descendit in Sodoma? Nonne manifestum erit in tribus illis viris unum Dominum visum fuisse ; ubi quid aliud quam ipsa Trinitas figurata est? Sed videamus utrum nobis sancta Scriptura demonstret, etiam in illis duobus Angelis, ut dixi, unum Dominum inventum, ne forte hæc ex nostro corde affirmasse videa-

[1] Gen. XVIII, 22, 23. — [2] Ibid. 20.

mur. «Venerunt ergo duo Angeli in Sodoma ad vesperam. » Loth vero sedebat, ut scriptum est, juxta portam So» domorum. Videns autem Loth, surrexit in obviam illis, » et adoravit in faciem in terram[1]. » Vides nempe hîc a justo viro Angelos adoratos, et tu non vis adorari Spiritum sanctum, quem vos quoque omnibus Angelis sine ambiguitate præponitis ? Sed dicturus es, Homines esse credebat, nam et in hospitium tanquam homines invitavit. Hoc magis est contra te, qui dicis non adorari Spiritum sanctum, omnibus Angelis præferendum; cum videas et homines inferiores Angelis a justis hominibus adorari. Sed adhuc dicturus es, Dominum adoravit : eum quippe in duobus illis, quos putabat esse homines, tanquam in Prophetis esse cognovit. Jam ergo probatum est, quod me per Scripturam sanctam demonstraturum esse promiseram, eumdem Dominum qui dictus fuerat abiisse ut cessavit loqui ad Abraham, in illis duobus Angelis descendisse in Sodoma, sicut dixerat, et in eis ab homine justo agnitum fuisse. Exhibuit itaque hospitalitatem quomodo sanctis hominibus Dei, in quibus Deum esse cognovit, cum eos, sicut etiam ipse Abraham, Angelos esse nesciret. Hi enim Patriarchæ sunt significati in Epistola ad Hebræos, ubi de hospitalitate loquens ait : « Per hanc quidam nescientes hospitio receperunt Ange» los[2]. » Receptis ergo eis Loth, nesciens quod Angeli essent, cognoscens tamen sicut ipso Domino demonstrante cognoscere potuit, quis in eis esset, ut ea quæ interea facta sunt taceam, exiit cum eis de Sodomis : quod ante quam fieret, sicut Scriptura loquitur : « Dixerunt viri ad » Loth : Sunt tibi hîc generi, aut filii, aut filiæ ; aut si » quis tibi alius est in civitate, educ de loco hoc : quo» niam perdimus nos locum hunc ; quia exaltatus est cla-

[1] Gen. XIX, 1, 2. — [2] Hebr. XIII, 2.

» mor eorum ante Dominum, et misit nos Dominus con-
» terere eum[1]. » Ecce ubi apparet illud incendium Sodomorum per Angelos factum, quos misit Dominus; in quibus tamen et ipse erat: neque enim sic mittit suos, ut recedat ab eis. In eis ergo descendit in Sodoma, quod se facturum esse prædixerat, quando cum Abraham loquebatur: quod posteaquam fecit, abiisse ipse dictus est, et Angeli venisse in Sodoma ad vesperam. Deinde paulo post, mox ut eduxerunt illum foras, et dixerunt, sicut eadem Scriptura narrat: « Salvam fac animam
» tuam, ne respexeris retro, nec steteris in tota regione;
» in monte salvum te fac, nequando comprehendaris:
» dixit Loth ad illos: Oro, Domine, quia invenit puer
» tuus misericordiam ante te[2], » etc. Quæ cum finisset loquendo, et elegisset sibi civitatem pusillam in qua salvaretur, sequitur Scriptura, et ei dicit esse responsum: « Ecce miratus sum faciem tuam et super verbum hoc, ne
» everterem civitatem de qua locutus es. Festina ergo ut
» salvus sis ibi. Non enim potero facere verbum; donec
» tu illo introëas. » Quis hoc ei respondit, nisi ille cui dixerat: « Oro, Domine? » Hoc autem ad ambos dixerat, non ad unum, sicut apertissime scriptum est: «Dixit autem
» Loth ad illos: Oro, Domine. » Agnovit ergo Loth unum Dominum in Angelis duobus, sicut Abraham unum agnovit in tribus.

7° Non est cur dicatur: Ille abierat qui Dominus erat et cum Abraham locutus erat; duo vero angeli ejus erant qui in Sodoma illo abeunte venerunt. Omnes enim tres viri dicti sunt qui apparuerunt Abrahæ, sicut Scriptura solet viros etiam angelos nuncupare. Nec eorum alicui uni promptius et humilius Abraham obsecutus est quam duobus, sed æqualiter omnibus pedes lavit, æqualiter

[1] Gen. XIX, 12, 13. — [2] Ibid. 17.

omnibus epulas ministravit. Ergo in omnibus Deum vidit. Propter quod Scriptura prædixerat, quod visus fuerat Deus Abrahæ ad quercum Mambre[1], sub cujus umbra arboris tres viros pavit, quos oculis corporis vidit : in eis vero Deum, non corporis, sed cordis oculis vidit, id est, intellexit atque cognovit : sicut Loth in duobus, cum quo non pluraliter, sed singulariter loquebatur, eique respondebat etiam ipse tanquam unus. Primo quippe Abraham per tres viros illum audivit, postea per unum, qui duobus in Sodoma euntibus manens locutus est cum eo : Loth autem per duos, tamen et ipse unum Dominum, quem pro liberatione sua rogabat, et qui ei respondebat, audivit : cum ambo, id est, et Abraham et Loth, homines putarent eos qui Angeli erant; Deum vero in eis intelligerent qui erat, non putarent esse qui non erat. Quid sibi ergo vult ista visibilis trinitas et intelligibilis unitas, nisi ut nobis insinuaretur, quod ita tres essent Pater et Filius et Spiritus sanctus, ut tamen simul non tres dii et domini essent, sed unus Dominus Deus? Tu autem dixisti : « Hic Deus visus est Abrahæ : » sciens te legisse quod scriptum est, visum esse Deum Abrahæ ad quercum Mambre : et volens quasi probare Dominum Filium visum esse illi Patriarchæ, declinasti ab illis tribus viris, et eos omnino tacuisti, in quibus narrat Scriptura Deum visum fuisse Abrahæ; ne tu ipse nos admoneres unius esse substantiæ Trinitatem Deum, sicut unius erant substantiæ tres viri quos vidit Abraham : cum prædixisset Scriptura, Visus est Deus Abrahæ, nec tamen tres deos esse, quia et Visus est Deus, dictum est; non, visi sunt dii : et ipse Abraham tres vidit, et unum adoravit : a quo præteriri noluit : ab uno responsa Divinitatis accepit. Nec aliquos duos eorum duos esse deos

[1] Gen. XVIII, 1.

sensit, sed unum in omnibus : quia et Loth duos vidit, et tamen unum Dominum agnovit [1]. Ubi mihi videntur per Angelos significari Filius et Spiritus sanctus : quoniam se illi Angeli missos esse dixerunt; et de Trinitate quæ Deus est, solus Pater non legitur missus; leguntur autem missi et Filius et Spiritus sanctus; quorum non ideo est diversa natura : nam et illi viri per quos significati sunt, unius erant ejusdemque naturæ. Hanc ergo Scripturam qua convinci posses, astuto silentio devitasti. Et cum dixisses : « Hic Deus visus est Abrahæ : » volens Filium solum visum putari in eo quod in Genesi legitur, visum esse Deum Abrahæ [2], quomodo sit visus, dicere noluisti, ne ibi non solus Filius, sed Trinitas agnosceretur Deus.

8° Dixisti autem : « Si vis credere, quia Filius visus est Abrahæ, utique ipse Unigenitus in sancto affirmavit Evangelio sic : « Abraham pater vester exultavit ut vi» deret diem meum, et vidit, et gavisus est [3]. » O disputare, o probare promissa! quasi dixerit Dei Filius, Abraham pater vester concupivit me videre, et vidit, et gavisus est. Quamvis et hoc sic adhuc posset intelligi, quod sanctus Patriarcha oculis cordis viderit Dei Filium, non oculis carnis, unde inter nos vertitur quæstio. Sed cum dixerit Christus : « Abraham concupivit videre diem » meum, et vidit, et gavisus est : » cur non diem Christi intelligimus tempus Christi, quo erat venturus in carne, quod Abraham sicut et alii Prophetæ in spiritu potuit videre atque gaudere? Neque hîc igitur quod proposueras et pollicitus fueras, probare potuisti.

9° Post hæc venisti ad Jacob, qui luctatus est cum Angelo, quem Scriptura ipsa Geneseos et hominem dicit et Deum. Nam ita legitur : « Remansit autem Jacob so-

[1] Gen. XIX, 1. — [2] Id. XVIII, 1. — [3] Joan. VIII, 56.

» lus, et luctabatur homo cum illo usque in mane. Vidit » autem quod non potest ad eum, et tetigit latitudinem » femoris ejus, et obstupuit latitudo femoris Jacob, dum » luctaretur cum eo, et dixit illi : Dimitte me, ascendit » enim aurora. Ille autem dixit : Non te dimittam, nisi » me benedixeris. Dixit autem ei : Quod est nomen tuum? » Ille autem dixit, Jacob. Et dixit ei : Non vocabitur » amplius nomen tuum Jacob, sed Israël erit nomen » tuum, quia valuisti cum Deo, et cum hominibus potens » es. Rogavit autem eum Jacob dicens : Enuntia mihi » nomen tuum. Et dixit : Quare hoc interrogas tu nomen » meum? Et benedixit eum illic. Et appellavit Jacob no- » men loci illius : Aspectus Dei : vidi enim Deum facie » ad faciem, et salva facta est anima mea[1]. » Ex ista lectione unicum Dei Filium, et antequam venisset in carne visibiliter apparuisse conaris ostendere : ubi etsi non absurde Christus intelligitur figuratus, propter prophetiam futura nuntiantem, quia futurum erat ut Jacob in filiis suis qui crucifixerunt Christum, prævaluisse Christo videretur : et in filiis suis videret Christum facie ad faciem, et salva fieret anima Israëlitarum qui fideliter hoc viderunt : tamen hunc hominem qui luctatus est cum Jacob, Osee propheta evidenter Angelum dicit. Sic enim apud eum scriptum est de Jacob : « In utero supplanta- » vit fratrem suum, et in labore prævaluit Deo, et con- » fortatus est cum Angelo, et potuit[2]. » Sicut ergo in Genesi ille qui luctatus est cum Jacob, et homo et Deus dicitur : ita et ab hoc Propheta et Deus et Angelus. Ac per hoc ita qui erat Angelus dictus est homo, quomodo illi dicti sunt viri qui apparuerunt Abrahæ, quando nescientes et ipse et Loth hospitio receperunt Angelos. Deus ergo erat in Angelo, sicut est Deus in homine, maxime

[1] Gen. XXXII, 24-30. — [2] Osee. XII, 3.

quando per hominem loquitur. Ita vero per hunc Angelum figuratus est Christus, sicut per hominem. Nam et Isaac filius Abrahæ, quid erat in figura nisi Christus, quando sicut ovis ad immolandum ductus est[1], et quando sicut Dominus crucem suam, ita et ipse sibi quibus fuerat imponendus ligna portabat? Postremo quid miramur per Angelum figuratum esse Jesum, si non solum per hominem, verumetiam per pecudem figuratus est? Nam quis alius erat ille aries qui cornibus tenebatur in vepre[2], nisi Christus crucifixus, vel spinis etiam coronatus. Hunc autem arietem pro filio, cui parcere jussus est, immolavit Abraham. Ita enim homini parci Deus jussit, ut tamen ex pecore propter passionem Christi, quæ illo modo prænuntiabatur, mysterium sacri sanguinis impleretur. Si ergo putas proprietate, non figura, Christum fuisse Angelum, qui luctatus est cum Jacob : potes dicere proprietate, non figura, Christum fuisse arietem, quem Patriarcha immolavit Abraham : potes postremo dicere proprietate, non figura, Christum fuisse petram, quæ percussa ligno, sitienti populo potûm largissimum fudit[3]. Sic enim dicit Apostolus : « Bibebant enim de spiritali » sequente petra; petra autem erat Christus[4]. » Figuræ istæ non res ipsæ fuerunt, quibus figuris præcedentibus res significabantur esse venturæ : quæ figuræ per subjectam Deo creaturam, et maxime per Angelorum ministerium, mortalium exhibebantur aspectibus, Dei quidem agente potentia sed tamen latente natura, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus sancti.

10° Frustra itaque asseris Filium Dei visum fuisse ab hominibus, Patrem autem non fuisse visum : cum per subjectam sibi creaturam et Pater videri potuerit, et Filius, et Spiritus sanctus : per suam vero substantiam nul-

[1] Isaï. LIII, 7. — [2] Gen. XXII, 13. — [3] Exod. XVII, 6. — [4] 1 Cor. X, 4.

lus illorum visus est. Ergo Deus, sicut infirmis hominum sensibus, magis significatus quam demonstratus est. Non itaque visus est sicut est : hoc quippe in futura vita promittitur sanctis. Unde dicit apostolus Joannes : « Dilectissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid » erimus : scimus autem quia cum apparuerit, similes ei » erimus, quoniam videbimus eum sicuti est[1]. » Viderunt ergo et in hoc sæculo Apostoli Dominum, viderunt, sed non sicut est. Denique Moyses eum sibi cupiebat ostendi, quamvis cum eo facie ad faciem Scriptura indice loqueretur[2]. Quod cum in mea superius prosecutione dixissem, quasi non audieris præteriisti, cum tibi ejusdem meæ prosecutionis recitari ex tabulis universa voluissem. Non autem discernens quid sit videri Deum per substantiam suam, et quid sit videri Deum per subjectam creaturam, in tantam blasphemiam decidisti, ut unigenitum Dei Filium per hoc ipsum quod Deus est mutabilem diceres : quandoquidem soli Patri putasti esse tribuendum quod scriptum esse dixisti : « Ego sum qui sum, et non sum » mutatus[3] : » quasi Filius vel Spiritus sanctus sit mutatus, quando visibiliter apparuit, vel ille quod constat natus ex fœmina ; vel iste in specie columbæ aut igneis linguis se humanis aspectibus monstrans. Unde jam respondi tibi in eo sermone, ubi ostendi non te refellisse quæ dixi. Nunc vero ut intelligas quomodo dixerit Deus : « Ego » sum qui sum, et non sum mutatus, » vel quod scriptum magis invenitur : « Ego enim Dominus, et non mu» tor[4], » quoniam non solus Pater, sed Deus unus hoc dixit, quod est ipsa Trinitas ; Psalmum attende ubi legitur : « Tu in principio, Domine, terram fundasti, et » opera manuum tuarum sunt cœli ; ipsi peribunt, tu au» tem permanebis, et omnes sicut vestimentum veteras-

[1] I Joan. III, 2. — [2] Exod. XXXIII, 13. — [3] Id. III, 14. — [4] Malac. III, 6.

» cent; et velut tegumentum mutabis eos, et mutabuntur, » tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient[1]. » Hoc autem ad Filium Dei dictum esse in Epistola quæ est ad Hebræos, sancta Scriptura testatur[2]. Quis vero non intelligat, ubi dicitur : « Cœli mutabuntur, tu autem » idem ipse es ; » nihil dici aliud, nisi : Tu non mutaris? Ac per hoc etiam Deo Filio convenit dicere : « Ego sum » qui sum, et non sum mutatus[3] : » vel, « Ego enim Do- » minus, et non mutor. » Quod tu ideo soli Patri assig- nasti, ut in sua substantia crederetur esse mutabilis Fi- lius ; tanquam ita susceperit hominem, ut in hominem verteretur. Hanc tantam blasphemiam non emendabis, nisi credideris, in assumptione hominis accessisse Filio quod non erat, non autem recessisse vel defecisse quod erat.

11° Deinde quæro, quis apparuerit Moysi in igne quando rubus inflammabatur, et non urebatur? Quanquam et illic Angelum apparuisse Scriptura ipsa declarat, dicens : « Apparuit autem illi Angelus Domini in flamma » ignis de rubo[4]. » In Angelo autem Deum fuisse, quis dubitet? Sed quis Deus erat, utrum Pater, an Filius? Dicturus es, Filius : non vis enim Patrem ullo modo, vel per subjectam creaturam visibilem apparuisse mortalium. Sed quodlibet horum eligas, ad utrumque respondeo. Si Pater erat, apparuit et Pater hominibus : si Filius erat, non mutatur et Filius. Ibi enim cum quæsisset Moyses, quis esset qui eum mitteret : Ille respondit : « Ego sum » qui sum[5]. » Quod quid est aliud, nisi : Mutabilis non sum : sicut propheticum testimonium ipse posuisti : « Ego sum qui sum, et non sum mutatus. » Dixit etiam rursus ad Moysen : « Ego sum Deus Abraham, et Deus » Isaac, et Deus Jacob[6]. » Aude, si potes, negare Deum

[1] Psal. CI, 26-28. — [2] Hebr. I, 10. — [3] Exod. III, 14, et Malac. III, 6. — [4] Id. III, 2. — [5] Ibid. 14. — [6] Ibid. 6 et 15.

Patrem Deum esse Abraham et Isaac et Jacob; si non ipse de rubo, sed Filius loquebatur. Si autem Pater, confitere etiam Patrem Deum hominibus visum. Si vero uterque est Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Jacob, quod esse annuis, quid ambigis utrumque unum Deum? Jacob quippe ipse est Israël, cujus filiis dicitur : « Audi, » Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est[1]. »

12° Quapropter verum esse agnosce quod dixi, Divinitatem non per substantiam suam, in qua invisibilis et immutabilis est, sed per creaturam sibi subjectam mortalium oculis apparuisse cum voluit. Non itaque sicut accipere vel accipi mea verba voluisti, ego Divinitatem sic patribus ostendisse se dixi, tanquam eam voluerim credi visibilem, quam prius invisibilem dixeram esse : sed dixi, quando se patribus Divinitas ostendebat, per subjectam creaturam se visibilem demonstrabat. Nam per ipsam suam naturam usque adeo invisibilis est, ut ipse Moyses ei cum quo facie ad faciem loquebatur diceret : « Si inveni gra- » tiam ante te, ostende mihi temetipsum manifeste [2]. » Ecce quod dixi, relege, et invenies me verum dicere; te autem non intelligere voluisse, vel non potuisse, quod dixi. Audi ergo idipsum me aliquanto planius disserentem. Ego Divinitatem Patris et Filii et Spiritus sancti in sua natura atque substantia mortalibus oculis invisibilem dico. Eam vero se in formas visibiles vertere, absit ut dicam, quia et immutabilem dico. Restat ergo ut aspectibus humanis quando se ostendit ut voluit, per subjectam intelligatur hoc fecisse creaturam, quæ potest oculis apparere mortalibus.

13° Quid est autem quod cum de Patre dixisses : « Unus est invisibilis, » unde jam satis est disputatum, addidisti : « Unus etiam incapabilis atque immensus? » In-

[1] Deut. VI, 4. — [2] Exod. XXXIII, 13.

capabilem quidem non legimus Deum. Cur sane dicas incapabilem, nescio. Si enim capi non potest; quomodo non solum Filius, verumetiam Pater veniunt ad hominem, sicut dicit ipse Filius, et mansionem apud eum faciunt[1]?» Puto quod capiat eos apud quem faciunt mansionem. An forte dicis, non ex toto, sed ex parte capiuntur? Dic quod vis: respondetur enim tibi, Non sunt ergo incapabiles, qui sunt vel ex parte capabiles. An ideo tibi non sufficit incapabilem dicere, sed addidisti, et immensum, ut exponeres quatenus incapabilem dixeris; id est, quia totius capax non est humana natura; immensus est enim? Verum hoc et de Filio dici potest. Neque enim quisquam sic capit unigenitum Verbum, ut ejus capacem se omni modo audeat profiteri. Prorsus etiam ipsum non esse dubitamus immensum. Nam quæro abs te, de quo accipias quod scriptum est: « Magnus est, non habet finem, excel» sus et immensus[2]. » De ipso quippe paulo post dicitur: « Hic Deus noster, non æstimabatur alius ad eum; hic » invenit omnem viam disciplinæ, et dedit eam Jacob » puero suo, et Israël dilecto suo: post hæc super terram » visus est, et inter homines conversatus est[3]. » Quis est iste, responde? Quis est, inquam, Magnus, et non habens finem, excelsus et immensus, qui super terram visus est, et inter homines conversatus est? Video quos æstus, quas patiaris angustias. Times dicere, Pater est: ubi audis, Super terram visus est et inter homins conversatus est. Tu enim Patrem per suam substantiam revera invisibilem, nec per subjectam creaturam vis esse ab hominibus visum. Times dicere, Filius est: ubi audis, non habet finem, excelsus et immensus. Tu enim Patrem tantummodo esse contendis immensum. Times dicere, Spiritus sanctus est; Ubi audis, hic Deus noster. Tu enim nec Deum vis

[1] Joan. XIV, 23. — [2] Baruch. III, 25. — [3] Ibid. 36-38.

esse Spiritum sanctum. Quid es acturus, quid responsurus, homo qui non vis esse catholicus, ut Christum sic accipias in forma servi super terram visum, et inter homines conversatum, ut tamen in forma Dei in qua invisibilis mansit confitearis immensum? Hic Deus noster, non æstimabitur alius ad eum. Quis alius, nisi antichristus, quem verum Christum fides vera non æstimat, sed eum pro vero Christo execrabilis Judæorum error expectat?

14° Si oras, et petis, ut dicis, discipulus esse divinarum Scripturarum, ad rem pertinentia testimonia divina considera. Noli per multa, quæ te nihil adjuvant, evagari : elige prudenter tacere quam inaniter loqui quando non invenis quid respondeas manifestissimæ veritati. Timere te ostendis, ne te nudem discipulis tuis. Utinam tu Christo sic induaris, ut discipulos tuos magis ipsius velis discipulos esse quam tuos. Nam me non pœnitet, quantum Dominus donat, operam dare, ut tu et discipuli tui sub uno magistro sitis condiscipuli mei. Tractatui autem meo, cui post tantum tempus adhuc te responsurum esse promittis, si ita responsurus es, ut modo respondisti vel interrogationibus, vel prosecutionibus meis, non plane aliquid respondebis; sed ut homines non intelligentes quomodocumque decipias, non tacebis. Ex his ergo omnibus, quæ sicut potui disputavi, satis apparet, Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse virtutem, unam esse substantiam, unam deitatem, unam majestatem, unam gloriam; quia ipsa Trinitas est unus DominusDeus noster, de quo dictum est : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est [1] : » Tunc autem dictum est, quando Dominus solus deducebat eos, et non fuit in eis deus alienus. Neque enim non eos deducebat et Christus, cum dicat

[1] Deut. vi, 4.

» Apostolus; « Neque tentemus Christum, sicut quidam » illorum tentaverunt [1]; » aut Christus non est Deus, aut Christus Deus est alienus. Hic est ergo Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, Trinitas unus Deus : cui uni jubemur ea quæ nonnisi Deo debetur servitute servire, cum audimus : « Dominum Deum tuum adorabis, et illi » soli servies [2]. » Neque enim hac servitute non servimus Christo cujus membra sumus; aut Spiritui sancto. cujus templum sumus. Hæc Trinitas unus Deus dicit : « Ego sum » Dominus, et non est alius præter me [3]. » Neque enim non est Dominus Christus, quem vos quoque Deum et Dominum confitemini : aut Spiritus sanctus non est Dominus domus suæ, hoc est templi sui. Ipse est quippe Spiritus Domini de quo dicitur : « Dominus autem spi» ritus est, ubi autem spiritus Domini, ibi libertas [4]. » Hæc est Trinitas unus Deus, de quo dicit Apostolus, « Nullus Deus nisi unus [5]. » Non enim cum hæc auditis, Deum negare unigenitum audetis. Hic Deus Trinitas dicit : « Ego sum qui sum et non sum mutatus [6]. » Non enim mutatus est Christus, cui dicitur : « Mutabis cœlos, et » mutabuntur; tu autem idem ipse es [7] : » aut mutabitur Spiritus veritatis, cum sit immutabilis veritas, cui tantum honorem dat ipse Christus, ut dicat : « Expedit vobis ut » ego eam. Nisi enim ego abiero, Paracletus non ve» niet ad vos [8]. » Et « Quicumque dixerit blasphemiam » in Filium hominis, dimittetur ei; qui autem dixerit in » Spiritum sanctum, non dimittetur ei [9]. » Et cum de se ipso dixerit : « Ecce ego vobiscum sum usque ad con» summationem sæculi [10], » de illo dixit : « Ut vobis-

[1] I Cor. x, 9. — [2] Matth. iv, 10, et Deut. vi, 13. — [3] Deut. xxxii, 39. — [4] 2 Cor. iii, 17. — [5] I Cor. viii, 4. — [6] Exod. i, 14, et Malach. iii, 6. — [7] Psal. ci, 28. — [8] Joan. xvi, 7. — [9] Matth. xii, 32. — [10] Id. xxviii, 20.

» cum sit in æternum[1]. » His atque hujusmodi testimoniis, quæ omnia quærere et colligere longum est, si pacifice acquiescas, eris, quod orare et optare te dicis, divinarum Scripturarum discipulus ut de tua fraternitate gaudeamus.

[1] Joan. XIV, 16.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE TRINITATE

LIBRI QUINDECIM [1].

LIBER I [2].

In quo secundum Scripturas sacras ostenditur unitas et æqualitas summæ Trinitatis, et quædam loca contra Filii æqualitatem allata diluuntur.

I. LECTURUS [3] hæc quæ de Trinitate disserimus, prius oportet ut noverit, stylum nostrum adversus eorum vigilare calumnias, qui fidei contemnentes initium, immaturo et perverso rationis amore falluntur. Quorum nonnulli ea quæ de corporalibus rebus, sive per sensus corporeos, experta noverunt, sive quæ natura humani ingenii et diligentiæ vivacitate vel artis adjutorio perceperunt, ad res incorporeas et spiritales transferre conantur, ut ex his illas metiri atque opinari velint. Sunt item alii qui secundum humani animi naturam vel affectum de Deo sentiunt, si quid sentiunt, et ex hoc errore, cum de Deo disputant, sermoni suo distortas et fallaces regulas figunt. Est item aliud hominum genus, eorum qui universam quidem crea-

[1] Inchoati versus annum 400. absoluti circiter an. 416.— [2] Vide Retract. lib. II, cap. 15. — [3] Vide D. Guillou, tom. XXII, p. 88, 89.

turam, quæ profecto mutabilis est, nituntur transcendere, ut ad incommutabilem substantiam quæ Deus est, erigant intentionem; sed mortalitatis onere prægravati, cum et videri volunt scire quod nesciunt, et quod volunt scire non possunt, præsumptiones opinionum suarum audacius affirmando, intercludunt sibimet intelligentiæ vias, magis eligentes sententiam suam non corrigere perversam, quam mutare defensam. Et hîc quidem omnium morbus est trium generum quæ proposui; et eorum scilicet qui secundum corpus de Deo sapiunt, et eorum qui secundum spiritalem creaturam, sicuti est anima, et eorum qui neque secundum corpus, neque secundum spiritalem creaturam, et tamen de Deo falsa existimant, eo remotiores a vero, quo id quod sapiunt, nec in corpore reperitur nec in facto et condito spiritu, nec in ipso Creatore. Qui enim opinatur Deum, verbi gratia, candidum vel rutilum, fallitur; sed tamen hæc inveniuntur in corpore. Rursus qui opinatur Deum nunc obliviscentem, nunc recordantem, vel si quid hujusmodi est, nihilominus in errore est; sed tamen hæc inveniuntur in animo. Qui autem putat ejus esse potentiæ Deum, ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errat, quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritalis nec corporalis creatura: nulla enim omnino res est quæ se ipsam gignat ut sit.

II. Ut ergo ab hujusmodi falsitatibus humanus animus purgaretur, sancta Scriptura parvulis congruens, nullius generis rerum verba vitavit, ex quibus quasi gradatim ad divina atque sublimia noster intellectus velut nutritus assurgeret. Nam et verbis ex rebus corporalibus sumptis usa est, cùm de Deo loqueretur, velut cùm ait: « In tegmine alarum tuarum protege me[1]. » Et de spiritali creatura multa transtulit, quibus significaret illud

[1] Psal. XVI, 8.

quod ita non esset, sed ita dici opus esset; sicuti est, « Ego sum Deus zelans[1] : » et, « Pœnitet me hominem fe- » cisse[2]. » De rebus autem quæ omnino non sunt, non traxit aliqua vocabula, quibus vel figuraret locutiones, vel spissaret ænigmata. Unde perniciosius et inanius evanescunt, qui tertio illo genere erroris a veritate secluduntur, hoc suspicando de Deo, quod neque in ipso, neque in ulla creatura inveniri potest. Rebus enim quæ in creatura inveniuntur, solet Scriptura divina velut infantilia oblectamenta formare, quibus infirmorum ad quærenda superiora et inferiora deserenda, pro suo modulo tanquam passibus moveretur affectus. Quæ vero proprie de Deo dicuntur; quæque in nulla creatura inveniuntur, raro ponit Scriptura divina, sicut illud quod dictum est ad Moysen : « Ego sum qui sum : » et, « Qui est, misit » me ad vos[3]. » Cum enim esse aliquo modo dicatur et corpus et animus, nisi proprio quodam modo vellet intelligi, non id utique diceret. Et illud quod ait Apostolus, « Qui solus habet immortalitatem[4] : » cum et anima modo quodam immortalis esse dicatur et sit, non diceret, « Solus habet, » nisi quia vera immortalitas incommutabilitas est, quam nulla potest habere creatura; quoniam solius est Creatoris. Hoc et Jacobus dicit : « Omne datum » optimum, et omne donum perfectum desursum est » descendens a Patre luminum, apud quem non est com- » mutatio, nec momenti obumbratio[5]. » Hoc et David : « Mutabis ea, et mutabuntur, tu vero idem ipse es[6]. »

III. Proinde substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem, et sine ullo suo temporali motu temporalia creantem, intueri et plene nosse difficile est : et ideo est necessaria purgatio mentis nostræ, qua illud

[1] Exod. xx, 5. — [2] Gen. vi, 7. — [3] Exod. iii, 14. — [4] I Tim. vi, 16. — [5] Jacob. i, 17. — [6] Psal. ci, 27.

ineffabile ineffabiliter videri possit : qua nondum præditi, fide nutrimur, et per quædam tolerabiliora, ut ad illud capiendum apti et habiles efficiamur itinera ducimur. Unde Apostolus in Christo quidem dicit esse omnes thesauros sapientiæ et scientiæ absconditos[1] : eum tamen quamvis jam gratia ejus renatis, sed adhuc carnalibus et animalibus, tanquam parvulis in Christo, non ex divina virtute in qua æqualis est Patri, sed ex humana infirmitate ex qua crucifixus est, commendavit. Ait namque : « Neque enim » judicavi me scire aliquid in vobis nisi Jesum Christum, » et hunc crucifixum[2]. » Deinde secutus ait : « Et ego in » infirmitate et timore et tremore multo fui apud vos. » Et paulo post dicit eis : « Et ego, fratres, non potui vo» bis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. Quasi » parvulis in Christo, lac potum dedi vobis, non escam : » nondum enim poteratis ; sed nec adhuc quidem potes» tis[3]. » Hoc cum dicitur quibusdam, irascuntur, et sibi contumeliose dici putant ; et plerumque malunt credere eos potius, a quibus hoc audiunt, non habere quod dicant, quam se capere non posse quod dixerint. Et aliquando afferimus eis rationem, non quam petunt cum de Deo quærunt ; quia nec ipsi eam valent sumere, nec nos fortasse vel apprehendere vel proferre : sed qua demonstretur eis quam sint inhabiles minimeque idonei percipiendo quod exigunt. Sed quia non audiunt quod volunt, aut callide nos agere putant ut nostram occultemus imperitiam, aut malitiose quod eis invideamus peritiam ; atque ita indignantes perturbatique discedunt.

IV. Quapropter adjuvante Domino Deo nostro suscipiemus et eam ipsam quam flagitant, quantum possumus, reddere rationem, quod Trinitas sit unus et solus et verus Deus, et quam recte Pater et Filius et Spiritus sanctus

[1] Coloss. II, 3. — [2] I Cor. II, 2. — [3] Id. III, 1.

unius ejusdemque substantiæ vel essentiæ dicatur, credatur, intelligatur ; ut non quasi nostris excusationibus illudantur, sed re ipsa experiantur, et esse illud summum bonum quod purgatissimis mentibus cernitur, et a se propterea cerni comprehendique non posse, quia humanæ mentis acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per justitiam fidei nutrita vegetetur. Sed primum secundum auctoritatem Scripturarum sanctarum, utrum ita se fides habeat, demonstrandum est. Deinde si voluerit et adjuverit Deus, istis garrulis ratiocinatoribus, elatioribus quam capacioribus, atque ideo morbo periculosiore laborantibus, sic fortasse serviemus, ut inveniant aliquid unde dubitare non possint, et ob hoc in eo quod invenire nequiverint, de suis mentibus potius quam de ipsa veritate, vel de nostris disputationibus conquerantur : atque ita si quid eis erga Deum vel amoris est vel timoris, ad initium fidei et ordinem redeant, jam sentientes quam salubriter in sancta Ecclesia medicina fidelium constituta sit, ut ad perceptionem incommutabilis veritatis imbecillem mentem observata pietas sanet, ne in opinionem noxiæ falsitatis temeritas inordinata præcipitet. Nec pigebit autem me, sicubi hæsito, quærere ; nec pudebit, sicubi erro, discere.

V. Proinde quisquis hæc legit, ubi pariter certus est, pergat mecum ; ubi pariter hæsitat, quærat mecum : ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me ; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul charitatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est, « Quærite faciem ejus » semper [1]. » Et hoc placitum pium atque tutum coram Domino Deo nostro cum omnibus inierim, qui ea quæ scribo legunt, et in omnibus scriptis meis, maximeque in his ubi quæritur unitas Trinitatis Patris et Filii et Spi-

[1] Psal. CIV, 4.

ritus sancti; quia nec periculosius alicubi erratur, nec laboriosius aliquid quæritur, nec fructuosius aliquid invenitur. Quisquis ergo cum legit dicit, Hoc non bene dictum est, quoniam non intelligo; locutionem meam reprehendit, non fidem : et forte vere potuit dici planius; verumtamen nullus hominum ita locutus est, ut in omnibus ab omnibus intelligeretur. Videat ergo cui hoc in sermone meo displicet, utrum alios in talibus rebus quæstionibusque versatos intelligat, cum me non intelligit: et si ita est, ponat librum meum, vel etiam, si hoc videtur, abjiciat; et eis potius quos intelligit, operam et tempus impendat. Non tamen propterea putet me tacere debuisse, quia non tam expedite ac dilucide quam illi quos intelligit, eloqui potui. Neque enim omnia quæ ab omnibus conscribuntur, in omnium manus veniunt : et fieri potest, ut nonnulli qui etiam hæc nostra intelligere valent, illos planiores non inveniant libros, et in istos saltem incidant. Ideoque utile est, plures a pluribus fieri diverso stylo, non diversa fide, etiam de quæstionibus eisdem, ut ad plurimos res ipsa perveniat; ad alios sic, ad alios autem sic. At si ille qui se ista non intellexisse conqueritur, nulla unquam de talibus rebus diligenter et acute disputata intelligere potuit; secum agat votis et studiis ut proficiat, non mecum querelis et conviciis ut taceam. Qui vero hæc legens dicit : Intelligo quidem quid dictum sit, sed non vere dictum est: asserat, si placet, sententiam suam, et redarguat meam, si potest. Quod si cum charitate et veritate fecerit, mihique etiam (si in hac vita maneo), cognoscendum facere curaverit, uberrimum fructum laboris hujus mei cepero. Quod si mihi non potuerit, quibus id potuerit, me volente ac libente præstiterit : ego tamen in lege Domini meditor, si non die ac nocte[1], sal-

[1] Psal. I, 2.

tem quibus temporum particulis possum ; et meditationes meas, ne oblivione fugiant, stylo alligo : sperans de misericordia Dei, quod in omnibus veris quæ certa mihi sunt, perseverantem me faciet; si quid autem aliter sapio, id quoque mihi ipse revelabit, sive per occultas inspirationes atque admonitiones, sive per manifesta eloquia sua, sive per fraternas sermocinationes. Hoc oro, et hoc depositum desideriumque meum penes ipsum habeo, qui mihi satis idoneus est et custodire quæ dedit, et reddere quæ promisit.

VI. Arbitror sane nonnullos tardiores, in quibusdam locis librorum meorum opinaturos me sensisse quod non sensi, aut non sensisse quod sensi. Quorum errorem mihi tribui non debere quis nesciat, si velut me sequentes neque apprehendentes deviaverint in aliquam falsitatem, dum cogor per quædam densa et opaca viam carpere; quandoquidem nec ipsis sanctis divinorum Librorum auctoritatibus ullo modo quisquam recte tribuerit tam multos et varios errores hæreticorum; cum omnes ex eisdem Scripturis falsas atque fallaces opiniones suas conentur defendere? Admonet me plane ac mihi jubet suavissimo imperio lex Christi, hoc est, charitas, ut cum aliquid falsi in libris meis me sensisse homines putant quod ergo non sensi, atque idipsum falsum alteri displicet, alteri placet, malim me reprehendi a reprehensore falsitatis, quam ab ejus laudatore laudari. Ab illo enim quamvis ego non recte qui hoc non senserim, error tamen ipse recte vituperatur: ab hoc autem nec ego recte laudor a quo existimor id sensisse quod vituperat veritas, nec ipsa sententia quam vituperat veritas. Ergo in nomine Domini susceptum opus aggrediamur.

VII. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt de Trinitate, quæ Deus est, divinorum Librorum veterum

et novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum Scripturas docere, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus, unius ejusdemque substantiæ inseparabili æqualitate divinam insinuent unitatem; ideoque non sint tres dii, sed unus Deus: quamvis Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo Pater non sit qui Filius est; Spiritusque sanctus nec Pater sit, nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse coæqualis, et ad Trinitatis pertinens unitatem. Non tamen eamdem Trinitatem natam de virgine Maria, et sub Pontio Pilato crucifixam et sepultam, tertio die resurrexisse, et in cœlum ascendisse, sed tantummodo Filium. Nec eamdem Trinitatem descendisse in specie columbæ super Jesum baptizatum[1]; aut die Pentecostes post ascensionem Domini, sonitu facto de cœlo quasi ferretur flatus vehemens, et linguis divisis velut ignis sedisse super unumquemque eorum[2]; sed tantummodo Spiritum sanctum. Nec eamdem Trinitatem dixisse de cœlo: « Tu es Filius meus[3], » sive cum baptizatus est a Joanne, sive in monte quando cum illo erant tres discipuli[4]; aut quando sonuit vox, dicens: « Et clarificavi et iterum clarificabo[5]: » sed tantumodo Patris vocem fuisse ad Filium factam; quamvis Pater et Filius et Spiritus sanctus, sicut inseparabiles sunt, ita inseparabiliter operentur. Hæc et mea fides, est quando hæc est catholica fides.

VIII. Sed in ea nonnulli perturbantur, cum audiunt Deum Patrem, et Deum Filium, et Deum Spiritum sanctum, et tamen hanc Trinitatem non tres Deos, sed unum Deum; et quemadmodum id intelligant quærunt; præsertim cum dicitur, inseparabiliter operari Trinitatem in

[1] Matth. III, 16. — [2] Act. II, 2. — [3] Marc. I, 11. — [4] Matth. XVII, 5. — Joan. XII, 28.

omni re quam Deus operatur, et tamen quamdam vocem Patris sonuisse, quæ vox Filii non sit ; in carne autem natum, et passum, et resurrexisse, et in cœlum ascendisse nonnisi Filium; in columbæ autem specie venisse nonnisi Spiritum sanctum : intelligere volunt, quomodo et illam vocem, quæ nonnisi Patris fuit, Trinitas fecerit; et illam carnem, in qua nonnisi Filius de Virgine natus est, eadem Trinitas creaverit; et illam columbæ speciem, in qua nonnisi Spiritus sanctus apparuit, illa ipsa Trinitas operata sit. Alioquin non inseparabiliter Trinitas operatur, sed alia Pater facit, alia Filius, alia Spiritus sanctus : aut si quædam simul faciunt, quædam sine invicem, jam non inseparabilis est Trinitas. Movet etiam quomodo Spiritus sanctus in Trinitate sit, quem nec Pater, nec Filius, nec ambo genuerint, cum sit Spiritus et Patris et Filii. Quia ergo quærunt ista homines, et tædio nobis sunt; si quid hinc ex dono Dei sapit infirmitas nostra, edisseramus eis ut possumus, neque cum invidia tabescente iter habeamus [1]. Si dicimus nihil nos de talibus rebus cogitare solere, mentimur : si autem fatemur habitare ista in cogitationibus nostris, quoniam rapimur amore indagandæ veritatis, flagitant jure charitatis ut eis indicemus quid hinc excogitare potuerimus : « Non quia jam » acceperim, aut perfectus sim [2], » (nam si Paulus apostolus, quanto magis ergo longe infra illius pedes jacens non me arbitror apprehendisse?) sed pro modulo meo, si ea quæ retro sunt obliviscor, et in anteriora me extendo, et secundum intentionem sequor ad palmam supernæ vocationis, quantum ejusdem viæ peregerim, et quo pervenerim, unde mihi in finem reliquus cursus est, ut aperiam desideratur a me, illis desiderantibus quibus me servire cogit libera charitas. Oportet autem, et donabit Deus,

[1] Sap. VI, 25. — [2] Philip. III, 12.

ut eis ministrando quæ legant, ipse quoque proficiam, et eis cupiens respondere quærentibus, ipse quoque inveniam quod quærebam. Ergo suscepi hæc, jubente atque adjuvante Domino Deo nostro, non tam cognita cum auctoritate disserere, quam ea cum pietate disserendo cognoscere.

IX. Qui dixerunt Dominum nostrum Jesum Christum non esse Deum, aut non esse verum Deum, aut non cum Patre unum et solum Deum, aut non vere immortalem, quia mutabilem, manifestissima divinorum testimoniorum et consona voce convicti sunt; unde sunt illa : « In » principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, » et Deus erat Verbum[1]. » Manifestum est enim quod Verbum Dei, Filium Dei unicum accipimus, de quo post dicit : « Et Verbum caro factum est, et habitavit in no- » bis, » propter nativitatem incarnationis ejus, quæ facta est in tempore ex Virgine. In eo autem declarat, non tantum Deum esse, sed etiam ejusdem cum Patre substantiæ, quia cum dixisset, « Et Deus erat Verbum; » Hoc erat, inquit, in principio apud Deum, omnia per » ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil[2]. » Neque enim dicit « omnia » nisi quæ facta sunt, id est omnem creaturam. Unde liquido apparet ipsum factum non esse per quem facta sunt omnia. Et si factus non est, creatura non est : si autem creatura non est, ejusdem cum Patre substantiæ est. Omnis enim substantia quæ Deus non est, creatura est; et quæ creatura non est, Deus est. Etsi non est Filius ejusdem substantiæ cujus Pater; ergo facta substantia est : si facta substantia est, non omnia per ipsum facta sunt : at omnia per ipsum facta sunt; unius igitur ejusdemque cum Patre substantiæ est. Et ideo non tantum Deus, sed et verus Deus. Quod idem Joannes aper-

[1] Joan. I, I. — [2] Ibid. 2, 3.

tissime in Epistola sua dicit : « Scimus quod Filius Dei » venerit et dederit nobis intellectum ut cognoscamus verum Deum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo. Hic » est verus Deus, et vita æterna[1]. »

X. Hinc etiam consequenter intelligitur non tantummodo de Patre dixisse apostolum Paulnm : « Qui solus » habet immortalitatem[2] ; » sed de uno et solo Deo quod est ipsa Trinitas. Neque enim ipsa vita æterna mortalis est secundum aliquam mutabilitatem : ac per hoc Filius Dei, quia vita æterna est[3], cum Patre etiam ipse intelligitur, ubi dictum est : « Qui solus habet immortalita» tem. » Ejus enim vitæ æternæ et nos participes facti, pro modulo nostro immortales efficimur. Sed aliud est ipsa cujus participes efficimur, vita æterna, aliud nos qui ejus participatione vivemus in æternum. Si enim dixisset, Quem temporibus propriis ostendet Pater beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem; nec sic inde separatum Filium oporteret intelligi. Neque enim quia ipse Filius alibi loquens voce Sapientiæ (ipse est enim Dei sapientia), ait : « Gyrum cœli circuivi sola[4], » separavit a se Patrem : quanto magis ergo non est necesse ut tantummodo de Patre Filium intelligatur, quod dictum est : « Qui solus » habet immortalitatem, » cum ita dictum sit, Ut serves, » inquit, mandatum sine macula, irreprehensibile usque » in adventum Domini nostri Jesu Christi : quem tem» poribus propriis ostendet beatus et solus potens Rex » regum et Dominus dominantium; qui solus habet im» mortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem ; quem » nemo hominum vidit, nec videre potest; cui est honor » et gloria in sæcula sæculorum. Amen[5]. » In quibus ver-

[1] I Joan. v, 20. — [2] I Tim. vi, 16. — [3] I Joan. v, 20. — [4] Eccli. xxiv. — [5] I Tim. vi, 14-16.

bis, nec Pater proprie nominatus est, nec Filius, nec Spiritus sanctus ; sed « Beatus et solus potens, Rex regum et » Dominus dominantium, » quod est unus et solus et verus Deus ipsa Trinitas.

XI. Nisi forte quæ sequuntur, perturbabunt hunc intellectum, quia dixit : « Quem nemo hominum vidit, nec » videre potest : » cum hoc etiam ad Christum pertinere secundum ejus divinitatem accipiatur, quam non viderunt Judæi, qui tamen carnem viderunt et crucifixerunt. Videri autem divinitas humano visu nullo modo potest : sed eo visu videtur, quo jam qui vident, non homines sed ultra homines sunt. Recte ergo ipse Deus Trinitas intelligitur beatus et solus potens, ostendens adventum Domini nostri Jesu Christi temporibus propriis. Sic enim dictum est : « Solus habet immortalitatem : » quomodo dictum est : « Qui facit mirabilia solus [1]. » Quod velim scire de quo dictum accipiant : si de Patre tantum, quomodo ergo verum est quod ipse Filius dicit : « Quæcumque » enim Pater facit, hæc eadem et Filius facit similiter [2] ? » An quidquam est inter mirabilia mirabilius quam resuscitare et vivificare mortuos? Dicit autem idem Filius : » Sicut Pater suscitat mortuos et vivificat, sic et Filius » quos vult vivificat [3]. » Quomodo ergo solus Pater facit mirabilia cum hæc verba nec Patrem tantum, nec Filium tantum permittant intelligi, sed utique Deum unum verum solum, id est, Patrem et Filium et Spiritum sanctum.

XII. Item cum dicit idem Apostolus : « Nobis unus » Deus Pater, ex quo omnia et nos in ipso ; et unus Do» minus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ip» sum [4] ; » quis dubitet eum omnia quæ creata sunt dicere, sicut Joannes : « Omnia per ipsum facta sunt [5] ? »

[1] Psal. LXXI, 18. — [2] Joan. v, 19. — [3] Ibid. 21. — [4] I Cor. VIII, 6. — [5] Joan. I, 3.

Quæro itaque de quo dicat alio loco : « Quoniam ex ipso, » et per ipsum, et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæ- » cula sæculorum. Amen. » Si enim de Patre et Filio et Spiritu sancto, ut singulis personis singula tribuantur ; « Ex ipso, » ex Patre ; « Per ipsum, » per Filium ; « In » ipso, » in Spiritu sancto, manifestum quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unus Deus est, quando singulariter intulit, « Ipsi gloria in sæcula sæculorum. » Unde enim cœpit hunc sensum, non ait : « O altitudo divitia- » rum sapientiæ et scientiæ » Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti, sed, « Sapientiæ et scientiæ Dei ! Quam ins- » crutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! » Quis enim cognovit mentem Domini ? Aut quis consi- » liarius ejus fuit ? Aut quis prior dedit illi, et retribue- » tur ei ? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt » omnia : ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen [1]. » Si autem hoc de Patre tantummodo intelligi volunt, quomodo ergo omnia per Patrem sunt, sicut hîc dicitur ; et omnia per Filium, sicut ad Corinthios ubi ait : « Et unus » Dominus Jesus Christus, per quem omnia [2], » et sicut in Evangelio Joannis, « Omnia per ipsum facta sunt [3] ? » Si enim alia per Patrem, alia per Filium, jam non omnia per Patrem, nec omnia per Filium. Si autem omnia per Patrem, et omnia per Filium, eadem per Patrem, quæ per Filium. Æqualis est ergo Patri Filius, et inseparabilis operatio est Patris et Filii. Quia si vel Filium fecit Pater quem non fecit ipse Filius, non omnia per Filium facta sunt : at omnia per Filium facta sunt : ipse igitur factus non est ut cum Patre faceret omnia quæ facta sunt. Quanquam nec ab ipso verbo tacuerit Apostolus, et apertissime omnino dixerit : « Qui cum in Dei forma esset,

[1] Rom. xi, 33-36. — [2] 1 Cor. viii, 6. — [3] Joan. i, 3.

» non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo[1] : » hîc Deum proprie Patrem appellans, sicut alibi : « Caput » autem Christi Deus[2]. »

XIII. Similiter et de Spiritu sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos qui hæc disputaverunt abundantius usi sunt, quia et ipse Deus, et non creatura. Quod si non creatura, non tantum Deus; (nam et homines dicti sunt dii[3]) : sed etiam verus Deus. Ergo Patri et Filio prorsus æqualis, et in Trinitatis unitate consubstantialis et coæternus. Maxime vero illo loco satis claret, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ, sed Creatori[4] : non eo modo quo jubemur per charitatem servire invicem[5], quod est græce δουλεύειν; sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est græce λατρεύειν. Unde idololatræ dicuntur qui simulacris eam servitutem exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitutem dictum est : « Dominum Deum tuum » adorabis, et illi soli servies[6]. » Nam et hoc distinctius in græca Scriptura invenitur; λατρεύσεις enim habet. Porro si tali servitute creaturæ servire prohibemur, quandoquidem dictum est : « Dominum Deum tuum adorabis, » et illi soli servies; » unde et Apostolus detestatur eos qui coluerunt, et servierunt creaturæ, potius quam Creatori[7] : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo, « Nos enim sumus circumcisio, Spiritui Dei servientes[8], » quod est in græco λατρεύοντας. Plures enim codices etiam latini sic habent : « Qui Spiritui Dei servimus : » græci autem omnes, aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus latinis invenimus non, « Spiritui Dei servimus, »

1 Philip. II, 6. — 2 I Cor. XI, 5. — 3 Psal. LXXXI, 6. — 4 Rom. I, 25. — 5 Galat. V, 13. — 6 Deut. VI, 13, et Matth. IV, 10. — 7 Rom. I, 25. — 8 Philip. III, 3.

sed : « Spiritu Deo servimus[1]. » Sed qui in hoc errant, et auctoritati graviori cedere detrectant, numquid et illud varium in codicibus reperiunt, « Nescitis quia corpora » vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem ha- » betis a Deo[2]? » Quid autem insanius magisque sacrilegum est, quam ut quisque dicere audeat membra Christi templum esse creaturæ minoris secundum ipsos, quam Christus est? Alio enim loco dicit : « Corpora vestra mem- » bra sunt Christi[3]. » Si autem quæ membra sunt Christi, templum est Spiritus sancti, non est creatura Spiritus sanctus : quia cui corpus nostrum templum exhibemus, necesse est ut huic eam servitutem debeamus, qua nonnisi Deo serviendum est, quæ græce appellatur λατρεία. Unde consequenter dicit : « Glorificate ergo Deum in cor- » pore vestro[4]. »

XIV. His et talibus divinarum Scripturarum testimoniis, quibus, ut dixi, priores nostri copiosius usi, expugnaverunt hæreticorum tales calumnias vel errores, insinuatur fidei nostræ unitas et æqualitas Trinitatis. Sed quia multa in sanctis Libris propter incarnationem Verbi Dei, quæ pro salute nostra reparanda facta est, ut mediator Dei et hominum esset homo Christus Jesus[5], ita dicuntur, ut majorem Filio Patrem significent, vel etiam apertissime ostendant; erraverunt homines minus diligenter scrutantes vel intuentes universam seriem Scripturarum, et ea quæ de Christo Jesu secundum hominem dicta sunt, ad ejus substantiam quæ ante incarnationem sempiterna erat, et sempiterna est, transferre conati sunt. Et illi quidem dicunt minorem Filium esse quam Pater

[1] Triplicem hujusce loci lectionem affert rursum Augustinus in libro ad Bonifacium tertio, cap. 7. Ipsum eumdem locum in Latinis codicibus falsatorum perfidia mutatum fuisse, monet Ambrosius in lib. de Spiritu sancto, cap. 6. — [2] 1 Cor. VI, 19. — [3] Ibid. 15. — [4] Ibid. 20. — [5] 1 Tim. II, 5.

est, quia scriptum est, ipso Domino dicente : « Pater » major me est[1]. » Veritas autem ostendit secundum istum modum etiam se ipso minorem Filium. Quomodo enim non etiam se ipso minor factus est, qui semetipsum exinanivit formam servi accipiens[2] ? Neque enim sic accepit formam servi, ut amitteret formam Dei, in qua erat æqualis Patri. Si ergo ita accepta est forma servi, ut non amitteretur forma Dei, cum et in forma servi et in forma Dei idem ipse sit Filius unigenitus Dei Patris, in forma Dei æqualis Patri, in forma servi mediator Dei et hominum homo Christus Jesus; quis non intelligat quod in forma Dei etiam ipse se ipso major est, in forma autem servi etiam se ipso minor est ? Non itaque immerito Scriptura utrumque dicit, et æqualem Patri Filium, et Patrem majorem Filio. Illud enim propter formam Dei, hoc autem propter formam servi, sine ulla confusione intelligitur. Et hæc nobis regula per omnes sacras Scripturas dissolvendæ hujus quæstionis, ex uno capitulo Epistolæ Pauli apostoli promitur, ubi manifestius ita distinctio commendatur. Ait enim : « Qui cum in forma Dei esset, » non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; sed semet» ipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudi» nem hominum factus, et habitu inventus ut homo[3]. » Est ergo Dei Filius Deo Patri natura æqualis, habitu minor. In forma enim servi quam accepit, minor est Patre : in forma autem Dei in qua erat etiam antequam hanc accepisset, æqualis est Patri. In forma Dei, Verbum per quod facta sunt omnia[4] : in forma autem servi, factus ex muliere, factus sub Lege, ut eos qui sub Lege erant, redimeret[5]. Proinde in forma Dei fecit hominem; in forma servi factus est homo. Nam si Pater tantum sine Filio

[1] Joan. XIV, 28. — [2] Philip. II, 7. — [3] Ibid. 6. — [4] Joan. I, 3. — [5] Galat. IV, 4.

fecisset hominem, non scriptum esset : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[1]. » Ergo quia forma Dei accepit formam servi, utrumque Deus et utrumque homo : sed utrumque Deus propter accipientem Deum, utrumque autem homo propter acceptum hominem. Neque enim illa susceptione alterum eorum in alterum conversum atque mutatum est : nec Divinitas quippe in creaturam mutata est, ut desisteret esse Divinitas ; nec creatura in Divinitatem, ut desisteret esse creatura.

XV. Illud autem quod dicit Apostolus : « Cum autem » ei omnia subjecta fuerint, tunc et ipse Filius subjectus » erit ei qui illi subjecit omnia[2], » aut ideo dictum est, ne quisquam putaret habitum Christi, qui ex humana creatura susceptus est, conversum iri postea in ipsam Divinitatem, vel ut certius expresserim, Deitatem, quæ non est creatura, sed est unitas Trinitatis incorporea et incommutabilis et sibimet consubstantialis et coæterna natura. Aut si quisquam contendit, ut aliqui senserunt, ita dictum : « Et ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit » omnia, » ut ipsam subjectionem, commutationem et conversionem credat futuram creaturæ in ipsam substantiam vel essentiam Creatoris, id est, ut quæ fuerat substantia creaturæ, fiat substantia Creatoris ; certe vel hoc concedit, quod non habet ullam dubitationem, nondum hoc fuisse factum cum Dominus diceret : « Pater major me est[3]. » Dixit enim hoc non solum antequam ascendisset in cœlum ; verumetiam antequam passus resurrexisset a mortuis. Illi autem qui putant humanam in eo naturam in Deitatis substantiam mutari atque converti, et ita dictum, « Tunc et ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit om» nia, » ac si diceretur, Tunc et ipse Filius hominis et a

[1] Gen. I, 26. — [2] I Cor. XV, 28. — [3] Joan. XIV, 28.

Verbo Dei suscepta humana natura commutabitur in ejus naturam, qui ei subjecit omnia, tunc futurum putant, cum post diem judicii tradiderit regnum Deo et Patri. Ac per hoc etiam secundum istam opinionem adhuc Pater major est, quam quæ de virgine servi forma accepta est. Quod si aliqui et hoc affirmant, quod jam fuerit in Dei substantiam mutatus homo Christus Jesus; illud certe negare non possunt, quod adhuc natura hominis manebat, quando ante passionem dicebat: « Quoniam Pater » major me est[1] : unde nulla cunctatio est secundum hoc dictum esse, quod forma servi major est Pater, cui in forma Dei æqualis est Filius. Nec quisquam cum audierit quod ait Apostolus : « Cum autem dixerit, quia omnia » subjecta sunt ei, manifestum quia præter eum qui illi » subjecit omnia[2], » ita existimet de Patre intelligendum, quod subjecerit omnia Filio, ut ipsum Filium sibi omnia subjecisse non putet. Quod Apostolus ad Philippenses ostendit dicens : « Nostra autem conversatio in cœlis est; » unde et Salvatorem expectamus Dominum Jesum Chris» tum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ con» forme ut fiat corpori gloriæ suæ, secundum operatio» nem suam qua possit etiam sibi subjicere omnia[3]. » Inseparabilis enim operatio est Patris et Filii. Alioquin nec ipse Pater sibi subjecit omnia, sed Filius ei subjecit, qui ei regnum tradit, et evacuat omnem principatum et omnem potestatem et virtutem. De Filio quippe ista dicta sunt : « Cum tradiderit, inquit, regnum Deo et Patri, cum » evacuaverit omnem principatum et omnem potestatem » et virtutem[4]. » Ipse enim subjicit, qui evacuat.

XVI. Nec sic arbitremur Christum traditurum regnum Deo et Patri, ut adimat sibi. Nam et hoc quidam

[1] Joan. XIV, 28. — [2] I Cor. XV, 27. — [3] Philip. III, 20. — [4] I Cor. XV, 24.

vaniloqui crediderunt. Cum enim dicitur : « Tradiderit » regnum Deo et Patri, » non separatur ipse, quia simul cum Patre unus Deus est. Sed divinarum Scripturarum incuriosos et contentionum studiosos fallit verbum quod positum est : « Donec[1]. » Ita namque sequitur : « Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos » suos sub pedibus suis[2] : » tanquam cum posuerit, non sit regnaturus. Nec intelligunt ita dictum, sicuti est illud : « Confirmatum est cor ejus, non commovebitur, » donec videat super inimicos suos[3]. » Non enim cum viderit, jam commovebitur. Quid ergo est : « Cum tradi» derit regnum Deo et Patri[4] ? » quasi modo non habeat regnum Deus et Pater ? Sed quia omnes justos, in quibus nunc regnat ex fide viventibus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus[5], perducturus est ad speciem, quam visionem dicit idem Apostolus : « Facie ad faciem[6]; » ita dictum est : « Cum tradiderit regnum Deo et Patri, » ac si diceretur : Cum perduxerit credentes ad contemplationem Dei et Patris. Sic enim dicit : « Omnia mihi tra» dita sunt a Patre meo, et nemo novit Filium nisi Pater, » et nemo novit Patrem nisi Filius et cui voluerit Filius » revelare[7]. » Tunc revelabitur a Filio Pater, cum evacuaverit omnem principatum et omnem potestatem et virtutem[8], id est, ut necessaria non sit dispensatio similitudinum per angelicos principatus et potestates et virtutes. Ex quarum persona non inconvenienter intelligitur dici in Cantico canticorum ad sponsam : « Similitudines auri » faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoad usque » rex in recubitu suo est[9] : » id est, quoad usque Christus in secreto suo est : quia « Vita vestra abscondita est

[1] Psal. cix, 1. — [2] 1 Cor. xv, 25. — [3] Psal. cxi, 8. — [4] 1 Cor. xv, 24. — [5] 1 Tim. ii, 5. — [6] 1 Cor. xiii, 12. — [7] Matth. xi, 27. — [8] 1 Cor. xv, 24. — [9] Cant. i, 11, juxta lxx.

» cum Christo in Deo : cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria[1]. » Quod antequam fiat, « Videmus nunc per speculum in » ænigmate, » hoc est in similitudinibus, « Tunc autem » facie ad faciem[2]. »

XVII. Hæc enim nobis contemplatio promittitur actionum omnium finis atque æterna perfectio gaudiorum. « Filii enim Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus : » scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est[3]. » Quod enim dixit famulo suo Moysi : « Ego sum qui sum : hæc dices filiis » Israël : Qui est misit me ad vos[4] : » hoc contemplabimur cum vivemus in æternum. Ita quippe ait : « Hæc » autem est vita æterna, ut cognoscant te unum verum » Deum, et quem misisti Jesum Christum[5]. » Hoc fiet cum venerit Dominus, et illuminaverit occulta tenebrarum[6], cum tenebræ mortalitatis hujus corruptionisque transierint. Tunc erit mane nostrum, de quo in Psalmo dicitur : « Mane astabo tibi, et contemplabor[7]. » De hac contemplatione intelligo dictum : « Cum tradiderit reg- » num Deo et Patri[8] : » id est, cum perduxerit justos, in quibus nunc ex fide viventibus regnat mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, ad contemplationem Dei et Patris[9]. Si desipio hic, corrigat me qui melius sapit : mihi aliud non videtur. Neque enim quæremus aliud, cum ad illius contemplationem pervenerimus, quæ nunc non est, quandiu gaudium nostrum in spe est. « Spes au- » tem quæ videtur, non est spes : quod enim videt quis, » quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, » per patientiam expectamus[10], » quoad usque rex in re-

[1] Coloss. III, 4. — [2] I Cor. XIII, 12. — [3] I Joan. III, 2. — [4] Exod. III, 14. — [5] Joan. XVII, 3. — [6] I Cor. IV, 5. — [7] Psal. V, 5. — [8] I Cor. XV, 24. — [9] I Tim. II, 5. — [10] Rom. VIII, 24.

cubitu suo est. Tunc erit quod scriptum est : « Adimplebis me lætitia cum vultu tuo[1]. » Illa lætitia nihil amplius requiretur : quia nec erit quod amplius requiratur. Ostendetur enim nobis Pater, et sufficiet nobis. Quod bene intellexerat Philippus, ut diceret Domino : « Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis[2] : » sed nondum intellexerat, eo quoque modo idipsum se potuisse dicere, Domine ostende nobis te, et sufficit nobis. Ut enim hoc intelligeret, responsum ei a Domino est : « Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me. Philippe, qui vidit me, vidit et Patrem. » Sed quia volebat eum ex fide vivere antequam illud posset videre, secutus est, et ait : « Non credis, quia ego in Patre et Pater in me est? » Quandiu enim sumus in corpore, peregrinamur a Domino. Per fidem enim ambulamus, non per speciem[3]. » Contemplatio quippe merces est fidei, cui mercedi per fidem corda mundantur; sicut scriptum est : « Mundans fide corda eorum[4]. » Probatur autem quod illi contemplationi corda mundentur, illa maxime sententia : « Beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt[5]. » Et quia hæc est vita æterna, dicit Deus in Psalmo : « Longitudine dierum replebo eum, et ostendam illi salutare meum[6]. » Sive ergo audiamus : « Ostende nobis Filium; » sive audiamus : « Ostende nobis Patrem : » tantumdem valet; quia neuter sine altero potest ostendi. Unum quippe sunt, sicut et ipse ait : « Ego et Pater unum sumus[7]. » Denique propter ipsam inseparabilitatem, sufficienter aliquando nominatur, vel Pater solus, vel Filius solus adimpleturus nos lætitia cum vultu suo.

XVIII. Nec inde separatur utriusque Spiritus, id est, Patris et Filii Spiritus. Qui Spiritus sanctus proprie di-

[1] Psal. xv, 10. — [2] Joan. xiv, 8. — [3] 2 Cor. v. 6. — [4] Act. xv, 9. — [5] Matth. v, 8. — [6] Psal. xc, 16. — [7] Joan. x, 30.

citur : « Spiritus veritatis, quem hic mundus accipere » non potest. » Hoc est enim plenum gaudium nostrum, quo amplius non est, frui Trinitate Deo ad cujus imaginem facti sumus. Propter hoc aliquando ita loquitur de Spiritu sancto tanquam solus ipse sufficiat ad beatitudinem nostram : et ideo solus sufficit, quia separari a Patre et Filio non potest; sicut Pater solus sufficit, quia separari a Filio et Spiritu sancto non potest; et Filius ideo sufficit solus, quia separari a Patre et Spiritu sancto non potest. Quid enim sibi vult quod ait? « Si diligitis me, » mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium » advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, » Spiritum veritatis; quem hic mundus accipere non po» test[1], » id est, dilectores mundi. « Animalis enim homo » non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei[2]. » Sed adhuc potest videri ideo dictum : « Et ego rogabo Patrem et » alium Advocatum dabit vobis, » quasi non solus Filius sufficiat. Illo autem loco ita de illo dictum est, tanquam solus omnino sufficiat : « Cum venerit ille Spiritus verita» tis, docebit vos omnem veritatem[3]. » Numquid ergo separatur hinc Filius, tanquam ipse non doceat omnem veritatem, aut quasi hoc impleat Spiritus sanctus quod minus potuit docere Filius? Dicant ergo, si placet, majorem esse Filio Spiritum sanctum, quem minorem illo solent dicere. An quia non dictum est : Ipse solus, aut, Nemo nisi ipse vos docebit omnem veritatem, ideo permittunt ut cum illo docere credatur et Filius? Apostolus ergo Filium separavit ab sciendis iis quæ Dei sunt, ubi ait : « Sic et quæ Dei sunt nemo scit, nisi Spiritus Dei[4] : » ut jam isti perversi possint ex hoc dicere, quod et Filium non doceat quæ Dei sunt nisi Spiritus sanctus, tanquam

[1] Joan. XIV, 15-17. — [2] I Cor. II, 14. — [3] Joan. XVI, 13. — [4] I Cor. II, 11.

major minorem; cui Filius ipse tantum tribuit, ut diceret : « Quia hæc locutus sum vobis, tristitia implevit cor » vestrum : sed ego veritatem dico, expedit vobis ut ego » eam; nam si non abiero, Advocatus non veniet ad vos[1]. » Hoc autem dixit, non propter inæqualitatem Verbi Dei et Spiritus sancti, sed tanquam impedimento esset præsentia filii hominis apud eos, quominus veniret ille qui minor non esset, quia semetipsum non exinanivit formam servi accipiens sicut Filius[2]. Oportebat ergo ut auferretur ab oculis eorum forma servi, quam intuentes, hoc solum esse Christum putabant quod videbant. Inde est et illud quod ait : « Si diligeretis me, gauderetis utique, » quoniam eo ad Patrem : quia Pater major me est[3] : » id est, propterea me oportet ire ad Patrem, quia dum me ita videtis, ex hoc quod videtis, æstimatis quia minor sum Patre, atque ita circa creaturam susceptumque habitum occupati, æqualitatem quam cum Patre habeo non intelligitis. Inde est et illud : « Noli me tangere, non» dum enim ascendi ad Patrem[4]. » Tactus enim tanquam finem facit notionis. Ideoque nolebat in eo esse finem intenti cordis in se, ut hoc quod videbatur tantummodo putaretur. Ascensio autem ad Patrem erat ita videri, sicut æqualis est Patri, ut ibi esset finis visionis, quæ sufficit nobis. Aliquando item de Filio solo dicitur, quod ipse sufficiat, et in ejus visione merces tota promittitur dilectionis et desiderii nostri. Sic enim ait : « Qui habet » mandata mea et custodit ea, ille est qui diligit me. Qui » autem me diligit, diligetur a Patre meo, et ego diligam » eum, et ostendam me ipsum illi[5]. » Numquid hic, quia non dixit, Ostendam illi et Patrem, ideo separavit Patrem? Sed quia verum est : « Ego et Pater unum sumus[6]; »

[1] Joan. XVI, 6. — [2] Philip. II, 7. — [3] Joan. XIV, 18. — [4] Id. XX, 17. — [5] Id. XIV, 21. — [6] Id. X, 30.

cum Pater ostenditur, et Filius ostenditur, qui in illo est; et cum Filius ostenditur, etiam Pater ostenditur qui in illo est. Sicut ergo cum ait : « Et ostendam me ipsum illi,» intelligitur quia ostendit et Patrem; ita et in eo quod dicitur : « Cum tradiderit regnum Deo et Patri [1], » intelligitur quia non adimit sibi. Quoniam cum perducet credentes ad contemplationem Dei et Patris, profecto perducet ad contemplationem suam, qui dixit : « Et ostendam » illi me ipsum. » Et ideo consequenter cum dixisset illi Judas : « Domine, quid factum est, quia ostensurus es te » nobis, et non huic mundo? » Respondit Jesus, et dixit illi : « Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et » Pater meus diliget illum, et ad eum veniemus, et man» sionem apud eum faciemus[2]. » Ecce quia non solum se ipsum ostendit ei a quo diligitur, quia simul cum Patre venit ad eum, et mansionem facit apud eum.

XIX. An forte putabitur mansionem in dilectore suo facientibus Patre et Filio exclusus esse ab hac mansione Spiritus sanctus? Quid est ergo quod superius ait de Spiritu sancto : « Quem hic mundus accipere non potest, » quoniam non videt illum : nostis illum vos, quia vobis» cum manet, et in vobis est[3]. » Non itaque ab hac mansione separatus est, de quo dictum est : « Vobiscum ma» net; et in vobis est. » Nisi forte quisquam sic absurdus est, ut arbitretur, cum Pater et Filius venerint ut mansionem apud dilectorem sum faciant, discessurum inde Spiritum sanctum, et tanquam locum daturum esse majoribus. Sed huic carnali cogitationi occurrit Scriptura : paulo quippe superius ait : « Et ego rogabo Patrem, et » alium advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in æter» num. » Non ergo discedet Patre et Filio venientibus, sed in eadem mansione cum ipsis erit in æternum; quia

[1] I Cor. xv, 24. — [2] Joan. xiv, 22. — [2] Ibid, 17.

nec ille sine ipsis venit, nec illi sine ipso. Sed propter insinuationem Trinitatis, personis etiam singulis nominatis dicuntur quædam separatim; non tamen aliis separatis intelliguntur, propter ejusdem Trinitatis unitatem unamque substantiam atque deitatem Patris et Filii et Spiritus sancti.

XX. Tradet itaque regnum Deo et Patri Dominus noster Jesus Christus, non se inde separato, nec Spiritu sancto, quando perducet credentes ad contemplationem Dei, ubi est finis omnium bonarum actionum, et requies sempiterna, et gaudium quod nunquam auferetur a nobis[1]. Hoc enim signat in eo quod ait: « Iterum videbo » vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo » auferet a vobis[2]. » Hujus gaudii similitudinem præsignabat Maria sedens ad pedes Domini[3], et intenta in verbum ejus, quieta scilicet ab omni actione, et intenta in veritatem secundum quemdam modum, cujus capax est ista vita, quo tamen præfiguraret illud, quod futurum est in æternum. Martha quippe sorore sua in necessitatis actione conversante, quamvis bona et utili, et tamen cum requies successerit transitura, ipsa requiescebat in verbo Domini. Et ideo Dominus conquerenti Marthæ quod eam soror non adjuvaret, respondit: « Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. » Non partem malam dixit quod agebat Martha; sed istam optimam quæ non auferetur. Illa enim quæ in ministerio indigentiæ est, cum indigentia ipsa transierit, auferetur. Boni quippe operis transituri merces est requies permansura. In illa igitur contemplatione Deus erit omnia in omnibus[4], quia nihil ab illo aliud requiretur, sed solo ipso illustrari perfruique sufficiet. Ideoque ille in quo Spi-

[1] I Cor. xv, 24. — [2] Joan. xvi, 22. — [3] Luc. x, 39. — [4] I Cor. xv, 28.

ritus interpellat gemitibus inenarrabilibus[1] : « Unam, » inquit, petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem » in domo Domini per omnes dies vitæ meæ, ut contem- » pler delectationem Domini[2]. » Contemplabimur enim Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, cum mediator Dei et hominum homo Christus Jesus[3] tradiderit regnum Deo et Patri, ut jam non interpellet pro nobis mediator et sacerdos noster[4], Filius Dei, et Filius hominis[5]; sed et ipse in quantum sacerdos est assumpta propter nos servi forma, subjectus sit ei qui illi subjecit omnia, et cui subjecit omnia, ut in quantum Deus est cum illo nos subjectos habeat, in quantum sacerdos nobiscum illi subjectus sit. Quapropter cum Filius sit et Deus et homo, alia substantia homo potius in Filio quam Filius in Patre : sicut caro animæ meæ, alia substantia est ad animam meam, quamvis in uno homine, quam anima alterius hominis ad animam meam.

XXI. Cum ergo tradiderit regnum Deo et Patri, id est, cum credentes et viventes ex fide, pro quibus nunc mediator interpellat, perduxerit ad contemplationem, cui percipiendæ suspiramus et gemimus, et cum transierit labor et gemitus, jam non interpellabit pro nobis tradito regno Deo et Patri. Hoc significans ait : « Hæc vobiscum » locutus sum in similitudinibus : veniet hora, quando » jam non similitudinibus loquar vobis, sed manifeste de » Patre nuntiabo vobis[6]; » id est, jam non erunt similitudines, cum visio fuerit facie ad faciem. Hoc est enim quod ait : « Sed manifeste de Patre nuntiabo vobis ; » ac si diceret, Manifeste Patrem ostendam vobis. « Nuntiabo » quippe ait, quia Verbum ejus est. Sequitur enim dicit : « Illa die in nomine meo petetis, et non dico vobis, quia

[1] Rom. VIII, 6. — [2] Psal. XXVI, 4. — [3] I Tim. II, 5. — [4] I Cor. XV, 24. — [5] Hebr. VII, 25. — [6] Joan. XVI, 25.

» ego rogabo Patrem. Ipse enim Pater amat vos, quia vos » me amastis, et credidistis quia a Deo exivi. Exivi a Pa- » tre, et veni in hunc mundum : iterum relinquo mun- » dum, et vado ad Patrem. » Quid est : « A Patre exivi, nisi non in ea forma quæ æqualis sum Patri, sed aliter, id est, in assumpta creatura minor apparui? Et quid est: « Veni in hunc mundum, » nisi formam servi, quam me exinaniens accepi, etiam peccatorum qui mundum istum diligunt, oculis demonstravi? Et quid est : « Iterum re- » linquo mundum, » nisi ab aspectu delictorum mundi aufero quod viderunt? Et quid est : « Vado ad Patrem : » nisi, doceo me sic intelligendum a fidelibus meis, quomodo æqualis sum Patri? Hoc qui credunt, digni habebuntur perduci a fide ad speciem, id est, ad ipsam visionem, quo perducens dictus est tradere regnum Deo et Patri. Fideles quippe ejus quos redemit sanguine suo, dicti sunt regnum ejus, pro quibus nunc interpellat : tunc autem illic eos sibi faciens inhærere, ubi æqualis est Patri, non jam rogabit Patrem pro eis. « Ipse enim, inquit, Pater » amat vos. » Ex hoc enim rogat, quo minor est Patre : quo vero æqualis est, exaudit cum Patre. Unde se ab eo quod dixit : « Ipse enim Pater amat vos, » utique ipse non separat; sed secundum ea facit intelligi quæ supra commemoravi, satisque insinuavi, plerumque ita nominari unamquamque in Trinitate personam, ut et aliæ illic intelligantur. Sic itaque dictum est : « Ipse enim Pater » amat vos, » ut consequenter intelligatur et Filius et Spiritus sanctus : non quia modo nos non amat, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum [1] : sed tales nos amat Deus, quales futuri sumus, non quales sumus. Quales enim amat, tales in æternum conservat : quod tunc erit cum tradiderit regnum Deo et Patri, qui

[1] Rom. VIII, 32.

nunc interpellat pro nobis [1], ut jam non roget Patrem, quia ipse Pater amat nos. Quo autem merito, nisi fidei, qua credimus antequam illud quod promittitur videamus? Per hanc enim perveniemus ad speciem, ut tales amet, quales amat ut simus, non quales odit quia sumus, et hortatur ac præstat ne tales esse semper velimus.

XXII. Quapropter cognita ista regula intelligendarum Scripturarum de Filio Dei, ut distinguamus quid in eis sonet secundum formam Dei, in qua æqualis est Patri et quid secundum formam servi quam accepit in qua minor est Patre, non conturbabimur tanquam contrariis ac repugnantibus inter se sanctorum Librorum sententiis. Nam secundum formam Dei æqualis est Patri et Filius et Spiritus sanctus, quia neuter eorum creatura est, sicut jam ostendimus : secundum autem formam servi, minor est Patre, quia ipse dixit : « Pater major me est [2] : » minor est se ipso, quia de illo dictum est : « Semetipsum exina- » nivit [3] : » minor est Spiritu sancto, quia ipse ait : » Qui » dixerit blasphemiam in Filium hominis, remittetur ei; » qui autem dixerit in Spiritum sanctum, non remittetur » ei [4], » Et in ipso virtutes operatus est, dicens : « Si » ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, certe supervenit super » vos regnum Dei [5]. » Et apud Isaïam dicit, quam lectionem ipse in Synagoga recitavit, et de se completam sine scrupulo dubitationis ostendit : « Spiritus, inquit, Domini » super me, propter quod unxit me, evangelizare paupe- » ribus misit me, prædicare captivis remissionem [6], » et cætera : ad quæ facienda ideo dicit se missum, quia Spiritus Domini est super eum. Secundum formam Dei, omnia per ipsum facta sunt [7] : secundum formam servi, ipse

[1] I Cor. xv, 24. — [2] Joan. xiv, 28. — [3] Philip. II, 7. — [4] Matth. XII, 31. — [5] Luc. XI, 20. — [6] Luc. IV, 18, et Isaï. LXI, 1. — [7] Joan. I, 3.

factus est ex muliere, factus sub Lege[1]. Secundum formam Dei, ipse et Pater unum sunt[2], secundum formam servi, non venit facere voluntatem suam, sed voluntatem ejus qui eum misit[3]. Secundum formam Dei, sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso[4] : secundum formam servi, tristis est anima ejus usque ad mortem[5]; et « Pater, inquit, si fieri potest » transeat a me calix iste[6]. » Secundum formam Dei, ipse est verus Deus et vita æterna : secundum formam servi, factus est obediens usque ad mortem, mortem, autem crucis[7].

XXIII. Secundum formam Dei, omnia quæ habet Pater, ipsius sunt[8] : « Et, Omnia mea tua sunt, inquit, et mea » tua[9]. » Secundum formam servi, non est doctrina ipsius, sed illius qui eum misit. Et, « De die et hora nemo » scit, neque Angeli in cœlo, neque Filius, nisi Pater[10]. » Hoc enim nescit, quod nescientes facit, id est, quod non ita sciebat ut tunc Discipulis indicaret[11], sicut dictum est ad Abraham : « Nunc cognovi quod timens Deum[12], » id est, nunc feci ut cognosceres, quia et ipse sibi in illa tentione probatus innotuit. Nam et illud utique dicturus erat Discipulis tempore opportuno, de quo futuro tanquam præterito loquens, ait : « Jam non dicam vos servos, sed » amicos. Servus enim nescit voluntatem domini sui : vos » autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a » Patre meo, nota vobis feci[13] : » quod nondum fecerat, sed quia certo facturus erat, quasi jam fecisset locutus est. Ipsis enim ait : « Multa vobis habeo dicere, sed non po» testis illa portare modo[14]. » Inter quæ intelligitur et De

[1] Galat. IV, 4. — [2] Joan. X, 30. — [3] Id. VI, 38. — [4] Id. V, 26. — [5] Matth. XXVI, 38. — [6] I Joan. V, 20. — [7] Philip. II, 8.— [8] Joan. XVI, 15. — [9] Id. XVII, 10.— [10] Id. VII, 16.— [11] Marc. XIII, 32.— [12] Gen. XXII, 12. — [13] Joan. XV, 15. — [14] Id. XVI, 12.

» die et hora. » Nam et Apostolus : « Neque enim judi-
» cavi me, inquit, scire aliquid in vobis nisi Christum
» Jesum, et hunc crucifixum [1]. » Eis enim loquebatur, qui capere altiora de Christi deitate non poterant. Quibus etiam paulo post dicit : « Non potui vobis loqui » quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus [2]. Hoc ergo inter illos nesciebat, quod per illum scire non poterant. Et hoc solum se scire dicebat, quod eos per illum scire oportebat. Denique sciebat inter perfectos, quod inter parvulos nesciebat : ibi quippe ait : « Sapientiam loqui- » mur inter perfectos [3]. » Eo namque genere locutionis nescire quisque dicitur quod occultat, quo dicitur fossa cæca quæ occulta est. Neque enim aliquo genere loquuntur Scripturæ, quod in consuetudine humana non inveniatur; quia utique hominibus loquuntur.

XXIV. Secundum formam Dei dictum est : « Ante » omnes colles genuit me [4], » id est, ante omnes altitudines creaturarum ; et, « Ante Luciferum genui te [5], » id est, ante omnia tempora et temporalia : secundum formam autem servi dictum est : « Dominus creavit me in princi- » pio viarum suarum [6]. » Quia secundum formam Dei dixit : « Ego sum veritas ; » et secundum formam servi : « Ego sum via [7]. » Quia enim ipse primogenitus a mortuis iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum Dei ad vitam æternam [8], cui caput est ad immortalitatem etiam corporis [9], ideo creatus est in principium viarum Dei in opera ejus. Secundum formam enim Dei, Principium est quod et loquitur nobis [10]; in quo principio fecit Deus cœlum et terram : secundum autem formam servi, sponsus procedens de thalamo suo [11]. Secundum formam Dei, Primo-

[1] I Cor. II, 2. — [2] Id. III, 1.— [3] Id. II, 6.— [4] Prov. VIII, 25. — [5] Psal. CIX, 3. — [6] Prov. VIII, 22. — [7] Joan. XIV, 6.— [8] Apoc. I, 5.— [9] Colos. I, 18. — [10] Joan. VIII, 25. — [11] Psal. XVIII, 6.

genitus omnis creaturæ, et ipse ante omnes est, et omnia in illo constant : secundum formam servi, Ipse est caput corporis Ecclesiæ [1]. Secundum formam Dei, Dominus est gloriæ [2]. Unde manifestum est, quod ipse glorificet sanctos suos. « Quos enim prædestinavit, ipsos et » vocavit ; et quos vocavit, ipsos et justificavit ; quos autem justificavit ipsos et glorificavit [3]. » De illo quippe dictum est, quod justificet impium [4] : de illo dictum est, quod sit justus et justificans [5]. Si ergo quos justificavit, ipsos et glorificavit, qui justificat ipse et glorificat, qui est, ut dixi, Dominus gloriæ. Secundum formam tamen servi satagentibus Discipulis de glorificatione sua respondit : « Sedere ad dexteram vel ad sinistram meam non est meum » dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo [6]. »

XXV. Quod autem paratum est a Patre ejus, et ab ipso Filio paratum est : quia ipse et Pater unum sunt [7]. Jam enim ostendimus in hac Trinitate per multos divinarum locutionum modos etiam de singulis dici quod omnium est, propter inseparabilem operationem unius ejusdemque substantiæ. Sicut et de Spiritu sancto dicit : » Cum ego iero, mittam illum ad vos [8]. » Non dixit, mittemus ; Sed ita quasi tantum Filius eum missurus esset, et non Pater ; cum alio loco dicat : « Hæc locutus sum » vobis apud vos manens ; advocatus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vobis declarabit omnia [9]. » Hic rursus ita dictum est, quasi non eum missurus esset Filius, sed tantum Pater. Sicut ergo ista et illud quod ait : « Sed quibus paratum est a Patre » meo, cum Patre se intelligi voluit parare sedes gloriæ quibus vellet. Sed dicit aliquis : Illic cum de Spiritu

[1] Colos. I, 15-18. — [2] I Cor. II, 8. — [3] Rom. VIII, 30. — [4] Id. IV, 5. — [5] Id. III, 26. — [6] Matth. XX, 23. — [7] Joan. X, 30. — [8] Joan. XVI, 7. — [9] Joan. XIV, 25.

sancto loqueretur, ita se missurum ait, ut non negaret Patrem missurum, et alio loco ita Patrem, ut non negaret se missurum, hic vero aperte ait : « Non est meum dare ; » atque ita secutus, a Patre dixit ista præparata. Sed hoc est quod præstruximus secundum formam servi dictum : ut ita intelligeremus : « Non est meum dare, » ac si diceretur, Non est humanæ potestatis hoc dare, ut per illud intelligatur hoc dare, per quod Deus æqualis est Patri. « Non est meum, inquit dare, » id est, non humana potestate ista do : « Sed quibus paratum est a Patre » meo[1] : » sed jam tu intellige, quia si omnia quæ habet Pater mea sunt, et hoc utique meum est, et cum Patre ista paravi.

XXVI. Nam et illud quæro, quomodo dictum sit : « Si quis non audit verba mea, ego non judicabo illum[2]. » Fortassis enim ita hic dixit : « Ego non judicabo illum, » quemadmodum ibi, « Non est meum dare. » Sed quid hic sequitur ? « Non enim veni, inquit, ut judicem mun- » dum, sed ut salvum faciam mundum : » deinde adjungit, et dicit : « Qui me spernit et non accipit verba mea, » habet qui se judicet[3]. » Hic jam intelligeremus Patrem, nisi adjungeret et diceret : « Verbum quod locutus sum, » ipsum judicabit illum in novissimo die, » quid igitur, jam nec Filius judicabit, quia dixit : « Ego non judicabo » illum ? » nec Pater, sed verbum quod locutus est Filius? Imo audi adhuc quod sequitur : « Quia ego, inquit, » non ex me locutus sum, sed qui me misit Pater, ille » mandatum mihi dedit quid dicam, et quid loquar? et » scio quia mandatum ejus vita æterna est. Quæ ergo ego » loquor, ita ut dixit mihi Pater, sic loquor[4]. » Si ergo non judicat Filius; sed verbum quod locutus est Filius, ideo autem judicat verbum quod locutus est Filius, quia

[1] Joan. XVI, 15. — [2] Id. XII, 47. — [3] Ibid. 48. — [4] Ibid. 49.

non ex se locutus est Filius, sed qui misit eum Pater mandatum dedit ei quid dicat, et quid loquatur : Pater utique judicat, cujus verbum est quod locutus est Filius, atque ipsum Verbum Patris idem ipse est Filius. Non enim aliud est mandatum Patris, aliud Verbum Patris : nam et verbum hoc appellavit, et mandatum. Videamus ergo ne forte quod ait : « Ego non ex me locutus sum, » hoc intelligi voluerit : Ego non ex me natus sum. Si enim Verbum Patris loquitur, se ipsum loquitur, quia ipse est Verbum Patris. Plerumque enim dicit : « Dedit mihi » Pater : » in quo vult intelligi quod eum genuerit Pater : non ut tanquam jam existenti et non habenti dederit aliquid : sed ipsum dedisse ut haberet, genuisse est ut esset. Non enim sicut creatura, ita Dei Filius ante incarnationem et ante assumptam creaturam, unigenitus per quem facta sunt omnia, aliud est, et aliud habet : sed hoc ipsum est, quod est id quod habet. Quod illo loco manifestius dicitur, si quis ad capiendum sit idoneus, ubi ait : « Sicut habet Pater vitam in semetipso, ita dedit Fi» lio vitam habere in semetipso. » Neque enim jam existenti et vitam non habenti dedit ut haberet vitam in semetipso, cum eo ipso quod est, vita sit. Hoc est ergo, « Dedit Filio vitam habere in semetipso, » genuit Filium esse incommutabilem vitam, quod est vita æterna. Cum ergo Verbum Dei sit Filius Dei, et Filius Dei sit verus Deus et vita æterna, sicut in Epistola sua dicit Joannes[1]; etiam hic quid aliud agnoscimus, cum dicit Dominus : « Verbum quod locutus sum, ipsum judicabit eum in » novissimo die[2] : » et ipsum Verbum, Patris verbum esse dicit et mandatum Patris, ipsumque mandatum vitam æternam? « Et scio, inquit, quia mandatum ejus » vita æterna est. »

[1] I Joan. v, 20. — [2] Joan. xii, 48.

XXVII. Quæro itaque quomodo intelligamus, « Ego » non judicabo ; sed verbum quod locutus sum judica» bit : » quod ex consequentibus apparet ita dictum, ac si diceret : « Ego non judicabo, sed verbum Patris judicabit. Verbum autem Patris est ipse Filius Dei. Siccine intelligendum est : Ego non judicabo, sed ego judicabo? Quomodo potest istud esse verum, nisi ita : Ego scilicet non judicabo ex potestate humana, quia Filius hominis sum ; sed ego judicabo ex potestate Verbi, quoniam Filius Dei sum. Aut si contraria et repugnantia videntur : Ego non judicabo, sed ego judicabo : quid illic dicemus, ubi ait : « Mea doctrina non est mea? » Quomodo mea, quomodo non mea? Non enim dixit : Ista doctrina non est mea : sed, « Mea doctrina non est mea[1] : » quam dixit suam, eamdem dixit non suam. Quomodo istud verum est, nisi secundum aliud suam dixerit, secundum aliud non suam ; secundum formam Dei suam, secundum formam servi non suam? Cum enim dicit : « Non est mea, » sed ejus qui me misit, » ad ipsum Verbum nos facit recurrere. Doctrina enim Patris est Verbum Patris, qui est unicus Filius. Quid sibi et illud vult : « Qui in me » credit, non in me credit? » Quomodo in ipsum, quomodo non in ipsum? Quomodo tam contrarium sibique adversum potest intelligi? « Qui in me credit, inquit, » non in me credit, sed in eum qui me misit[2] : » nisi ita intelligas : Qui in me credit, non in hoc quod videt credit, ne sit spes nostra in creatura, sed in illo qui suscepit creaturam, in qua humanis oculis appareret, ac sic ad se æqualem Patri contemplandum per fidem corda mundaret? Ideoque ad Patrem referens intentionem credentium, et dicens : « Non in me credit, sed in eum qui » me misit, » non utique se a Patre, id est, ab illo qui

[1] Joan. VII, 16. — [2] Id. XII, 44.

eum misit, voluit separari : sed ut sic in eum crederetur, quomodo in Patrem cui est æqualis. Quod aperte alio loco dicit : « Credite in Deum, et in me credite[1] : » id est : Sicut creditis in Deum, sic et in me; quia ego et Pater unus Deus. Sicuti ergo hic, tanquam abstulit a se fidem hominum, et in Patrem transtulit, dicendo : « Non » in me credit, sed in eum qui me misit, » a quo tamen se utique non separavit : sic etiam quod ait : « Non est » meum dare, sed quibus paratum est a Patre meo[2], » puto clarere secundum quid utrumque accipiendum sit. Tale est enim et illud : « Ego non judicabo[3]; » cum ipse judicaturus sit vivos et mortuos[4] : sed quia non ex potestate humana, propterea recurrens ad deitatem, sursum erigit corda hominum, propter quæ sublevanda descendit.

XXVIII. Nisi tamen ipse idem esset Filius hominis propter formam servi, quam accepit, qui est Filius Dei propter Dei formam in qua est, non diceret Paulus apostolus de principibus hujus sæculi : « Si enim cognovis» sent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent[5]. » Ex forma enim servi crucifixus est, et tamen Dominus gloriæ crucifixus est. Talis enim erat illa susceptio, quæ Deum hominem faceret, et hominem Deum : Quid tamen propter quid, et quid secundum quid dicatur, adjuvante Domino prudens et diligens et pius lector intelligit. Nam ecce diximus quia secundum id quod Deus est, glorificat suos, secundum hoc utique quod Dominus gloriæ est; et tamen Dominus gloriæ crucifixus est, quia recte dicitur et Deus crucifixus, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate carnis : sicut dicimus, quia secundum id quod Deus est judicat, hoc est ex potestate divina, non ex humana; et tamen ipse homo judicaturus est, sicut Domi-

[1] Joan. XIV, 1. — [2] Matth. XX, 23. — [3] Joan. XII, 47. — [4] 2 Tim. IV, 1. — [5] 1 Cor. II, 8.

nus gloriæ crucifixus est : ita enim aperte dicit : « Cum » venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes Angeli cum » eo, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes[1] : » et cætera quæ de futuro judicio usque ad ultimam sententiam in eo loco prædicantur. Et Judæi, quippe qui in malitia perseverantes, in illo judicio puniendi sunt, sicuti alibi scriptum est : « Videbunt in quem pupugerunt[2]. » Cum enim et boni et mali visuri sint judicem vivorum et mortuorum, procul dubio eum videre mali non poterunt, nisi secundum formam qua Filius hominis est; sed tamen in claritate in qua judicabit, non in humilitate in qua judicatus est. Cæterum illam Dei formam in qua æqualis est Patri, procul dubio impii non videbunt. Non enim sunt mundicordes : « Beati enim mundicordes : quoniam » ipsi Deum videbunt[3], » et ipsa visio est facie ad faciem[4], quæ summum præmium promittitur justis; et ipsa fiet, cum tradet regnum Deo et Patri[5]; in quo et suæ formæ visionem vult intelligi, subjecta Deo universa creatura, et ipsa in qua Filius Dei filius hominis factus est : Quia secundum hanc et ipse Filius tunc subjectus illi erit, qui ei subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Alioquin si Filius Dei judex in forma qua æqualis est Patri, etiam impiis cum judicaturus est apparebit, quid est quod pro magno dilectori suo pollicetur dicens : « Et ego » diligam eum, et ostendam me ipsum illi[6] ? » Quapropter filius hominis judicaturus est, nec tamen ex humana potestate, sed ex ea qua Filius Dei est : et rursus Filius Dei judicaturus est, nec tamen in ea forma apparens, in qua Deus est æqualis Patri, sed in ea qua filius hominis est.

XXIX. Itaque utrumque dici potest, et filius hominis judicabit, et non filius hominis judicabit : quia filius

[1] Matth. xxv, 31. — [2] Zach. xii, 10; et Joan. xix, 37. — [3] Matth. v, 8. — [4] 1 Cor. xiii, 12. — [5] Id. xv, 24. — [6] Joan. xiv.

hominis judicabit, ut verum sit quod ait : « Cum venerit Filius hominis, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes[1] ; » et non filius hominis judicabit, ut verum sit quod ait : « Ego non judicabo[2] ; et, Ego non quæro » gloriam meam, est qui quærat et judicet[3]. » Nam secundum id quod in judicio non forma Dei, sed forma filii hominis apparebit, nec ipse Pater judicabit. Secundum hoc enim dictum est : « Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio[4]. » Quod utrum ex illa locutione dictum sit, quam supra commemoravimus, ubi ait : « Sic dedit Filio habere vitam in semetipso, » ut significaret quia sic genuit Filium : an ex illa de qua loquitur Apostolus dicens : « Propter quod eum » suscitavit, et donavit illi nomen quod est super omne » nomen. » Hoc enim de filio hominis dictum est, secundum quem Dei Filius excitatus est a mortuis. Ille quippe in forma Dei æqualis Patri, ex quo se exinanivit formam servi accipiens, in ipsa forma servi et agit, et patitur, et accipit, quæ consequenter contexit Apostolus : « Humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, » mortem autem crucis : propter quod et Deus illum exaltavit, et donavit ei nomen quod est super omne nomen, » ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur, » quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris[5]. » Utrum ergo secundum illam, an secundum istam locutionem dictum sit : « Omne judicium dedit Filio, » satis hinc apparet, quia si secundum illud diceretur secundum quod dictum est : « Dedit Filio habere vitam in semetipso ; » non utique diceretur : « Pater non judicat » quemquam[6]. » Secundum hoc enim quod æqualem Pa-

[1] Matth. xxv, 31. — [2] Joan. xii, 47. — [3] Id. viii, 50. — [4] Id. v, 22. — [5] Philip. ii, 9-11. — [6] Joan. v, 22.

ter genuit Filium, judicat cum illo. Secundum hoc ergo dictum est, quod in judicio, non forma Dei, sed forma filii hominis apparebit. Non quia non judicabit qui dedit omne judicium Filio, cum de illo dicat Filius : « Est qui » quærat et judicet[1] : » sed ita est dictum : « Pater non » judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio[2]; » ac si diceretur, Patrem nemo videbit in judicio vivorum et mortuorum, sed omnes Filium : quia et filius hominis est, ut possit et ab impiis videri, cum et illi videbunt in quem pupugerunt[3].

XXX. Quod ne conjicere potius quam aperte demonstrare videamur, proferamus ejusdem Domini certam manifestamque sententiam, qua ostendamus ipsam fuisse causam ut diceret : « Pater non judicat quemquam, sed » omne judicium dedit Filio[4], » quia judex in forma filii hominis apparebit, quæ forma non est Patris, sed Filii; nec ea Filii in qua æqualis est Patri, sed in qua minor est Patre; ut sit in judicio conspicuus et bonis et malis. Paulo enim post dicit : « Amen dico vobis, quia qui verbum » meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam » æternam, et in judicium non veniet, sed transiet a morte » in vitam[5]. » Hæc vita æterna est illa visio, quæ non pertinet ad malos. Deinde sequitur : Amen, amen dico » vobis quia veniet hora, et nunc est, cum mortui audient » vocem Filii Dei, et qui audierint vivent[6]. » Et hoc proprium est piorum qui sic audiunt de incarnatione ejus, ut credant, quia Filius Dei est : id est sic eum propter se factum accipiunt minorem Patre in forma servi, ut credant quia æqualis est Patri in forma Dei. Et ideo sequitur, et hoc ipsum commendans dicit : « Sicut enim Pater » habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio vitam ha-

[1] Joan. VIII, 50. — [2] Id. V, 22. — [3] Zach. XII, 10. — [4] Joan. V, 22. — [5] Ibid. 24. — [6] Ibid. 25.

» bere in semetipso. » Deinde venit ad visionem suæ claritatis, in qua venturus est ad judicium, quæ visio communis erit et impiis et justis. Sequitur enim et dicit : « Et » potestatem dedit ei et judicium facere, quoniam filius » hominis est. » Puto nihil esse manifestius. Nam quia Filius Dei est æqualis Patri, non accipit hanc potestatem judicii faciendi, sed habet illam cum Patre in occulto ; accipit autem illam, ut boni et mali eum videant judicantem, quia filius hominis est. Visio quippe filii hominis exhibebitur et malis : nam visio formæ Dei nonnisi mundis corde, quia ipsi Deum videbunt[1], id est, solis piis quorum dilectioni hoc ipsum promittit, quia se ipsum ostendet illis. Et ideo vide quid sequatur : « Nolite mirari » hoc, » inquit. Quid nos prohibet mirari, nisi illud quod revera miratur omnis qui non intelligit, ut ideo diceret Patrem dedisse ei potestatem et judicium facere, quia filius hominis est ; cum magis quasi hoc expectaretur ut diceret, quoniam Filius Dei est ? Sed quia Filium Dei secundum id quod in forma Dei æqualis est Patri videre iniqui non possunt ; oportet autem ut judicem vivorum et mortuorum, cum coram judicabuntur, et justi videant et iniqui : « Nolite, inquit, hoc mirari, quoniam veniet hora in qua » omnes qui in moumentis sunt audient vocem ejus : et » prodient qui bona gesserunt, in resurrectionem vitæ ; » qui autem mala gesserunt, in resurrectionem judicii[2]. » Ad hoc ergo oportebat ut ideo acciperet illam potestatem, quia filius hominis est, ut resurgentes omnes viderent eum in forma, in qua videri ab omnibus potest, sed alii ad damnationem, alii ad vitam æternam. Quæ est autem vita æterna nisi illa visio, quæ non conceditur impiis ? « Ut cognoscant te, inquit, unum verum Deum, et quem » misisti Jesum Christum[3]. » Quomodo et ipsum Jesum

[1] Matth. v, 8. — [2] Joan. v, 28. — [3] Id. xvii, 3.

Christum, nisi quemadmodum unum verum Deum, qui ostendet se ipsum illis, non quomodo se ostendet etiam puniendis in forma filii hominis ?

XXXI. Secundum illam visionem bonus est, secundum quam visionem Deus apparet mundis corde : quoniam « Quam bonus Deus Israël rectis corde[1].» Quando autem judicem videbunt mali, non eis videbitur bonus; quia non ad eum gaudebunt corde, sed tunc se plangent omnes tribus terræ, in numero utique malorum omnium et infidelium[2]. Propter hoc etiam illi qui eum dixerat magistrum bonum, quærenti ab eo consilium consequendæ vitæ æternæ, respondit : « Quid me interrogas de bono? » Nemo bonus nisi unus Deus[3]. » Cum et hominem alio loco dicat bonum ipse Dominus : « Bonus homo, inquit, » de bono thesauro cordis sui profert bona, et malus homo » de malo thesauro cordis sui profert mala[4]. » Sed quia ille vitam æternam quærebat, vita autem æterna est in illa contemplatione, qua non ad pœnam videtur Deus, sed ad gaudium sempiternum; et non intelligebat cum quo loquebatur, qui tantummodo eum filium hominis arbitrabatur : « Quid me interrogas, inquit, de bono? » id est, Istam formam quam vides, quid interrogas de bono, et vocas me secundum quod vides magistrum bonum? Hæc forma filii hominis est, hæc forma accepta est, hæc forma apparebit in judicio, non tantum justis, sed et impiis, et hujus formæ visio non erit in bonum eis qui male agunt. Est autem visio formæ meæ, in qua cum essem, non rapinam arbitratus sum esse æqualis Deo[5], sed ut hanc acciperem meipsum exinanivi. Ille ergo unus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, qui non apparebit nisi ad gaudium quod non auferetur a justis; cui gau-

[1] Psal. LXXII, I. — [2] Apoc. I, 7. — [3] Matth. XIX, 17. — [4] Id. XII, 35. — [5] Philip. II, 6.

dio futuro suspirat qui dicit : « Unam petii a Domino, » hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini per omnes » dies vitæ meæ, ut contempler delectationem Domini[1] : » unus ergo Deus ipse est solus bonus[2], ob hoc, quia nemo eum videt ad luctum et planctum, sed tantum ad salutem et lætitiam veram. Secundum illam formam si me intelligis, bonus sum : si autem secundum hanc solam, quid me interrogas de bono? si inter illos es qui videbunt in quem pupugerunt[3]; et ipsa visio malum eis erit, quia pœnalis erit. Ex ista sententia dixisse Dominum : « Quid » me interrogas de bono ? Nemo bonus nisi unus Deus[4], » his documentis quæ commemoravi probabile est, quia visio illa Dei qua contemplabimur incommutabilem atque humanis oculis invisibilem Dei substantiam, quæ solis sanctis promittitur, quam dicit apostolus Paulus : « Facie » ad faciem[5] : » et de qua dicit apostolus Joannes, « Si- » miles ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est[6] : » et de qua dicitur : « Unam petii a Domino, ut contempler » delectationem Domini[7] : » et de qua dicit ipse Dominus, « Et ego diligam eum, et ostendam me ipsum illi[8] : » et propter quam solam fide corda mundamus, ut simus beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt[9]; et si qua alia de ista visione dicta sunt, quæ copiosissime sparsa per omnes Scripturas invenit quisquis ad eam quærendam oculum amoris intendit : sola est summum bonum nostrum cujus adipiscendi causa præcipimur agere quidquid recte agimus. Visio vero illa filii hominis quæ prænuntiata est, cum congregabuntur ante eum omnes gentes, et dicent ei : « Domine, quando te vidimus esurientem et » sitientem[10] ? » et cætera; nec bonum erit impiis qui mit-

[1] Psal. xxvi, 4. — [2] Matth. xix, 17. — [3] Zach. xii, 10. — [4] Matth. xix, 17. — [5] 1 Cor. xiii, 12. — [6] 1 Joan. iii, 2. — [7] Psal. xxvi, 4. — [8] Joan. xiv, 21. — [9] Matth. v, 8. — [10] Id. xxv, 37.

tentur in ignem æternum, nec summum bonum erit justis. Adhuc enim vocat eos ad regnum, quod eis paratum est ab initio mundi. Sicut enim illis dicet : « Ite in ignem » æternum ; » ita istis, « Venite, benedicti Patris mei, » possidete paratum vobis regnum [1]. » Et sicut ibunt illi in ambustionem æternam, sic justi in vitam æternam. Quid est autem vita æterna, nisi « Ut cognoscant te, in» quit, unum verum Deum, et quem misisti Jesum Chris» tum [2] ? » Sed jam in ea claritate de qua dicit Patri : « Quam habui apud te prius quam mundus fieret. » Tunc enim tradet regnum Deo et Patri [3], ut intret servus bonus in gaudium Domini sui, et abscondat eos quos possidet Deus in abscondito vultus sui a conturbatione hominum [4], eorum scilicet qui tunc conturbabuntur audientes illam sententiam : a quo auditu malo justus non timebit [5], si modo protegatur in tabernaculo, id est, in fide recta catholicæ Ecclesiæ, a contradictione linguarum, id est, a calumniis hæreticorum. Si vero est alius intellectus verborum Domini quibus ait : « Quid me interrogas de bono? » Nemo bonus nisi unas Deus [6] ; » dum tamen non ideo credatur majoris bonitatis esse Patris quam Filii substantia, secundum quam Verbum est per quod facta sunt omnia, nihilque abhorret a sana doctrina : securi utamur, non uno tantum, sed quotquot reperiri potuerint. Tanto enim fortius convincuntur hæretici, quanto plures exitus patent ad eorum laqueos evitandos. Sed ea, quæ adhuc consideranda sunt, ab alio jam petamus exordio.

[1] Matth. XXV, 34. — [2] Joan. XVII, 3. — [3] I Cor. XV, 24. — [4] Psal. XXX, 21. — [5] Id. CXI, 7. — [6] Matth. XIX, 17.

LIBER II.

Rursum defendit Augustinus æqualitatem Trinitatis, et de Filii missione ac Spiritus sancti agens, variisque Dei apparitionibus, demonstrat non ideo minorem esse mittente qui missus est, quia ille misit, hic missus est : sed Trinitatem per omnia æqualem, pariter in sua natura immutabilem et invisibilem, et ubique præsentem, in missione seu apparitione qualibet inseparabiliter operari.

I. Cum homines Deum quærunt, et ad intelligentiam Trinitatis pro captu infirmitatis humanæ animum intendunt, experti difficultates laboriosas, sive in ipsa acie mentis conantis intueri inaccessibilem lucem, sive in ipsa multiplici et multimoda locutione Litterarum sacrarum, ubi mihi non videtur nisi atteri animam, ut Christi gratia glorificata dulcescat : cum ad aliquid certum discussa omni ambiguitate pervenerint, facillime debent ignoscere errantibus in tanti pervestigatione secreti. Sed duo sunt quæ in errore hominum difficillime tolerantur, præsumptio prius quam veritas pateat, et cum jam patuerit præsumptæ defensio falsitatis. A quibus duobus vitiis nimis inimicis inventioni veritatis, et tractationi divinorum sanctorumque Librorum, si me, ut precor et spero, Deus defenderit atque munierit scuto bonæ voluntatis suæ et gratia misericordiæ suæ[1], non ero segnis ad inquirendam substantiam Dei, sive per Scripturam ejus, sive per crea-

[1] Psal. v, 13.

turam. Quæ utraque nobis ad hoc proponitur intuenda, ut ipse quæratur, ipse diligatur, qui et illam inspiravit, et istam creavit. Nec trepidus ero ad proferendam sententiam meam, in qua magis amabo inspici a rectis, quam timebo morderi a perversis. Gratanter enim suscipit oculum columbinum pulcherrima et modestissima charitas : dentem autem caninum vel evitat cautissima humilitas, vel retundit solidissima veritas : magisque optabo a quolibet reprehendi, quam sive ab errante, sive ab adulante laudari. Nullus enim reprehensor formidandus est amatori veritatis. Etenim aut inimicus reprehensurus est, aut amicus : si ergo inimicus insultat, ferendus est : amicus autem si errat, docendus ; si docet, audiendus. Laudator vero et errans confirmat errorem, et adulans illicit in errorem. «Emendabit ergo me justus in misericordia et ar» guet me, oleum autem peccatoris non impinguabit ca» put meum[1]. »

II. Quamobrem quanquam firmissime teneamus de Domino nostro Jesu Christo, et per Scripturas disseminatam, et a doctis catholicis earumdem Scripturarum tractatoribus demonstratam tanquam canonicam regulam, quomodo intelligatur Dei Filius et æqualis Patri secundum Dei formam in qua est, et minor Patre secundum servi formam quam accepit [2]; in qua forma non solum Patre, sed etiam Spiritu sancto, neque hoc tantum, sed etiam se ipso minor inventus est, non se ipso qui fuit, sed se ipso qui est; quia forma servi accepta, formam Dei non amisit sicut Scripturarum, quæ in superiore libro commemoravimus, testimonia docuerunt : sunt tamen quædam in divinis Eloquiis ita posita, ut ambiguum sit ad quam potius regulam referantur, utrum ad eam qua intelligimus, minorem Filium in assumpta creatura, an ad

[1] Psal. CXL, 5.—[2] Philip. II, 6.

eam qua intelligimus, non quidem minorem esse Filium, sed æqualem Patri, tamen ab illo hunc esse Deum de Deo, lumen de lumine. Filium quippe dicimus Deum de Deo : Patrem autem Deum tantum, non de Deo. Unde manifestum est quod Filius habeat alium de quo sit, et cui Filius sit : Pater autem non Filium de quo sit habeat, sed tantum cui Pater sit. Omnis enim filius de patre est quod est, et patri filius est : nullus autem pater de filio est quod est, sed filio pater est.

III. Quædam itaque ita ponuntur in Scripturis de Patre et Filio, ut indicent unitatem æqualitatemque substantiæ, sicuti est : « Ego et Pater unum sumus[1] : » et, « Cum » in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo[2] ? et quæcumque talia sunt. Quædam vero ita, ut minorem ostendant Filium propter formam servi, id est, propter assumptam creaturam mutabilis humanæque substantiæ, sicuti est quod ait : « Quoniam Pater » major me est : et, Pater non judicat quemquam, esd » omne judicium dedit Filio[3]. » Nam paulo post consequenter ait : « Et potestatem dedit ei et judicium facere, » quoniam Filius hominis est[4]. » Quædam porro ita, ut nec minor nec æqualis tunc ostendatur, sed tantum quod de Patre sit intimetur, ut est illud : « Sicut habet Pater » vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in se» metipso[5] : et illud : « Neque enim potest Filius a se fa» cere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem[6]. » Quod si propterea dictum acceperimus, quia in forma accepta ex creatura minor est Filius, consequens erit ut prior Pater super aquas ambulaverit, aut alicujus alterius cæci nati de sputo et luto oculos aperuerit[7], et cætera quæ Filius in carne apparens inter homines fecit, ut posset ea

[1] Joan. x, 30. — [2] Philip. II, 6. — [3] Joan. XIV, 28. — [4] Id. v, 21 et 27. — [5] Ibid. 26. — [6] Ibid. 29. — [7] Matth. XIV, 26, et Joan. IX, 6.

facere qui dixit, non posse Filium a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem : quis autem vel delirus ita sentiat? Restat ergo ut hæc ideo dicta sint, quia incommutabilis est vita Filii sicut Patris, et tamen de Patre est; et inseparabilis est operatio Patris et Filii, sed tamen ita operari Filio de illo est, de quo ipse est, id est, de Patre ; et ita videt Filius Patrem ut quo eum videt hoc ipso sit Filius. Non enim aliud illi est esse de Patre, id est, nasci de Patre, quam videre Patrem ; aut aliud videre operantem, quam pariter operari : sed ideo non a se, quia non est a se. Et ideo quæ viderit Patrem facientem, hæc eadem facit et Filius similiter, quia de Patre est. Neque enim alia similiter, sicut pictor alias tabulas pingit, quemadmodum alias ab alio pictas videt ; nec eadem dissimiliter, sicut corpus easdem litteras exprimit, quas animus cogitavit ; sed, « Quæcumque, inquit, Pater facit, hæc eadem et facit Filius similiter[1]. » Et : « Hæc eadem dixit, et similiter : » ac per hoc inseparabilis et par est operatio Patri et Filio, sed a Patre est Filio. Ideo non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Ex hac ergo regula, qua ita loquuntur Scripturæ, ut non alium alio minorem, sed tantum velint ostendere quis de quo sit, nonnulli eum sensum conceperunt, tanquam minor Filius diceretur. Quidam autem nostri indoctiores, et in his minime eruditi, dam hæc secundum formam servi conantur accipere, et eos rectus intellectus non sequitur, perturbantur. Quod ne accidat, tenenda est hæc regula, qua non minor est Filius, sed quod de Patre sit intimatur : quibus verbis non inæqualitas, sed nativitas ejus ostenditur.

IV. Sunt ergo quædam in sanctis Libris, ut dicere cœperam, ita posita, ut ambiguum sit quonam referenda sint, utrum ad illud quod propter assumptam creaturam

[1] Joan. IX, 19.

minor est Filius; an ad illud, quod quamvis æqualis, tamen quia de Patre sit indicatur. Et mihi quidem videtur, si eo modo ambiguum est, ut explicari discernique non possit, ex utralibet regula sine periculo posse intelligi, sicut est quod ait : « Mea doctrina non est mea, » sed ejus qui me misit [1]. » Nam et ex forma servi potest accipi, sicut jam in libro superiore tractavimus [2]; et ex forma Dei, in qua sic æqualis est Patri, ut tamen de Patre sit. In Dei quippe forma, sicut non est aliud Filius, aliud vita ejus, sed ipsa vita Filius est; ita non est aliud Filius, aliud doctrina ejus, sed ipsa doctrina Filius est. Ac per hoc sicut id quod dictum est : « Dedit Filio vi» tam [3], » non aliud intelligitur quam genuit Filium qui est vita; sic etiam cum dicitur, Dedit Filio doctrinam, bene intelligitur genuit Filium qui est doctrina : ut quod dictum est : « Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me » misit [4]. » sic intelligatur, ac sic dictum sit, Ego non sum a me ipso, sed ab illo qui me misit.

V. Nam et de Spiritu sancto, de quo non dictum est : « Semetipsum exinanivit formam servi accipiens, » ait tamen ipse Dominus : « Cum autem venerit ille Spiritus verita» tis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur, » a semetipso, sed quæcumque audiet loquetur, et quæ » ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit; » quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis [5]. » Post hæc verba, nisi continuo secutus dixisset : « Omnia quæ» cumque habet Pater mea sunt; propterea dixi, quia de » meo accipiet, et annuntiabit vobis : » crederetur fortasse ita natus de Christo Spiritus sanctus, quemadmodum ille de Patre. De se quippe dixerat : « Mea doctrina non » est mea, sed ejus qui me misit [6] : » de Spiritu autem

[1] Joan. VII, 16. — [2] Vide supra lib. I, cap. 21. — [3] Joan. V, 26. — [4] Id. VII, 16. — [5] Id. XVI, 13. — [6] Id. VII, 10.

sancto : « Non enim loquetur a semetipso, sed quæcum-» que audiet loquetur : et, quia de meo accipiet et annun-» bit vobis. » Sed quia reddidit causam cur dixerit : « De » meo accipiet ; » ait enim : « Omnia quæcumque habet » Pater mea sunt ; propterea dixi, quia de meo acci-» piet[1] : » restat ut intelligatur etiam Spiritus sanctus de Patris habere, sicut et Filius. Quomodo? nisi secundum id quod supra diximus : « Cum autem venerit Pa-» racletus, quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veri-» tatis qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit » de me[2]. » Procedendo itaque a Patre, dicitur non loqui a semetipso : et sicut non ex eo fit ut minor sit Filius quia dixit : « Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem[3] : » (Non enim hoc ex forma servi dixit, sed ex forma Dei, sicut jam ostendimus : hæc autem verba non indicant quod minor sit, sed quod de Patre sit) : ita non hinc efficitur ut minor sit Spiritus sanctus, quia dictum est de illo : « Non enim » loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet loque-» tur[4] : » Secundum hoc enim dictum est quod de Patre procedit. Cum vero et Filius de Patre sit, et Spiritus sanctus a Patre procedat, cur non ambo Filii dicantur, nec ambo geniti, sed ille unus Filius unigenitus, hic autem Spiritus sanctus, nec Filius nec genitus, quia si genitus utique Filius, alio loco si Deus donaverit et quantum donaverit disseremus[5].

VI. Verumtamen hic evigilent, si possunt, qui hoc etiam sibi suffragari putaverunt, quasi ad demonstrandum Patrem Filio majorem, quia dixit Filius : « Pater, » clarifica me[6]. » Ecce et Spiritus sanctus clarificat eum : numquidnam et ipse major est illo? Porro autem si

[1] Joan. XVI, 13. — [2] Id. XV, 28. — [3] Id. V, 19. — [4] Id. XVI, 13. — [5] Vide Infra lib. XV. — [6] Joan. XVII, 1.

propterea Spiritus sanctus clarificat Filium quia de Filii accipiet, et ideo de ejus accipiet quia omnia quæ habet Pater ipsius sunt ; manifestum est, quia cum Spiritus sanctus glorificat Filium, Pater glorificat Filium [1]. Unde cognoscitur, quod omnia quæ habet Pater non tantum Filii, sed etiam Spiritus sancti sunt, quia potens est Spiritus sanctus glorificare Filium quem glorificat Pater. Quod si ille qui glorificat, eo quem glorificat major est; sinant ut æquales sint qui se invicem glorificant. Scriptum est autem quod et Filius glorificet Patrem : « Ego » te, inquit, glorificavi super terram [2]. » Sane caveant ne putetur Spiritus sanctus major ambobus, quia glorificat Filium quem glorificat Pater, ipsum autem nec a Patre, nec a Filio scriptum est glorificari.

VII. Sed in his convicti, ad illud se convertunt ut dicant, Major est qui mittit, quam qui mittitur : proinde major est Pater Filio, quia Filius a Patre se missum assidue commemorat : major est et Spiritu sancto, quia de illo dixit Jesus : « Quem mittet Pater in nomine meo [3]. » Et Spiritus sanctus utroque minor est; quia et Pater eum mittit, sicut commemoravimus, et Filius cum dicit : « Si » autem abiero, mittam eum ad vos [4]. » Qua in quæstione primum quæro, unde et quo missus sit Filius. « Ego, » inquit, a Patre exii, et veni in hunc mundum [5]. » Ergo a Patre exire, et venire in hunc mundum, hoc est mitti. Quid igitur est quod de illo idem ipse Evangelista dicit : » In hoc mundo erat, et mundus per eum factus est, et » mundus eum non cognovit? » deinde conjungit : « In » sua propria venit [6]. » Illuc utique missus est, quo venit : at si in hunc mundum missus est, quia exiit a Patre, et venit in hunc mundum; et in hoc mundo erat; il-

[1] Joan. XVI, 14. — [2] Id. XVII, 4. — [3] Id. XIV, 26. — [4] Id. XVI 7. — [5] Ibid. 28. — [6] Id. I, 10.

luc ergo missus est ubi erat. Nam et illud quod scriptum est in Propheta Deum dicere : « Cœlum et terram ego im-» pleo[1]; » si de Filio dictum est, (ipsum enim nonnulli volunt intelligi vel Prophetis vel in Prophetis locutum), quo missus est, nisi illuc ubi erat? Ubique enim erat qui ait : « Cœlum et terram ego impleo. » Si autem de Patre dictum est, ubi esse potuit sine Verbo suo et sine Sapientia sua, quæ « Pertendit a fine usque ad finem fortiter, » et disponit omnia suaviter[2]. » Sed neque sine Spiritu suo usquam esse potuit. Itaque si ubique est Deus, ubique est etiam Spiritus ejus. Illuc ergo et Spiritus sanctus missus est ubi erat. Nam et ille qui non invenit locum quo erat a facie Dei et dicit : « Si ascendero in cœlum, tu ibi » es; si descendero in infernum, ades[3] : » ubique volens intelligi præsentem Deum, prius nominavit Spiritum ejus. Nam sic ait : « Quo abibo ab Spiritu tuo, et quo a facie » tua fugiam[4]? »

VIII. Quocirca si et Filius et Spiritus sanctus illuc mittitur ubi erat, quærendum est quomodo intelligatur ista missio, sive Filii, sive Spiritus sancti. Pater enim solus nusquam legitur missus. Et de Filio quidem ita scribit Apostolus : « Cum autem venit plenitudo temporis, » misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub » Lege, ut eos qui sub Lege erant redimeret. Misit, in-» quit, Filium suum factum ex muliere[5]. » Quo nomine quis catholicus nesciat, non eum privationem virginitatis, sed differentiam sexus hebræo loquendi more significare voluisse? Cum itaque ait : « Misit Deus Filium suum » factum ex muliere, » satis ostendit eo ipso missum Filium quo factus est ex muliere. Quod ergo de Deo natus est, in hoc mundo erat : quod autem de Maria natus est,

[1] Jerem. XXIII, 24. — [2] Sap. VIII, 1. — [3] Psal. CXXXVIII, 8. — [4] Ibid. 7. — [5] Galat. IV, 4.

in hunc mundum missus advenit. Proinde mitti a Patre sine Spiritu sancto non potuit; non solum quia intelligitur Pater, cum eum misit, id est, fecit ex fœmina, non utique sine Spiritu suo fecisse; verumetiam quod manifestissime atque apertissime in Evangelio dicitur virgini Mariæ quærenti ab Angelo : « Quomodo fiet istud? Spi» ritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obum» brabit tibi[1], » et Matthæus dicit : « Inventa est in utero » habens de Spiritu sancto[2]. » Quanquam et apud Isaïam prophetam ipse Christus intelligitur de adventu suo futuro dicere : « Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus[3]. »

IX. Fortasse aliquis cogat, ut dicamus etiam a se ipso missum esse Filium; quia ille Mariæ conceptus et partus operatio Trinitatis est, qua creante omnia creantur. Et quomodo jam, inquit, Pater eum misit, si ipse se misit? Cui primum respondeo, quærens ut dicat, si potest, quomodo Pater eum sanctificavit, si se ipse sanctificavit? Utrumque enim idem Dominus ait : « Quem Pater, in» quit, sanctificavit, et misit in hunc mundum, vos di» citis quia blasphemas, quoniam dixi, Filius Dei sum[4]. » Alio autem loco ait : « Et pro eis sanctifico me ipsum[5]. » Item quæro quomodo eum Pater tradidit, si se ipse tradidit? Utrumque enim dicit apostolus Paulus : « Qui » Filio, inquit, proprio non pepercit, sed pro nobis om» nibus tradidit illum[6] : » alibi autem de ipso Salvatore ait : « Qui me dilexit, et tradidit se ipsum pro me[7]. » Credo respondebit, si hæc probe sapit, quia una voluntas est Patris et Filii, et inseparabilis operatio. Sic ergo intelligat illam incarnationem et ex virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, una eademque operatione Patris et Filii inseparabiliter esse factam, non uti-

[1] Luc. I, 34. — [2] Matth. I, 18. — [3] Isaï. XLVIII, 16. — [4] Joan. X, 36 — [5] Id. XVII, 19. — [6] Rom. VIII, 32. — [7] Galat. II, 20.

que inde separato Spiritu sancto, de quo aperte dicitur : « Inventa est in utero habens de Spiritu sancto[1]. » Nam etiam si ita quæramus, enodatius fortassis quod dicimus apparebit : Quomodo misit Deus Filium suum? Jussit ut veniret atque ille jubenti obtemperans venit, an rogavit, an tantummodo admonuit? Sed quodlibet horum sit, verbo utique factum est, Dei autem Verbum ipse est Dei Filius. Quapropter cum eum Pater verbo misit, a Patre et Verbo ejus factum est ut mitteretur. Ergo a Patre et Filio missus est idem Filius, quia Verbum Patris est ipse Filius. Quis enim se tam sacrilega induat opinione, ut putet temporale verbum a Patre factum esse, ut æternus Filius mitteretur et in carne appareret ex tempore? Sed utique in ipso Dei Verbo quod erat in principio apud Deum et Deus erat[2], in ipsa scilicet Sapientia Dei, sine tempore erat, quo tempore illam in carne apparere oporteret. Itaque cum sine ullo initio temporis in principio esset Verbum, et Verbum esset apud Deum, et Deus esset Verbum; sine ullo tempore in ipso Verbo erat, quo tempore Verbum caro fieret, et habitaret in nobis. Quæ plenitudo temporis cum venisset, misit Deus Filium suum, factum ex muliere[3], id est, factum in tempore, ut incarnatum Verbum hominibus appareret; quod in ipso Verbo sine tempore erat, in quo tempore fieret. Ordo quippe temporum in æterna Dei Sapientia sine tempore est. Cum itaque hoc a Patre et Filio factum esset, ut in carne Filius appareret, congruenter dictus est missus ille qui in ea carne apparuit, misisse autem ille qui in ea non apparuit. Quoniam illa quæ coram corporeis oculis foris geruntur, ab interiore apparatu naturæ spiritalis existunt, et propterea convenienter missa dicuntur. Forma porro illa suscepti hominis, Filii persona est, non etiam Patris. Qua-

[1] Matth. I, 18. — [2] Joan. I, 2. — [3] Galat. IV, 4.

propter Pater invisibilis una cum Filio secum invisibili, eumdem Filium visibilem faciendo misisse eum dictus est : qui si eo modo visibilis fieret, ut cum Patre invisibilis esse desisteret, id est, si substantia invisibilis Verbi in creaturam visibilem mutata et transiens verteretur, ita missus a Patre intelligeretur Filius ; ut tantum missus, non etiam cum Patre mittens inveniretur. Cum vero sic accepta est forma servi, ut maneret incommutabilis forma Dei, manifestum est, quod a Patre et Filio non apparentibus factum sit quod appareret in Filio, id est, ut ab invisibili Patre cum invisibili Filio, idem ipse Filius visibilis mitteretur. Cur ergo ait : « Et a me ipso non veni[1] ? » Jam hoc secundum formam servi dictum est, secundum quam dictum est : « Ego non judico quemquam[2]. »

X. Si ergo missus dicitur in quantum apparuit foris in creatura corporali, qui intus in natura spiritali oculis mortalium semper occultus est, jam in promptu est intelligere etiam de Spiritu sancto cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quædam creaturæ species ex tempore in qua visibiliter ostenderetur Spiritus sanctus, sive cum in ipsum Dominum corporali specie velut columba descendit[3], sive cum decem diebus peractis post ejus ascensionem, die Pentecostes factus est subito de cœlo sonus quasi ferretur flatus vehemens[4] ; et visæ sunt illis linguæ divisæ tanquam ignis, qui et insedit super unumquemque eorum. Hæc operatio visibiliter expressa, et oculis oblata mortalibus missio Spiritus sancti dicta est; non ut appareret ejus ipsa substantia, qua et ipse invisibilis et incommutabilis est, sicut Pater et Filius : et ut exterioribus visis hominum corda commota, a temporali manifestatione venientis ad occultam æternitatem semper præsentis converterentur.

[1] Joan. VIII, 42. — [2] Ibid. 15. — [3] Matth. III, 16. — [4] Act. II, 2.

XI. Ideo autem nusquam scriptum est, quod Deus Pater major sit Spiritu sancto, vel Spiritus sanctus minor Deo Patre, quia non sic est assumpta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumptus est filius hominis, in qua forma ipsius Verbi Dei persona præsentaretur : non ut haberet Verbum Dei, sicut alii sancti sapientes, sed præ participibus suis; non utique quod amplius habebat Verbum, ut esset quam cæteri excellentiore sapientia, sed quod ipsum Verbum erat. Aliud est enim Verbum in carne, aliud Verbum caro, id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. Caro enim pro homine posita est in eo quod ait : « Verbum caro » factum est[1]; » sicut et illud : « Et videbit omnis caro » pariter salutare Dei[2]. » Non enim sine anima vel sine mente : sed ita omnis caro, ac si diceretur, omnis homo. Non ergo sic est assumpta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumpta est caro illa et humana illa forma ex virgine Maria. Neque enim columbam beatificavit Spiritus, vel illum flatum, vel illum ignem, sibique et personæ suæ in unitatem habitumque conjunxit in æternum : aut vero mutabilis et convertibilis est natura Spiritus sancti, ut non hæc ex creatura fierent, sed ipse in illud atque illud mutabiliter verteretur, sicut aqua in glaciem. Sed apparuerunt ista, sicut opportune apparere debuerunt, creatura serviente Creatori, et ad nutum ejus incommutabiliter in se ipso permanentis, ad eum significandum et demonstrandum, sicut significari et demonstrari mortalibus oportebat, mutata atque conversa. Proinde quanquam illa columba Spiritus dicta sit[3], et de illo igne cum diceretur : « Visæ sunt illis, inquit, linguæ divisæ » velut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum » et cœperunt linguis loqui, quemadmodum Spiritus da-

[1] Joan. I, 14. — [2] Luc. III, 6. — [3] Matth. III, 16.

» bat eis pronuntiare[1], » ut ostenderet per illum ignem Spiritum demonstratum, sicut per columbam : non tamen ita possumus dicere, Spiritum sanctum et Deum et columbam, aut et Deum et ignem, sicut dicimus Filium et Deum et hominem : nec sicut dicimus Filium agnum Dei, non solum Joanne Baptista dicente : « Ecce Agnus » Dei[2]; » sed etiam Joanne Evangelista vidente Agnum occisum in Apocalypsi[3]. Illa quippe visio prophetica non est exhibita oculis corporeis per formas corporeas, sed in spiritu per spiritales imagines corporum. Columbam vero illam et ignem oculis viderunt quicumque viderunt. Quanquam de igne disceptari potest, utrum oculis, an spiritu visus sit, propter verba sic posita. Non enim ait : Viderunt linguas divisas velut ignem; sed, « Visæ sunt » eis[4]. » Non autem sub eadem significatione solemus dicere : Visum est mihi, qua dicimus : Vidi. Et in illis quidem spiritalibus visis imaginum corporalium solet dici, et Visum est mihi, et Vidi : in istis vero quæ per expressam corporalem speciem oculis demonstrantur, non solet dici : Visum est mihi; sed, Vidi. De illo ergo igne potest esse quæstio, quomodo visus sit, utrum intus in spiritu tanquam foris, an vere foris coram oculis carnis. De illa vero columba quæ dicta est corporali specie descendisse, nullus unquam dubitavit, quod oculis visa sit. Nec sicut dicimus Filium petram (scriptum est enim : « Petra autem erat Christus[5] »), ita possumus dicere Spiritum columbam vel ignem. Illa enim petra jam erat in creatura, et per actionis modum nuncupata est nomine Christi quem significabat; sicut lapis ille, quem Jacob positum ad caput etiam unctione ad significandum Dominum assumpsit[6]; sicut Isaac Christus erat, cum ad se im-

[1] Act. II, 3. — [2] Joan. I, 29. — [3] Apoc. V, 6. — [4] Act. II, 3. — [5] I Cor. X, 4. — [6] Gen. XXVIII, 18.

molandum ligna portabat[1]. Accessit istis actio quædam significativa jam existentibus : non autem, sicut illa columba et ignis, ad hæc tantummodo significanda repente extiterunt. Magis ista similia mihi videntur flammæ illi quæ in rubo apparuit Moysi[2], et illi columnæ quam populus in eremo sequebatur[3], et fulguribus et tonitruis quæ fiebant cum Lex daretur in monte[4]. Ad hoc enim illarum rerum corporalis extitit species, ut aliquid significaret atque præteriret.

XII. Propter has ergo corporales formas, quæ ad eum significandum, et sicut humanis sensibus oportebat demonstrandum temporaliter extiterunt, missus dicitur etiam Spiritus sanctus : non tamen minor Patre dictus est, sicut Filius propter formam servi; quia illa forma servi inhæsit ad unitatem personæ, illæ vero species corporales ad demonstrandum quod opus fuit, ad tempus apparuerunt, et esse postea destiterunt. Cur ergo non et Pater dicitur missus per illas species corporales, ignem rubi, et columnam nubis vel ignis, et fulgura in monte, et si qua talia tunc apparuerunt, cum eum coram locutum Patribus, teste Scriptura, didicimus, si per illos creaturæ modos et formas corporaliter expressas et humanis aspectibus præsentatas ipse demonstrabatur? Si autem Filius per ea demonstrabatur, cur tanto post dicitur missus, cum ex fœmina factus est, sicut Apostolus dicit : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere[5] : » quandoquidem et antea mittebatur, cum per illas creaturæ mutabiles formas Patribus apparebat? Aut si non recte posset dici missus, nisi cum Verbum caro factum est[6], cur missus dicitur Spiritus sanctus, cujus nulla talis incorporatio facta est?

[1] Gen. xxii, 6. — [2] Exod. iii, 2. — [3] Id. xiii, 21. — [4] Id. xix, 16. — [5] Galat. iv, 4. — [6] Joan. i, 14.

Si vero per illa visibilia quæ in Lege et Prophetis commendantur, nec Pater, nec Filius, sed Spiritus sanctus ostendebatur, cur etiam ipse nunc dicitur missus, cum illis modis et antea mitteretur?

XIII. In hujus perplexitate quæstionis, adjuvante Domino, primum quærendum est, utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus; an aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus sanctus; an sine ulla distinctione personarum, sicut dicitur Deus unus et solus, id est, ipsa Trinitas per illas creaturæ formas Patribus apparuerit. Deinde quodlibet horum inventum visumve fuerit[1], utrum ad hoc opus tantummodo creatura formata sit, in qua Deus sicut tunc oportuisse judicavit, humanis ostenderetur aspectibus. An Angeli qui jam erant ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea, in usum ministerii sui, sicut cuique opus esset; aut ipsum corpus suum cui non subduntur, sed subditum regunt, in species quas vellent accommodatas atque aptas actionibus suis mutantes atque vertentes secundum attributam sibi a Creatore potentiam. Postremo videbimus id quod quærere institueramus utrum Filius et Spiritus sanctus et antea mittebantur : et si mittebantur, quid inter illam missionem, et eam quam in Evangelio legimus, distet : an missus non sit aliquis eorum, nisi cum vel Filius factus esset ex Maria virgine, vel cum Spiritus sanctus visibili specie sive in columba, sive in igneis linguis apparuit.

XIV. Omittamus igitur eos, qui nimis carnaliter naturam Verbi Dei atque Sapientiam, quæ in se ipsa manens innovat omnia[2], quem unicum Dei Filium dicimus, non solum mutabilem, verumetiam visibilem esse putaverunt. Hi enim multum crassum cor divinis rebus inqui-

[1] Vide Infra lib. III. — [2] Sap. VII, 27.

rendis audacius quam religiosius attulerunt. Anima quippe cum sit substantia spiritalis, cumque etiam ipsa facta sit, nec per alium fieri potuerit, nisi per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil[1], quamvis sit mutabilis, non est tamen visibilis : quod illi de Verbo ipso atque ipsa Dei Sapientia, per quam facta est anima, crediderunt; cum sit illa non invisibilis tantum quod et anima est, sed etiam incommutabilis quod anima non est. Eadem quippe incommutabilitas ejus commemorata est ut diceretur : « In se ipsa manens innovat omnia[2]. » Et isti quidem ruinam erroris sui divinarum Scripturarum testimoniis quasi fulcire conantes, adhibent Pauli apostoli sententiam ; et quod dictum est de uno solo Deo, in quo ipsa Trinitas intelligitur, tantum de Patre, non et de Filio et de Spiritu sancto dictum accipiunt : « Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum[3] : » et illud alterum : « Beatus et solus potens, Rex regum, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest[4]. » Hæc quemadmodum intelligenda sint, jam satis nos disseruisse arbitror.

XV. Verum illi qui ista non de Filio nec de Spiritu sancto, sed tantum de Patre accipi volunt, dicunt visibilem Filium, non per carnem de virgine assumptam, sed etiam antea per se ipsam. Nam ipse, inquiunt, apparuit oculis Patrum. Quibus si dixeris, Quomodo ergo visibilis per se ipsum Filius, ita et mortalis per se ipsum, ut constet vobis quod tantummodo de Patre vultis intelligi, quod dictum est : « Qui solus habet immortalitatem[5]. » Nam si propter carnem susceptam mortalis est Filius,

[1] Joan. I, 3. — [2] Sap. VII, 27. — [3] I Tim. I, 17. — [4] Id. VI, 15. — [5] Ibid. 16.

propter hanc sinite ut sit et visibilis. Respondent, nec propter hanc se mortalem Filium dicere; sed sicut et ante visibilem, ita et ante mortalem. Nam si propter carnem Filium dicunt esse mortalem, jam non Pater sine Filio solus habet immortalitatem; quia et Verbum ejus, per quod facta sunt omnia, habet immortalitatem. Neque enim quia carnem assumpsit mortalem, ideo amisit immortalitatem suam: quandoquidem nec animæ humanæ hoc accidere potuit, ut cum corpore moreretur, dicente ipso Domino: « Nolite timere eos qui corpus occidunt, » animaam utem non possunt occidere[1]: » aut vero etiam Spiritus sanctus carnem assumpsit, de quo utique sine dubio turbabuntur, si propter carnem mortalis est Filius, quomodo accipiant Patrem tantummodo sine Filio et sine Spiritu sancto habere immortalitatem; quandoquidem Spiritus sanctus non assumpsit carnem: qui si non habet immortalitatem, non ergo propter carnem mortalis est Filius: si autem habet Spiritus sanctus immortalitatem, non de Patre tantummodo dictum est: « Qui solus habet » immortalitatem. » Quocirca ita se arbitrantur et ante incarnationem per se ipsum mortalem Filium posse convincere, quia ipsa mutabilitas non inconvenienter mortalitas dicitur, secundum quam et anima dicitur mori: non quia in corpus vel in aliquam alteram substantiam mutatur et vertitur; sed in ipsa sua substantia quidquid alio modo nunc est ac fuit, secundum id quod destitit esse quod erat, mortale deprehenditur. Quia itaque, inquiunt, antequam natus esset Filius Dei de Virgine Maria, ipse apparuit Patribus nostris, non in una eademque specie, sed multiformiter, aliter atque aliter, et invisibilis est per se ipsum, quia nondum carne assumpta, substantia ejus conspicua mortalibus oculis fuit; et mortalis, in quantum

[1] Matth. x, 28.

mutabilis : ita et Spiritus sanctus, qui alias columba, alias ignis apparuit. Unde non Trinitati, aiunt, sed singulariter et proprie Patri tantummodo convenit quod dictum est : « Immortali, et invisibili soli Deo : » et, « Qui solus habet immortalitatem, et lucem inhabitat » inaccessibilem, quem nemo hominum vidit, neque vi- » dere potest. »

XVI. Omissis ergo istis, qui nec animæ substantiam invisibilem nosse potuerunt, unde longe remotum ab eis erat ut nossent unius et solius Dei, id est, Patris et Filii et Spiritus sancti, non solum invisibilem, verum et incommutabilem permanere substantiam, ac per hoc in vera et sincera immortalitate consistere : nos qui nunquam apparuisse corporeis oculis Deum nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum dicimus, nisi per subjectam suæ potestati corpoream creaturam, in pace catholica pacifico studio requiramus, parati corrigi, si fraterne ac recte reprehendimur; parati etiam si ab inimico, vera tamen dicente, mordemur; utrum indiscrete Deus apparuerit Patribus nostris antequam Christus veniret in carne, an aliqua ex Trinitate persona, an singillatim quasi per vices.

XVII. Ac primum in eo quod in Genesi scriptum est, locutum Deum cum homine quem de limo finxerat[1], si excepta figurata significatione, ut rei gestæ fides etiam ad litteram teneatur, ista tractamus, in specie hominis videtur Deus cum homine tunc locutus. Non quidem expresse hoc in libro positum est, sed circumstantia lectionis id resonat, maxime illo quod scriptum est, vocem Dei audivisse Adam deambulantis in paradiso ad vesperam, et abscondisse se in medio ligni quod erat in paradiso, Deoque dicenti, « Adam ubi es? » respondisse :

[1] Gen. III, 8.

« Audivi vocem tuam, et abscondi me a facie tua, quo» niam nudus sum[1]. » Quomodo enim possit ad litteram intelligi talis Dei deambulatio et collocutio, nisi in specie humana, non video. Neque enim dici potest vocem solam factam ubi deambulasse dictus est Deus, aut eum qui deambulabat in loco non fuisse visibilem, cum et Adam dicat quod se absconderit a facie Dei. Quis erat ergo ille, utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus ? An omnino Deus indiscrete ipse Trinitas, in forma hominis homini loquebatur ? Contextio quidem ipsa Scripturæ nusquam transire sentitur a persona ad personam : sed ille videtur loqui ad primum hominem qui dicebat : Fiat lux, et fiat firmamentum[1], » et cætera per illos singulos dies, quem Deum Patrem solemus accipere, dicentem ut fiat quidquid facere voluit. Omnia enim per Verbum suum fecit, quod Verbum ejus unicum Filium ejus secundum rectam fidei regulam novimus. Si ergo Deus Pater locutus est ad primum hominem, et ipse deambulabat in paradiso ad vesperam, et ab ejus facie se in medio ligni paradisi peccator absconderat : cur jam non ipse intelligatur apparuisse Abrahæ et Moysi, et quibus voluit, et quemadmodum voluit, per subjectam sibi commutabilem atque visibilem creaturam, cum ipse in ipso atque in substantia sua qua est incommutabilis atque invisibilis maneat ? Sed fieri potuit, ut a persona ad personam occulte Scriptura transiret, et cum Patrem dixisse narrasset, « Fiat lux, » et cætera quæ per Verbum fecisse commemoratur, jam Filium indicaret loqui ad primum hominem, non aperte hoc explicans, sed eis qui possent intelligendum intimans.

XVIII. Qui ergo habet vires, quibus hoc secretum possit mentis acie penetrare, ut ei liquido appareat vel

[1] Gen. I, 3.

posse etiam Patrem, vel non posse nisi Filium, et Spiritum sanctum, per creaturam visibilem humanis oculis apparere, pergat in hæc scrutanda, si potest etiam verbis enuntianda atque tractanda : res tamen, quantum ad hoc Scripturæ testimonium attinet, ubi Deus cum homine locutus est, quantum existimo, occulta est : quia etiam utrum soleret Adam corporeis oculis Deum videre, non evidenter apparet; cum præsertim magna sit quæstio, cujusmodi oculi eis aperti fuerint, quando vetitum cibum gustaverunt : hi enim ante quam gustassent, clausi erant. Illud tamen non temere dixerim, si paradisum corporalem quemdam locum illa Scriptura insinuat, deambulare, ibi Deum nisi in aliqua corporea forma nullo modo potuisse. Nam et solas voces factas quas audiret homo, nec aliquam formam videret, dici potest : nec quia scriptum est : « Abscondit se Adam a facie Dei[1]; » continuo sequitur ut soleret faciem ejus videre. Quid si enim non quidem videre ipse poterat, sed videri ipse metuebat ab eo cujus vocem audierat, et deambulantis præsentiam senserat? Nam et Caïn dixit Deo : « A facie tua abscondam me[2] : » nec ideo fateri cogimur, eum solere cernere faciem Dei corporeis oculis, in qualibet forma visibili, quamvis de facinore suo vocem interrogantis secumque loquentis audisset. Cujusmodi autem loquela tunc Deus exterioribus hominum auribus insonaret, maxime ad primum hominem loquens[3], et invenire difficile est, et non hoc isto sermone suscepimus. Verumtamen si solæ voces et sonitus fiebant, quibus quædam sensibilis præsentia Dei primis illis hominibus præberetur, cur ibi personam Dei Patris non intelligam nescio : quandoquidem persona ejus ostenditur et in ea voce, cum Jesus in monte coram tribus Discipulis præfulgens apparuit[4]; et in illa, quando super

[1] Gen. III, 8. — [2] Id. IV, 14. — [3] Id. III, 9. — [4] Matth. XVII, 5.

baptizatum columba descendit[1]; et in illa ubi ad Patrem de sua clarificatione clamavit, eique responsum est : « Et » clarificavi, et iterum clarificabo[2]. » Non quia fieri potuit vox sine opere Filii et Spriritus sancti (Trinitas quippe inseparabiliter operatur), sed quia ea vox facta est, quæ solius personam Patris ostenderet : sicut humanam illam formam ex Virgine Maria Trinitas operata est, sed solius Filii persona est, visibilem namque Filii solius personam, invisibilis Trinitas operata est. Nec nos aliquid prohibet, illas voces factas ad Adam, non solum a Trinitate factas intelligere, sed etiam personam demonstrantes ejusdem Trinitatis accipere. Ibi enim cogimur, nonnisi Patris accipere, ubi dictum est : « Hic est Filius meus dilectus[3]. » Neque enim Jesus etiam Spiritus sancti filius, aut etiam suus filius credi aut intelligi potest. Et ubi sonuit : « Et » clarificavi, et iterum clarificabo[4], » nonnisi Patris personam fatemur. Responsio quippe est ad illam Domini vocem qua dixerat : «Pater, clarifica Filium tuum : » quod non potuit dicere nisi Deo Patri tantum, non et Spiritui sancto, cujus non erat filius. Hîc autem ubi scriptum est, « Et dixit Dominus Deus ad Adam[5], » cur non ipsa Trinitas intelligatur, nihil dici potest.

XIX. Similiter etiam quod scriptum est : « Et dixit Do» minus ad Abraham : Exi de terra tua, et de cognatione » tua, et de domo patris tui[6], » non est apertum, utrum sola vox facta sit ad aures Abrahæ, an et aliquid oculis ejus apparuerit. Paulo post autem aliquanto apertius dictum est : « Et visus est Dominus Abrahæ, et dixit illi : » Semini tuo dabo terram hanc[7]. » Sed nec ibi expressum est, in qua specie visus sit ei Dominus, aut utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus ei visus sit. Nisi

[1] Matth. III, 17. — [2] Joan. XII, 28. — [3] Matth. III, 17. — [4] Joan. XII, 28. — [5] Gen. III, 9. — [6] Id. XII, 1. — [7] Ibid. 7.

forte ideo putant Filium visum esse Abrahæ, quia non scriptum est : Visus est ei Deus, sed : « Visus est ei Do- » minus. » Tanquam enim proprie videtur Filius Dominus vocari, dicente Apostolo : « Nam etsi sunt qui dicun- » tur dii sive in cœlo sive in terra, sicuti sunt dii multi » et domini multi, nobis tamen unus Deus Pater ex quo » omnia et nos in ipso, et unus Dominus Jesus Christus » per quem omnia et nos per ipsum[1]. » Sed cum et Deus Pater multis locis inveniatur dictus Dominus, sicuti est illud : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego » hodie genui te[2] : » et illud : « Dixit Dominus Domino » meo : Sede ad dexteram meam[3] : » cum etiam Spiritus sanctus Dominus dictus inveniatur, ubi Apostolus ait : « Dominus autem Spiritus est[4] : » et ne quisquam arbitraretur Filium significatum, et ideo dictum spiritum propter incorpoream substantiam, secutus contexuit : « Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas : » Spiritum autem Domini Spiritum sanctum esse nemo dubitaverit. Neque hic ergo evidenter apparet, utrum aliqua ex Trinitate persona, an Deus ipse Trinitas, de quo uno Deo dictum est : « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli » servies[5], » visus fuerit Abrahæ. Sub ilice autem Mambre tres viros vidit, quibus et invitatis hospitioque susceptis et epulantibus ministravit. Sic tamen Scriptura illam rem gestam narrare cœpit, ut non dicat : Visi sunt ei tres viri; sed, « Visus est ei Dominus. » Atque inde consequenter exponens, quomodo ei visus sit Dominus, attexit narrationem de tribus viris, quos Abraham per pluralem numerum invitat, ut hospitio suscipiat; et postea singulariter sicut unum alloquitur; et sicut unus ei de Sara filium pollicetur, quem Dominum dicit Scrip-

[1] I Cor. VIII, 5. — [2] Psal. II, 7. — [3] Id. CIX, I. — [4] 2 Cor. III, 17. — [5] Deut. VI, 13.

tura, sicut in ejusdem narrationis exordio : « Visus est, » inquit, Dominus Abrahæ[1]. » Invitat ergo, et pedes lavat, et deducit abeuntes tanquam homines : loquitur autem tanquam cum Domino Deo, sive cum ei promittitur filius, sive cum ei Sodomis imminens interitus indicatur.

XX. Non parvam neque transitoriam considerationem postulat iste Scripturæ locus. Si enim vir unus visus fuisset, jam illi qui dicunt et prius quam de virgine nasceretur per suam substantiam visibilem Filium, quid aliud quam ipsum esse clamarent? Quoniam de Patre, inquiunt, dictum est : « Invisibili soli Deo[2]. » Et tamen possem adhuc quærere, quomodo ante susceptam carnem, habitu est inventus ut homo[3]; quandoquidem ei pedes loti sunt et humanis epulis epulatus est? Quomodo istud fieri poterat, cum adhuc in forma Dei esset, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo? Numquid enim jam semetipsum exinanierat, formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo? cum hoc quando fecerit per partum virginis noverimus. Quomodo igitur antequam hoc fecisset, ut vir unus apparuit Abrahæ? An illa forma vera non erat? Possem ista quærere, si vir unus apparuisset Abrahæ[4], idemque Dei Filius crederetur. Cum vero tres viri visi sunt, nec quisquam in eis vel forma, vel ætate, vel potestate major cæteris dictus est, cur non hic accipiamus visibiliter insinuatam per creaturam visibilem Trinitatis æqualitatem, atque in tribus personis unam eamdemque substantiam?

XXI. Nam ne quisquam putaret sic intimatum unum in tribus fuisse majorem, et eum Dominum Dei Filium intelligendum, duos autem alios Angelos ejus, quia cum

[1] Gen. XVIII, 1. — [2] I Tim. I, 17. — [3] Philip. II, 7. — [4] Gen. XVIII, 2.

tres visi sint, uni Domino illic loquitur Abraham; sancta Scriptura futuris talibus cogitationibus atque opinionibus contradicendo non prætermisit occurrere, quando paulo post duos Angelos dicit venisse ad Loth, in quibus et ille vir justus qui de Sodomorum incendio meruit liberari[1], ad unum Dominum loquitur. Sic enim sequitur Scriptura dicens : « Abiit autem Dominus postquam cessavit lo» quens ad Abraham, et Abraham reversus est ad locum » suum[2]. Venerunt autem duo Angeli in Sodomis ves» pere[3]. » Hic attentius considerandum est, quon ostendere institui. Cum tribus certe loquebatur Abraham, et eum Dominum singulariter appellavit. Forte inquit aliquis : Unum ex tribus agnoscebat Dominum, alios autem duos Angelos ejus. Quid sibi ergo vult, quod consequenter dicit Scriptura : « Abiit autem Dominus postquam » cessavit loquens ad Abraham, et Abraham reversus est » ad locum suum : venerunt autem duo Angeli in Sodo» mis vespere? » An forte ille unus abscesserat, qui Dominus agnoscebatur in tribus, et duos Angelos qui cum illo erant ad consumenda miserat Sodoma? Ergo sequentia videamus. « Venerunt, inquit, duo Angeli in Sodomis » vespere. Loth autem sedebat ad portam Sodomorum. » Et cum vidisset eos Loth, surrexit in obviam illis, et » adoravit in faciem super terram, et dixit : Ecce, Do» mini, divertite in domum pueri vestri. » Hic manifestum est, et duos Angelos fuisse, et in hospitium pluraliter invitatos, et honorifice appellatos Dominos, cum fortasse homines putarentur.

XXII. Sed rursum movet, quia nisi Angeli Dei cognoscerentur, non adoraret Loth in faciem super terram. Cur ergo tanquam tali humanitate indigentibus, et hospitium præbetur et victus? Sed quodlibet hic lateat, illud

[1] Gen. XIX, 1. — [2] Id. XVIII, 33. — [3] Id. XIX, 1.

nunc quod suscepimus exequamur. Duo apparent, Angeli ambo dicuntur, pluraliter invitantur, tanquam cum duobus pluraliter loquitur, donec exeatur a Sodomis. Deinde sequitur Scriptura et dicit : « Et factum est post» quam eduxerunt eos foras, dixerunt : Salvans salva ani» mam tuam, ne respexeris retro, neque stes in hac uni» versa regione : in montem vade, et ibi salvaberis, ne » forte comprehendaris. Dixit autem Loth ad eos : Rogo, » Domine, quoniam invenit puer tuus ante te misericor» diam, etc.[1]. » Quid est hoc quod dixit ad eos : « Rogo, » Domine, » si jam ille discesserat qui Dominus erat, et Angelos miserat? cur dicitur : « Rogo, Domine ; » et non, Rogo, Domini? Aut si unum ex eis voluit appellare, cur ait Scriptura : « Dixit autem Loth ad eos : Rogo, Do» mine, quoniam invenit puer tuus ante te misericor» diam? » An et hic intelligimus in plurali numero duas personas? cum autem iidem duo tanquam unus compellantur, unius substantiæ unum Dominum Deum? Sed quas duas personas hic intelligimus? Patris et Filii, an Patris et Spiritus sancti, an Filii et Spiritus sancti? Hoc forte congruentius quod ultimum dixi. Missos enim se dixerunt, quod de Filio et de Spiritu sancto dicimus. Nam Patrem missum nusquam Scripturarum nobis occurrit.

XXIII. Moyses autem quando ad populum Israël ex Ægypto educendum missus est, sic ei Dominum apparuisse scriptum est : « Pascebat, inquit, oves Jethro so» ceri sui sacerdotis Madiam, et egit oves in desertum, » et venit in montem Dei Choreb. Apparuit autem illi » Angelus Domini in flamma ignis de rubo. Et vidit quia » in rubo arderet ignis, rubus vero non comburebatur : » et ait Moyses : Ibo, et videbo visum istud, quod tam » magnum vidi, quoniam non comburitur rubus. Cum

[1] Gen. XIX, 17, et seqq.

» ergo vidit Dominus, quia venit videre, clamavit eum » Dominus de rubo dicens : Ego sum Deus patris tui, » Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob[1]. » Et hic primo Angelus Domini dictus est, deinde Deus. Numquid ergo Angelus est Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Jacob? Potest ergo recte intelligi ipse Salvator, de quo dicit Apostolus : « Quorum Patres, et ex quibus » Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus » benedictus in sæcula[2]. » Qui ergo super omnia est Deus benedictus in sæcula, non absurde etiam hic ipse intelligitur Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob. Sed cur prius Angelus Domini dictus est, cum de rubo in flamma ignis apparuit; utrum quia unus ex multis Angelis erat, sed per dispensationem personam Domini sui gerebat? an assumptum erat aliquid creaturæ, quod ad præsens negotium visibiliter appareret, et unde voces sensibiliter ederentur, quibus præsentia Domini per subjectam creaturam corporeis etiam sensibus hominis sicut oportebat exhiberetur? Si enim unus ex Angelis erat, quis facile affirmare possit, utrum ei Filii persona nuntianda imposita fuerit, an Spiritus sancti, an Dei Patris, an ipsius omnino Trinitatis, qui est unus et solus Deus, ut diceret : « Ego sum Deus Abraham, et Deus » Isaac, et Deus Jacob[3]? » Neque enim possumus dicere Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob, Filium Dei esse, et Patrem non esse; aut Spiritum sanctum, aut ipsam Trinitatem, quam credimus et intelligimus unum Deum, audebit aliquis negare Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob. Ille enim non est illorum Patrum Deus, qui non est Deus. Porro si non solum Pater Deus est, sicut omnes etiam hæretici concedunt; sed etiam Filius, quod velint nolint coguntur fateri, dicente

[1] Exod. III, 1, et seqq. — [2] Rom. IX, 5. — [3] Exod. III, 6.

Apostolo : « Qui est super omnia Deus benedictus in sæ-» cula[1]; » et Spiritus sanctus, dicente ipso Apostolo : « Clarificate ergo Deum in corpore vestro[2]; » cum supra diceret : « Nescitis quia corpora vestra templum in vobis » est Spiritus sancti, quem habetis a Deo[3]; » et hi tres unus Deus, sicut catholica sanitas credit : non satis elucet quam in Trinitate personam, et utrum aliquam, an ipsius Trinitatis gerebat ille Angelus, si unus ex cæteris Angelis erat. Si autem in usum rei præsentis assumpta creatura est, quæ et humanis oculis appareret, et auribus insonaret, et appellaretur Angelus Domini, et Dominus, et Deus : non potest hic Deus intelligi Pater, sed aut Filius, aut Spiritus sanctus. Quanquam Spiritum sanctum alicubi Angelum dictum non recolam, sed ex opere possit intelligi : dictum enim de illo est : « Quæ » ventura sunt annuntiabit vobis[4] : » et utique Angelus græce, latine nuntius interpretatur : de Domino autem Jesu Christo evidentissime legimus apud Prophetam, quod « Magni consilii Angelus[5] » dictus sit : cum et Spiritus sanctus, et Dei Filius, sit Deus et Dominus Angelorum.

XXIV. Item in exitu filiorum Israël de Ægypto scriptum est : « Deus autem præibat illos, die quidem in co-» lumna nubis, et ostendebat illis viam ; nocte autem in » columna ignis : et non deficiebat columna nubis die et » columna ignis nocte ante populum[6]. » Quis et hîc dubitet per subjectam creaturam eamdemque corpoream, non per suam substantiam, Deum oculis apparuisse mortalium : sed utrum Patrem, an Filium, an Spiritum sanctum, an ipsam Trinitatem unum Deum, similiter non apparet. Nec ibi hoc distinguitur, quantum existimo, ubi scriptum est : « Et majestas Domini apparuit in nube,

[1] Rom. IX, 5. — [2] 1 Cor. VI, 20. — [3] Ibid. 19. — [4] Joan. XVI, 13. — [5] Isaï. IX, 6. — [6] Exod. XIII, 21.

» et locutus est Dominus ad Moysen dicens : Exaudivi » murmur filiorum Israël[1], » etc.

XXV. Jamvero de nubibus et vocibus et fulguribus et tuba et fumo in monte Sina, cum diceretur : « Sina » autem mons fumabat totus, propterea quod descendis- » set Deus in eum in igne, et ascendebat fumus tanquam » fumus fornacis, et mente confusus est omnis populus » vehementer, fiebant autem voces tubæ prodeuntes for- » titer valde : Moyses loquebatur, et Deus respondebat » ei voce[2]. » Et paulo post data Lege in decem præceptis, consequenter dicitur : « Et omnis populus videbat voces » et lampadas et voces tubæ et montem fumantem. » Et paulo post : « Et stabat, inquit, omnis populus a longe, » Moyses autem intravit in nebulam ubi erat Deus, et dixit » Dominus ad Moysen[3], » etc. Quid hinc dicam, nisi quod nemo tam vecors est, qui credat fumum, ignem, nubes, et nebulam, et si qua hujusmodi Verbi et Sapientiæ Dei quod est Christus, vel Spiritus sancti esse substantiam? Nam de Patre Deo, nec Ariani hoc unquam ausi sunt dicere. Ergo creatura serviente Creatori facta sunt illa omnia, et humanis sensibus pro dispensatione congrua præsentata : nisi forte quia dictum est : « Moyses » autem intravit in nebulam ubi erat Deus[4], » hoc arbitrabitur carnalis cogitatio, a populo quidem nebulam visam, intra nebulam vero Moysen oculis carneis vidisse Filium Dei, quem delirantes hæretici in sua substantia visum volunt. Sane viderit eum Moyses oculis carneis, si oculis carneis potest videri, non modo Sapientia Dei quod est Christus, sed vel ipsa cujuslibet hominis et qualiscumque sapientis : aut quia scriptum est de senioribus Israël, « Quia viderunt locum ubi steterat Deus Is-

[1] Exod. XVI, 10. — [2] Ibid. 28, et seqq. — [3] Id. XX, 18, et seqq. — [4] Ibid. 21.

» raël, » et quia « Sub pedibus ejus tanquam opus lapidis » saphiri, et tanquam aspectus firmamenti cœli[1]. » propterea credendum est Verbum et Sapientiam Dei per suam substantiam in spatio loci terreni stetisse, quæ pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter[2]; et ita esse mutabile Verbum Dei, per quod facta sunt omnia[3], ut modo se contrahat, modo distendat : (mundet Dominus a talibus cogitationibus corda fidelium suorum;) sed per subjectam, ut sæpe diximus, creaturam exhibentur hæc omnia visibilia et sensibilia, ad significandum invisibilem atque intelligibilem Deum, non solum Patrem, sed et Filium et Spiritum sanctum, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia[4] : quamvis invisibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur, sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas[5]. »

XXVI. Sed quod attinet ad id quod nunc suscepimus, nec in monte Sina video quemadmodum appareat per illa omnia quæ mortalium sensibus terribiliter ostendebantur, utrum Deus Trinitas, an Pater, an Filius, an Spiritus sanctus proprie loquebatur. Verumtamen si quid hinc sine affirmandi temeritate modeste atque cunctanter conjectare conceditur, si una ex Trinitate persona potest intelligi, cur non Spiritum sanctum potius intelligimus, quando et tabulis lapideis Lex ipsa quæ ibi data est, digito Dei scripta dicitur[6], quo nomine Spiritum sanctum in Evangelio significari novimus[7]. Et quinquaginta dies numerantur ab occisione agni et celebratione Paschæ usque ad diem quo hæc fieri cœpta sunt in monte Sina, sicut post Domini passionem ab ejus resurrectione quinquaginta dies numerantur, et venit promissus a Filio Dei Spiritus sanctus. Et in ipso ejus adventu, quem in Apos-

[1] Exod. XXIV, 10. — [2] Sap. VIII, 1. — [3] Joan. I, 3. — [4] Rom. XI, 36. — [5] Id. I, 20. — [6] Exod. XXXI, 18. — [7] Luc. XI, 20.

tolorum Actibus legimus, per divisionem linguarum ignis apparuit, qui et insedit super unumquemque eorum[1] : quod Exodo congruit, ubi scriptum est : « Sina autem » mons fumabat totus, propterea quod descendit in eum » Deus in igne[2] : » et aliquanto post : « Aspectus, inquit, » majestatis Domini tanquam ignis ardens super verticem » montis coram filiis Israël. » Aut si hæc ideo facta sunt, quia nec Pater, nec Filius illic eo modo præsentari poterant sine Spiritu sancto, quo ipsam Legem scribi oportebat : Deum quidem, non per substantiam suam quæ invisibilis et incommutabilis manet, sed per illam speciem creaturæ illic apparuisse cognoscimus ; sed aliquam ex Trinitate personam signo quodam proprio, quantum ad mei sensus capacitatem pertinet, non videmus.

XXVII. Est etiam quo moveri plerique solent, quia scriptum est : « Et locutus est Dominus ad Moysen facie » ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum : » cum paulo post dicat idem Moyses : «Si ergo inveni gratiam ante » te, ostende mihi temetipsum manifeste, ut videam te, ut » sim inveniens gratiam ante te, et ut sciam quia populus » tuus est gens hæc[3]. » Et paulo post iterum dixit Moyses ad Dominum : « Ostende mihi majestatem tuam[4]. » Quid est hoc, quod in omnibus quæ supra fiebant, Deus videri per suam substantiam putabatur, unde a miseris creditus est, non per creaturam, sed per se ipsum visibilis Filius Dei ; et quod intraverat in nebulam Moyses, ad hoc intrasse videbatur, ut oculis quidem populi ostenderetur caligo nebulosa, ille autem intus verba Dei tanquam ejus faciem contemplatus audiret ; et quomodo dictum est : « Locutus est Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut » quis loquitur ad amicum suum[5] : » et ecce idem dicit :

[1] Act. II, 3. — [2] Exod. XIX. — [3] Id. XXXIII, 11-13. — [4] Ibid. 18. — [5] Id. XX, 21.

« Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum ma-
» nifeste[1] ? Noverat utique quod corporaliter videbat, et veram visionem Dei spiritaliter requirebat. Locutio quippe illa quæ fiebat in vocibus, sic modificabatur, tanquam esset amici loquentis ad amicum. Sed Deum Patrem quis corporeis oculis videt? Et quod in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, per quod facta sunt omnia[2], quis corporeis oculis videt? Et Spiritum sapientiæ quis corporeis oculis videt? Quid est autem, « Ostende mihi temetipsum manifeste ut videam » te, » nisi, Ostende mihi substantiam tuam? Hoc autem si non dixisset Moyses, utcumque ferendi essent stulti, qui putant per ea quæ supra dicta vel gesta sunt, substantiam Dei oculis ejus fuisse conspicuam : cum vero hîc apertissime demonstretur, nec desideranti hoc fuisse concessum, quis audeat dicere per similes formas, quæ huic quoque visibiliter apparuerant, non creaturam Deo servientem, sed hoc ipsum quod Deus est cujusquam oculis apparuisse mortalium?

XXVIII. Et id quidem quod postea Dominus dicit ad Moysen : « Non poteris videre faciem meam, et vivere.
» Non enim videbit homo faciem meam et vivet. Et ait
» Dominus : Ecce locus penes me est, et stabis super pe-
» tram, statim ut transiet mea majestas, et ponam te in
» specula petræ; et tegam manu mea super te, donec
» transeam et auferam manum meam, et tunc videbis
» posteriora mea; nam facies mea non apparebit tibi[3] : » non incongruenter ex persona Domini nostri Jesu Christi præfiguratum solet intelligi, ut posteriora ejus accipiantur caro ejus, in qua de virgine natus est, et mortuus, et resurrexit; sive propter posterioritatem mortalitatis posteriora dicta sint, sive quod eam prope in fine sæculi,

[1] Exod. XXXIII, 13. — [2] Joan. I, 1. — [3] Exod. XXXIII, 22-23.

hoc est, posterius suscipere dignatus est : facies autem ejus illa Dei forma, in qua non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo Patri[1], quam nemo utique potest videre et vivere[2], sive quia post hanc vitam, in qua peregrinamur a Domino[3], et ubi corpus quod corrumpitur aggravat animam[4], videbimus «Facie ad faciem[5],» sicut dicit Apostolus : (De hac enim vita in Psalmis dicitur, « Verum» tamen universa vanitas omnis homo vivens[6] : » et iterum, «Quoniam non justificabitur coram te omnis vivens[7].» In qua vita etiam, secundum Joannem, « Nondum appa» ruit quod erimus. Scimus autem, inquit, quia cum » apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum » sicuti est[8]. » Quod utique post hanc vitam intelligi voluit, cum mortis debitum solverimus, et resurrectionis promissum receperimus) : sive quod etiam nunc in quantum Dei sapientiam per quam facta sunt omnia, spiritaliter intelligimus, in tantum carnalibus affectibus morimur, ut mortuum nobis hunc mundum deputantes, nos quoque ipsi huic mundo moriamur, et dicamus quod ait Apostolus : « Mundus mihi crucifixus est, et ego mundo[9].» De hac enim morte item dixit : « Si autem mortui estis » cum Christo, quid adhuc velut viventes de hoc mundo » decernitis[10]? » Non ergo immerito nemo poterit faciem, id est, ipsam manifestationem sapientiæ Dei videre et vivere. Ipsa est enim species, cui contemplandæ suspirat omnis qui affectat Deum diligere ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente[11] : ad quam contemplandam etiam proximum quantum potest ædificat, qui diligit et proximum sicut se ipsum : in quibus duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ[12]. Quod significatur etiam in

[1] Philip. II, 6. — [2] Exod. XXXIII, 20. — [3] 2 Cor. V, 6. — [4] Sap. IX, 15. — [5] 1 Cor. XIII, 12. — [6] Psal. XXXVIII, 6. — [7] Id. CXLII, 2. — [8] 1 Joan. III, 2. — [9] Galat. VI, 14. — [10] Coloss. II, 20. — [11] Deut. VI, 5. — [12] Matth. XXII, 39.

ipso Moyse. Nam cum dixisset propter dilectionem Dei qua præcipue flagrabat, « Si inveni gratiam in conspectu » tuo, ostende mihi temetipsum manifeste, ut sim inve- » niens gratiam ante te[1]; » continuo propter dilectionem etiam proximi subjecit atque ait : « Et ut sciam quia po- » pulus tuus est gens hæc. » Illa est ergo species quæ rapit omnem animam rationalem desiderio sui, tanto ardentiorem quanto mundiorem, et tanto mundiorem quanto ad spiritalia resurgentem : tanto autem ad spiritalia resurgentem, quanto a carnalibus morientem. Sed dum peregrinamur a Domino, et per fidem ambulamus, non per speciem[2], posteriora Christi, hoc est, carnem, per ipsam fidem videre debemus, id est, in solido fidei fundamento stantes, quod significat petra ; et eam de tali tutissima specula intuentes, in catholica scilicet Ecclesia, de qua dictum est : « Et super hanc petram ædificabo » Ecclesiam meam[3]. » Tanto enim certius diligimus, quam videre desideramus faciem Christi, quanto in posterioribus ejus agnoscimus quantum nos prior dilexerit Christus.

XXIX. Sed in ipsa carne fides resurrectionis ejus salvos facit, atque justificat. « Si enim credideris, inquit, in » corde tuo, quia Deus illum suscitavit a mortuis, salvus » eris[4]. » Et iterum : Qui traditus est, inquit, propter » delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nos- » tram[5]. » Ideoque meritum fidei nostræ resurrectio corporis Domini est. Nam mortuam esse illam carnem in cruce passionis, etiam inimici ejus credunt, sed resurrexisse non credunt. Quod firmissime nos credentes tanquam de petræ soliditate contuemur : unde certa spe adoptionem expectamus redemptionem corporis nostri[6] : quia hoc in membris Christi speramus, quæ nos ipsi su-

[1] Exod. XXXIII, 13. — [2] 2 Cor. V, 6. — [3] Matth. XVI, 18. — [4] Rom. X, 9. — [5] Id. IV, 25. — [6] Id. VIII, 23.

mus, quod perfectum esse in ipso tanquam in capite nostro fidei sanitate cognoscimus. Inde non vult nisi cum transierit videri posteriora sua, ut in ejus resurrectionem credatur. Pascha enim Hebræum verbum dicitur, quod Transitus interpretatur[1]. Unde et Joannes Evangelista dicit: « Ante diem festum Paschæ, sciens Jesus quia venit » ejus hora, ut transeat de hoc mundo ad Patrem[2]. »

XXX. Hoc autem qui credunt, nec tamen in Catholica, sed in schismate aliquo aut in hæresi credunt, non de loco qui est penes eum vident posteriora Domini. Quid enim sibi vult quod ait Dominus : « Ecce locus est penes » me, et stabis super petram[3]? » Quis locus terrenus est penes Dominum, nisi hoc est penes eum quod eum spiritaliter attingit? Nam quis locus non est penes Dominum, qui attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter[4]; et cujus dictum est cœlum sedes, et terra scabellum pedum ejus, et qui dixit : « Quam do» mum ædificabitis mihi, aut quis locus quietis meæ? » nonne manus mea facit hæc omnia[5]? » Sed videlicet intelligitur locus penes eum in quo statur super petram, ipsa Ecclesia catholica, ubi salubriter videt Pascha Domini, id est, transitum Domini, et posteriora ejus, id est, corpus ejus, qui credit in resurrectionem ejus. « Et sta» bis, inquit, super petram, statim ut transiet mea ma» jestas[6]. » Revera enim statim ut transiit majestas Domini in clarificatione Domini qua resurgens ascendit ad Patrem, solidati sumus super petram. Et ipse Petrus tunc solidatus est, ut cum fiducia prædicaret, quem prius quam esset solidatus ter timore negaverat[7], jam quidem prædesinatione positus in specula petræ, sed adhuc manu Domini sibi superposita ne videret. Posteriora enim ejus

[1] Exod. XXXIII, 23. — [2] Joan. XIII, 1. — [3] Exod. XXXIII, 21. — [4] Sap. VIII, 1. — [5] Isaï. LXVI, 1. — [6] Exod. XXXIII, 21. — [7] Matth. XXVI, 70.

visurus erat, et nondum ille transierat, utique a morte ad vitam, nondum resurrectione clarificatus erat.

XXXI. Nam et quod sequitur in Exodo, et dicit : « Tegam manu mea super te, donec transeam ; et auferam » manum meam, et tunc videbis posteriora mea [1] : » multi Israëlitæ, quorum tunc figura erat Moyses, post resurrectionem Domini crediderunt in eum, tanquam jam videntes posteriora ejus, remota manu ejus ab oculis suis. Unde et Isaïæ talem prophetiam Evangelista commemorat : « Incrassa cor populi hujus, et aures eorum oppila, » et oculos eorum grava [2]. » Denique in Psalmo non absurde intelligitur ex eorum persona dici : « Quoniam die » ac nocte gravata est super me manus tua [3]. Die » fortasse, cum manifesta miracula faceret, nec ab eis agnosceretur : « Nocte » autem, cum in passione moreretur, quando certius putaverunt, sicut quemlibet hominem, peremptum et extinctum. Sed quoniam cum transisset ut ejus posteriora viderentur, prædicante sibi apostolo Petro quia oportebat Christum pati et resurgere [4], compuncti sunt dolore pœnitentiæ, ut fieret in baptizatis quod in capite ejus Psalmi dicitur : « Beati quorum remissæ sunt iniqui- » tates et quorum tecta sunt peccata [5] : » propterea cum dictum esset : « Gravata est super me manus tua, » tanquam Domino transeunte, ut jam removeret manum, et viderentur posteriora ejus, sequitur vox dolentis et confitentis, et ex fide resurrectionis Domini peccatorum remissionem accipientis ; « Conversus sum, inquit, in ærumna » mea, cum infigeretur mihi spina. Peccatum meum cog- » novi, et injustitam meam non operui. Dixi : Pronuntiabo » adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti » impietatem cordis mei [6]. » Neque enim tanto carnis

[1] Exod. XXXIII, 22. — [2] Isaï. VI, 10, et Matth. XIII, 15. — [3] Psal. XXXI, 4. — [4] Act. II, 37. — [5] Psal. XXXI, 1. — [6] Ibid. 4, 5.

nubilo debemus involvi, ut putemus faciem quidem Domini esse invisibilem, dorsum vero visibile: quandoquidem in forma servi utrumque visibiliter apparuit [1]; in forma autem Dei absit ut tale aliquid cogitetur, absit ut Verbum Dei et Sapientia Dei ex una parte habeat faciem, et ex alia dorsum, sicut corpus humanum, aut omnino ulla specie vel motione sive loco sive tempore commutetur.

XXXII. Quapropter si in illis vocibus quæ fiebant in Exodo, et illis omnibus corporalibus demonstrationibus Dominus Jesus Christus ostendebatur: aut alias Christus, sicut loci hujus consideratio persuadet; alias Spiritus sanctus, sicut ea quæ supra diximus admonent: non hoc efficitur, ut Deus Pater nunquam tali aliqua specie Patribus visus sit. Multa enim talia visa facta sunt illis temporibus, non evidenter nominato et designato in eis vel Patre, vel Filio, vel Spiritu sancto; sed tamen per quasdam valde probabiles significationes nonnullis indiciis existentibus, ut nimis temerarium sit dicere Deum Patrem nunquam Patribus aut Prophetis per aliquas visibiles formas apparuisse. Hanc enim opinionem illi pepererunt qui non potuerunt in unitate Trinitatis intelligere quod dictum est: « Regi autem sæculorum immortali, » invisibili soli Deo [2]; » et, « Quem nemo hominum vidit, » nec videre potest [3]. » Quod de ipsa substantia summa summeque divina et incommutabili, ubi et Pater et Filius et Spiritus sanctus unus et solus Deus est, per sanam fidem intelligitur. Visiones autem illæ per creaturam commutabilem Deo incommutabili subditam factæ sunt, non proprie sicuti est, sed significative sicut pro rerum causis et temporibus oportuit, ostendentes Deum.

XXXIII. Quanquam nescio quemadmodum isti intelligant quod Danieli apparuerit Antiquus dierum, a quo

[1] Philip. xxvii. — [2] I Tim. I, 17. — [3] I Tim. vi, 16.

filius hominis, quod propter nos esse dignatus est, accepisse intelligitur regnum, ab illo scilicet qui ei dicit in Psalmis : « Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula » a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [1] : » et qui omnia subjecit sub pedibus ejus. Si ergo Danieli et Pater dans regnum, et Filius accipiens, apparuerunt in specie corporali quomodo isti dicunt, Patrem nunquam visum esse Prophetis, et ideo solum debere intelligi invisibilem quem nemo hominum vidit nec videre potest? Ita enim narravit Daniel : « Aspiciebam, inquit, donec throni positi sunt, » et Vetustus dierum sedebat, et indumentum ejus quasi » nix album et capillus capitis ejus quasi lana munda; » thronus ejus flamma ignis, rotæ ejus ignis flagrans, et » flumen ignis trahebat in conspectu ejus. Et mille mil» lia deserviebant ei, et dena millia denum millium as» sistebant ei. Et judicium collocavit, et libri aperti » sunt, etc. » Et paulo post : « Aspiciebam, inquit, in vi» sione noctis, et ecce cum cœli nubibus, quasi Filius ho» minis veniens erat, et usque ad Veterem dierum pervenit, » et oblatus est ei. Et ipsi datus est principatus et honor, » et regnum, et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi ser» vient. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteri» bit, et regnum ejus non corrumpetur [2]. » Ecce Pater dans, et Filius accipiens regnum sempiternum, et sunt ambo in conspectu prophetantis visibili specie. Non ergo inconvenienter creditur etiam Pater Deus eo modo solere apparere mortalibus.

XXXIV. Nisi forte aliquis dicet ideo non esse visibilem Patrem, quia in conspectu somniantis apparuit; ideo autem Filium visibilem et Spiritum sanctum, quia Moyses illa omnia vigilans vidit. Quasi vero Verbum et Sapientiam Dei viderit Moyses carnalibus oculis, aut videri spiritus

[1] Psal, II, 7, et VIII, 8. — [2] Dan. VII, 9-14.

vel humanus possit qui carnem istam vivificat, vel ipse corporeus qui ventus dicitur; quanto minus ille Spiritus Dei qui omnium hominum et Angelorum mentes ineffabili excellentia divinæ substantiæ supergreditur: aut quisquam tali præcipitetur errore, ut audeat dicere Filium et Spitum sanctum etiam vigilantibus hominibus esse visibilem, Patrem autem nonnisi somniantibus. Quomodo ergo de Patre solo accipiunt: « Quem nemo hominum vidit, nec » videre potest [1]? An cum dormiunt homines, tunc non sunt homines? aut qui formare similitudinem corporis potest ad se significandum per visa somniantium, non potest formare ipsam corpoream craturam ad se significandum oculis vigilantium? cum ejus ipsa substantia qua est ipse quod est nulla corporis similitudine dormienti, nulla corporea specie vigilanti possit ostendi; sed non solum Patris, verumetiam Filii et Spiritus sancti. Et certe qui vigilantium visis moventur, ut non Patrem, sed tantum Filium vel Spiritum sanctum credant corporalibus hominum apparuisse conspectibus, ut omittam tantam latitudinem sanctarum paginarum, et tam multiplicem earum intelligentiam, unde nemo sani capitis affirmare debet nusquam personam Patris per aliquam speciem corporalem vigilantium oculis demonstratam: sed ut hoc, ut dixi, omittam; quid dicunt de Patre nostro Abraham, cui certe vigilanti et ministranti, cum Scriptura præmisisset dicens: « Visus est Dominus Abrahæ [2], » non unus aut duo, sed tres apparuerunt viri, quorum nullus excelsius aliis eminuisse dictus est, nullus honoratius effulsisse, nullus imperiosius egisse.

XXXV. Quapropter quoniam in illa tripartita nostra distributione primum quærere instituimus [3], utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus; an aliquando Pater,

[1] I Tim. VI, 19. — [2] Gen. XVIII, 1. — [3] Vide supra n. 12.

aliquando Filius, aliquando Spiritus sanctus; an sine ulla distinctione personarum, sicut dicitur, Deus unus et solus, id est, Trinitas ipsa, per illas creaturæ formas Patribus apparuerit, interrogatis quæ potuimus quantum sufficere visum est sanctarum Scripturarum locis, nihil aliud, quantum existimo, divinorum sacramentorum modesta et cauta consideratio persuadet, nisi ut temere non dicamus quænam ex Trinitate persona cuilibet Patrum vel Prophetarum in aliquo corpore vel similitudine corporis apparuerit, nisi cum continentia lectionis aliqua probabilia circumponit indicia. Ipsa enim natura, vel substantia, vel essentia, vel quolibet alio nomine appellandum est idipsum quod Deus est, quidquid illud est, corporaliter videri non potest: per subjectam vero creaturam, non solum Filium, vel Spiritum sanctum sed etiam Patrem corporali specie sive similitudine mortalibus sensibus significationem sui dare potuisse credendum est. Quæ cum ita sint, ne immoderatius progrediatur secundi hujus voluminis longitudo; ea quæ restant, in consequentibus videamus.

LIBER III.

In quo quæritur, an in illis de quibus superiore libro dictum est, Dei apparitionibus, per corporeas species factis, tantummodo creatura formata sit, in qua Deus sicut tunc oportuisse judicavit, humanis ostenderetur aspectibus; an Angeli, qui jam antea erant, ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea, aut ipsum corpus suum in species quas vellent accommodatas actionibus suis vertentes secundum attributam sibi a Creatore potentiam: ipsa autem Dei essentia nunquam per se ipsam visa fuerit.

I. Credant, qui volunt, malle me legendo quam legenda dictando laborare. Qui autem hoc nolunt credere, experiri autem et possunt et volunt, dent quæ legendo vel meis inquisitionibus respondeantur, vel interrogationibus aliorum, quas pro mea persona quam in servitio Christi gero, et pro studio quo fidem nostram adversum errorem carnalium et animalium hominum muniri inardesco, necesse est me pati: et videant quam facile ab isto labore me temperem, et quanto etiam gaudio stylum possim habere feriatum. Quod si ea quæ legimus de his rebus, sufficienter edita in latino sermone aut non sunt, aut non inveniuntur, aut certe difficile a nobis inveniri queunt, græcæ autem linguæ non sit nobis tantus habitus, ut talium rerum libris legendis et intelligendis ullo modo reperiamur idonei, quo genere litterarum ex iis quæ nobis

pauca interpretata sunt, non dubito cuncta quæ utiliter quærere possumus contineri; fratribus autem non valeam resistere, jure quo eis servus factus sum flagitantibus, ut eorum in Christo laudabilibus studiis lingua ac stylo meo, quas bigas in me charitas agitat, maxime serviam; egoque ipse multa quæ nesciebam, scribendo me didicisse confitear : non debet hic labor meus cuiquam pigro, aut multum docto videri superfluus, cum multis impigris multisque indoctis, inter quos etiam mihi, non parva ex parte sit necessarius. Ex his igitur quæ ab aliis de hac re scripta jam legimus, plurimum adminiculati et adjuti, ea quæ de Trinitate, uno summo summeque bono Deo, pie quæri et disseri posse arbitror, ipso exhortante quærenda atque adjuvante disserenda suscepi : ut si alia non sunt hujusmodi scripta, sit quod habeant et legant qui voluerint et valuerint; si autem jam sunt, tanto facilius aliqua inveniantur, quanto talia plura esse potuerint.

II. Sane cum in omnibus litteris meis non solum pium lectorem, sed etiam liberum correctorem desiderem, multo maxime in his, ubi ipsa magnitudo quæstionis utinam tam multos inventores habere posset, quam multos contradictores habet. Verumtamen sicut lectorem meum nolo mihi esse deditum, ita correctorem nolo sibi. Ille me non amet amplius quam catholicam fidem, iste se non amet amplius quam catholicam veritatem. Sicut illi dico : Noli meis litteris quasi Scripturis canonicis inservire, sed in illis et quod non credebas cum inveneris incunctanter crede, in istis autem quod certum non habebas, nisi certum intellexeris, noli firmiter retinere : ita illi dico, Noli meas litteras ex tua opinione vel contentione, sed ex divina lectione vel inconcussa ratione corrigere. Si quid in eis veri comprehenderis, existendo non est meum, at intelligendo et amando et tuum sit et meum : si quid autem

falsi conviceris, errando fuerit meum, sed jam cavendo nec tuum sit nec meum.

III. Hinc itaque tertius hic liber sumat exordium, quo usque secundus pervenerat. Cum enim ad id ventum esset, ut vellemus ostendere non ideo minorem Patre Filium, quia ille misit; hic missus est, nec ideo minorem utroque Spiritum sanctum, quia et ab illo et ab illo missus in Evangelio legitur : suscepimus hoc quærere, cum illuc missus sit Filius, ubi erat, quia in hunc mundum venit et « In » hoc mundo erat[1]; » cum illuc etiam Spiritus sanctus, ubi et ipse erat, quoniam « Spiritus Domini replevit or» bem terrarum, et hoc quod continet omnia scientiam » habet vocis[2]; » utrum propterea missus sit Dominus, quia ex occulto in carne natus est, et de sinu Patris ad oculos hominum in forma servi tanquam egressus apparuit; ideo etiam Spiritus sanctus, quia et ipse corporali specie quasi columba visus est[3], et linguis divisis velut ignis[4] : ut hoc eis fuerit mitti, ad aspectum mortalium in aliqua forma corporea de spiritali secreto procedere; quod Pater quoniam non fecit, tantummodo misisse, non etiam missus esse dictus sit. Deinde quæsitum est cur et Pater non aliquando dictus sit missus; si per illas species corporales quæ oculis antiquorum apparuerunt ipse demonstrabatur. Si autem Filius tunc demonstrabatur, cur tanto post missus diceretur, cum plenitudo temporis venit[5], ut ex fœmina nasceretur; quandoquidem et antea mittebatur, cum in illis formis corporaliter apparebat. Aut si non recte missus diceretur, nisi cum Verbum caro factum est[6]; cur Spiritus sanctus missus legatur, cujus incarnatio talis non facta est. Si vero per illas antiquas demonstrationes, nec Pater, nec Filius, sed Spiritus

[1] Joan. I, 10. — [2] Sap. I, 7. — [3] Matth. III, 16. — [4] Act. II, 3. — [5] Galat. IV, 4. — [6] Joan. I, 14.

sanctus ostendebatur. cur etiam ipse nunc diceretur missus, cum illis modis et antea mitteretur? Deinde subdivisimus, ut hæc diligentissime tractarentur, et tripartitam fecimus quæstionem, cujus una pars in secundo libro explicata est, duæ sunt reliquæ, de quibus deinceps disserere aggrediar. Jam enim quæsitum atque tractatum est, in illis antiquis corporalibus formis et visis, non tantummodo Patrem, nec tantummodo Filium, nec tantummodo Spiritum sanctum apparuisse, sed aut indifferenter Dominum Deum qui Trinitas ipsa intelligitur, aut quamlibet ex Trinitate personam, quam lectionis textus indiciis circumstantibus significaret.

IV. Nunc ergo primum quæramus quod sequitur. Nam secundo loco in illa distributione positum est, utrum ad hoc opus tantummodo creatura formata sit, in qua Deus sicut tunc oportuisse judicavit, humanis ostenderetur aspectibus : an Angeli qui jam erant, ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea in usum ministerii sui; aut ipsum corpus suum, cui non subduntur, sed subditum regunt, mutantes atque vertentes in species quas vellent, accommodatas atque aptas actionibus suis, secundum attributam sibi a Creatore potentiam. Qua quæstionis parte, quantum Dominus dederit, pertractata, postremo videndum erit id quod institueramus inquirere, utrum Filius et Spiritus sanctus et antea mittebantur : et si ita est, quid inter illam missionem et eam quam in Evangelio legimus distet, an missus non sit aliquis eorum, cum vel Filius factus est ex Maria Virgine, vel cum Spiritus sanctus visibili specie, sive in columba, sive in igneis linguis apparuit.

V. Sed fateor excedere vires intentionis meæ, utrum Angeli manente spiritali sui corporis qualitate per hanc

occultius operantes, assumant ex inferioribus elementis corpulentioribus, quod sibi coaptatum, quasi aliquam vestem mutent et vertant in quaslibet species corporales, etiam ipsas veras, sicut aqua vera in verum vinum conversa est a Domino[1] : an ipsa propria corpora sua transforment in quod voluerint accommodate ad id quod agunt. Sed quodlibet horum sit, ad præsentem quæstionem non pertinet. Et quamvis hæc, quoniam homo sum, nullo experimento possim comprehendere, sicut Angeli qui hæc agunt, et magis ea norunt quam ego novi, quatenus mutetur corpus meum in affectu voluntatis meæ, sive quod in me, sive quod ex aliis expertus sum : quid horum tamen ex divinarum Scripturarum auctoritatibus credam, nunc non opus est dicere, ne cogar probare, et fiat sermo longior de re qua non indiget præsens quæstio.

VI. Illud nunc videndum est, utrum Angeli tunc agebant, et illas corporum species apparentes oculis hominum, et illas voces insonantes auribus, cum ipsa sensibilis creatura ad nutum serviens Conditori in quod opus erat pro tempore vertebatur, sicut in libro Sapientiæ scriptum est : « Creatura enim tibi factori deserviens extenditur in tormentum adversum injustos, et lenior fit » ad benefaciendum iis qui in te confidunt. Propter hoc » et tunc in omnia se transfigurans, omnium nutrici gra» tiæ tuæ deserviebat ad voluntatem horum qui te desi» derabant[2]. » Pervenit enim potentia voluntatis Dei per creaturam spiritalem usque ad effectus visibiles atque sensibiles creaturæ corporalis. Ubi enim non operatur quod vult Dei omnipotentis sapientia, quæ pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter[3]?

VII. Sed alius est ordo naturalis in conversione et mutabilitate corporum, qui quamvis etiam ipse ad nutum

[1] Joan. II, 9. — [2] Sap. XVI, 24, 25. — [3] Id. VIII, 1.

Dei serviat, perseverentia tamen consuetudinis amisit admirationem : sicuti sunt quæ vel brevissimis, vel certe non longis intervallis temporum cœlo, terra, marique mutantur, sive nascentibus, sive occidentibus rebus, sive alias aliter atque aliter apparentibus : alia vero quamvis ex ipso ordine venientia, tamen propter longiora intervalla temporum minus usitata. Quæ licet multi stupeant, ab inquisitoribus hujus sæculi comprehensa sunt, et progressu generationum quo sæpius repetita, et a pluribus cognita, eo minus mira sunt. Sicuti sunt defectus luminarium et raro existentes quædam species siderum, et terræ motus, et monstruosi partus animantium, et quæcumque similia, quorum nihil fit nisi voluntate Dei, sed plerisque non apparet. Itaque licuit vanitati Philosophorum, etiam causis aliis ea tribuere, vel veris, sed proximis, cum omnino videre non possent superiorem cæteris ombus causam, id est, voluntatem Dei; vel falsis et ne ab ipsa quidem pervestigatione corporalium rerum atque motionum, sed a sua suspicione et errore prolatis.

VIII. Dicam si potero quiddam, exempli gratia, quo hæc apertiora sint. Est certe in corpore humano quædam moles carnis, et formæ species, et ordo distinctioque membrorum, et temperatio valetudinis : hoc corpus inspirata anima regit, eademque rationalis; et ideo quamvis mutabilis, tamen quæ possit illius incommutabilis sapientiæ particeps esse, ut sit participatio ejus in idipsum, sicut in Psalmo scriptum est de omnibus sanctis, ex quibus tanquam lapidibus vivis ædificatur illa Jerusalem mater nostra æterna in cœlis. Ita enim canitur : « Jerusalem quæ » ædificatur ut civitas, cujus participatio ejus in idip- » sum[1]. » Idipsum quippe hoc loco illud summum et incommutabile bonum intelligitur, quod Deus est, atque

[1] Psal. cxxi, 3.

sapientia voluntasque ipsius. Cui cantatur alio loco : « Mutabis ea et mutabuntur, tu vero idem ipse es [1]. » Constituamus ergo animo talem sapientem, cujus anima rationalis jam sit particeps incommutabilis æternæque veritatis, quam de omnibus suis actionibus consulat, nec aliquid omnino faciat, quod non in ea cognoverit esse faciendum, ut ei subditus eique obtemperans recte faciat. Iste si consulta summa ratione divinæ justitiæ, quam in secreto audiret aure cordis sui, eaque sibi jubente, in aliquo officio misericordiæ corpus labore fatigaret, ægritudinemque contraheret, consultisque medicis ab alio diceretur causam morbi esse corporis siccitatem, ab alio autem humoris immoderationem : unus eorum veram causam diceret, alter erraret, uterque tamen de proximis causis, id est, corporalibus, pronuntiaret. At si illius siccitatis causa quæreretur, et inveniretur voluntarius labor; jam ventum esset ad superiorem causam, quæ ab anima proficisceretur ad afficiendum corpus quod regit, sed nec ipsa prima esset; illa enim procul dubio superior erat in ipsa incommutabili Sapientia, cui hominis sapientis anima in charitate serviens, et ineffabiliter jubenti obediens, voluntarium laborem susceperat : ita non nisi Dei voluntas causa prima illius ægritudinis veracissime reperiretur. Jamvero si in labore officioso et pio adhibuisset ille sapiens ministros collaborantes secum in opere bono, nec tamen eadem voluntate Deo servientes, sed ad carnalium cupiditatum suarum mercedem pervenire cupientes, vel incommoda carnalia devitantes; adhibuisset etiam jumenta, si hoc exigeret illius operis implendi procuratio, quæ utique jumenta irrationalia essent animantia, nec ideo moverent membra sub sarcinis, quod aliquid de illo bono opere cogitarent, sed naturali appetitu suæ voluptatis et devita-

[1] Psal. CI, 27.

tione molestiæ; postremo adhibuisset etiam ipsa corpora omni sensu carentia, quæ illi operi essent necessaria, frumentum scilicet, et vinum, et oleum, vestem, nummum, codicem, et si qua hujusmodi; in his certe omnibus in illo opere versantibus corporibus, sive animatis sive inanimatis, quæcumque moverentur, attererentur, repararentur, exterminarentur, reformarentur, alio atque alio modo locis et temporibus affecta mutarentur, num alia esset istorum omnium visibilium et mutabilium factorum causa, nisi illa invisibilis et incommutabilis voluntas Dei per animam justam, sicut sedem Sapientiæ, cunctis utens, et malis et irrationalibus animis, et postremo corporibus sive quæ illis inspirarentur et animarentur, sive omni sensu carentibus, cum primitus uteretur ipsa bona anima et sancta, quam sibi ad pium et religiosum obsequium subdidisset.

IX. Quod ergo de uno sapiente quamvis adhuc mortale corpus gestante, quamvis ex parte vidente, posuimus exempli gratia, hoc de aliqua domo, ubi aliquorum talium societas est, hoc de civitate vel etiam de orbe terrarum licet cogitare, si penes sapientes sancteque ac perfecte Deo subditos sit principatus, et regimen rerum humanarum. Sed hoc quia nondum est: (oportet enim nos in hac peregrinatione prius mortaliter exerceri, et per vires mansuetudinis et patientiæ in flagellis erudiri): illam ipsam supernam atque cœlestem, unde peregrinamur, patriam cogitemus. Illic enim Dei voluntas, qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem flagrantem [1], in spiritibus summa pace atque amicitia copulatis, et in unam voluntatem quodam spiritali charitatis igne conflatis, tanquam in excelsa et sancta et secreta sede præsidens, velut in domo sua et in templo suo, inde se, quibusdam ordi-

[1] Psal. CIII, 4.

natissimis creaturæ motibus, primo spiritalibus, deinde corporalibus, per cuncta diffundit, et utitur omnibus ad incommutabile arbitrium sententiæ suæ, sive incorporeis sive corporeis rebus, sive rationalibus, sive irrationalibus spiritibus, sive bonis per ejus gratiam, sive malis per propriam voluntatem. Sed quemadmodum corpora crassiora et inferiora per subtiliora et potentiora quodam ordine reguntur : ita omnia corpora per spiritum vitæ, et spiritus vitæ irrationalis per spiritum vitæ rationalem, et spiritus vitæ rationalis desertor atque peccator per spiritum vitæ rationalem pium et justum, et ille per ipsum Deum, ac sic universa creatura per Creatorem suum, ex quo et per quem et in quo etiam condita atque instituta est [1] : ac per hoc voluntas Dei est prima et summa causa omnium corporalium specierum atque motionum. Nihil enim fit visibiliter et sensibiliter, quod non de interiore invisibili atque intelligibili aula summi Imperatoris aut jubeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem justitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum et retributionum, in ista totius creaturæ amplissima quadam immensaque republica.

X. Si ergo apostolus Paulus, quamvis adhuc portaret sarcinam corporis, quod corrumpitur et aggravat animam [2], quamvis adhuc ex parte atque in ænigmate videret [3], optans dissolvi et esse cum Christo [4], et in semetipso ingemiscens, adoptionem expectans redemptionem corporis sui [5], potuit tamen significando prædicare Dominum Jesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per epistolam, aliter per sacramentum corporis et sanguinis ejus : (nec linguam quippe ejus, nec membranas, nec atramentum, nec significantes sonos lingua editos, nec

[1] Colos. I, 16. — [2] Sap. IX, 15. — [3] I Cor. XIII, 12. — [4] Philip. I, 23. — [5] Rom. VIII, 23.

signa litterarum conscripta pelliculis, corpus Christi et sanguinem dicimus; sed illud tantum quod ex fructibus terræ acceptum et prece mystica consecratum rite sumimus ad salutem spiritalem in memoriam pro nobis Dominicæ passionis : quod cum per manus hominum ad illam visibilem speciem perducatur, non sanctificatur ut sit tam magnum sacramentum, nisi operante invisibiliter Spiritu Dei, cum hæc omnia quæ per corporales motus in illo opere fiunt, Deus operetur, movens primitus invisibilia ministrorum, sive animas hominum, sive occultorum spirituum sibi subditas servitutes) : quid mirum si etiam in creatura cœli et terræ, maris et aëris, facit Deus quæ vult sensibilia atque visibilia, ad se ipsum in eis sicut oportere ipse novit significandum et demonstrandum, non ipsa sua qua est apparente substantia, quæ omnino incommutabilis est, omnibusque spiritibus, quos creavit, interius secretiusque sublimior?

XI. Vi enim divina totam spiritalem corporalemque administrante creaturam, omnium annorum certis diebus advocantur aquæ et maris, effunduntur super faciem terræ. Sed cum hoc orante sancto Elia factum est, quia præcesserat tam continua et tam longa serenitas, ut deficerent fame homines, nec ea hora qua ille Dei servus oravit [1], aër ipse aliqua humida facie mox futuræ pluviæ signa prætulerat, consecutis tantis et tam velociter imbribus apparuit vis divina, quibus illud dabatur dispensabaturque miraculum. Ita Deus operatur solemnia fulgura atque tonitrua : sed quia in monte Sina inusitato modo fiebant [2], vocesque illæ non strepitu confuso edebantur, sed eis quædam signa dari certissimis indiciis apparebat, miracula erant. Quis attrahit humorem per radicem vitis ad botrum et vinum facit, nisi Deus, qui et homine plan-

[1] 3 Reg. XVIII, 45. — [2] Exod. XIX, 16.

tante et rigante incrementum dat[1]? Sed cum ad nutum Domini aqua in vinum inusitata celeritate conversa est[2], etiam stultis fatentibus vis divina declarata est. Quis arbusta fronde ac flore vestit solemniter, nisi Deus? Verum cum floruit virga sacerdotis Aaron[3], collocuta est quodam modo cum dubitante humanitate divinitas. Et lignis certe omnibus et omnium animalium carnibus gignendis atque formandis communis et terrena materies : est quis ea facit, nisi qui dixit ut hæc terra produceret, et in eodem verbo suo quæ creavit, regit atque agit[4]: Sed cum eamdem materiam ex virga Moysis in carnem serpentis proxime ac velociter vertit[5], miraculum fuit rei quidem mutabilis, sed tamen inusitata mutatio. Quis autem animat quæque viva nascentia, nisi qui et illum serpentem ad horam, sicut opus fuerat, animavit? Et quis reddidit cadaveribus animas suas, cum resurgerent mortui, nisi qui animat carnes in uteris matrum, ut oriantur morituri[6]? Sed cum fiunt illa continuato quasi quodam fluvio labentium manantiumque rerum, et ex occulto in promptum, atque ex prompto in occultum, usitato itinere transeuntium naturalia dicuntur : cum vero admonendis hominibus inusitata mutabilitate ingeruntur, magnalia nominantur.

XII. Hic video quid infirmæ cogitationi possit occurrere, cur scilicet ista miracula etiam magicis artibus fiant : nam et magi Pharaonis similiter serpentes fecerunt, et alia similia[7]. Sed illud amplius est admirandum, quomodo magorum illa potentia, quæ serpentes facere potuit, ubi ad muscas minutissimas ventum est, omnino defecit[8]. Scyniphes enim musculæ sunt brevissimæ, qua tertia plaga superbus populus Ægyptiorum cædebatur. Ibi certe deficientes magi dixerunt : « Digitus Dei est

[1] I Cor. III, 7. — [2] Joan. II, 9. — [3] Num. XVII, 8. — [4] Gen. I, 24. — [5] Exod. IV, 3. — [6] Ezech. XXXVII, 8. — [7] Exod. VII, 12. — [8] Id. VIII, 18.

» hoc. » Unde intelligi datur, ne ipsos quidem transgressores angelos et aëreas potestates, in imam istam caliginem, tanquam in sui generis carcerem, ab illius sublimis æthereæ puritatis habitatione detrusas, per quas magicæ artes possunt quidquid possunt, valere aliquid, nisi data desuper potestate. Datur autem vel ad fallendos fallaces, sicut in Ægyptios, et in ipsos etiam magos data est, ut in eorum spirituum seductione viderentur admirandi a quibus fiebant, a Dei veritate damnandi; vel ad admonendos fideles ne tale aliquid facere pro magno desiderent, propter quod etiam nobis Scripturæ auctoritate sunt prodita; vel ad exercendam, probandam, manifestandamque justorum patientiam. Neque enim parva visibilium miraculorum potentia, Job cuncta quæ habebat amisit, et filios, et ipsam corporis sanitatem[1].

XIII. Nec ideo putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potius, a quo hæc potestas datur, quantum in sublimi et spiritali sede incommutabilis judicat. Nam et damnatis iniquis etiam in metallo servit aqua, et ignis et terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur. Nec sane creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo Dei ranas et serpentes fecerunt : non enim ipsi eas creaverunt[2]. Omnium quippe rerum quæ corporaliter visibiliterque nascuntur, occulta quædam semina in istis corporeis mundi hujus elementis latent. Alia sunt enim hæc jam conspicua oculis nostris ex fructibus et animantibus; alia vero illa occulta istorum seminum semina, unde jubente Creatore produxit aqua prima natatilia et volatilia, terra autem prima sui generis germina, et prima sui generis animalia[3]. Neque enim tunc in hujuscemodi fœtus ita producta sunt,

[1] Job. II. — [2] Exod. VIII, 7, et VII, 12. — [3] Gen. I, 20.

ut in eis quæ producta sunt vis illa consumpta sit : sed plerumque desunt congruæ temperamentorum occasiones, quibus erumpant, et species suas peragant. Ecce enim brevissimus surculus semen est, nam convenienter mandatus terræ arborem facit. Hujus autem surculi subtilius semen aliquod ejusdem generis granum est, et huc usque nobis visibile. Jamvero hujus etiam grani semen quamvis oculis videre nequeamus, ratione tamen conjicere possumus : quia nisi talis aliqua vis esset in istis elementis, non plerumque nascerentur ex terra quæ ibi seminata non essent; nec animalia tam multa, nulla marium fœminarumque commixtione præcedente, sive in terra, sive in aqua, quæ tamen crescunt et coeundo alia pariunt, cum illa nullis coeuntibus parentibus orta sint. Et certe apes semina filiorum non coeundo concipiunt, sed tanquam sparsa per terras ore colligunt. Invisibilium enim seminum creator, ipse creator est omnium rerum : quoniam quæcumque nascendo ad oculos nostros exeunt, ex occultis seminibus accipiunt progrediendi primordia, et incrementa debitæ magnitudinis distinctionesque formarum ab originalibus tanquam regulis sumunt. Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolas creatores frugum, quamvis eorum extrinsecus adhibitis motibus ista creanda Dei virtus interius operetur : ita non solum malos, sed nec bonos angelos fas est putare creatores, si pro subtilitate sui sensus et corporis, semina rerum istarum nobis occultiora noverunt, et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum præbent occasiones. Sed nec boni hæc, nisi quantum Deus jubet, nec mali hæc injuste faciunt, nisi quantum juste ipse permittit. Nam iniqui malitia voluntatem suam habet injustam, potestatem autem non nisi

juste accipit, sive ad pœnam suam, sive ad aliorum, vel pœnam malorum, vel laudem bonorum.

XIV. Itaque apostolus Paulus discernens interius Deum creantem atque formantem, ab operibus creaturæ quæ admoventur extrinsecus, et de agricultura similitudinem assumens ait : « Ego plantavi, Apollo rigavit, sed » Deus incrementum dedit[1]. » Sicut ergo in ipsa vita nostram mentem justificando formare non potest nisi Deus, prædicare autem Evangelium extrinsecus et homines possunt, non solum boni per veritatem, sed etiam mali per occasionem[2] : ita creationem rerum visibilium Deus interius operatur, exteriores autem operationes sive bonorum sive malorum, vel angelorum vel hominum, sive etiam quorumcumque animalium, secundum imperium suum et a se impertitas distributiones potestatum et appetitiones commoditatum, ita rerum naturæ adhibet in qua creat omnia, quemadmodum terræ agriculturam. Quapropter ita non possum dicere angelos malos magicis artibus evocatos, creatores fuisse ranarum atque serpentium[3], sicut non possum dicere homines malos creatores esse segetis, quam per eorum operam videro exortam.

XV. Sicut nec Jacob creator colorum in pecoribus fuit[4], quia bibentibus in conceptu matribus variatas virgas quas intuerentur apposuit[5]. Sed nec ipsæ pecudes creatrices fuerunt varietatis prolis suæ, quia inhæserat animæ illarum discolor phantasia ex contuitu variarum virgarum per oculos impressa, quæ non potuit nisi corpus quod sic affecto spiritu animabatur, ex compassione commixtionis afficere, unde teneris fœtuum primordiis colore tenus aspergeretur. Ut enim sic ex semetipsis affi-

[1] I Cor. III, 6. — [2] Philip. I, 18. — [3] Exod. VII, 12, et VIII, 7 — [4] Gen. XXX, 41. — [5] De hoc vide infra, lib. XI, cap. 2, et lib. De civitate Dei, XII, cap. 25, et lib. XVIII, cap. 5.

ciantur, vel anima ex corpore vel corpus ex anima, congruæ rationes id faciunt, quæ incommutabiliter vivunt in ipsa summa Dei sapientia, quam nulla spatia locorum capiunt, et cum ipsa sit incommutabilis, nihil eorum quæ vel commutabiliter sunt deserit, quia nihil eorum nisi per ipsam creatum est. Ut enim de pecoribus non virgæ, sed pecora nascerentur, fecit hoc incommutabilis et invisibilis ratio sapientiæ Dei, per quam creata sunt omnia : ut autem de varietate virgarum, pecorum conceptorum color aliquid duceret, fecit hoc anima gravidæ pecudis per oculos affecta forinsecus, et interius secum pro suo modulo formandi regulam trahens, quam de intima potentia sui Creatoris accepit. Sed quanta sit vis animæ ad afficiendam atque mutandam materiam corporalem (cum tamen creatrix corporis dici non possit, quia omnis causa mutabilis sensibilisque substantiæ, omnisque modus et numerus et pondus ejus unde efficitur ut et sit, et natura ita vel ita sit, ab intelligibili et incommutabili vita, quæ super omnia est, existit, et pervenit usque ad extrema atque terrena), multus sermo est, neque nunc necessarius. Verum propterea factum Jacob de pecoribus commemorandum arbitratus sum[1], ut intelligeretur, si homo qui virgas illas sic posuit, dici non potest creator colorum in agnis et hœdis; nec ipsæ matrum animæ, quæ conceptam per oculos corporis phantasiam varietatis, seminibus carne conceptis, quantum natura passa est, asperserunt, multo minus dici posse ranarum serpentiumque creatores angelos malos, per quos magi Pharaonis tunc illa fecerunt.

XVI. Aliud est enim ex intimo ac summo causarum cardine condere atque administrare creaturam, quod qui facit, solus creator est Deus : aliud autem pro distributis

[1] Gen. xxx, 41.

ab illo viribus et facultatibus aliquam operationem forinsecus admovere, ut tunc vel tunc, sic vel sic exeat quod creatur. Ista quippe originaliter ac primordialiter in quadam textura elementorum cuncta jam creata sunt; sed acceptis opportunitatibus prodeunt. Nam sicut matres gravidæ sunt fœtibus, sic ipse mundus gravidus est causis nascentium: quæ in illo non creantur, nisi ab illa summa essentia, ubi nec oritur, nec moritur aliquid, nec incipit esse, nec desinit. Adhibere autem forinsecus accedentes causas, quæ tametsi non sunt naturales, tamen secundum naturam adhibentur, ut ea quæ secreto naturæ sinu abdita continentur, erumpant et foris creentur, quodam modo explicando mensuras et numeros et pondera sua quæ in occulto acceperunt ab illo, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit[1], non solum mali angeli, sed etiam mali homines possunt, sicut exemplo agriculturæ supra docui.

XVII. Sed ne de animalibus quasi diversa ratio moveat, quod habent spiritum vitæ cum sensu appetendi quæ secundum naturam sunt, vitandique contraria; etiam hoc est videre quam multi homines noverunt, ex quibus herbis, aut carnibus, aut quarumcumque rerum quibuslibet succis aut humoribus, vel ita positis, vel ita obrutis, vel ita contritis, vel ita commixtis, quæ animalia nasci soleant: quorum si quis tam demens audeat dicere creatorem? Quid ergo mirum, si quemadmodum potest nosse quilibet nequissimus homo, unde illi vel illi vermes muscæque nascantur; ita mali angeli pro subtilitate sui sensus in occultioribus elementorum seminibus norunt, unde ranæ serpentesque nascantur, et hæc per certas et notas temperationum opportunitates occultis motibus adhibendo faciunt creari, non creant? Sed illa

[1] Sap. XI, 12.

homines quæ solent ab hominibus fieri, non mirantur. Quod si quisquam celeritates incrementorum forte miratur, quod illa animantia tam cito facta sunt : attendat, quemadmodum et ista pro modulo facultatis humanæ ab hominibus procurentur. Unde enim fit ut eadem corpora citius vermescant æstate quam hyeme, citius in calidioribus quam in frigidioribus locis ? Sed hæc ab hominibus tanto difficilius adhibentur, quanto desunt sensuum subtilitates, et corporum mobilitates in membris terrenis et pigris. Unde qualibuscumque angelis vicinas causas ab elementis contrahere, quanto facilius est, tanto mirabiliores in hujusmodi operibus eorum existunt celeritates.

XVIII. Sed non est creator, nisi qui principaliter ista format. Nec quisquam hoc potest, nisi ille penes quem primitus sunt omnium quæ sunt mensuræ, numeri, et pondera : et ipse est unus creator Deus, ex cujus ineffabili potentatu fit etiam ut quod possent hi Angeli si permitterentur, ideo non possint quia non permittuntur. Neque enim occurrit alia ratio, cur non potuerint facere minutissimas muscas, qui ranas serpentesque fecerunt[1], nisi quia major aderat dominatio prohibentis Dei per Spiritum sanctum, quod etiam ipsi magi confessi sunt, dicentes : « Digitus Dei est hoc[2]. » Quid autem possint per naturam, nec possint per prohibitionem, et quid per ipsius naturæ suæ conditionem facere non sinantur, homini explorare difficile est, imovero impossibile ; nisi per illud donum Dei, quod Apostolus commemorat dicens : « Alii dijudicatio spirituum[3]. » Novimus enim hominem posse ambulare, et neque hoc posse si non permittatur, volare autem non posse etiamsi permittatur. Sic et illi Angeli quædam possunt facere, si permittantur ab Angelis potentioribus ex imperio Dei : quædam vero non possunt,

[1] Exod. VIII, 18, et VII, 12. — [2] Ibid. 19. — [3] I Cor. XII, 10.

nec si ab eis permittantur : quia ille non permittit, a quo illis est talis naturæ modus, qui etiam per Angelos suos et illa plerumque non permittit, quæ concessit ut possint.

XIX. Exceptis igitur illis quæ usitatissimo transcursu temporum in rerum naturæ ordine corporaliter fiunt, sicuti sunt ortus occasusque siderum, generationes et mortes animalium, seminum et germinum innumerabiles diversitates, nebulæ et nubes, nives et pluviæ, fulgura et tonitrua, fulmina et grandines, venti et ignes, frigus et æstus, et omnia talia : exceptis etiam illis quæ in eodem ordine rara sunt, sicut defectus luminum, et species inusitatæ siderum, et monstra, et terræ motus, et similia: exceptis ergo istis omnibus, quorum quidem prima et summa causa non est nisi voluntas Dei : unde et in Psalmo, cum quædam hujus generis essent commemorata : «Ignis, » grando, nix, glacies, spiritus tempestatis ; » ne quis ea vel fortuitu, vel causis tantummodo corporalibus, vel etiam spiritalibus, tamen præter voluntatem Dei existentibus agi crederet, continuo subjecit : « Quæ faciunt ver» bum ejus[1]. » Sed his, ut dicere cœperam, exceptis, alia sunt illa quæ quamvis ex eadem materia corporali, ad aliquid tamen divinitus annuntiandum nostris sensibus admoventur, quæ proprie miracula et signa dicuntur, nec in omnibus quæ nobis a Domino Deo annuntiantur, ipsius Dei persona suscipitur. Cum autem suscipitur, aliquando in Angelo demonstratur, aliquando in ea specie quæ non est quod Angelus, quamvis per Angelum disposita ministretur : rursus cum in ea specie suscipitur quæ non est quod Angelus, aliquando jam erat ipsum corpus, et ad hoc demonstrandum in aliquam mutationem assumitur; aliquando ad hoc exoritur, et re peracta rursus absumitur. Sicut etiam cum homines annuntiant,

[1] Psal. CXLVIII, 8.

aliquando ex sua persona verba Dei loquuntur, sicuti cum præmittitur : « Dixit Dominus ; » aut, « Hæc dicit Do» minus[1], » aut tale aliquid : aliquando autem nihil tale præmittentes, ipsam Dei personam in se suscipiunt, sicuti est : « Intellectum tibi dabo, et constituam te in via » qua ingredieris[2]. » Sic non solum in dictis, verumetiam in factis, Dei persona significanda imponitur Prophetæ, ut eam gerat in ministerio prophetiæ ; sicut ejus personam gerebat qui vestimentum suum divisit in duodecim partes, et ex eis decem servo regis Salomonis dedit, regi futuro Israël[3] : aliquando etiam res quæ non erat quod Propheta, et erat jam in terrenis rebus, in hujusmodi significationem assumpta est ; sicut somnio viso Jacob evigilans fecit de lapide, quem dormiens habebat ad caput[4] : aliquando ad hoc fit eadem species, vel aliquantulum mansura, sicut potuit serpens ille æneus, exaltatus in eremo[5], sicut possunt et litteræ ; vel peracto ministerio transitura, sicut panis ad hoc factus in accipiendo sacramento consumitur.

XX. Sed quia hæc hominibus nota sunt, quia per homines fiunt, honorem tanquam religiosa possunt habere, stuporem tanquam mira non possunt. Itaque illa quæ per Angelos fiunt, quo difficiliora et ignotiora, eo mirabiliora sunt nobis : illis autem tanquam suæ actiones notæ atque faciles. Loquitur ex persona Dei Angelus homini, dicens : « Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, » et Deus Jacob[6] ; » cum Scriptura prædixisset, « Visus » est ei Angelus Domini[7] : » loquitur et homo ex persona Domini, dicens : « Audi, populus meus, et loquar tibi, » Israël, et testificabor tibi ; Deus Deus tuus ego sum[8]. »

[1] Jerem. xxxi, 1. — [2] Psal. xxxi, 8. — [3] 3 Reg. xi, 31. — [4] Gen. xxviii, 18. — [5] Num. xxi, 9. — [6] Exod. iii, 6. — [7] Psal. lxxx, 9. — [8] Exod. vii, 10.

Assumpta est virga ad significationem, et in serpentem angelica facultate mutata est: quæ facultas cum desit homini, assumptus est tamen et ab homine lapis ad talem aliquam significationem[1]. Inter factum Angeli et factum hominis plurimum distat: illud et mirandum et intelligendum est, hoc autem tantummodo intelligendum. Quod ex utroque intelligitur, fortassis unum est; at illa ex quibus intelligitur, diversa sunt: tanquam si nomen Domini et auro et atramento scribatur; illud est pretiosius, illud vilius; quod tamen in utroque significatur, idipsum est. Et quamvis idem significaverit ex virga Moysi serpens[2], quod lapis Jacob[3]: melius tamen aliquid lapis Jacob, quam serpentes magorum[4]. Nam sicut unctio lapidis Christum in carne, in qua unctus est oleo exultationis præ participibus suis[5]; ita virga Moysi conversa in serpentem, ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem crucis[6]. Unde ait: « Sicut exaltavit Moyses serpentem in » eremo, sic oportet exaltari Filium hominis, ut omnis » qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æter- » nam[7]: » sicut intuentes illum serpentem exaltatum in eremo, serpentum morsibus non peribant[8]. «Vetus enim » homo noster confixus est cruci cum illo, ut evacuare- » tur corpus peccati[9]. » Per serpentem enim intelligitur mors, quæ facta est a serpente in paradiso[10], modo locutionis per efficientem id quod efficitur demonstrante. Ergo virga in serpentem, Christus in mortem: et serpens rursus in virgam, Christus in resurrectionem totus cum corpore suo, quod est Ecclesia[11], quod in fine temporis erit, quem serpentis cauda significat, quam Moyses tenuit, ut rediret in virgam[12]. Serpentes autem magorum

[1] Gen. XXVIII, 18. — [2] Exod. IV, 3. — [3] Gen. XXVIII, 8. — [4] Exod. VII, 12. — [5] Psal. XLIV, 8. — [6] Philip. II, 8. — [7] Joan. III, 14. — [8] Num. XXI, 9. — [9] Rom. VI, 6. — [10] Gen. III, 5. — [11] Coloss. I, 24. — [12] Exod. IV, 4.

tanquam mortui sæculi, nisi credentes in Christum tanqurm devorati in corpus ejus intraverint[1], resurgere in illo non poterunt. Lapis ergo Jacob, ut dixi, melius aliquid significavit quam serpentes magorum[2]; at enim factum magorum multo mirabilius. Verum hæc ita non præjudicant rebus intelligendis, tanquam si hominis nomen scribatur auro et Dei atramento.

XXI. Illas etiam nubes et ignes quomodo fecerint vel assumpserint Angeli ad significandum quod annuntiabant, etiamsi Dominus vel Spiritus sanctus illis corporalibus formis ostendebatur, quis novit hominum? sicut infantes non noverunt quod in altari ponitur, et peracta pietatis celebratione consumitur, unde vel quomodo conficiatur, unde in usum religionis assumatur. Et si nunquam discant experimento vel suo vel aliorum, et nunquam illam speciem rerum videant, nisi inter celebrationes sacramentorum cum offertur et datur, dicaturque illis auctoritate gravissima, cujus corpus et sanguis sit, nihil aliud credent, nisi omnino in illa specie Dominum oculis apparuisse mortalium, et de latere tali percusso, liquorem illum omnino fluxisse[3]. Mihi autem omnino utile est, ut meminerim virium mearum, fratresque meos admoneam ut et ipsi meminerint suarum, ne ultra quam tutum est humana progrediatur infirmitas. Quemadmodum enim hæc faciant Angeli, vel potius Deus quemadmodum hæc faciat per Angelos suos, et quantum fieri velit etiam per Angelos malos, sive sinendo, sive jubendo, sive cogendo, ex occulta sede altissimi imperii sui, nec oculorum acie penetrare, nec fiducia rationis enucleare, nec provectu mentis comprehendere valeo, ut tam certus hinc loquar ad omnia quæ requiri de his rebus possunt, quam si essem Angelus, aut Propheta, aut Apostolus, « Cogitatio-

[1] Exod. VII, 12. — [2] Gen. XXVIII, 18. — [3] Joan. XIX, 34.

» nes enim mortalium timidæ et incertæ providentiæ nos-
» træ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam,
» et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitan-
» tem. Et difficile æstimamus quæ in terra sunt, et quæ
» in perspectu sunt, invenimus cum labore; quæ in cœ-
» lis sunt autem, quis investigabit?» Sed quia sequitur et dicit : « Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis sa-
» pientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissi-
» mis[1] : » quæ in cœlis sunt quidem, non investigamus, quo rerum genere et corpora angelica secundum propriam dignitatem, et eorum quædam corporalis actio continetur; secundum spiritum tamen Dei missum nobis de altissimis et impartitam ejus gratiam mentibus nostris, audeo fiducialiter dicere, nec Deum Patrem, nec Verbum ejus, nec Spiritum ejus, quod Deus unus est, per id quod est, atque idipsum est, ullo modo esse mutabilem, ac per hoc multo minus esse visibilem. Quoniam sunt quædam quamvis mutabilia, non tamen visibilia, sicut nostræ cogitationes, et memoriæ, et voluntates, et omnis incorporea creatura : visibile autem quidquam non est, quod non sit mutabile. Quapropter substantia, vel si melius dicitur, essentia Dei, ubi pro modulo nostro ex quantulacumque particula intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum, quandoquidem nullo modo mutabilis est, nullo modo potest ipsa per semetipsam esse visibilis.

XXII. Proinde illa omnia quæ Patribus visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem temporibus congruam præsentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris Angelis fecerit, per Angelos tamen esse facta, non ex nostro sensu dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere, sed

[1] Sap. IX, 14-17.

sapimus ad temperantiam[1], sicut Deus nobis partitus est mensuram fidei, et credimus, propter quod et loquimur. Extat enim auctoritas divinarum Scripturarum, unde mens nostra deviare non debet, nec relicto solidamento divini eloquii per suspicionum suarum abrupta præcipitari, ubi nec sensus corporis regit, nec perspicua ratio veritatis elucet. Apertissime quippe scriptum est in Epistola ad Hebræos, cum dispensatio Novi Testamenti a dispensatione Veteris Testamenti secundum congruentiam sæculorum ac temporum distingueretur, non tantum illa visibilia, sed ipsum etiam sermonem per Angelos factum. Sic enim dicit : « Ad quem autem Angelorum dixit ali-» quando : Sede ad dexteram meam, quo usque ponam » inimicos tuos scabellum pedum tuorum ? Nonne omnes » sunt ministri spiritus, ad ministrationem missi, prop-» ter eos qui futuri sunt hæreditate possidere salutem[2]?» Hinc ostendit illa omnia non solum per Angelos facta, sed etiam propter nos facta, id est, propter populum Dei, cui promittitur hæreditas vitæ æternæ. Sicut ad Corinthios etiam scriptum est : « Omnia hæc in figura con-» tingebant illis; scripta sunt autem ad correptionem » nostram, in quos finis sæculorum obvenit[3]. » Deinde quia tunc per Angelos, nunc autem per Filium sermo factus est, consequenter aperteque demonstrans : « Prop-» terea, inquit, abundantius oportet attendere nos ea » quæ audivimus, ne forte defluamus : si enim qui per » Angelos dictus est, sermo factus est firmus, et omnis » prævaricatio et inobedientia justam accepit mercedis » retributionem, quomodo nos effugiemus tantam negli-» gentes salutem[4] ?» Et quasi quæreres quam salutem, ut ostenderet se de Novo Testamento jam dicere, id est, sermone qui non per Angelos, sed per Dominum factus est:

[1] Rom. XII, 3. — [2] Hebr. I, 13. — [3] I Cor. X, 11. — [4] Hebr. II, 1.

« Quæ cum initium accepisset, inquit, ut enarraretur per » Dominum, ab iis qui audierunt in nos confirmata est, » contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus, » et Spiritus sancti divisionibus secundum suam voluntatem. »

XXIII. Sed ait aliquis, cur ergo scriptum est : « Dixit » Dominus ad Moysen : » et non potius : Dixit Angelus ad Moysen? Quia cum verba judicis præco pronuntiat, non scribitur in gestis : Ille præco dixit; sed : Ille judex : sic etiam loquente Propheta sancto, etsi dicamus, Propheta dixit, nihil aliud quam Dominum dixisse intelligi volumus. Et si dicamus, Dominus dixit, Prophetam non subtrahimus, sed quis per eum dixerit admonemus. Et illa quidem Scriptura sæpe aperit Angelum esse Dominum, quo loquente identidem dicitur, Dominus dixit, sicut jam demonstravimus. Sed propter eos, qui cum Scriptura illic Angelum nominat, ipsum per se ipsum Filium Dei volunt intelligi, quia propter annuntiationem paternæ ac suæ voluntatis a Propheta dictus est Angelus : propterea volui ex hac Epistola manifestius testimonium dare, ubi non dictum est, per Angelum; sed, « Per Angelos. »

XXIV. Nam et Stephanus in Actibus Apostolorum eo more narrat hæc, quo etiam in libris veteribus conscripta sunt : « Viri fratres et patres, audite, inquit : Deus glo- » riæ apparuit Abrahæ patri nostro, cum esset in Meso- » potamia[1]. » Ne quis autem arbitraretur tunc Deum gloriæ, per id quod in se ipso est, cujusquam oculis apparuisse mortalium, in consequentibus dicit, quod Moysi Angelus apparuerit. « Fugit, inquit, Moyses in verbo » isto, et factus est inquilinus in terra Madiam, ubi ge- » nuit filios duos[2]. Et completis illic quadraginta annis » apparuit illi in deserto montis Sina Angelus Domini in

[1] Act. VII, 2, et Gen. XII, 1. — [2] Exod. II, 15.

» flamma ignis in rubo. Moyses autem videns, mirabatur » visum[1]. Qui cum accederet considerare, facta est vox » Domini dicens : Ego sum Deus patrum tuorum, Deus » Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob. Tremefactus » autem Moyses, non audebat considerare. Dixitque illi » Dominus : Solve calceamentum pedum tuorum, etc. » Hic certe et Angelum et Dominum dicit, eumdemque Deum Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob, sicut in Genesi scriptum est.

XXV. An forte quisquam dicturus est, quod Moysi per Angelum apparuit Dominus, Abrahæ vero per se ipsum? At hoc a Stephano non quæramus : ipsum librum unde Stephanus ista narravit, interrogemus. Numquid enim quia scriptum est : « Et dixit Dominus Deus ad » Abraham[2] : » et paulo post : « Et visus est Dominus » Deus Abrahæ[3] : » propterea ista non per Angelos facta sunt? Cum alio loco similiter dicat : « Visus est autem ei » Deus ad ilicem Mambre, sedenti ad ostium tabernaculi » sui meridie[4] : » et tamen consequenter adjungat : « Res» piciens autem oculis suis vidit, et ecce tres viri stabant » super eum; » de quibus jam diximus. Quomodo enim poterunt isti, qui vel a verbis ad intellectum nolunt assurgere, vel facile se ab intellectu in verba præcipitant, quomodo poterunt explicare visum esse Deum in viris tribus, nisi eos, sicut etiam consequentia docent, Angelos fuisse fateantur? An quia non dictum est : Angelus ei locutus est vel apparuit; propterea dicere audebunt, Moysi quidem illam visionem ac vocem per Angelum factam, quia ita scriptum est; Abrahæ autem, quia commemoratio Angeli non est facta, per substantiam suam Deum apparuisse atque sonuisse? Quid quod nec apud Abraham de Angelo tacitum est? Nam ita legitur, cum

[1] Exod. III, 2. — [2] Gen. XII, 1. — [3] Id. XVII, 1. — [4] Id. XVIII, 1.

immolandus filius ejus præciperetur : « Et factum est » post hæc verba, tentavit Deus Abraham, et dixit ad » eum : Abraham, Abraham. Et ille dixit : Ecce ego. Et » dixit ei : Accipe filium tuum dilectum, quem diligis, » Isaac, et vade in terram excelsam, et offer eum ibi in » holocaustum super unum montium quem tibi dixero. » Certe hic Deus, non Angelus, commemoratus est : paulo post vero ita se habet Scriptura : « Extendens autem » Abraham manum suam, sumpsit gladium, occidere fi- » lium suum : et vocavit eum Angelus Domini de cœlo, » et dixit ei : Abraham, Abraham. Et dixit : Ecce ego. » Et dixit : Ne injicias manum tuam super puerum, ne- » que facias ei quidquam[1]. » Quid ad hoc respondetur? an dicturi sunt Deum jussisse ut occideretur Isaac, et Angelum prohibuisse; porro ipsum patrem adversum Dei præceptum, qui jusserat ut occideret, obtemperasse Angelo ut parceret? Ridendus et abjiciendus hic sensus est. Sed neque huic tam crasso et abjecto ullum locum Scriptura esse permittit, continuo subjungens : « Nunc enim » cognovi quia times Deum tu, et non pepercisti filio tuo » dilecto propter me. » Quid est, « Propter me; » nisi propter eum qui occidi jusserat? Idem igitur Deus Abrahæ qui Angelus, an potius per Angelum Deus? Accipe sequentia : certe jam hic Angelus manifestissime expressus est; attende tamen quid contexatur : « Respiciens » Abraham oculis suis vidit, et ecce aries unus tenebatur » in arbore sabech cornibus, et abiit Abraham, et ac- » cepit arietem, et obtulit eum holocaustum pro Isaac » filio suo. Et cognominavit Abraham nomen loci illius, » Dominus vidit, ut dicant hodie quod in monte Domi- » nus visus est : » sicut paulo ante quod dixit Deus per Angelum : « Nunc enim cognovi quia times Deum; » non

[1] Gen. XXII, 1-10.

quia tunc Deus cognovisse intelligendus est, sed egisse ut per Deum ipse Abraham cognosceret quantas haberet vires cordis ad obediendum Deo usque ad immolationem unici filii : illo modo locutionis quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut dicitur frigus pigrum, quod pigros facit; ut ideo cognovisse diceretur, quia ipsum Abraham cognoscere fecerat, quem poterat latere fidei suæ firmitas, nisi tali experimento probaretur. Ita et hic cognominavit Abraham nomen loci illius : « Dominus vidit : » id est, quod videri se fecit. Nam continuo secutus ait : « Ut dicant hodie quod in monte Dominus visus est. » Ecce idem Angelus Dominus dicitur : quare, nisi quia per Angelum Dominus? Jamvero in eo quod sequitur, prophetice omnino loquitur Angelus, et prorsus aperit quod per Angelum Deus loquatur. « Et vocavit, inquit, Angelus Domini Abraham iterum de cœlo, dicens : Per me juravi, dicit Dominus, pro eo quod fecisti hoc verbum et non pepercisti filio tuo dilecto propter me, etc[2]. » Hæc certe verba ut dicat ille per quem loquitur Dominus : « Hæc dicit Dominus, » etiam Prophetæ solent habere. An Filius Dei de Patre ait : « Dicit Dominus, » et ipse est ille Angelus Patris? Quid ergo, de illis tribus viris nonne respiciunt quomodo urgeantur, qui visi sunt Abrahæ, cum prædictum esset : « Visus est ei Dominus[3]. » An quia viri dicti sunt, non erant Angeli? Danielem legant dicentem : « Ecce vir Gabriel[3]. »

XXVI. Sed quid ultra differimus ora eorum evidentissimo atque gravissimo alio documento oppilare, ubi non Angelus singulariter, nec viri pluraliter, sed omnino Angeli dicuntur, per quos sermo non quilibet factus, sed

[1] Gen XXII, 15. — [2] Id. XVIII, 1. — [3] Dan. IX, 21.

lex ipsa data manifestissime ostenditur, quam certe nullus fidelium dubitat Deum dedisse Moysi ad subjugandum populum Israël, sed tamen per Angelos datam. Ita Stephanus loquitur : « Dura cervice, inquit, et non circumcisi corde et auribus, vos semper Spiritui sancto restitistis, sicut et patres vestri. Quem Prophetarum non » persecuti sunt patres vestri? Et occiderunt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus nunc vos proditores et interfectores fuistis, qui accepistis legem in edictis » Angelorum, nec custodistis[1]? » Quid hoc evidentius, quid tanta auctoritate robustius? In edictis quidem Angelorum lex illi populo data est : sed Domini Jesu Christi per eam disponebatur et prænuntiabatur adventus; et ipse tanquam Verbum Dei miro et ineffabili modo erat in Angelis, in quorum edictis lex ipsa dabatur. Unde dicit in Evangelio : « Si crederetis Moysi, crederetis et mihi, » de me enim ille scripsit[2]. » Per Angelos ergo tunc Dominus loquebatur, per Angelos Filius Dei, mediator Dei et hominum futurus ex semine Abrahæ suum disponebat adventum[3], ut inveniret a quibus reciperetur, confitentes se reos, quos lex non impleta fecerat transgressores. Unde et Apostolus ad Galatas dicit : « Quid ergo lex? » Transgressionis gratia posita est, donec veniret semen » cui promissum est, dispositum per Angelos in manu mediatoris[4] : » hoc est, dispositum per Angelos in manu sua. Non enim natus est per conditionem, sed per potestatem. Quod autem non aliquem ex Angelis dicit mediatorem, sed ipsum Dominum Jesum Christum, in quantum homo fieri dignatus est, habes alio loco : « Unus, » inquit, Deus, et unus mediator Dei et hominum, homo » Christus Jesus[5]. » Hinc illud Pascha in interfectione

[1] Act. VII, 51. — [2] Joan. V, 46. — [3] I Tim. II, 5. — [4] Galat. III, 19. — [5] I Tim. II, 5.

agni[1] : hinc illa omnia quæ de Christo venturo in carne atque passuro, sed et resurrecturo in lege figurantur, quæ data est in edictis Angelorum, in quibus Angelis erat utique et Pater, et Filius, et Spiritus sanctus[2]; et aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus sanctus[3], aliquando sine ulla distinctione personæ Deus per illos figurabatur, etsi visibilibus et sensibilibus formis apparens, per creaturam tamen suam, non per substantiam, cui videndæ corda mundantur per hæc omnia quæ oculis videntur, et auribus audiuntur.

XXVII. Sed jam satis, quantum existimo, pro captu nostro disputatum et demonstratum est, quod in hoc libro susceperamus ostendere : constititque et probabilitate rationis quantum homo vel potius quantum ego potui, et firmitate auctoritatis quantum de Scripturis sanctis divina eloquia patuerunt, quod antiquis patribus nostris ante incarnationem Salvatoris, cum Deus apparere dicebatur, voces illæ ac species corporales per Angelos factæ sunt; sive ipsis loquentibus vel agentibus aliquid ex persona Dei, sicut etiam Prophetas solere ostendimus; sive assumentibus ex creatura quod ipsi non essent, ubi Deus figurate demonstraretur hominibus, quod genus significationum nec Prophetas omisisse, multis exemplis docet Scriptura. Superest igitur jam ut videamus, cum et nato per virginem Domino, et corporali specie sicut columba descendente Spiritu sancto[4], visisque igneis linguis sonitu facto de cœlo die Pentecostes post ascensionem Domini[5], non ipsum Dei Verbum per substantiam suam qua Patri æquale atque coæternum est, nec Spiritus Patris et Filii per suam substantiam qua et ipse utrisque æqualis atque coæternus est, sed utique creatura quæ illis

[1] Exod. XII, 5. — [2] Act. VI, 52. — [3] Galat. III, 19. — [4] Matth. III, 16. — [5] Act. II, 3.

modis formari et existere potuit corporeis atque mortalibus sensibus apparuerit, quid inter illas demonstrationes et has proprietates Filii Dei et Spiritus sancti, quamvis per creaturam visibilem factas, intersit : quod ab alio volumine commodius ordiemur.

LIBER IV.

Explicat ad quid missus sit Filius Dei: Christo videlicet pro peccatoribus moriente persuadendum nobis fuisse in primis et quantum nos dilexerit Deus, et quales dilexerit. Opportune etiam ut ad contemplandum Deum et cohærendum Deo mundaremur, Verbum in carne venisse. Ipsius morte una et simplici duplicem nostram solutam esse; ubi edisserit quemadmodum simplum Salvatoris nostri duplo nostro concinat ad salutem, et de perfectione numeri senarii, in quem numerum ipsa simpli ad duplum ratio deducitur, fusius agit. Docet colligi omnes ex multis in unum per unum mediatorem vitæ Christum, per quem solum vera fit animæ purgatio. Cæterum Filium Dei, quanquam missione factus sit minor propter formam servi quam suscepit, non tamen ideo minorem Patre secundum formam Dei quia ab ipso missus est : eamdemque de Spiritus sancti missione rationem esse demonstrat.

I. SCIENTIAM terrestrium cœlestiumque rerum magni æstimare solet genus humanum : in quo profecto meliores sunt qui huic scientiæ præponunt nosse semetipsos ; laudabiliorque est animus, cui nota est vel infirmitas sua, quam qui ea non respecta, vias siderum scrutatur etiam cogniturus, aut qui jam cognitas tenet, ignorans ipse qua ingrediatur ad salutem ac firmitatem suam. Qui vero jam evigilavit in Deum, Spiritus sancti calore excitatus, atque in ejus amore coram sê viluit, ad eumque intrare volens nec valens, eoque sibi lucente attendit in se, invenitque se, suamque ægritudinem illius munditiæ contemperari non

posse cognovit; flere dulce habet, eumque deprecari, ut etiam atque etiam misereatur, donec exuat totam miseriam, et precari cum fiducia, jam accepto gratuito pignore salutis, per ejus unicum Salvatorem hominis et illuminatorem: hunc ita agentem et dolentem scientia non inflat, quia charitas ædificat[1]: præposuit enim scientiam scientiæ, præposuit scire infirmitatem suam, magis quam scire mundi mœnia, fundamenta terrarum, et fastigia cœlorum[2]: et hanc apponendo scientiam, apposuit dolorem; dolorem peregrinationis suæ ex desiderio patriæ suæ, et conditoris ejus beati Dei sui. In hoc genere hominum, in familia Christi tui, Domine Deus meus, si inter pauperes tuos gemo, da mihi de pane tuo respondere hominibus, qui non esuriunt et sitiunt justitiam, sed satiati sunt et abundant[3]. Satiavit autem illos phantasma eorum, non veritas tua, quam repellendo resiliunt, et in suam vanitatem cadunt. Ego certe sentio quam multa figmenta pariat cor humanum: et quid est cor meum, nisi cor humanum? Sed hoc oro Deum cordis mei, ut nihil ex eis figmentis pro solido vero eructem in has litteras, sed inde veniat in eas quidquid per me venire potuerit, unde mihi, quamvis projecto a facie oculorum suorum[4], et de longinquo redire conanti, per viam quam stravit humanitate divinitas Unigeniti sui, aura veritatis ejus aspergitur. Quam in tantum licet mutabilis haurio, in quantum in ea nihil mutabile video, nec locis et temporibus, sicut corpora; nec solis temporibus et quasi locis, sicut spirituum nostrorum cogitationes; nec solis temporibus, et nulla vel imagine locorum, sicut quædam nostrarum mentium ratiocinationes. Omnino enim Dei essentia, qua est, nihil mutabile habet, nec in æternitate, nec in veritate, nec in voluntate: quia æterna ibi est veritas, æterna charitas,

[1] I Cor. VIII, 1. — [2] Eccli. I, 18. — [3] Matth. V, 6. — [4] Psal. XXX, 23.

et vera ibi est charitas, vera æternitas; et chara ibi est æternitas, chara veritas.

II. Sed quoniam exulavimus ab incommutabili gaudio, nec tamen inde præcisi atque abrupti sumus, ut non etiam in istis mutabilibus et temporalibus æternitatem, veritatem, beatitudinem quæreremus: (nec mori enim, nec falli, nec perturbari volumus:) missa sunt nobis divinitus visa congrua peregrinationi nostræ, quibus admoneremur, non hic esse quod quærimus, sed illuc ab ista esse redeundum, unde nisi penderemus, hic ea non quæreremus. Ac primum nobis persuadendum fuit, quantum nos diligeret Deus, ne desperatione non auderemus erigi in eum. Quales autem dilexerit ostendi oportebat, ne tanquam de meritis nostris superbientes, magis ab eo resiliremus et in nostra fortitudine magis deficeremus: ac per hoc egit nobiscum, ut per ejus fortitudinem potius proficeremus, atque ita in infirmitate humilitatis perficeretur virtus charitatis. Hoc significat in Psalmo, ubi ait: « Pluviam voluntariam segregans Deus hæreditati » tuæ, et infirmata est, tu vero perfecisti eam [1]. Pluviam quippe voluntariam nonnisi gratiam vult intelligi, non meritis redditam, sed gratis datam, unde et gratia nominatur: dedit enim eam, non quia digni eramus, sed quia voluit. Hoc cognoscentes, non fidentes in nobis erimus, et hoc est infirmari. Ipse vero perficit nos, qui etiam Paulo apostolo dixit: « Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in » infirmitate perficitur [2]. » Persuadendum ergo erat homini quantum nos dilexerit Deus, et quales dilexerit: quantum, ne desperaremus; quales, ne superbiremus. Hunc locum Apostolus pernecessarium sic explicat: « Commen» dat autem, inquit, suam charitatem Deus in nobis, quo» niam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro no-

[1] Psal. LXVII, 10. — [2] 2 Cor. XII, 9.

» bis mortuus est, multo magis justificati nunc in sanguine » ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Si enim cum » inimici essemus reconciliati sumus Deo per mortem Filii » ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ip- » sius[1]. » Item alio loco : « Quid ergo, inquit, dicemus ad » hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui proprio » Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit il- » lum, quomodo non et cum illo nobis omnia dona- » vit[2]? » Quod autem factum nobis annuntiatur, hoc futurum ostendebatur et antiquis justis, ut per eamdem fidem etiam ipsi humiliati infirmarentur, et infirmati perficerentur.

III. Quia igitur unum Verbum Dei est, per quod facta sunt omnia, quod est incommutabilis veritas, ibi principaliter atque incommutabiliter sunt omnia simul, non solum quæ nunc sunt in hac universa creatura, verumetiam quæ fuerunt et quæ futura sunt. Ibi autem nec fuerunt, nec futura sunt, sed tantummodo sunt, et omnia vita sunt, et omnia unum sunt, et magis unum est et una vita est. Sic enim omnia per ipsum facta sunt, ut quidquid factum est in his, in illo vita sit, et facta non sit : quia in principio non factum est Verbum, sed erat Verbum apud Deum, et Deus erat Verbum, et omnia per ipsum facta sunt[3] : nec per ipsum omnia facta essent, nisi ipsum esset ante omnia, factumque non esset. In iis autem quæ per ipsum facta sunt, etiam corpus quod vita non est, per ipsum non fieret, nisi in illo antequam fieret vita esset. Quod enim factum est, jam in illo vita erat, et non qualiscumque vita : nam et anima vita est corporis, sed et hæc facta est, quia mutabilis est ; et per quid facta est, nisi per Dei Verbum incommutabile? « Omnia enim per » ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. » Quod

[1] Rom. v, 8-10. — [2] Id. viii, 31. — [3] Joan. i, 1.—

ergo « Factum est, » jam « In illo vita erat, » et non qualiscumque vita : sed « Vita erat lux hominum : » lux utique rationalium mentium, per quas homines a pecoribus differunt, et ideo sunt homines. Non ergo lux corporea, quæ lux est carnium, sive de cœlo fulgeat sive terrenis ignibus accendatur, nec humanarum tantum carnium, sed etiam belluinarum et usque ad minutissimos quosque vermiculos. Omnia enim hæc vident istam lucem : at illa vita lux hominum erat ; nec longe posita ab unoquoque nostrum : in illa enim vivimus et movemur et sumus[1].

IV. Sed « Lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non » comprehenderunt[2]. » Tenebræ autem sunt stultæ mentes hominum, prava cupiditate atque infidelitate cæcatæ. Has ut curaret atque sanaret Verbum, per quod facta sunt omnia caro factum est et habitavit in nobis. Illuminatio quippe nostra participatio Verbi est, illius scilicet vitæ quæ lux est hominum. Huic autem participationi prorsus inhabiles, et minus idonei eramus, propter immunditiam peccatorum. Mundandi ergo eramus. Porro iniquorum et superborum una mundatio est sanguis justi, et humilitas Dei : ut ad contemplandum Deum quod natura non sumus, per eum mundaremur factum quod natura sumus, et quod peccato non sumus. Deus enim natura non sumus : homines natura sumus, justi peccato non sumus. Deus itaque factus homo justus, intercessit Deo pro homine peccatore. Non enim congruit peccator justo, sed congruit homini homo. Adjungens ergo nobis similitudinem humanitatis suæ, abstulit dissimilitudinem iniquitatis nostræ, et factus particeps mortalitatis nostræ, fecit nos participes divinitatis suæ. Merito quippe mors peccatoris veniens ex damnationis necessitate, soluta est per mortem justi venientem ex misericordiæ voluntate, dum

[1] Act. XVII, 27. — [2] Joan. I, 5.

simplum ejus congruit duplo nostro. Hæc enim congruentia, sive convenientia vel concinentia, vel consonantia, vel si quid commodius dicitur, quod unum est ad duo, in omni compaginatione, vel si melius dicitur, coaptatione creaturæ, valet plurimum. Hanc enim coaptationem, sicut mihi nunc occurrit, dicere volui, quam Græci ἁρμονίαν vocant. Neque nunc locutus est, ut ostendam quantum valeat consonantia simpli ad duplum, quæ maxima in nobis reperitur, et sic nobis insita naturaliter : (a quo utique, nisi ab eo qui nos creavit?) ut nec imperiti possint eam non sentire, sive ipsi cantantes, sive alios audientes : per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant ita ut quisquis ab ea dissonuerit, non scientiam, cujus expertes sunt plurimi, sed ipsum sensum auditus nostri vehementer offendat. Sed hoc ut demonstretur, longo sermone opus est : ipsis autem auriaus exhiberi potest ab eo qui novit in regulari monochordo.

V. Verum quod instat in præsentia, quantum donat Deus, edisserendum est, quemadmodum simplum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi duplo nostro congruat, et quodam modo concinat ad salutem. Nos certe, quod nemo Christianus ambigit, et anima et corpore mortui sumus, anima propter peccatum, corpore propter pœnam peccati, ac per hoc et corpore propter peccatum. Utrique autem rei nostræ, id est, et animæ et corpori, medicina et resurrectione opus erat, ut in melius renovaretur quod erat in deterius commutatum. Mors autem animæ impietas est, et mors corporis corruptibilitas, per quam fit et animæ a corpore abscessus. Sicut enim anima Deo deserente, sic corpus anima deserente moritur : unde illa fit insipiens, hoc exanime. Resuscitatur enim anima per pœnitentiam, et in corpore adhuc mortali renovatio vitæ inchoatur a fide, qua creditur in eum qui justificat

impium [1], bonisque moribus augetur et roboratur de die in diem [2], cum magisque renovatur interior homo. Corpus vero tanquam homo exterior, quanto est hæc vita diuturnior, tanto magis magisque corrumpitur, vel ætate, vel morbo, vel variis afflictionibus, donec veniat ad ultimam [3], quæ ab omnibus mors vocatur. Ejus autem resurrectio differtur in finem; cum et ipsa justificatio nostra perficietur ineffabiliter. Tunc enim similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est [4]. Nunc vero quandiu corpus quod corrumpitur aggravat animam [5], et vita humana super terram tota tentatio est [6], non justificabitur in conspectu ejus omnis vivens [7], non in comparatione justitiæ qua æquabimur Angelis, et gloriæ quæ revelabitur in nobis. De morte autem animæ a morte corporis distinguenda, quid plura documenta commemorem, cum Dominus in una sententia Evangelica utramque mortem cuivis facile discernendam posuerit, ubi ait : « Sine mortuos sepelire » mortuos suos [8]. » Sepeliendum quippe corpus mortuum erat : sepultores autem ejus per infidelitatis impietatem in anima mortuos intelligi voluit, quales excitantur cum dicitur : « Surge qui dormis, et exurge a mortuis, et il» luminabit te Christus [9]. » Detestatur autem quamdam mortem Apostolus, dicens de vidua : « Quæ autem in de» liciis agit, vivens mortua est [10]. » Anima igitur jam pia, quæ fuit impia, propter justitiam fidei dicitur ex morte revixisse atque vivere. Corpus autem non tantum moriturum propter animæ abscessum qui futurus est, sed propter tantam infirmitatem carnis et sanguinis, quodam in loco in Scripturis etiam mortuum dicitur, loquente Apostolo : « Corpus quidem, inquit, mortuum est propter

[1] Rom. IV, 5. — [2] 2 Cor. IV, 16. — [3] *Subaud.* afflictionem. — [4] 1 Joan. III, 2. — [5] Sap. IX, 15. — [6] Job. VII, 1. — [7] Psal. CXLII, 2. — [8] Matth. VIII, 22. — [9] Ephes. V, 14. — [10] 1 Tim. V, 6.

» peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam[1]. » Hæc vita ex fide facta est; quoniam « Justus ex fide vivit[2]. » Sed quid sequitur? « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit » Christum Jesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis[3]. »

VI. Huic ergo duplæ morti nostræ Salvator noster impendit simplam suam, et ad faciendam utramque resuscitationem nostram, in sacramento et exemplo præposuit et proposuit unam suam. Neque enim fuit peccator aut impius, ut ei tanquam spiritu mortuo in interiore homine renovari opus esset, et tanquam resipiscendo ad vitam justitiæ revocari: sed indutus carne mortali, et sola moriens, sola resurgens, ea sola nobis ad utrumque concinuit, cum in ea fieret interioris hominis sacramentum, exterioris exemplum. Interioris enim hominis nostri sacramento data est illa vox, pertinens ad mortem animæ nostræ significandam, non solum in Psalmo, verumetiam in cruce: « Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti[4]? » Cui voci congruit Apostolus dicens: « Scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut evacuetur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato[5]. » Crucifixio quippe interioris hominis pœnitentiæ dolores intelliguntur, et continentiæ quidam salubris cruciatu, per quam mortem mors impietatis perimitur, in qua nos reliquit Deus. Et ideo per talem crucem evacuatur corpus peccati, ut jam non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato[6], quia et interior homo si utique renovatur de die in diem[7], profecto vetus est antequam renovetur. Intus namque agitur quod idem Apos-

[1] Rom. VIII, 10. — [2] Id. I, 17, et Habac. II, 4. — [3] Rom. VIII, 11. — [4] Psal. XXI, 1, et Matth. XXVII, 46. — [5] Rom. VI, 6. — [6] Ibid. 13. — [7] 2 Cor. IV, 16.

tolus dicit : « Exuite vos veterem hominem, et induite no» vum[1]. » Quod ita consequenter exponit : « Quapropter » deponentes mendacium, loquimini veritatem. » Ubi autem deponitur mendacium, nisi intus, ut inhabitet in monte sancto Dei qui loquitur veritatem in corde suo[2] ? Resurrectio vero corporis Domini ad sacramentum interioris resurrectionis nostræ pertinere ostenditur, ubi postquam resurrexit, ait mulieri : « Noli me tangere, nondum » enim ascendi ad Patrem meum[3]. » Cui mysterio congruit Apostolus dicens : « Si autem consurrexistis cum Christo, » quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est ad dexteram » Dei sedens, quæ sursum sunt sapite[4]. » Hoc est enim Christum non tangere, nisi cum ascenderit ad Patrem, non de Christo sapere carnaliter. Jamvero ad exemplum mortis exterioris hominis nostri Dominicæ carnis mors pertinet, quia per talem passionem maxime hortatus est servos suos, ut non timeant eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere[5]. Propter quod dicit Apostolus : « Ut suppleam quæ desunt pressurarum » Christi in carne mea[6]. » Et ad exemplum resurrecrionis exterioris hominis nostri pertinere invenitur resurrectio corporis Domini, quia Discipulis ait : « Palpate et » videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me » videtis habere[7]. » Et unus ex Discipulis etiam cicatrices ejus contrectans, exclamavit dicens : « Dominus » meus et Deus meus[8]. » Et cum illius carnis tota integritas appareret, demonstratum est in ea quod suos exhortans dixerat : « Capillus capitis vestri non peribit[9]. » Unde enim primo : « Noli me tangere, nondum enim as» cendi ad Patrem meum[10] : » et unde antequam ascendat

[1] Ephes. IV, 22. — [2] Psal. XIV, 1. — [3] Joan. XX, 17. — [4] Coloss. III, 1. — [5] Matth. X, 28. — [6] Coloss. I, 24. — [7] Luc. XXIV, 39. — [8] Joan. XX, 28. — [9] Luc. XXI, 18. — [10] Joan. XX, 17.

ad Patrem a Discipulis tangitur, nisi quia illic insinuabatur interioris hominis sacramentum, hic præbebatur exterioris exemplum? An forte quisquam ita est absurdus atque aversus a vero ut audeat dicere a viris eum tactum antequam ascenderet, a mulieribus autem cum ascendisset? Propter hoc exemplum futuræ nostræ resurrectionis in corpore, quod præcessit in Domino, dicit Apostolus: « Initium Christus, deinde qui sunt Christi [1]. » De corporis enim resurrectione illo loco agebatur, propter quam etiam dicit: « Transfiguravit corpus humilitatis nostræ » conforme corpori gloriæ suæ [2]. » Una ergo mors nostri Salvatoris duabus mortibus nostris saluti fuit. Et una ejus resurrectio duas nobis resurrectiones præstitit, cum corpus ejus in utraque re, id est, et in morte et in resurrectione, et sacramento interioris hominis nostri, et exemplo exterioris, medicinali quadam convenientia ministratum est.

VII. Hæc autem ratio simpli ad duplum oritur quidem a ternario numero; unum quippe ad duo, tria sunt: sed hoc totum quod dixi, ad senarium pervenit; unum enim et duo et tria sex fiunt. Qui numerus propterea perfectus dicitur quia partibus suis completur: habet enim illas tres, sextam, tertiam dimidiam; nec ulla par alia, quæ pici possit quota sit, invenitur in eo. Sexta ergo ejus unum est, tertia duo, dimidia tria. Unum autem et duo et tria consummant eumdem senarium. Cujus perfectionem nobis sancta Scriptura commendat, in eo maxime quod Deus sex diebus perfecit opera sua, et sexto die factus est homo ad imaginem Dei [3]. Et sexta ætate generis humani, Filius Dei venit, et factus est Filius hominis, ut nos reformaret ad imaginem Dei. Ea quippe nunc ætas agitur, sive milleni anni singulis distribuantur ætatibus, sive in

[1] I Cor. XV, 23. — [2] Philip. III, 21. — [3] Gen. I, 27.

divinis Litteris memorabiles atque insignes quasi articulos temporum vestigemus, ut prima ætas inveniatur ab Adam usque ad Noë, inde secunda usque ad Abraham: et deinceps sicut Matthæus Evangelista distinxit, ab Abraham usque ad David, a David usque ad transmigrationem in Babyloniam, atque inde usque ad Virginis partum. Quæ tres ætates conjunctæ illis duabus, quinque faciunt. Proinde sextam inchoavit nativitas Domini quæ nunc agitur usque ad occultum temporis finem. Hunc senarium numerum quamdam temporis gerere figuram, etiam in illa ratione tripartitæ distributionis agnoscimus qua unum tempus computamus ante legem, alterum sub lege, tertium sub gratia. In quo tempore sacramentum renovationis accepimus: ut in fine temporis etiam resurrectione carnis omni ex parte renovati, ab universa, non solum animæ, verumetiam corporis infirmitate sanemur. Unde intelligitur illa mulier in typo Ecclesiæ a Domino sanata et erecta, quam curvaverat infirmitas alligante Satana[1]. De talibus enim occultis hostilibus plangit illa vox Psalmi: « Curvaverunt animam meam[2]. » Hæc autem mulier decem et octo annos habebat in infirmitate, quod est ter seni. Menses autem annorum decem et octo inveniuntur in numero solidi quadrati senarii, quod est sexies seni, et hoc sexies. Juxta quippe est in eodem Evangelii loco, arbor quoque illa ficulnea[3], cujus miseram sterilitatem etiam tertius annus arguebat, sed ita pro illa intercessum est, ut dimitteretur illo anno, ut si fructum ferret, bene; sin aliter, excideretur. Nam et tres anni ad eamdem tripartitam distributionem pertinent, et menses trium annorum quadratum senarium faciunt, quod est sexies seni.

VIII. Annus etiam unus, si duodecim menses integri considerantur, quos triceni dies complent (talem quippe

[1] Luc. XIII, 11. — [2] Psal. LVI, 7. — [3] Luc. XIII, 6.

mensem veteres observaverunt, quem circuitus lunaris ostendit), senario numero pollet. Quod enim valent sex in primo ordine numerorum, qui constat ex unis ut perveniatur ad decem; hoc valent sexaginta in secundo ordine, qui constat ex denis ut perveniatur ad centum. Sexagenarius ergo numerus dierum, sexta pars anni est. Proinde per senarium primi versus multiplicatur, tanquam senarius secundi versus, et fiunt sexies sexageni, trecenti et sexaginta dies, qui sunt integri duodecim menses. Sed quoniam sicut mensem circuitus lunæ ostendit hominibus, sic annus circuitu solis animadversus est; restant autem quinque dies et quadrans diei, ut sol impleat cursum suum annumque concludat : quatuor enim quadrantes faciunt unum diem, quem necesse est intercalari excurso quadriennio, quod bissextum vocant, ne temporum ordo turbetur : etiam ipsos dies quinque et quadrantem si consideremus, senarius numerus in eis plurimum valet. Primum, quia sicut fieri solet ut a parte totum computetur, non sunt jam dies quinque, sed potius sex, ut quadrans ille accipiatur pro die. Deinde quia in ipsis quinque diebus sexta pars mensis est : ipse autem quadrans sex horas habet. Totus enim dies, id est, cum sua nocte, viginti quatuor horæ sunt, quarum pars quarta, quæ est quadrans diei, sex horæ inveniuntur : ita in anni cursu senarius numerus plurimum valet.

IX. Nec immerito in ædificatione corporis Dominici, in cujus figura templum a Judæis destructum triduo se resuscitaturum esse dicebat, numerus ipse senarius pro anno positus intelligitur : Dixerunt enim : « Quadraginta » et sex annis ædificatum est templum[1]. » Et quadragies sexies seni, fiunt ducenti septuaginta sex. Qui numerus dierum complet novem menses et sex dies, qui tanquam

[1] Joan. II, 19.

decem menses parientibus fœminis imputantur: non quia omnes ad sextum diem post nonum mensem perveniunt, sed quia ipsa perfectio corporis Domini tot diebus ad partum perducta comperitur, sicut a majoribus traditum suscipiens Ecclesiæ custodit auctoritas. Octavo enim Kalendas Aprilis conceptus creditur, quo et passus: ita monumento novo, quo sepultus est, ubi nullus erat mortuorum positus[1], nec ante, nec postea, congruit uterus virginis quo conceptus est, ubi nullus seminatus est mortalium. Natus autem traditur octavo Kalendas Januarias. Ab illo ergo die usque ad istum computati, ducenti septuaginta et sex reperiuntur dies, qui senarium numerum quadragies sexies habent. Quo numero annorum templum ædificatum est, quia eo numero senariorum corpus Domini perfectum est, quod mortis passione destructum, triduo resuscitavit. Dicebat enim hoc de templo corporis sui, sicut evidentissimo et robustissimo Evangelii testimonio declaratur, quo ait: « Sicut fuit Jonas » in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit » Filius hominis in corde terræ tribus diebus et tribus » noctibus[2]. »

X. Ipsum autem triduum non totum et plenum fuisse, Scriptura testis est: sed primus dies a parte extrema totus annumeratus est; dies vero tertius a parte prima, et ipse totus; medius autem inter eos, id est, secundus dies absolute totus viginti quatuor horis suis, duodecim nocturnis et duodecim diurnis. Crucifixus est enim primo Judæorum vocibus hora tertia, cum esset dies sexta sabbati[3]. Deinde in ipsa cruce suspensus est hora sexta, et spiritum tradidit hora nona[4]. Sepultus est autem cum jam sero factum esset, sicut sese habent verba

[1] Joan. XIX, 41. — [2] Jon. II, I, et Matth. XII, 40. — [3] Joan. XIX, 14. — [4] Matth. XXVII, 50.

Evangelii, quod intelligitur in fine diei[1]. Unde libet ergo incipias, etiam si alia ratio reddi potest, quomodo non sit contra Evangelium Joannis, ut hora tertia ligno suspensus intelligatur : totum diem primum non comprehendis. Ergo a parte extrema totus computabitur, sicut tertius a parte prima. Nox enim usque ad diluculum, quo Domini resurrectio declarata est, ad tertium diem pertinet, quia Deus qui dixit de tenebris lucem clarescere[2], ut per gratiam Novi Testamenti et participationem resurrectionis Christi audiremus : « Fuistis enim » aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino[3] : » insinuat nobis quodam modo quod a nocte dies sumat initium. Sicut enim primi dies propter futurum hominis lapsum a luce in noctem[4], ita isti propter hominis reparationem a tenebris ad lucem computantur. Ab hora ergo mortis usque ad diluculum resurrectionis horæ sunt quadraginta, ut etiam ipsa hora nona connumeretur. Cui numero congruit etiam vita ejus super terram post resurrectionem in quadraginta diebus. Et est iste numerus frequentissimus in Scripturis ad insinuandum mysterium perfectionis in quadripartito mundo. Habent enim quamdam perfectionem decem, et ea quater multiplicata faciunt quadraginta. A vespere autem sepulturæ usque ad diluculum resurrectionis triginta sex horæ sunt, qui est quadratus senarius. Refertur autem ad illam rationem simpli ad duplum, ubi est coaptationis maxima consonantia. Duodecim enim ad viginti quatuor simplo ad duplum conveniunt, et fiunt triginta sex : nox tota cum die toto et nocte tota, neque hoc sine illo sacramento quod supra memoravi. Non absurde quippe spiritum diei comparamus, corpus autem nocti. Dominicum enim corpus in morte ac resurrectione, et spiritus nostri figuram, et

[1] Marc. xv, 42. — [2] 2 Cor. iv, 6. — [3] Ephes. v, 8. — [4] Gen. i.

corporis gerebat exemplum. Etiam sic ergo apparet illa ratio simpli ad duplum in horis triginta sex, cum duodecim conferuntur ad viginti quatuor. Et horum quidem numerorum causas, cur in Scripturis sanctis positi sint, potest alius alias indagare, vel quibus istæ quas ego reddidi, præponendæ sint, vel æque probabiles, vel istis etiam probabiliores : frustra tamen eos esse in Scripturis positos, et nullas causas esse mysticas, cur illic isti numeri commemorentur, nemo tam stultus ineptusque contenderit. Ego autem quas reddidi, vel ex Ecclesiæ auctoritate a majoribus traditas, vel ex divinarum testimonio Scripturarum, vel ex ratione numerorum similitudinumque collegi. Contra rationem nemo sobrius, contra Scripturas nemo Christianus, contra Ecclesiam nemo pacificus senserit.

XI. Hoc sacramentum, hoc sacrificium, hic sacerdos, hic Deus, antequam missus veniret, factus ex fœmina, omnia quæ sacrate atque mystice patribus nostris per angelica miracula apparuerunt, sive quæ per ipsos facta sunt, similitudines hujus fuerunt, ut omnis creatura factis quodam modo loqueretur unum futurum in quo esset salus universorum a morte reparandorum. Quia enim ab uno vero Deo et summo per impietatis iniquitatem resilientes et dissonantes defluxeramus, et evanueramus in multa, discissi per multa et inhærentes in multis : oportebat nutu et imperio Dei miserantis, ut ipsa multa venturum conclamarent unum, et a multis conclamatus veniret unus, et multa contestarentur venisse unum; et a multis exonerati veniremus ad unum ; et multis peccatis in anima mortui, et propter peccatum in carne morituri, amaremus sine peccato mortuum in carne pro nobis unum : et in resuscitatum credentes, et cum illo per fidem spiritu resurgentes, justificaremur in uno justo

facti unum : nec in ipsa carne nos resurrecturos desperaremus, cum multa membra intueremur præcessisse nos caput unum : in quo nunc per fidem mundati, et tunc per speciem redintegrati, et per Mediatorem Deo reconciliati hæreamus uni, fruamur uno, permaneamus unum.

XII. Sic ipse Filius Dei, Verbum Dei, et idem ipse mediator Dei et hominum Filius hominis[1], æqualis Patri per divinitatis unitatem, et particeps noster per humanitatis susceptionem, Patrem interpellans pro nobis per id quod homo erat[2], nec tamen tacens quod Deus cum Patre unum erat, inter cætera ita loquitur : « Non pro » his autem rogo, inquit, tantum, sed et pro eis qui cre» dituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum » sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in » nobis unum sint, ut mundus credat, quia tu me mi» sisti. Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, » ut sint unum, sicut et nos unum sumus[3]. » Non dixit : Ego et ipsi unum; quamvis per id quod Ecclesiæ caput est et corpus ejus Ecclesia, posset dicere, ego et ipsi, non unum, sed unus, quia caput et corpus unus est Christus[4] : sed divinitatem suam consubstantialem Patri ostendens (propter quod et alio loco dicit : « Ego et Pater » unum sumus[5] »), in suo genere, hoc est, in ejusdem naturæ consubstantiali parilitate, vult esse suos unum, sed in ipso; quia in se ipsis non possent, dissociati ab invicem per diversas voluptates et cupiditates et immunditias peccatorum : unde mundantur per Mediatorem, ut sint in illo unum; non tantum per eamdem naturam qua omnes ex hominibus mortalibus æquales Angelis fiunt, sed etiam per eamdem in eamdem beatitudinem conspirantem concordissimam voluntatem, in unum spiritum

[1] I Tim. II, 5. — [2] Rom. VIII, 34. — [3] Joan. XVII, 20-22. — [4] Ephes. I, 21. — [5] Joan. X, 30.

quodam modo igne charitatis conflatam. Ad hoc enim valet quod ait : « Ut sint unum, sicut et nos unum su- » mus[1] : » ut quemadmodum Pater et Filius, non tantum æqualitate substantiæ, sed etiam voluntate unum sunt; ita et ii inter quos et Deum mediator est Filius, non tantum per id quod ejusdem naturæ sunt[2], sed etiam per eamdem dilectionis societatem unum sint. Deinde idipsum quod Mediator est, per quem reconciliamur Deo, sic indicat : « Ego, inquit, in eis, et tu in me, ut sint » consummati in unum[3]. »

XIII. Hæc est vera pax, et cum Creatore nostro nobis firma connexio, purgatis et reconciliatis per Mediatorem vitæ, sicut maculati et alienati ab eo recesseramus per mediatorem mortis. Sicut enim diabolus superbus hominem superbientem perduxit ad mortem; ita Christus humilis hominem obedientem reduxit ad vitam : quia sicut ille elatus cecidit, et dejecit consentientem; sic iste humiliatus surrexit, et erexit credentem. Quia enim non pervenerat diabolus quo ipse perduxerat (mortem quippe spiritus in impietate gestabat, sed mortem carnis non subierat, quia nec indumentum susceperat), magnus homini videbatur princeps in legionibus dæmonum, per quos fallaciarum regnum exercet, sic hominem per elationis typhum, potentiæ quam justitiæ cupidiorem, aut per falsam philosophiam magis inflans; aut per sacra sacrilega irretiens, in quibus etiam magicæ fallaciæ, curiosiores superbioresque animas deceptas illusasque præcipitans, subditum tenet; pollicens etiam purgationem animæ, per eas quas τελετὰς appellant, transfigurando se in angelum lucis per multiformem machinationem in signis et prodigiis mendacii.

XIV. Facile est enim spiritibus nequissimis per aërea

[1] Joan. XVII, 2. — [2] I Tim. II, 5. — [3] Joan. XVII, 23.

corpora facere multa, quæ mirentur animæ terrenis corporibus aggravatæ, etiam melioris affectus. Si enim corpora ipse terrena nonnullis artibus et exercitationibus modificata, in spectaculis theatricis tanta miracula hominibus exhibent, ut ii qui nunquam viderunt talia narrata, vix credant : quid magnum est diabolo et angelis ejus, de corporeis elementis per aërea corpora facere quæ caro miretur; aut etiam occultis inspirationibus ad illudendos humanos sensus phantasmata imaginum machinari, quibus vigilantes dormientesve decipiat, vel furentes exagitet? Sed sicut fieri potest ut homo vita ac moribus melior, spectet nequissimos homines, vel in fune ambulantes, vel multimodis motibus corporum multa incredibilia facientes, nec ullo modo facere talia concupiscat, nec eos propterea sibi præponendos existimet : sic anima fidelis et pia, non solum si videat, verumetiam si propter fragilitatem carnis exhorreat miracula dæmonum, non ideo tamen aut non se posse talia dolebit, aut ob hoc illos meliores esse judicabit; cum sit præsertim in societate sanctorum, qui per virtutem Dei cui cuncta subjecta sunt, et minime fallacia, et multo majora fecerunt, sive homines, sive Angeli boni.

XV. Nequaquam igitur per sacrilegas similitudines et impias curiositates et magicas consecrationes animæ purgantur et reconciliantur Deo : quia falsus mediator non trajicit ad superiora, sed potius obsidens intercludit viam per affectus, quos tanto maligniores quanto superbiores suæ societati inspirat : qui non possunt ad evolandum pennas nutrire virtutum, sed potius ad demergendum pondera exaggerare vitiorum, tanto gravius anima ruitura, quanto sibi videtur evecta sublimius. Proinde sicut Magi fecerunt divinitus moniti, quos ad humilitatem

Domini adorandam stella perduxit[1] : ita et nos, non qua venimus, sed per aliam viam in patriam redire debemus, quam rex humilis docuit, et quam rex superbus humili regi adversarius obsidere non possit. Et nobis enim, ut adoremus humilem Christum, cœli enarraverunt gloriam Dei, cum in omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum[2]. Via nobis fuit ad mortem per peccatum in Adam. « Per unum quippe hominem pec- » catum intravit in mundum, et per peccatum mors; et » ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes pec- » caverunt[3]. » Hujus viæ mediator diabolus fuit, persuasor peccati, et præcipitator in mortem. Nam et ipse ad operandam duplam mortem nostram, simplam attulit suam. Per impietatem namque mortuus est in spiritu, carne utique mortuus non est : nobis autem et impietatem persuasit, et per hanc ut in mortem carnis venire mereremur effecit. Unum ergo appetivimus iniqua suasione, alterum nos secutum est justa damnatione : propterea quippe scriptum est : « Deus mortem non fecit[4], » quia causa mortis ipse non fuit : sed tamen per ejus retributionem justissimam mors irrogata est peccatori. Sicut supplicium judex irrogat reo, causa tamen supplicii non est justitia judicis, sed meritum criminis. Quo ergo nos mediator mortis transmisit, et ipse non venit, id est, ad mortem carnis; ibi nobis Dominus Deus noster medicinam emendationis inseruit, quam ille non meruit, occulta et nimis arcana ordinatione divinæ altæque justitiæ. Ut ergo sicut per unum hominem mors, ita et per unum hominem fieret resurrectio mortuorum[5], quia magis vitabant homines quod evitare non poterant, mortem carnis, quam mortem spiritus, id est, magis pœnam quam meritum

[1] Matth. II, 12. — [2] Psal. XVIII, 2-5. — [3] Rom. V, 12. — [4] Sap. I, 13. — [5] Rom. V, 12.

pœnæ (nam non peccare, aut non curatur, aut parum curatur : non mori autem quamvis non obtineatur, vehementer satagitur :) vitæ Mediator ostendens, quam non sit mors timenda, quæ per humanam conditionem jam evadi non potest, sed potius impietas, quæ per fidem caveri potest, occurrit nobis ad finem quo venimus, sed non qua venimus. Nos enim ad mortem per peccatum venimus, ille per justitiam : et ideo cum sit mors nostra pœna peccati, mors illius facta est hostia pro peccato.

XVI. Quapropter cum spiritus corpori præponatur, morsque sit spiritus a Deo deseri, mors autem corporis a spiritu deseri; eaque sit pœna in morte corporis, ut spiritus quia volens deseruit Deum, deserat corpus invitus; ut cum spiritus Deum deseruerit quia voluit, deserat corpus etiam si noluerit; nec deserat cum voluerit, nisi aliquam sibi vim, qua ipsum corpus perimatur, intulerit: demonstravit spiritus Mediatoris, quam nulla pœna peccati usque ad mortem carnis accesserit, quia non eam deseruit invitus, sed quia voluit, quando voluit, quomodo voluit. Quippe Dei Verbo ad unitatem commixtus hinc ait : « Potestatem habeo ponendi animam meam, et po- » testatem habeo iterum sumendi eam. Nemo tollit eam » a me, sed ego pono eam a me, et iterum sumo eam[1].» Et hoc maxime mirati sunt, sicut Evangelium loquitur, qui præsentes erant, cum post illam vocem, in qua figuram peccati nostri edidit, continuo tradidit spiritum. Longa enim morte cruciabantur ligno suspensi. Unde latronibus, ut jam morerentur, et de ligno ante sabbatum deponerentur, crura confracta sunt[2]. » Ille autem quia mortuus inventus est, miraculo fuit. Hoc etiam Pilatum legimus fuisse miratum [3], cum ab ipso sepeliendum corpus Domini peteretur.

[1] Joan. x, 18. — [2] Id. xix, 32. — [3] Marc. xv, 44.

XVII. Ille itaque deceptor, qui fuit homini mediator ad mortem, falsoque se opponit ad vitam nomine purgationis per sacra et sacrificia sacrilega, quibus superbi seducuntur, quia nec participationem mortis nostræ habere potuit, nec resurrectionem suæ, simplam quidem suam mortem ad duplam nostram potuit afferre : simplam vero resurrectionem in qua et sacramentum esset renovationis nostræ, et ejus quæ in fine futura est evigilationis exemplum, non utique potuit. Ille proinde qui spiritu vivus carnem suam mortuam resuscitavit, verus vitæ Mediator, illum spiritu mortuum et mortis mediatorem a spiritibus in se credentium foras misit, ut non regnaret intrinsecus, sed forinsecus oppugnaret, nec tamen expugnaret. Cui se ipse quoque tentandum præbuit[1], ut ad superandas etiam tentationes ejus mediator esset, non solum per adjutorium, verumetiam per exemplum. At ille primitus ubi per omnes aditus ad interiora moliens irrepere, expulsus est, post baptisma in eremo completa omni tentatione illecebrosa, quia vivum spiritu spiritu mortuus non invasit, quoquomodo avidus mortis humanæ convertit se ad faciendam mortem quam potuit, et permissus est in illud quod ex nobis mortale vivus Mediator acceperat. Et ubi potuit aliquid facere, ibi ex omni parte devictus est; et unde accepit exterius potestatem Dominicæ carnis occidendæ, inde interior ejus potestas qua nos tenebat occisa est. Factum est enim ut vincula peccatorum multorum in multis mortibus, per unius unam mortem quam peccatum nullum præcesserat, solverentur. Quam propterea Dominus pro nobis indebitam reddidit, ut nobis debita non noceret. Neque enim jure cujusquam potestatis exutus est carne, sed ipse se exuit. Nam qui posset non mori si nollet, procul dubio, quia voluit mor-

[1] Matth. IV, 1.

tuus est : et ideo principatus et potestates exemplavit, fiducialiter triumphans eas in semetipso[1]. Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus et potestates ad luenda supplicia jure detinebant, purgavit, abolevit, extinxit; et sua resurrectione in novam vitam nos prædestinatos vocavit, vocatos justificavit, justificatos glorificavit[2]. Ita diabolus hominem, quem per consensionem seductum, tanquam jure integro possidebat, et ipse nulla corruptione carnis et sanguinis septus, per istam corporis mortalis fragilitatem, nimis egeno et infirmo, tanto superbior, quanto velut ditior et fortior, quasi pannoso et ærumnoso dominabatur, in ipsa morte carnis amisit. Quo enim cadentem non secutus impulit peccatorem, illuc descendentem persecutus compulit Redemptorem. Sic in mortis consortio Filius Dei nobis fieri dignatus est amicus, quo non perveniendo meliorem se nobis atque majorem putabat inimicus. Dicit enim Redemptor noster, « Majorem dilectionem nemo habet, quam ut animam » suam ponat pro amicis suis[3]. » Quocirca etiam pro Domino se credebat diabolus superiorem, in quantum illi Dominus in passionibus cessit; quia et de ipso intellectum est quod in Psalmo legitur : « Minuisti eum paulo minus » ab Angelis[4] : » ut ab iniquo velut æquo jure adversum nos agente, ipse occisus innocens eum jure æquissimo superaret, atque ita captivitatem propter peccatum factam captivaret[5], nosque liberaret a captivitate propter peccatum justa, suo justo sanguine injuste fuso mortis chirographum delens, et justificandos redimens peccatores.

XVIII. Hinc etiam diabolus adhuc suos illudit, quibus se per sua sacra velut purgandis, et potius implican-

[1] Coloss. II, 15. — [2] Rom. VIII, 30. — [3] Joan. XV, 13. — [4] Psal. VIII, 6. — [5] Ephes. IV, 8.

dis atque mergendis, falsus mediator opponit, quod superbis facillime persuadet irridere atque contemnere mortem Christi, a qua ipse quanto est alienior, tanto ab eis creditur sanctior atque divinior. Qui tamen apud eum paucissimi remanserunt, agnoscentibus gentibus et pia humilitate bibentibus pretium suum, ejusque fiducia deserentibus hostem suum, et concurrentibus ad redemptorem suum. Nescit enim diabolus quomodo illo et insidiante et furente utatur ad salutem fidelium suorum excellentissima sapientia Dei, a fine superiore, quod est initium spiritalis creaturæ, usque ad finem inferiorem, quod est mors corporis, pertendens fortiter et disponens omnia suaviter[1]. Attingit enim ubique propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit[2]. A morte autem carnis alieno diabolo, unde nimium superbus incedit, mors alterius generis præparatur in æterno igne tartari, quo non solum cum terrenis, sed etiam cum aëreis corporibus excruciari spiritus possint. Superbi autem homines, quibus Christus, quia mortuus est, viluit[3], ubi nos tam magno emit, et istam mortem reddunt cum hominibus conditioni ærumnosæ naturæ, quæ trahitur a primo peccato, et in illam cum illo præcipitabuntur. Quem propterea Christo præposuerunt, quia eos in istam dejecit, quo per distantem naturam ipse non cecidit, et quo propter eos per ingentem misericordiam ille descendit : et tamen se dæmonibus esse meliores non dubitant credere, eosque maledictis omnibus insectari detestarique non cessant, quos certe alienos ab hujus mortis passione noverunt, propter quam Christum contemnunt. Nec sic volunt considerare, quam fieri potuerit, ut in se manens, nec per se ipsum ex ulla parte mutabile Dei Verbum, per inferioris tamen naturæ susceptionem aliquid

[1] Sap. VIII, 1. — [2] Id, VII, 24. — [3] 1 Cor. VI, 20.

inferius pati posset, quod immundus dæmon, quia terrenum corpus non habet, pati non possit. Sic cum sint ipsi dæmonibus meliores, tamen quia carnem portant, mori sic possunt, quemadmodum mori dæmones ; qui non eam portant, non utique possunt.

XIX. Et cum de mortibus sacrificiorum suorum multum præsumant, quæ se fallacibus superbisque spiritibus immolare non sentiunt, aut si jam sentiunt, aliquid sibi prodesse arbitrantur perfidorum et invidorum amicitiam, quorum intentionis nullum negotium est, nisi impeditio reditus nostri. Non intelligunt, ne ipsos quidem superbissimos spiritus honoribus sacrificiorum gaudere potuisse, nisi uni vero Deo pro quo coli volunt, verum sacrificium deberetur : neque id posse rite offerri, nisi per sacerdotem sanctum et justum ; nec nisi ab eis accipiatur quod offertur, pro quibus offertur, atque id sine vitio sit, ut pro vitiosis mundandis possit offerri[1]. Hoc certe omnes cupiunt, qui pro se offerri sacrificium Deo volunt. Quis ergo tam justus et sanctus sacerdos, quam unicus Filius Dei, qui non opus haberet per sacrificium sua purgare peccata, nec originalia, nec ex humana vita quæ adduntur? Et qui tam congruenter ab hominibus sumeretur quod pro eis offerretur, quam humana caro? Et quid tam aptum huic immolationi, quam caro mortalis? Et quid tam mundum pro mundandis vitiis mortalium, quam sine ulla contagione carnalis concupiscentiæ caro nata in utero et ex utero virginali? Et quid tam grate offerri et suscipi posset, quam caro sacrificii nostri, corpus effectum sacerdotis nostri? Ut quoniam quatuor considerantur in omni sacrificio, cui offeratur, a quo offeratur, quid offeratur, pro quibus offeratur, idem ipse unus verusque Mediator, per sacrificium pacis reconcilians nos Deo,

[1] Hebr. VII, 27.

unum cum illo maneret cui offerebat, unum in se faceret pro quibus offerebat, unus ipse esset qui offerebat, et quod offerebat.

XX. Sunt autem quidam qui se putant ad contemplandum Deum et inhærendum Deo virtute propria posse purgari : quos ipsa superbia maxime maculat. Nullum enim vitium est, cui magis divina lege resistatur, et in quod majus accipiat dominandi jus ille superbissimus spiritus, ad ima mediator, ad summa interclusor : nisi occulte insidians alia via devitetur ; aut per populum deficientem, quod interpretatur Amalec, aperte sæviens, et ad terram promissionis repugnando transitum negans, per crucem Domini quæ Moysi manibus extensis est præfigurata, superetur[1]. Hinc enim purgationem sibi isti virtute propria pollicentur, quia nonnulli eorum potuerunt aciem mentis ultra omnem creaturam transmittere, et lucem incommutabilis veritatis quantulacumque ex parte contingere : quod Christianos multos ex fide interim sola viventes, nondum potuisse derident. Sed quid prodest superbienti, et ob hoc erubescenti lignum conscendere, de longinquo prospicere patriam transmarinam? Aut quid obest humili de tanto intervallo non eam videre, in illo ligno ad eam venienti, quo dedignatur ille portari?

XXI. Hi etiam resurrectionem carnis nos credere reprehendunt, sibique potius etiam de his rebus credi volunt. Quasi vero quia præcelsam incommutabilemque substantiam per illa quæ facta sunt intelligere potuerunt[2], propterea de conversione rerum mutabilium, aut de contexto sæculorum ordine consulendi sunt. Numquid enim quia verissime disputant, et documentis certissimis persuadent, æternis rationibus omnia temporalia fieri, propterea potuerunt in ipsis rationibus perspicere, vel ex ipsis

[1] Exod. XVII, 8. — [2] Rom. I, 20.

colligere quot sint animalium genera, quæ semina singulorum in exordiis, qui modus in incrementis, qui numeri per conceptus, per ortus, per ætates, per occasus, qui motus in appetendis quæ secundum naturam sunt, fugiendisque contrariis? Nonne ista omnia, non per illam incommmutabilem sapientiam, sed per locorum ac temporum historiam quæsierunt, et ab aliis experta atque conscripta crediderunt? Quo minus mirandum est, nullo modo eos potuisse prolixiorum sæculorum seriem vestigare, et quamdam metam hujus excursus, quo tanquam fluvio genus decurrit humanum, atque inde conversionem ad suum cuique debitum terminum. Ista enim nec historici scribere potuerunt longe futura et a nullo experta atque narrata. Nec isti philosophi cæteris meliores in illis summis æternisque rationibus intellectu talia contemplati sunt: alioquin non ejusdem generis præterita quæ potuerunt historici inquirerent, sed potius et futura prænoscerent: quod qui potuerunt, ab eis vates, a nostris Prophetæ appellati sunt.

XXII. Quanquam et Prophetarum nomen non omnino alienum est a litteris eorum: sed plurimum interest, utrum experimento præteritorum futura conjiciantur; sicut medici multa prævidendo, etiam litteris mandaverunt, quæ ipsi experta notaverunt; sicut denique agricolæ vel etiam nautæ multa prænuntiant; (talia enim si ex longis intervallis temporum fiant, divinationes putantur:) an vero jam ventura processerint, et longe visa venientia nuntientur pro acuto sensu videntium, quod cum faciunt aëreæ potestates divinare creduntur; tanquam si quisquam de montis vertice aliquem longe videat venientem, et proxime in campo habitantibus ante nuntiet: an ab Angelis sanctis ea Deus per Verbum sapientiamque suam indicat, ubi et futura et præterita stant, vel quibusdam

prænuntientur hominibus, vel ab eis audita rursus ad alios homines transmittantur : an ipsorum hominum quorumdam mentes in tantum evehantur Spiritu sancto, ut non per Angelos, sed per se ipsas futurorum stantes causas in ipsa summa rerum arce conspiciant. Audiunt enim ista et aëreæ potestates, sive Angelis ea nuntiantibus, sive hominibus : et tantum audiunt, quantum opus esse ille judicat, cui subjecta sunt omnia. Multa etiam prædicuntur instinctu quodam et impulso spiritu nescientium : sicut Caïphas nescivit quid dixit, sed cum esset Pontifex prophetavit[1].

XXIII. Ergo de successionibus sæculorum et de resurrectione mortuorum philosophos nec illos consulere debemus, qui Creatoris æternitatem, in quo vivimus, movemur et sumus[2], quantum potuerunt intellexerunt. Quia per ea quæ facta sunt cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt[3]. Et cum idonei non essent, in æternitatem spiritalis incommutabilisque naturæ aciem mentis tam constanter infigere, ut in ipsa sapientia Creatoris atque Rectoris universitatis viderent volumina sæculorum, quæ ibi jam essent et semper essent, hic autem futura essent ut non essent; atque ut ibi viderent conversiones in melius, non solum animorum, sed etiam corporum humanorum usque ad sui modi perfectionem : cum ergo ad hæc ibi videnda nullo modo essent idonei, ne ad illud quidem digni habiti sunt, ut eis ista per sanctos Angelos nuntiarentur ; sive forinsecus per sensus corporis, sive interioribus revelationibus in spiritu expressis : sicut patribus nostris vera pietate præditis hæc demonstrata sunt, qui ea prædicantes, vel de præsentibus signis, vel de proximis rebus, ita ut prædixerant,

[1] Joan. xi, 51. — [2] Act. xvii, 28. — [3] Rom. i, 21, 22.

factis fidem facientes, auctoritatem cui de longe futuris usque in sæculi finem crederetur, habere meruerunt. Potestates autem aëreæ superbæ atque fallaces, etiam si quædam de societate et civitate sanctorum et de vero Mediatore a sanctis Prophetis vel Angelis audita per suos vates dixisse reperiuntur, id egerunt, ut per hæc aliena vera etiam fideles Dei, si possent, ad sua falsa traducerent. Deus autem per nescientes id egit, ut veritas undique resonaret, fidelibus in adjutorium, impiis in testimonium.

XXIV. Quia igitur ad æterna capessenda idonei non eramus, sordesque peccatorum nos prægravabant temporalium rerum amore contractæ, et de propagine mortalitatis tanquam naturaliter inolitæ, purgandi eramus. Purgari autem ut contemperaremur æternis, non nisi per temporalia possemus, qualibus jam contemperati tenebamur. Sanitas enim a morbo plurimum distat : sed media curatio, nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem. Inutilia temporalia decipiunt ægrotos, utilia temporalia suscipiunt sanandos, et trajiciunt ad æterna sanatos. Mens autem rationalis sicut purgata contemplationem debet rebus æternis; sic purganda temporalibus fidem. Dixit quidam et illorum qui quondam apud Græcos sapientes habiti sunt : Quantum ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Et profecto est vera sententia. Quod enim nos temporale dicimus, hoc ille quod ortum est appellavit. Ex quo genere etiam nos sumus, non tantum secundum corpus, sed etiam secundum animi mutabilitatem. Non enim proprie vocatur æternum, quod aliqua ex parte mutatur. In quantum igitur mutabiles sumus, in tantum ab æternitate distamus. Promittitur autem nobis vita æterna per veritatem, a cujus perspicuitate rursus tantum distat fides nostra, quantum ab æternitate mortalitas. Nunc ergo adhibemus

fidem rebus temporaliter gestis propter nos, et per ipsam mundamur, ut cum ad speciem venerimus, quemadmodum succedit fidei veritas, ita mortalitati succedat æternitas. Quapropter quoniam fides nostra fiet veritas, cum ad id quod nobis credentibus promittitur pervenerimus : promittitur autem nobis vita æterna; et dixit Veritas, non quæ fiet sicut futura est fides nostra, sed quæ semper est Veritas, quia ibi est æternitas; dixit ergo Veritas : « Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te » unum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum[1]: » cum fides nostra videndo fiet veritas, tunc mortalitatem nostram commutatam tenebit æternitas. Quod donec fiat, et ut fiat, quia rebus ortis accommodamus fidem credulitatis, sicut in æternis speramus veritatem contemplationis, ne fides mortalis vitæ dissonaret a veritate æternæ vitæ, ipsa Veritas Patri coæterna de terra orta est[2], cum Filius Dei sic venit ut fieret filius hominis, et ipse in se exciperet fidem nostram, qua nos perduceret ad veritatem suam qui sic suscepit mortalitatem nostram, ut non amitteret æternitatem suam. Quantum enim ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Ita ergo nos purgari oportebat, ut ille nobis fieret ortus qui maneret æternus, ne alter nobis esset in fide, alter in veritate. Nec ab eo quod orti sumus ad æterna transire possemus, nisi æterno per ortum nobis sociato ad æternitatem ipsius trajiceremur. Nunc itaque illuc quodam modo secuta est fides nostra, quo ascendit in quem credidimus, ortus, mortuus, resuscitatus, assumptus. Horum quatuor, duo priora noveramus in nobis; scimus enim homines et oriri et mori : duo autem reliqua, id est, resuscitari et assumi, juste in nobis futura speramus, quia in illo facta credidimus. Itaque in

[1] Joan. XVII, 3. — [2] Psal. LXXXIV, 12.

illo quia et id quod ortum erat transiit ad æternitatem, transiturum est et nostrum, cum fides pervenerit ad veritatem. Jam enim credentibus, ut in verbo fidei manerent, et inde ad veritatem, ac per hoc ad æternitatem perducti a morte liberarentur, ita loquitur : « Si manseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis[1]. » Et quasi quærerent, Quo fructu? secutus ait : « Et cognoscetis veritatem. » Et rursus quasi dicerent : Quid prodest mortalibus veritas? « Et veritas, inquit, liberabit vos. » Unde, nisi a morte, a corruptione, a mutabilitate? Veritas quippe immortalis, incorrupta, incommutabilis permanet. Vera autem immortalitas, vera incorruptibilitas; vera incommutabilitas, ipsa est æternitas.

XXV. Ecce ad quod missus est Filius Dei, imo vero ecce quid est missum esse Filium Dei? Quæcumque propter faciendam fidem, qua mundaremur ad contemplandam veritatem, in rebus ortis ab æternitate prolatis et ad æternitatem relatis temporaliter gesta sunt, aut testimonia missionis hujus fuerunt, aut ipsa missio Filii Dei. Sed testimonia quædam venturum prænuntiaverunt, quædam venisse testata sunt. Factum quippe creaturam per quem facta est omnis creatura, omnem creaturam testem habere oportebat. Nisi enim multis missis prædicaretur unus, non multis dimissis teneretur unus. Et nisi talia essent testimonia quæ parvis magna esse viderentur, non crederetur, magnos faceret magnus, qui ad parvos missus est parvus. Incomparabiliter enim majora Filii Dei facta sunt cœlum et terra et omnia quæ in eis sunt, quia omnia per ipsum facta sunt, quam signa et portenta quæ in ejus testimonium proruperunt. Sed tamen homines ut hæc magna per eum facta parvi crederent, illa parva tanquam magna tremuerunt.

[1] Joan. VIII 31.

XXVI. « Cum ergo venit plenitudo temporis, misit Deus » Filium suum factum ex muliere, factum sub lege[1]; » usque adeo parvum ut factum ; eo itaque missum, quo factum. Si ergo major mittit minorem, fatemur et nos factum minorem, et in tantum minorem in quantum factum, et in tantum factum, in quantum missum. Misit enim Filium suum factum ex muliere, per quem tamen quia facta sunt omnia, non solum prius quam factus mitteretur, sed prius quam essent omnia, eumdem mittenti confitemur æqualem, quem dicimus missum minorem. Quomodo ergo ante istam plenitudinem temporis, qua eum mitti oportebat, prius quam missus esset videri a patribus potuit, cum eis angelica quædam visa demonstrarentur, quando nec jam missus sicut æqualis est Patri videbatur? Unde enim dicit Philippo, a quo utique sicut a cæteris, et ab ipsis a quibus crucifixus est in carne videbatur : « Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me ; Philippe, qui me vidit, vidit et Patrem [2] : » nisi quia videbatur, et non videbatur? Videbatur sicut missus factus fuerat, non videbatur sicut per eum omnia facta erant [3]. Aut unde etiam illud dicit : « Qui habet » mandata mea et servat ea, ipse est qui diligit me ; et qui » diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum, » et manifestabo ei me ipsum [4]; » cum esset manifestus ante oculos hominum : nisi quia carnem, quod Verbum in plenitudine temporis factum erat, suscipiendam nostræ fidei porrigebat, ipsum autem Verbum per quod omnia facta erant, purgatæ per fidem menti contemplandum in æternitate servabat?

XXVII. Si autem secundum hoc missus a Patre Filius dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut credamus æqualem Patri esse Filium et consubstan-

[1] Galat. IV, 4. — [2] Joan. XIV, 9. — [3] Id. I, 3. — [4] Id. XIV, 21.

tialem et coæternum, et tamen a Patre missum Filium. Non quia ille major est, ille minor : sed quia ille Pater, ille Filius ; ille genitor, ille genitus ; ille a quo est qui mittitur, ille qui est ab eo qui mittit. Filius enim a Patre est, non Pater a Filio. Secundum hoc jam potest intelligi, non tantum ideo dici missus Filius quia Verbum caro factum est, sed ideo missus ut Verbum caro fieret [1], et per præsentiam corporalem illa quæ scripta sunt operaretur ; id est, ut non tantum homo missus intelligatur quod Verbum factum est, sed et Verbum missum ut homo fieret : quia non secundum imparem potestatem vel substantiam vel aliquid quod in eo Patri non sit æquale missus est ; sed secundum id quod Filius a Patre est, non Pater a Filio. Verbum enim Patris est Filius, quod et Sapientia ejus dicitur. Quid ergo mirum si mittitur non quia inæqualis est Patri, sed quia est « Manatio quæ» dam claritatis omnipotentis Dei sincera ? » Ibi autem quod manat et de quo manat unius ejusdemque substantiæ est. Neque enim sicut aqua de foramine terræ aut lapidis manat, sed sicut lux de luce. Nam quod dictum est : « Candor est enim lucis æternæ, » quid aliud dictum est, quam lux est lucis æternæ ? Candor quippe lucis, quid nisi lux est ? et ideo coæterna luci, de qua lux est. Maluit autem dicere : « Candor lucis [2], » quam lux lucis ; ne obscurior putaretur ista quæ manat, quam illa de qua manat. Cum enim auditur candor ejus esse ista, facilius est ut per hanc lucere illa, quam hæc minus lucere credatur. Sed quia cavendum non erat, ne minor lux illa putaretur quæ istam genuit, (hoc enim nullus unquam hæreticus ausus est dicere, nec credendum est aliquem ausurum), illi cogitationi occurrit Scriptura, qua posset videri obscurior lux ista quæ manat, quam illa de qua manat : quam

[1] Joan. I, 14. — [2] Sap. VII, 26.

suspicionem tulit, cum ait : « Candor est illius, id est, » lucis æternæ; » atque ita ostendit æqualem. Si enim hæc minor est, obscuritas illius est, non candor illius. Si autem major est, non ex ea manat : non enim vinceret de qua genita est. Quia ergo ex illa manat, non est major quam illa : quia vero non obscuritas illius, sed candor illius est, non est minor ; æqualis est ergo. Neque hoc movere debet, quia dicta est « Manatio quædam claritatis omni- » potentis Dei sincera : » tanquam ipsa non sit omnipotens, sed omnipotentis manatio. Mox enim de illa dicitur : « Et » cum sit una, omnia potest [1]. » Quis est autem omnipotens, nisi qui omnia potest? Ab illo itaque mittitur, a quo emanat. Sic enim expetitur ab illo, qui amabat eam et desiderabat. « Emitte, inquit, illam de sanctis cœlis tuis, » et mitte illam a sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit, » et mecum laboret [2], » id est, doceat me laborare, ne laborem. Labores enim ejus virtutes sunt. Sed aliter mittitur ut sit cum homine, aliter missa est ut ipsa sit homo. In animas enim sanctas se transfert, atque amicos Dei et Prophetas constituit, sicut etiam implet sanctos Angelos, et omnia talibus ministeriis congrua per eos operatur. Cum autem venit plenitudo temporis [3], missa est, non ut impleret Angelos, nec ut esset Angelus, nisi in quantum consilium Patris annuntiabat, quod et ipsius erat; nec ut esset cum hominibus aut in hominibus, hoc enim et antea in Patribus et Prophetis : sed ut ipsum Verbum caro fieret, id est, homo fieret [4] : in quo futuro revelato sacramento, etiam eorum sapientium atque sanctorum salus esset, qui prius quam ipse de virgine nasceretur, de mulieribus nati sunt, et in quo facto atque prædicato salus sit omnium credentium, sperantium, diligentium. Hoc enim « Magnum pietatis est sacramentum, quod ma-

[1] Sap. VII, 27. — [2] Id. IX, 10. — [3] Galat. IV, 4. — [4] Joan. I, 14.

» nifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, appa-
» ruit Angelis, prædicatum est in gentibus, creditum est
» in mundo, assumptum est in gloria [1]. »

XXVIII. Ab illo ergo mittitur Dei Verbum, cujus est Verbum; ab illo mittitur de quo natum est: mittit qui genuit, mittitur quod genitum est. Et tunc unicuique mittitur, cum a quoquam cognoscitur atque percipitur, quantum cognosci et percipi potest pro captu vel proficientis in Deum, vel perfectæ in Deo animæ rationalis. Non ergo eo ipso quo de Patre natus est, missus dicitur Filius: sed vel eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum; unde dicit: « Exivi a Patre, et veni » in hunc mundum [2]: » vel eo quod ex tempore cujusmente percipitur, sicut dictum est: « Mitte illam, ut me» cum sit, et mecum laboret. » Quod ergo natum est ab æterno æternum est: « Candor est enim lucis æternæ [3]. » Quod autem mittitur ex tempore, a quoquam cognoscitur. Sed cum in carne manifestatus est Filius Dei, in hunc mundum missus est [4], in plenitudine temporis, factus ex fœmina [5]. Quia enim in sapientia Dei non poterat mundus cognoscere per sapientiam Deum [6]; quoniam lux lucet in tenebris et tenebræ eam non comprehenderunt [7]: placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; ut Verbum caro fieret, et habitaret in nobis. Cum autem ex tempore cujusque profectus mente percipitur, mitti quidem dicitur, sed non in hunc mundum; neque enim sensibiliter apparet, id est, corporeis sensibus præsto est. Quia et nos secundum quod mente aliquid æternum quantum possumus capimus, non in hoc mundo sumus: et omnium justorum spiritus, etiam adhuc in hac carne viventium, in quantum divina sapiunt, non sunt in hoc

[1] I Tim. III, 16. — [2] Joan. XVI, 28. — [3] Sap. VII, 26. — [4] I Tim. III, 16. — [5] Galat. IV, 4. — [6] I Cor. I, 21. — [7] Joan. I, 5.

mundo. Sed Pater cum ex tempore a quoquam cognoscitur, non dicitur missus, non enim habet de quo sit, aut ex quo procedat. Sapientia quippe dicit : « Ego ex ore » Altissimi prodivi[1] ? » Et de Spiritu sancto dicitur : « A » Patre procedit[2] : » Pater vero a nullo.

XXIX. Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est : ita Pater misit, Filius missus est. Sed quemadmodum qui genuit et qui genitus est, ita et qui misit et qui missus est unum sunt; quia Pater et Filius unum sunt. Ita etiam Spiritus sanctus unum cum eis est; quia hæc tria unum sunt[3]. Sicut enim natum esse est Filio, a Patre esse; ita mitti est Filio, cognosci quod ab illo sit. Et sicut Spiritui sancto donum Dei esse, est a Patre procedere; ita mitti, est cognosci quia ab illo procedat. Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat : neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec video quid aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem Discipulorum ait : « Accipite Spi» ritum sanctum[4]. » Neque enim flatus ille corporeus, cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. Quis enim dementissimus dixerit, alium fuisse Spiritum quem sufflans dedit, et alium quem post ascensionem suam misit[5] ? Unus enim est Spiritus Dei, Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus, qui operatur omnia in omnibus[6]. Sed quod bis datus est, dispensatio certe significationis fuit, de qua suo loco quantum Dominus dederit disseremus. Quod ergo ait Dominus : « Quem ego mittam vobis a Patre[7] : » ostendit Spiritum et Patris et Filii. Quia etiam cum dixis-

[1] Eccli. xxiv, 5. — [2] Joan. xv, 26. — [3] Id. x, 30. — [4] Id. xx, 22. — [5] Act. ii, 2. — [6] I Cor. xii, 6. — [7] Joan. xv, 26.

set : « Quem mittet Pater, addidit, in nomine meo ; » non tamen dixit : Quem mittet Pater a me : quemadmodum dixit : « Quem ego mittam vobis a Patre : » videlicet ostendens quod totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis, principium Pater est. Qui ergo a Patre procedit et Filio, ad eum refertur a quo natus est Filius. Et quod dicit Evangelista : « Spiritus nondum erat datus, » quia Jesus nondum erat glorificatus[1] : » quomodo intelligitur, nisi quia certa illa Spiritus sancti datio vel missio post clarificationem Christi futura erat, qualis nunquam antea fuerat. Neque enim antea nulla erat, sed talis non fuerat. Si enim antea Spiritus sanctus non dabatur, quo impleti Prophetæ locuti sunt? cum aperte Scriptura dicat, et multis locis ostendat, Spiritu sancto eos locutos fuisse : cum et de Joanne Baptista dictum sit : « Spiritu » sancto replebitur jam inde ab utero matris suæ[2] : » et Spiritu sancto repletus Zacharias invenitur pater ejus, ut de illo talia diceret[3]; et Spiritu sancto Maria, ut talia de Domino quem gestabat utero prædicaret[4]; Spiritu sancto Simeon et Anna, ut magnitudinem Christi parvuli agnoscerent[5] : quomodo ergo Spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus, nisi quia illa datio, vel donatio, vel missio Spiritus sancti habitura erat quamdam proprietatem suam in ipso adventu, qualis antea nunquam fuit? Nusquam enim legimus, linguis quas non noverant homines locutos[6], veniente in se Spiritu sancto, sicut tunc factum est, cum oporteret ejus adventum signis sensibilibus demonstrari, ut ostenderetur totum orbem terrarum atque omnes gentes in linguis variis constitutas, credituras in Christum per donum Spiritus sancti; ut impleretur quod in Psalmo canitur :

[1] Id. VII, 39 — [2] Luc. I, 15. — [3] Ibid. 67. — [4] Ibid. 46. — [5] Luc. II, 25. — [6] Act. II, 4.

« Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non au-
» diantur voces eorum ; in omnem terram exivit sonus
» eorum, et in fines orbis terræ verba eorum[1]. »

XXX. Verbo itaque Dei ad unitatem personæ copulatus, et quodam modo commixtus est homo, cum veniente plenitudine temporis missus est in hunc mundum factus ex fœmina Filius Dei[2], ut esset et filius hominis propter filios hominum. Hanc personam angelica natura figurare antea potuit, ut prænuntiaret; non expropriare, ut ipsa esset. De sensibili autem demonstratione Spiritus sancti, sive per columbæ speciem[3], sive per linguas igneas[4], cum ejus substantiam Patri et Filio coæternam pariterque incommutabilem subdita et serviens creatura temporalibus motibus et formis ostenderet, cum ad ejus personæ unitatem, sicut caro quod Verbum factum est[5], non copularetur, non audeo dicere nihil tale factum esse antea. Sed plane fidenter dixerim, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius ejusdemque substantiæ, Deum creatorem, Trinitatem omnipotentem inseparabiliter operari : sed ita non posse per longe imparem maximeque corpoream creaturam inseparabiliter demonstrari, sicut per voces nostras, quæ utique corporaliter sonant, non possunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, nisi suis et propriis intervallis temporum certa separatione distinctis, quæ suæ cujusque vocabuli syllabæ occupant, nominari. In sua quippe substantia qua sunt, tria unum sunt, Pater et Filius et Spiritus sanctus, nullo temporali motu super omnem creaturam idipsum sine ullis intervallis temporum vel locorum, et simul unum atque idem ab æternitate in æternitatem, tanquam ipsa æternitas quæ sine veritate et charitate non est : in meis autem vocibus separati

[1] Psal. XVIII, 4. — [2] Galat. IV, 4. — [3] Matth. III, 16. — [4] Act. II, 3. — [5] Joan. I, 14.

sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, nec simul dici potuerunt, et in litteris visibilibus sua separatim locorum spatia tenuerunt. Et quemadmodum cum memoriam meam et intellectum et voluntatem nomino, singula quidem nomina ad res singulas referuntur, sed tamen ab omnibus tribus singula facta sunt; nullum enim horum trium nominum est, quod non et memoria et intellectus et voluntas mea simul operata sint : ita Trinitas simul operata est et vocem Patris, et carnem Filii, et columbam Spiritus sancti, cum ad personas singulas singula hæc referantur[1]. Qua similitudine utcumque cognoscitur inseparabilem in se ipsa Trinitatem per visibilis creaturæ speciem separabiliter demonstrari, et inseparabilem Trinitatis operationem etiam in singulis esse rebus, quæ vel ad Patrem, vel ad Filium, vel ad Spiritum sanctum demonstrandum proprie pertinere dicuntur.

XXXI. Si ergo a me quæritur, quomodo factæ sint vel voces, vel sensibiles formæ atque species ante incarnationem Verbi Dei, quæ hoc futurum præfigurarent : per Angelos ea Deum operatum esse respondeo; quod etiam Scripturarum sanctarum testimoniis, quantum existimo, satis ostendi. Si autem quæritur, ipsa incarnatio quomodo facta sit : ipsum Verbum Dei dico carnem factum, id est, hominem factum[2], non tamen in hoc quod factum est conversum atque mutatum; ita sane factum, ut ibi sit non tantum Verbum Dei et hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima, atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum et homo propter hominem. Quod si difficile intelligitur, mens fide purgetur, magis magisque abstinendo a peccatis, et bene operando, et orando cum gemitu desideriorum sanctorum, ut per divinum adjutorium proficiendo, et intelligat, et amet. Si autem quæri-

[1] Matth. III, 16. — [2] Joan. I, 14.

tur, post incarnationem Verbi, quomodo facta sit vel vox Patris, vel species corporalis qua Spiritus sanctus demonstratus est : per creaturam quidem facta ista non dubito; sed utrum tantummodo corporalem atque sensibilem, an adhibito spiritu etiam rationali vel intellectuali (hoc enim quibusdam placuit appellare, quod Græci dicunt νοερὸν), non quidem ad unitatem personæ (quis enim hoc dixerit, ut quidquid illud est creaturæ per quod sonuit vox Patris, ita sit Deus Pater; aut quidquid illud est creaturæ in quo per columbæ speciem vel per igneas linguas Spiritus sanctus demonstratus est, ita sit Spiritus sanctus, sicut est Dei Filius homo ille qui ex virgine factus est), sed tantummodo ad ministerium peragendæ significationis, sicut oportuisse Deus judicavit : an aliquid aliud intelligendum sit, invenire difficile est, et temere affirmare non expedit. Quomodo tamen ista sine rationali vel intellectuali creatura potuerint fieri, non video. Neque adhuc locus est explicare cur ita sentiam, quantum vires Dominus dederit. Prius enim sunt discutienda et refellenda hæreticorum argumenta, quæ non ex divinis Libris, sed ex rationibus suis proferunt, quibus se vehementer cogere arbitrantur, testimonia Scripturarum quæ de Patre et Filio et Spiritu sancto sunt, ita esse intelligenda ut ipsi volunt.

XXXII. Nunc autem non ideo minorem Filium quia missus est a Patre, nec ideo minorem Spiritum sanctum quia et Pater eum misit et Filius, sufficienter quantum arbitror demonstratum est. Sive enim propter visibilem creaturam, sive potius propter principii commendationem, non propter inæqualitatem vel imparilitatem vel dissimilitudinem substantiæ in Scripturis hæc posita intelliguntur : quia etiam si voluisset Deus Pater per subjectam creaturam visibiliter apparere, absurdissime ta-

men aut a Filio quem genuit, aut a Spiritú sancto qui de illo procedit, missus diceretur. Iste igitur sit hujus voluminis modus : deinceps in cæteris, adjuvante Domino, illa hæreticorum versutissima argumenta qualia sint, et quemadmodum redarguantur videbimus.

LIBER V.

Venit ad hæreticorum argumenta illa quæ non ex divinis libris, sed ex rationibus suis proferunt : et eos refellit, quibus ideo videtur non eamdem Patris ac Filii esse substantiam, quia omne quod de Deo dicitur, secundum substantiam dici putant; et propterea et gignere et gigni, vel genitum esse et ingenitum, quoniam diversa sunt, contendunt substantias esse diversas; demonstrans, non omne quod de Deo dicitur secundum substantiam dici, sicut secundum substantiam dicitur bonus et magnus, et si quid aliud ad se dicitur; sed dici etiam relative, id est, non ad se, sed ad aliquid quod ipse non est, sicut Pater ad Filium dicitur, vel Dominus ad creaturam sibi servientem : ubi si quid relative, id est ad aliquid quod ipse non est, etiam ex tempore dicitur, sicuti est, Domine, refugium factus es nobis; *nihil ei accidere quo mutetur, sed omnino ipsum in natura vel essentia sua immutabilem permanere.*

I. Hinc jam exordiens ea dicere, quæ dici ut cogitantur vel ab homine aliquo, vel certe a nobis non omni modo possunt : quamvis et ipsa nostra cogitatio, cum de Deo Trinitate cogitamus, longe se illi de quo cogitat, imparem sentiat, neque ut est eum capiat, sed ut scriptum est, etiam a tantis quantus Paulus apostolus hic erat, per speculum et in ænigmate videatur[1] : primum ab ipso Domino Deo nostro, de quo semper cogitare debemus, et de quo digne cogitare non possumus, cui laudando reddenda est omni tempore benedictio[2], et cui enuntiando

[1] I Cor. XIII, 12. — [2] Psal. XXXIII, 1.

nulla competit dictio, et adjutorium ad intelligenda atque explicanda quæ intendo, et veniam precor sicubi offendo. Memor sum enim, non solum voluntatis, verumetiam infirmitatis meæ. Ab his etiam qui ista lecturi sunt, ut ignoscant peto, ubi me magis voluisse quam potuisse dicere adverterint, quod vel ipsi melius intelligunt, vel propter mei eloquii difficultatem non intelligunt: sicut ego eis ignosco, ubi propter suam tarditatem intelligere non possunt.

II. Facilius autem nobis invicem ignoscimus, si noverimus, aut certe credendo firmum tenuerimus, ea quæ de natura incommutabili et invisibili summeque vivente ac sibi sufficiente dicuntur, non ex consuetudine visibilium atque mutabilium et mortalium vel egenarum rerum esse metienda. Sed cum in his etiam quæ nostris corporalibus adjacent sensibus, vel quod nos ipsi in interiore homine sumus, scientia comprehendendis laboremus, nec sufficiamus: non tamen impudenter in illa quæ supra sunt divina et ineffabilia, pietas fidelis ardescit; non quam suarum virium inflat arrogantia, sed quam gratia ipsius Creatoris et Salvatoris inflammat. Nam quo intellectu Deum capit homo, qui ipsum intellectum suum quo eum vult capere nondum capit? Si autem hunc jam capit, attendat diligenter nihil eo esse in sua natura melius, et videat utrum ibi videat ulla lineamenta formarum, nitores colorum, spatiosam granditatem, partium distantiam, molis distentionem, aliquas per locorum intervalla motiones, vel quid ejusmodi. Nihil certe istorum invenimus in eo, quo in natura nostra nihil melius invenimus, id est, in nostro intellectu, quo sapientiam capimus quantum capaces sumus. Quod ergo non invenimus in meliore nostro, non debemus in illo quærere, quod longe melius est meliore nostro: ut sic intellligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine

quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit; pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit.

III. Est tamen sine dubitatione substantia, vel si melius hoc appellatur, essentia, quam Græci οὐσίαν vocant. Sicut enim ab eo quod est sapere dicta est sapientia, et ab eo quod est scire dicta est scientia, ita ab eo quod est esse dicta est essentia. Et quis magis est, quam ille qui dixit famulo suo Moysi : « Ego sum qui sum : et dices fi- » liis Israël : Qui est misit me ad vos [1]? » Sed aliæ quæ dicuntur essentiæ, sive substantiæ capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna vel quantacumque mutatio : Deo autem aliquid ejusmodi accidere non potest; et ideo sola est incommutabilis substantia vel essentia, qui Deus est, cui profecto ipsum esse, unde essentia nominata es, maxime ac verissime competit. Quod enim mutatur, non servat ipsum esse; et quod mutari potest, etiamsi non mutetur, potest quod fuerat non esse: ac per hoc illud solum quod non tantum non mutatur, verumetiam mutari omnino non potest, sine scrupulo occurrit quod verissime dicatur esse.

IV. Quamobrem ut jam etiam de iis quæ nec dicuntur ut cogitantur, nec cogitantur ut sunt, respondere incipiamus fidei nostræ adversariis : inter multa quæ Ariani adversus catholicam fidem solent disputare, hoc sibi maxime callidissimum machinamentum proponere videntur, cum dicunt : Quidquid de Deo dicitur vel intelligitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam

[1] Exod. III, 14.

dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundum substantiam est, et genitum esse Filio secundum substantiam est. Diversum est autem ingenitum esse, et genitum esse : diversa est ergo substantia Patris et Filii. Quibus respondemus : Si quidquid de Deo dicitur, secundum substantiam dicitur; ergo quod dictum est : « Ego et Pater unum » sumus[1], » secundum substantiam dictum est. Una est igitur substantia Patris et Filii. Aut si hoc non secundum substantiam dictum est, dicitur ergo aliquid de Deo non secundum substantiam; et ideo jam non cogimur secundum substantiam intelligere ingenitum et genitum. Item dictum est de Filio : « Non rapinam arbitratus est esse æqua- » lis Deo[2] : » quærimus secundum quid æqualis? Si enim non secundum substantiam dicitur æqualis, admittunt ut dicatur aliquid de Deo, non secundum substantiam : admittant ergo non secundum substantiam dici ingenitum et genitum. Quod si propterea non admittunt, quia omnia de Deo secundum substantiam dici volunt, secundum substantiam Filius æqualis est Patri.

V. Accidens autem non solet dici, nisi quod aliqua mutatione ejus rei cui accidit amitti potest. Nam etsi quædam dicuntur accidentia inseparabilia, quæ Græce appellantur ἀχώριςα, sicut est plumæ corvi color niger : amittit eum tamen, non quidem quandiu pluma est, sed quia non semper est pluma. Quapropter ipsa materies mutabilis est, et ex eo quod desinit esse illud animal vel illa pluma, totumque illud corpus in terram mutatur et vertitur, amittit utique etiam illum colorem. Quamvis et accidens quod separabile dicitur, non separatione sed mutatione amittatur; sicuti est capillis hominum nigritudo, quoniam dum capilli sunt, possunt albescere, separabile accidens dicitur : sed diligenter intuentibus satis

[1] Joan. x, 30. — [2] Philip. II, 6.

apparet, non separatione quasi emigrare aliquid a capite dum canescit, ut nigritudo inde candore succedente discedat et aliquo eat, sed illam qualitatem coloris ibi verti atque mutari. Nihil itaque accidens in Deo, quia nihil mutabile aut amissibile. Quod si et illud dici accidens placet, quod licet non amittatur, minuitur tamen vel augetur, sicuti est animæ vita : nam et quandiu anima est, tandiu vivit, et quia semper anima est, semper vivit, sed quia magis vivit, cum sapit, minusque cum desipit, fit etiam hic aliqua mutatio, non ut desit vita, sicuti deest insipienti sapientia, sed ut minus sit : nec tale aliquid in Deo fit, quia omnino incommutabilis manet.

VI. Quamobrem nihil in eo secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit; nec tamen omne quod dicitur. Secundum substantiam dicitur. In rebus enim creatis atque mutabilibus quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur : omnia enim accidunt eis quæ vel amitti possunt vel minui, et magnitudines et qualitates, et quod dicitur ad aliquid, sicut amicitiæ, propinquitates, servitutes, similitudines, æqualitates et si qua hujusmodi, et situs et habitus, et loca et tempora, et opera atque passiones. In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium et Filius ad Patrem, quod non est accidens : quia et ille semper Pater, et ille semper Filius; et non ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quod nunquam desinat esse Filius, Pater non desinat esse Pater; sed ex eo quod semper natus est Filius, nec cœpit unquam esse Filius. Quod si aliquando esse cœpisset, aut aliquando esse desineret Filius, secundum accidens diceretur. Si vero quod dicitur Pater, ad se ipsum diceretur, non ad Filium; et quod

dicitur Filius, ad se ipsum diceretur, non ad Patrem; secundum substantiam diceretur et ille Pater, et ille Filius: sed quia et Pater non dicitur Pater nisi ex eo quod est ei Filius, et Filius non dicitur nisi ex eo quod habet Patrem, non secundum substantiam hæc dicuntur; quia non quisque eorum ad se ipsum, sed ad invicem atque ad alterutrum ista dicuntur: neque secundum accidens, quia et quod dicitur Pater, et quod dicitur Filius, æternum atque incommutabile est eis. Quamobrem quamvis diversum sit Patrem esse et Filium esse, non est tamen diversa substantia: quia hoc non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.

VII. Si autem huic sic putant resistendum esse sermoni, quod Pater quidem ad Filium dicitur et Filius ad Patrem, ingenitus tamen et genitus ad se ipsos dicuntur, non ad alterutrum: non enim hoc est dicere ingenitum, quod est Patrem dicere; quia et si Filium non genuisset, nihil prohiberet eum dicere ingenitum: et si gignat quisque filium, non ex eo ipse ingenitus est; quia geniti homines ex aliis hominibus, gignunt et ipsi alios. Inquiunt ergo: Pater ad Filium dicitur, et Filius ad Patrem, ingenitus autem ad se ipsum, et genitus ad se ipsum dicitur. Et ideo si quidquid ad se ipsum dicitur, secundum substantiam dicitur, diversum est autem ingenitum esse et genitum esse: diversa igitur substantia est. Hoc si dicunt, non intelligunt de ingenito quidem aliquid se dicere, quod diligentius pertractandum sit, quia nec ideo quisque pater quia ingenitus, nec ingenitus ideo quia pater, et propterea non ad aliquid, sed ad se dici putatur ingenitus: genitum vero mira cæcitate non advertunt dici non posse, nisi ad aliquid. Ideo quippe filius quia genitus, et quia filius utique genitus. Sicut autem filius ad

patrem, sic genitus ad genitorem refertur; et sicut pater ad filium, ita genitor ad genitum. Ideoque alia notio est qua intelligitur genitor, alia qua ingenitus. Nam quamvis de Patre Deo utrumque dicatur, illud tamen ad genitum, id est, ad Filium dicitur; quod nec illi negant: hoc autem quod ingenitus dicitur, ad se ipsum dici perhibent. Dicunt ergo: Si aliquid ad se ipsum dicitur Pater, quod ad se ipsum dici non potest Filius, et quidquid ad se ipsum dicitur, secundum substantiam dicitur, et ad se ipsum dicitur ingenitus, quod dici non potest Filius; ergo secundum substantiam dicitur ingenitus; quod Filius quia dici non potest, non ejusdem est substantiæ. Cui versutiæ respondetur ita, ut ipsi cogantur dicere secundum quid sit æqualis Patri Filius, utrum secundum id quod ad se dicitur, an secundum id quod ad Patrem dicitur. Non enim secundum id quod ad Patrem dicitur, quoniam ad patrem filius dicitur, ille autem non filius, sed pater est. Quia non sic ad se dicuntur pater et filius, quomodo amici aut vicini. Relative quippe amicus dicitur ad amicum; et si æqualiter se diligunt, eadem in utroque amicitia est: et relative vicinus dicitur ad vicinum; et quia æqualiter sibi vicini sunt (quantum enim iste illi, tantum et ille huic vicinatur), eadem in utroque vicinitas. Quia vero Filius non ad Filium relative dicitur, sed ad Patrem; non secundum hoc quod ad Patrem dicitur, æqualis est Filius Patri: restat ut secundum id æqualis sit, quod ad se dicitur. Quidquid autem ad se dicitur, secundum substantiam dicitur: restat ergo ut secundum substantiam sit æqualis. Eadem est igitur utriusque substantia. Cum vero ingenitus dicitur Pater, non quid sit, sed quid non sit dicitur. Cum autem relativum negatur, non secundum substantiam negatur, quia ipsum relativum non secundum substantiam dicitur.

VIII. Hoc exemplis planum faciendum est. Ac primum videndum est hoc significari cum dicitur genitus, quod significatur cum dicitur filius. Ideo enim filius, quia genitus; et quia filius, utique genitus. Quod ergo dicitur ingenitus, hoc ostenditur, quod non sit filius : sed genitus et ingenitus commode dicuntur; filius autem latine dicitur, sed infilius ut dicatur non admittit loquendi consuetudo. Nihil tamen intellectui demitur, si dicatur non filius ; quemadmodum etiam si dicatur non genitus, pro eo quod dicitur ingenitus, nihil aliud dicitur. Sic enim et vicinus et amicus relative dicuntur, nec tamen potest invicinus dici quomodo dicitur inimicus. Quamobrem non est in rebus considerandum quid vel sinat vel non sinat dici usus sermonis nostri, sed quis rerum ipsarum intellectus eluceat. Non ergo jam dicamus ingenitum, quamvis dici latine possit; sed pro eo dicamus non genitum, quod tantum valet. Num ergo aliud dicimus quam non filium? Negativa porro ista particula non id efficit, ut quod sine illa relative dicitur, eadem præposita substantialiter dicatur; sed id tantum negatur, quod sine illa aiebatur, sicut in cæteris prædicamentis. Velut cum dicimus : Homo est, substantiam designamus. Qui ergo dicit : Non homo est, non aliud genus prædicamenti enuntiat, sed tantum illud negat. Sicut ergo secundum substantiam aio : Homo est; sic secundum substantiam nego, cum dico : Non homo est. Et cum quæritur, quantus sit; et aio : Quadrupedalis est, id est, quatuor pedum, secundum quantitatem aio : qui dicit : Non quadrupedalis est, secundum quantitatem negat. Candidus est, secundum qualitatem aio ; Non candidus est, secundum qualitatem nego. Propinquus est, secundum relativum aio : Non propinquus est, secundum relativum nego. Secundum situm aio, cum dico : Jacet ; secundum si-

tum nego, cum dico : Non jacet. Secundum habitum aio, cum dico : Armatus est; secundum habitum nego, cum dico : Non armatus est. Tantumdem autem valet si dicam : Inermis est. Secundum tempus aio, cum dico : Hesternus est; secundum tempus nego, cum dico : Non hesternus est. Et cum dico : Romæ est, secundum locum aio; et secundum locum nego, cum dico : Non Romæ est. Secundum id quod est facere aio, cum dico : Cædit; si autem dicam : Non cædit, secundum id quod est facere nego, ut ostendam non hoc facere. Et cum dico : Vapulat, secundum prædicamentum aio quod pati vocatur; et secundum id nego, cum dico : Non vapulat. Et omnino nullum prædicamenti genus est, secundum quod aliquid aiere volumus, nisi ut secundum idipsum prædicamentum negare convincamur, si præponere negativam particulam voluerimus. Quæ cum ita sint, si substantialiter aierem, dicendo, Filius; substantialiter negarem, dicendo : Non filius. Quia vero relative aio, cum dico, Filius est; ad patrem enim refero : relative nego, si dicam : Non filius est; ad parentem enim eamdem negationem refero, volens ostendere quod ei parens non sit. At si quantum valet quod dicitur filius, tantumdem valet quod dicitur genitus, sicut prælocuti sumus; tantumdem ergo valet quod dicitur non genitus, quantum valet quod dicitur non filius. Relative autem negamus dicendo, non filius : relative igitur negamus dicendo, non genitus. Ingenitus porro quid est nisi non genitus? Non ergo receditur a relativo prædicamento, cum ingenitus dicitur. Sicut enim genitus non ad se ipsum dicitur, sed quod ex genitore sit : ita cum dicitur ingenitus, non ad se ipsum dicitur, sed quod ex genitore non sit ostenditur. In eodem tamen prædicamento, quod Relativum vocatur, utraque significatio vertitur : quod autem relative pro-

nuntiatur, non indicat substantiam : ita quamvis diversum sit genitus et ingenitus, non indicat diversam substantiam : quia sicut filius ad patrem, et non filius ad non patrem refertur ; ita genitus ad genitorem, et non genitus ad non genitorem referatur necesse est.

IX. Quapropter illud præcipue teneamus, quidquid ad se dicitur præstantissima illa et divina sublimitas, substantialiter dici ; quod autem ad aliquid, non substantialiter, sed relative : tantamque vim esse ejusdem substantiæ in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Quemadmodum enim Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus sanctus Deus est, quod secundum substantiam dici nemo dubitat : non tamen tres Deos, sed unum Deum dicimus eam ipsam præstantissimam Trinitatem. Ita magnus Pater, magnus Filius, magnus Spiritus sanctus : non tamen tres magni, sed unus magnus. Non enim de Patre solo, sicut illi perverse sentiunt ; sed de Patre et Filio et Spiritu sancto scriptum est : « Tu es Deus solus magnus[1]. » Et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus sanctus : nec tres boni, sed unus est bonus, de quo dictum est : « Nemo » bonus nisi unus Deus[2]. » Etenim Dominus Jesus, ne ab illo qui dixerat : « Magister bone, » tanquam hominem compellans, secundum hominem tantummodo intelligeretur, ideo non ait : Nemo bonus nisi solus Pater ; sed : « Nemo bonus nisi unus Deus. » In Patris enim nomine, ipse per se Pater pronuntiatur : in Dei vero et ipse et Filius et Spiritus sanctus, quia Trinitas unus Deus. Situs vero, et habitus, et loca, et tempora, non proprie, sed translate ac per similitudines dicuntur in Deo. Nam et sedere super Cherubim dicitur[3] ; quod ad situm dici-

[1] Psal. LXXXV, 10. — [2] Luc. XVIII, 19. — [3] Psal. LXXIX, 2.

tur : et abyssum tanquam vestimentum amictus[1] ; quod ad habitum : et, « Anni tui non deficient[2] ; » quod ad tempus : et, « Si ascendero in cœlum, tu ibi es[3] ; » quod ad locum. Quod autem ad faciendum attinet, fortassis de solo Deo verissime dicatur : solus enim Deus facit et ipse non fit, neque patitur quantum ad ejus substantiam pertinet qua Deus est. Itaque omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus : nec tamen tres omnipotentes, sed unus omnipotens, « Ex quo omnia ; » per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria[4]. » Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, et de singulis personis singulariter dicitur, id est, de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicitur. Quoniam quippe non aliud est Deo esse, et aliud magnum esse, sed hoc idem illi est esse quod magnum esse : propterea sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines, sed unam essentiam et unam magnitudinem. Essentiam dico, quæ οὐσία græce dicitur, quam usitatius substantiam vocamus.

X. Dicunt quidem et illi hypostasim; sed nescio quid volunt interesse inter usiam et hypostasim : ita ut plerique nostri qui hæc græco tractant eloquio, dicere consueverint, μίαν οὐσίαν τρεῖς ὑποστάσεις, quod est latine, unam essentiam, tres substantias. Sed quia nostra loquendi consuetudo jam obtinuit, ut hoc intelligatur cum dicimus essentiam, quod intelligitur cum dicimus substantiam : non audemus dicere unam essentiam, tres substantias ; sed unam essentiam vel substantiam, tres autem personas, quemadmodum multi Latini ista tractantes et digni auctoritate dixerunt, cum alium modum aptiorem non invenirent, quo enuntiarent verbis quod sine verbis intelligebant. Revera enim cum Pater non sit Filius, et

[1] Psal. CIII, 6. — [2] Id. CI, 28. — [3] Id. CXXXVIII, 8. — [4] Rom. XI, 36.

Filius non sit Pater, et Spiritus sanctus ille qui etiam donum Dei vocatur, nec Pater sit nec Filius, tres utique sunt. Ideoque pluraliter dictum est : « Ego et Pater » unum sumus[1]. » Non enim dixit, unum est, quod Sabelliani dicunt; sed, « Unum sumus. » Tamen cum quæritur quid tres, magna prorsus inopia humanum laborat eloquium. Dictum est tamen tres personæ, non ut illud diceretur, sed ne taceretur.

XI. Sicut ergo non dicimus tres essentias; ita non dicimus tres magnitudines, neque tres magnos. In rebus enim quæ participatione magnitudinis magnæ sunt, quibus est aliud esse, aliud magnas esse, sicut magna domus, et magnus mons, et magnus animus; in his ergo rebus aliud est magnitudo, aliud quod ab ea magnitudine magnum est, et prorsus non hoc est magnitudo quod est magna domus. Sed illa est vera magnitudo, qua non solum magna est domus quæ magna est, et qua magnus est mons quisquis magnus est; sed etiam qua magnum est quidquid aliud magnum dicitur : ut aliud sit ipsa magnitudo, aliud ea quæ ab illa magna dicuntur. Quæ magnitudo utique primitus magna est, multoque excellentius quam ea quæ participatione ejus magna sunt. Deus autem quia non ea magnitudine magnus est quæ non est quod est ipse, ut quasi particeps ejus sit Deus cum magnus est; alioquin illa erit major magnitudo quam Deus, Deo autem non est aliquid majus : ea igitur magnitudine magnus est qua ipse est eadem magnitudo. Et ideo sicut non dicimus tres essentias, sic nec tres magnitudines : hoc est enim Deo esse, quod est magnum esse. Eadem causa nec magnos tres dicimus, sed unum magnum : quia non participatione magnitudinis Deus magnus est, sed se ipso magno magnus est; quia ipse sua est magnitudo.

[1] Joan. x, 30.

Hoc et de bonitate, et de æternitate, et de omnipotentia Dei dictum sit, omnibusque omnino prædicamentis quæ de Deo possunt pronuntiari, quod ad se ipsum dicitur, non translate ac per similitudinem, sed proprie : si tamen de illo proprie aliquid dici ore hominis potest.

XII. Quod autem proprie singula in eadem Trinitate dicuntur, nullo modo ad se ipsa, sed ad invicem, aut ad creaturam dicuntur ; et ideo relative, non substantialiter ea dici manifestum est. Sicut enim Trinitas unus Deus dicitur, magnus, bonus, æternus, omnipotens, idemque ipse sua sic dici potest deitas, ipse sua magnitudo, ipse sua bonitas, ipse sua æternitas, ipse sua omnipotentia, non sic potest dici Trinitas Pater, nisi forte translate ad creaturam propter adoptionem filiorum. Quod enim scriptum est : « Audi, Israël, Dominus Deus tuus, Do» minus unus est[1], » non utique excepto Filio, aut excepto Spiritu sancto oportet intelligi, quem unum Dominum Deum nostrum recte dicimus etiam patrem nostrum per gratiam suam nos regenerantem. Trinitas autem Filius nullo modo dici potest. Spiritus vero sanctus secundum id quod scriptum est : « Quoniam Deus spiritus est[2], potest quidem universaliter dici, quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus. Itaque Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quoniam unus Deus, et utique Deus sanctus est, et Deus spiritus est, potest appellari Trinitas et Spiritus sanctus. Sed tamen ille Spiritus sanctus qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur Spiritus sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus sanctus et Patris et Filii spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine; apparet autem cum dicitur donum Dei[3] : donum enim est Patris et Filii, quia et a

[1] Deut. VI, 4, et Marc. XII, 29. — [2] Joan. IV, 24. — [3] Act. VIII, 20.

Patre procedit, sicut Dominus dicit[1]; et quod Apostolus ait: « Qui Spiritum Christi non habet, hic non est ejus[2], » de ipso utique sancto Spiritu ait. Donum ergo donatoris, et donator doni, cum dicimus, relative utrumque ad invicem dicimus. Ergo Spiritus sanctus ineffabilis est quædam Patris Filiique communio; et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri et Eilio potest eadem appellatio convenire. Nam hoc ipse proprie dicitur, quod illi communiter: quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus. Ut ergo ex nomine quod utrique convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum Spiritus sanctus. Et hæc Trinitas unus Deus, solus, bonus, magnus, æternus, omnipotens: ipse sibi unitas, deitas, magnitudo, bonitas, æternitas, omnipotentia.

XIII. Nec movere debet quoniam diximus relative dici Spiritum sanctum, non ipsam Trinitatem, sed eum qui est in Trinitate, quia non ei videtur vicissim respondere vocabulum ejus ad quem refertur. Non enim, sicut dicimus servum domini et dominum servi, filium patris et patrem filii, quoniam ista relative dicuntur, ita etiam hic possumus dicere. Dicimus enim Spiritum sanctum Patris, sed non vicissim dicimus Patrem Spiritus sancti, ne Filius ejus intelligatur Spiritus sanctus. Item dicimus Spiritum sanctum Filii, sed non dicimus Filium Spiritus sancti, ne pater ejus intelligatur Spiritus sanctus. In multis enim relativis hoc contingit, ut non inveniatur vocabulum, quo sibi vicissim respondeant quæ ad se referuntur. Quid enim tam manifeste relative dicitur quam pignus? Ad id quippe refertur cujus est pignus, et semper pignus alicujus rei pignus est[3]. Num ergo cum dicimus pignus Patris et Filii, possumus vicissim dicere

[1] Joan. xv, 26. — [2] Rom. viii, 9. — [3] 2 Cor. v, 5, et Ephes. 1, 14.

Patrem pignoris aut Filium pignoris? At vero cum dicimus donum Patris et Filii, non quidem dicere possumus Patrem doni, aut Filium doni; sed ut hæc sibi vicissim respondeant, dicimus donum donatoris, et donatorem doni: quia hic potuit inveniri usitatum vocabulum, illic non potuit.

XIV. Dicitur ergo relative Pater, idemque relative dicitur principium, et si quid forte aliud: sed Pater ad Filium dicitur, principium vero ad omnia quæ ab ipso sunt. Item dicitur relative Filius, relative dicitur et Verbum et imago; et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur: nihil autem horum Pater dicitur. Et principium dicitur Filius: cum enim diceretur ei: « Tu quis » es? respondit, Principium quod et loquor vobis[1]. » Sed numquid Patris principium? Creatorem se quippe ostendere voluit, cum se dixit esse principium; sicut et Pater principium est creaturæ, eo quod ab ipso sunt omnia. Nam et creator relative dicitur ad creaturam, sicut Dominus ad servum. Et ideo cum dicimus, et Patrem principium, et Filium principium, non duo principia creaturæ dicimus; quia et Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quidquid in se manet et gignit aliquid vel operatur, principium est ei rei quam gignit, vel ei quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium[2]; quia non eum separamus ab appellatione creatoris: et scriptum est de illo quod operetur, et in se utique manens operatur; non enim in aliquid eorum quæ operatur, ipse mutatur et vertitur. Et quæ operatur, vide: « Unicuique autem, inquit, datur » manifestatio Spiritus ad utilitatem. Alii quidem datur » per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ se-

[1] Joan. VIII, 25. — [2] Id. V, 36.

» cundum eumdem Spiritum, alteri autem fides in eodem » Spiritu, alii donatio curationum in uno Spiritu, alii » operatio virtutum, alii prophetia, alii dijudicatio spi» rituum, alii genera linguarum. Omnia autem hæc ope» tur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicui» que prout vult[1], » utique sicut Deus. Quis enim tanta illa potest operari nisi Deus? « Idem autem Deus qui operatur » omnia in omnibus[2]? » Nam et sigillatim si interrogemur de Spiritu sancto; verissime respondemus quod Deus sit; et cum Patre et Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia.

XV. Ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est: « De » Patre procedit, » non parva quæstio est. Quia si ita est, non jam principium ei tantum rei erit quam gignit aut facit, sed etiam ei quam dat. Ubi et illud elucescit, ut potest, quod solet multos movere, cur non filius sit etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre exeat, sicut in Evangelio legitur[3]. Exiit enim, non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur filius, quia neque natus est sicut Unigenitus, neque factus ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur, sicuti nos. Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur cum dicitur Filius, et ideo Filius Patris, non et noster: quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit; itaque Spiritus sanctus, non tantum Patris et Filii qui dederunt, sed etiam noster dicitur qui accepimus: sicut dicitur, Domini salus qui dat salutem[4], eadem etiam nostra salus est qui accepimus. Spiritus ergo

[1] 1 Cor. XII, 7-11. — [2] Ibid. 6. — [3] Joan. XV, 26. — [4] Psal. III, 9.

et Dei est qui dedit, et noster qui accepimus. Non ille spiritus noster quo sumus, quia ipse spiritus est hominis qui in ipso est : sed alio modo iste noster est, quo dicimus et : « Panem nostrum da nobis[1]. » Quanquam et illum spiritum qui hominis dicitur, utique accepimus. « Quid enim habes, inquit, quod non accepisti[2]. » Sed aliud est quod accepimus ut essemus, aliud quod accepimus ut sancti essemus. Unde scriptum est et de Joanne, quod in spiritu et virtute Eliæ veniret[3] : dictus est Eliæ spiritus, scilicet Spiritus sanctus quem accepit Elias. Hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait ei Dominus : « Tollam de spiritu tuo, et dabo eis[4] : » hoc est, dabo illis de Spiritu sancto, quem jam tibi dedi. Si ergo et quod datur, principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit; fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia : sed sicut Pater et Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium : ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus creator et unus Dominus.

XVI. Ulterius autem quæritur, utrum quemadmodum Filius non hoc tantum habeat nascendo ut Filius sit, sed omnino ut sit ; sic et Spiritus sanctus eo quo datur habet, non tantum ut donum sit, sed omnino ut sit : utrum ergo erat antequam daretur, sed nondum erat donum, an eo ipso quo daturus erat eum Deus, jam donum erat et antequam daretur. Sed si non procedit nisi cum datur, nec procederet utique prius quam esset cui daretur; quomodo jam erat ipsa substantia, si non est nisi quia datur : sicut Filius non tantum ut sit Filius, quod relative dicitur, sed omnino ut sit ipsam substantiam nas-

[1] Matth. VI, 11. — [2] I Cor. IV, 7. — [3] Luc. I, 17. — [4] Num. XI, 17.

cendo habet? An semper procedit Spiritus sanctus et non ex tempore, sed ab æternitate procedit; sed quia sic procedebat ut esset donabile, jam donum erat et antequam esset cui daretur? Aliter enim intelligitur cum dicitur donum, aliter cum dicitur donatum. Nam donum potest esse et antequam detur; donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest.

XVII. Nec moveat quod Spiritus sanctus cum sit coæternus Patri et Filio, dicitur tamen aliquid ex tempore, veluti hoc ipsum quod donatum diximus. Nam sempiterne Spiritus donum, temporaliter autem donatum. Nam et si dominus non dicitur, nisi cum habere incipit servum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est Deo: non enim sempiterna creatura est, cujus est ille dominus. Quomodo ergo obtinebimus nec ipsa relativa esse accidentia, quoniam nihil accidit Deo temporaliter, quia non est mutabilis, sicut in exordio hujus disputationis tractavimus. Ecce Dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam sempiternam creaturam dicere, quia ille sempiterne non dominaretur, nisi etiam ista sempiterne famularetur. Sicut autem non potest esse servus qui non habet dominum, sic nec dominus qui non habet servum. Et quisquis extiterit qui æternum quidem Deum solum dicat, tempora autem non esse æterna propter varietatem et mutabilitatem, sed tempora tamen non in tempore esse cœpisse; (non enim erat tempus antequam inciperent tempora, et ideo non in tempore accidit Deo ut Dominus esset, quia ipsorum temporum Dominus erat, quæ utique non in tempore esse cœperunt:) quid respondebit de homine, qui in tempore factus est, cujus utique Dominus non erat antequam esset cui esset? Certe vel ut Dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo: et ut omnis auferri videatur controversia, certe ut tuus Domi-

nus esset, aut meus, qui modo esse cœpimus, ex tempore accidit Deo. Aut si et hoc propter obscuram quæstionem animæ videtur incertum, quid ut esset Dominus populi Israël? Quia etsi jam erat animæ natura, quam ille populus habebat, quod modo non quærimus; tamen ille populus nondum erat, et quando esse cœpit apparet. Postremo ut Dominus esset hujus arboris et hujus segetis, ex tempore accidit, quæ modo esse cœperunt. Quia etsi materies ipsa jam erat, aliud est tamen dominum esse materiæ, aliud esse dominum jam factæ naturæ. Alio enim tempore est etiam homo dominus ligni, et alio tempore dominus est arcæ, quamvis ex ipso ligno fabricatæ, quod utique non erat, cum ligni dominus jam esset. Quomodo igitur obtinebimus nihil secundum accidens dici Deum, nisi quia ipsius naturæ nihil accidit quo mutetur, ut ea sint accidentia relativa, quæ cum aliqua mutatione rerum de quibus dicuntur, accidunt. Sicut amicus relative dicitur; neque enim esse incipit, nisi cum amare cœperit : fit ergo aliqua mutatio voluntatis, ut amicus dicatur. Nummus autem cum dicitur pretium, relative dicitur, nec tamen mutatus est cum esse cœpit pretium : neque cum dicitur pignus, et si qua sunt similia. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione toties dici relative, ut neque cum incipit dici, neque cum desinit, aliquid in ejus natura vel forma qua nummus est mutationis fiat; quanto facilius de illa incommutabili Dei substantia debemus accipere, ut ita dicatur relative aliquid ad creaturam, ut quamvis temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiæ Dei accidisse aliquid intelligatur, sed illi creaturæ ad quam dicitur. « Domine, » inquit, refugium factus es nobis[1]. » Refugium ergo nostrum Deus relative dicitur, ad nos enim refertur, et tunc

[1] Psal. LXXXIX, I.

refugium nostrum fit, cum ad eum refugimus : numquid tunc fit aliquid in ejus natura, quod antequam ad eum refugeremus non erat? In nobis ergo fit aliqua mutatio : deteriores enim fuimus antequam ad eum refugeremus, et efficimur ad eum refugiendo meliores : in illo autem nulla. Sic et Pater noster esse incipit, cum per ejus gratiam regeneramur, quoniam dedit nobis potestatem filios Dei fieri[1]. Substantia itaque nostra mutatur in melius, cum filii ejus efficimur : simul et ille Pater noster esse incipit, sed nulla commutatione suæ substantiæ. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relative dici : non tamen secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens ejus ad quod dici aliquid Deus incipit relative. Et quod amicus Dei justus esse incipit, ipse mutatur : Deus autem absit ut temporaliter aliquem diligat, quasi nova dilectione quæ in illo ante non erat, apud quem nec præterita transierunt, et futura jam facta sunt. Itaque omnes sanctos suos ante mundi constitutionem dilexit, sicut prædestinavit[2] : sed cum convertuntur et inveniunt illum, tunc incipere ab eo diligi dicuntur, ut eo modo dicatur quo potest humano affectu capi quod dicitur. Sic etiam cum iratus malis dicitur, et placidus bonis, illi mutantur, non ipse : sicut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis est, ipsorum scilicet mutatione, non sua.

[1] Joan. I, 12. — [2] Ephes. I, 4.

LIBER VI.

In quo proposita quæstione, quomodo dictus sit Christus ore Apostolico, Dei virtus et Dei sapientia, *disputatur utrum Pater non sit ipse sapientia, sed tantum sapientiæ Pater, an sapientia sapientiam genuerit : et dilata paulisper solutione, probatur unitas et æqualitas Patris et Filii ac Spiritus sancti : et non Deum triplicem, sed Trinitatem credi oportere. Illud postremo loco explicatur Hilarii dictum :* Æternitas in Patre, species in Imagine, usus in Munere.

I. ÆQUALITATEM Patris et Filii st Spiritus sancti putant nonnulli ex hoc impediri quo minus intelligatur, quia scriptum est : « Christum Dei virtutem et Dei sa» pientiam[1] : » ut ideo non videatur æqualitas, quia non est Pater ipse virtus et sapientia, sed genitor virtutis et sapientiæ. Et revera non mediocri intentione quæri solet, quomodo dicatur Deus virtutis et sapientiæ Pater. Ait enim Apostolus « Christum Dei virtutem et Dei sapien» tiam. » Et hinc nonnulli nostri adversum Arianos hoc modo ratiocinati sunt, eos duntaxat qui prius se adversum catholicam fidem extulerunt. Nam ipse Arius dixisse fertur : Si filius est, natus est; si natus est, erat tempus quando non erat filius : non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse, ut sit coæternus Patri Filius, sicut splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur, coævus est illi, et esset coæternus, si esset ignis æternus. Unde qnidam posteriores Ariani abjecerunt istam senten-

[1] 1 Cor. I, 24.

tiam, fassique sunt, non ex tempore cœpisse Filium Dei. Sed inter disputationes quas habebant nostri adversum eos, qui dicebant : Erat tempus quando non erat Filius, hanc etiam nonnulli ratiocinationem inserebant : Si Dei Filius virtus et sapientia Dei est, nec unquam Deus sine virtute et sapientia fuit, coæternus est Deo Patri Filius : dicit autem Apostolus « Christum Dei virtutem et Dei » sapientiam, » et Deum aliquando non habuisse virtutem aut sapientiam, dementis est dicere : Non igitur erat tempus quando non erat Filius.

II. Quæ ratiocinatio ad id cogit, ut dicamus Deum Patrem non esse sapientem, nisi habendo sapientiam quam genuit, non existendo per se Pater ipsa sapientia. Deinde si ita est, Filius quoque ipse sicut dicitur Deus de Deo, lumen de lumine, videndum est utrum possit sapientia de sapientia dici, si non est Deus Pater ipsa sapientia, sed tantum genitor sapientiæ. Quod si tenemus, cur non et magnitudinis suæ, et bonitatis, et æternitatis, et omnipotentiæ suæ genitor sit, ut non ipse sit sua magnitudo, et sua bonitas, et sua æternitas, et sua omnipotentia, sed ea magnitudine magnus sit quam genuit, et ea bonitate bonus, et ea æternitate æternus, et ea omnipotentia omnipotens quæ de illo nata est, sicut non ipse sua sapientia est, sed ea sapientia sapiens est quæ de illo nata est. Nam illud non est formidandum, ne cogamur multos filios Dei dicere, præter adoptionem creaturæ, coæternos Patri, si magnitudinis suæ genitor est, et bonitatis, et æternitatis, et omnipotentiæ. Huic enim calumniæ facile respondetur, sic non effici, quia multa nominata sunt, ut ille multorum filiorum coæternorum sit pater; quemadmodum non efficitur, ut duorum sit, cum dicitur Christus Dei virtus et Dei sapientia. Eadem quippe virtus quæ sapientia, et eadem sapientia quæ vir-

tus est[1] : ita igitur etiam de cæteris, ut eadem sit magnitudo quæ virtus, et si qua alia, quæ vel supra commemorata sunt, vel commemorari adhuc possunt.

III. Sed si non dicitur in se ipso nisi quod ad Filium dicitur, id est, pater, vel genitor, vel principium ejus : si etiam gignens ei quod de se gignit, consequenter principium est ; quidquid autem aliud dicitur, cum Filio dicitur vel potius in Filio, sive magnus ea magnitudine quam genuit, sive justus ea justitia quam genuit, sive bonus ea bonitate quam genuit, sive potens ea potentia vel virtute quam genuit, sive sapiens ea sapientia quam genuit : magnitudo autem ipsa non dicitur Pater, sed magnitudinis generator : Filius vero sicut in se ipso dicitur Filius, quod non cum Patre dicitur, sed ad Patrem, non sic et in se ipso magnus, sed cum Patre cujus ipse magnitudo est : sic et sapiens cum Patre dicitur, cujus ipse sapientia est ; sicut ille sapiens cum Filio, quia ea sapientia sapiens est quam genuit : quidquid ergo ad se dicuntur, non dicitur alter sine altero, id est, quidquid dicuntur quod substantiam eorum ostendat, ambo simul dicuntur. Si hæc ita sunt, jam ergo nec Deus est Pater sine Filio, nec Filius Deus sine Patre, sed ambo simul Deus. Et quod dictum est : « In principio erat Verbum[2] ; » in Patre erat Verbum, intelligitur : aut si « In » principio » sic dictum est, ac si diceretur, ante omnia; quod sequitur, « Et Verbum erat apud Deum, » Verbum quidem solus Filius accipitur, non simul Pater et Filius, tanquam ambo unum Verbum : (Sic enim verbum quomodo imago, non autem Pater et Filius simul ambo imago, sed Filius solus imago Patris, quemadmodum et Filius ; non enim ambo simul Filius.) Quod vero adjungitur, « Et Verbum erat apud Deum, » mul-

[1] I Cor. I, 24. — [2] Joan. I, 1.

tum est ut sic intelligatur, Verbum, quod solus est Filius, erat apud Deum, quod non solus est Pater, sed Pater et Filius simul Deus. Sed quid mirum, si in duabus quibusdam rebus longe inter se diversis potest hoc dici? Quid enim tam diversum, quam animus et corpus? Potest tamen dici : Animus erat apud hominem, id est, in homine : cum animus non sit corpus, homo autem animus simul et corpus sit. Ut etiam quod consequenter scriptum est, « Et Deus erat Verbum, » sic intelligatur : Verbum quod non est Pater, Deus erat simul cum Patre. Ita-ne ergo dicimus, ut Pater sit generator magnitudinis, hoc est generator virtutis, vel generator sapientiæ suæ : Filius autem magnitudo, virtus, et sapientia : Deus vero magnus, omnipotens, sapiens ambo simul? Quomodo ergo Deus de Deo, lumen de lumine? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Patre : nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre. Nisi forte ad insinuandum et brevissime inculcandum quod coæternus est Patri Filius, ita dictum est, Deus de Deo et lumen de lumine, et si quid hoc modo dicitur, ac si diceretur : Hoc quod non est Filius sine Patre, de hoc quod non est Pater sine Filio, id est, hoc lumen quod lumen non est sine Patre, de hoc lumine Patre quod lumen non est sine Filio : ut cum dicitur, Deus quod non est Filius sine Patre, et de Deo quod non est Pater sine Filio, perfecte intelligatur quod non præcessit genitor illud quod genuit. Quod si ita est, hoc solum de eis dici non potest, illud de illo, quod simul ambo non sunt. Sicut Verbum de verbo dici non potest, quia non simul ambo verbum, sed solus Filius : nec imago de imagine, quia non simul ambo imago : nec Filius de Filio, quia non simul ambo Filius, secundum

quod dicitur : « Ego et Pater unum sumus[1]. Unum sumus » enim dictum est : Quod ille, hoc et ego secundum essentiam, non secundum relativum.

IV. Et nescio utrum inveniatur in Scripturis dictum : « Unum sunt, » quorum est diversa natura. Si autem aliqua plura ejusdem naturæ sint, et diversa sentiant, non sunt unum in quantum diversa sentiunt. Nam si jam unum essent ex eo quod homines erant, non diceret : « Ut sint » unum, sicut nos unum [2], » cum suos Discipulos Patri commendaret. At vero Paulus et Apollo, quia et ambo homines, et idem sentiebant : « Qui plantat, inquit, et qui » rigat unum sunt [3] ». Cum ergo sic dicitur unum, ut non addatur quid unum, et plura unum dicantur, eadem natura atque essentia, non dissidens nec dissentiens significatur. Cum vero additur quid unum, potest aliquid significari ex pluribus unum factum, quamvis diversis natura. Sicut anima et corpus non sunt utique unum ; quid enim tam diversum ? nisi addatur aut subintelligatur quid unum, id est, unus homo, aut unum animal. Inde Apostolus : « Qui adhæret meretrici, inquit, unum corpus » est [4] : » non dixit, unum sunt, aut unum est ; sed addidit, « Corpus, » tanquam ex duobus diversis masculino et fœminino unum corpus adjunctione compositum. Et, « Qui adhæret Domino, inquit, unus spiritus est [5] : » non dixit, Qui adhæret Domino, unus est, aut unum sunt, sed addidit, « Spiritus. » Diversi sunt enim natura, spiritus hominis, et spiritus Dei ; sed inhærendo fit unus spiritus ex diversis duobus, ita ut sine humano spiritu beatus sit Dei spiritus atque perfectus, beatus autem hominis spiritus non nisi cum Deo. Nec frustra, ut existimo, cum tanta in Evangelio secundum Joannem et toties diceret

[1] Joan. x, 30. — [2] Id. xvii, 22. — [3] I Cor. iii, 8. — [4] Id. vi, 16. — [5] Ibid. 17.

Dominus de ipsa unitate, vel sua cum Patre, vel nostra invicem nobiscum; nusquam dixit, Ut nos et ipsum unum: sed, « Ut unum sint, sicut et nos unum sumus [1]. » Pater ergo et Filius unum sunt, utique secundum unitatem substantiæ, et unus Deus est, et unus magnus, et unus sapiens, sicut tractatum est.

V. Unde ergo major Pater? Si enim major, magnitudine major: cum autem magnitudo Filius ejus sit, nec ille utique major est eo qui se genuit, nec ille major est ea magnitudine qua magnus est: ergo æqualis. Nam unde æqualis, si non eo quo est, cui non est aliud esse, et aliud magnum esse? Aut si æternitate Pater major est, non est æqualis Filius quacumque re. Unde enim æqualis? Si magnitudine dixeris, non est par magnitudo, quæ minus æterna est, atque ita cætera. An forte in virtute æqualis est, in sapientia vero non est æqualis? Sed quomodo est æqualis virtus quæ minus sapit? An in sapientia æqualis, est in virtute autem non est æqualis? Sed quomodo æqualis est sapientia, quæ minus potens est. Restat ergo ut si in ulla re æqualis non est, in omnibus non sit æqualis. At Scriptura clamat: « Non rapinam arbitratus est esse æqualis » Deo [2]. » Cogitur ergo quivis adversarius veritatis, qui modo tenetur Apostolica auctoritate, in qualibet vel una re æqualem Deo Filium confiteri. Eligat quam voluerit: hinc ei ostendetur in omnibus esse æqualem, quæ de substantia ejus dicuntur.

VI. Sic enim virtutes quæ sunt in animo humano, quamvis alio atque alio modo singulæ intelligantur, nullo modo tamen separantur ab invicem, ut quicumque fuerint æquales, verbi gratia, in fortitudine, æquales sint et prudentia et temperantia, et justitia. Si enim dixeris æquales esse istos fortitudine, sed illum præstare pruden-

[1] Joan. XVII, 20. — [2] Philip. II, 6.

tia; sequitur ut hujus fortitudo minus prudens sit, ac per hoc nec fortitudine æquales sunt, quando est illius fortitudo prudentior. Atque ita de cæteris virtutibus invenies, si omnes eadem consideratione percurras. Non enim de viribus corporis agitur, sed de animi fortitudine. Quanto ergo magis in illa incommutabili æternaque substantia incomparabiliter simpliciore quam est animus humanus, hæc ita se habent? Humano quippe animo non hoc est esse quod est fortem esse, aut prudentem, aut justum, aut temperantem: potest enim esse animus, et nullam istarum habere virtutem. Deo autem hoc est esse quod est fortem esse, aut justum esse, aut sapientem esse, et si quid de illa simplici multiplicitate, vel mutiplici simplicitate dixeris, quo substantia ejus significetur. Quamobrem sive ita dicatur Deus de Deo, ut et singulis hoc nomen conveniat, non tamen ut ambo simul duo dii, sed unus Deus sit. Ita enim sibi cohærent, quemadmodum et in distantibus diversisque substantiis fieri Apostolus testis est. Nam et solus Dominus Spiritus est, et solus hominis spiritus utique spiritus est, tamen si hæreat Domino unus spiritus est[1]: quanto magis ibi, ubi est omnino inseparabilis atque æterna connexio, ne absurde dici videatur quasi Filius amborum, cum dicitur Filius Dei, si id quod dicitur Deus, non nisi de ambobus dicitur simul: sive quidquid de Deo dicitur quod substantiam ejus indicet, non nisi de ambobus simul, imo de ipsa simul Trinitate dicitur. Sive ergo hoc, sive illud sit, quod diligentius discutiendum est, nunc unde agitur satis est videre, nullo modo Filium æqualem esse Patri, si in aliquo scilicet quod pertineat ad significandam ejus substantiam inæqualis invenitur, sicut jam ostendimus. Apostolus autem dixit æqualem[2]. In omnibus ergo æqua-

[1] 1 Cor. VI, 17. — [2] Philip. II, 6.

lis est Patri Filius, et est unius ejusdemque substantiæ.

VII. Quapropter etiam Spiritus sanctus in eadem unitate substantiæ et æqualitate consistit. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive charitas, sive ideo unitas quia charitas, et ideo charitas quia sanctitas, manifestum est quod non aliquis duorum est quo uterque conjungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicujus, sed suo proprio servantes unitatem Spiritus in vinculo pacis [1]. Quod imitari per gratiam, et ad Deum, et ad nos ipsos jubemur, In quibus duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ [2]. Ita sunt illa tria, Deus unus, solus, magnus, sapiens, sanctus, beatus. Nos autem ex ipso, et per ipsum, et in ipso beati : quia ipsius munere inter nos unu m, cum illo autem unus spiritus, quia agglutinatur anima nostra post eum. Et nobis hærere Deo bonum est [3], quia perdet omnem qui fornicatur ab eo. Spiritus ergo sanctus commune aliquid est Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio, consubstantialis et coæterna : quæ si amicitia convenienter dici potest, dicatur ; sed aptius dicitur charitas. Et hæc quoque substantia, quia Deus substantia : « Et Deus charitas [4], » sicut scriptum est. Sicut autem substantia simul cum Patre et Filio, ita simul magna, et simul bona, et simul sancta, et quidquid aliud ad se dicitur ; quoniam non aliud est Deo esse, et aliud magnum esse vel bonum esse, et cætera, sicut supra ostendimus. Si enim minus magna est ibi charitas quam sapientia, minus quam est diligitur sapientia : æqualis est igitur, ut quanta est sapientia tantum diligatur : est autem sapientia æqualis Patri, sicut supra disputavimus : æqualis est igitur etiam

[1] Ephes. IV, 3. — [2] Matth. XXII, 40. — [3] Psal. LXXII, 28 — [4] I Joan. IV, 16.

Spiritus sanctus; et si æqualis, in omnibus æqualis propter summam simplicitatem quæ in illa substantia est. Et ideo non amplius quam tria sunt, unus diligens eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio. Quæ si nihil est, quomodo « Deus dilectio est [1]? » Si non est substantia, quomodo Deus substantia est?

VIII Si autem quæritur quomodo simplex et multiplex sit illa substantia: animadvertenda est primo creatura quare sit multiplex, nullo autem modo vere simplex. Et prius corpus universum utique partibus constat; ita ut sit ibi alia pars major, alia minor, et majus sit universum quam pars quælibet aut quantalibet. Nam et cœlum et terra partes sunt universæ mundanæ molis: et sola terra, et solum cœlum innumerabilibus partibus constat, et in tertia sui parte minor est quam in cætera, et in dimidia minor quam in tota; et totum mundi corpus quod duabus plerumque partibus appellari solet, id est, cœlum et terra, utique majus est quam solum cœlum aut sola terra. Et in unoquoque corpore aliud est magnitudo, aliud color, aliud figura. Potest enim et diminuta magnitudine manere idem color et eadem figura, et colore mutato manere eadem figura et eadem magnitudo, et figura eadem non manente tam magnum esse et eo modo coloratum: et quæcumque alia simul dicuntur de corpore possunt et simul et plura sine cæteris commutari. Ac per hoc multiplex esse convincitur natura corporis, simplex autem nullo modo. Creatura quoque spiritalis sicut est anima, est quidem in corporis comparatione simplicior: sine comparatione autem corporis multiplex est, etiam ipsa non simplex. Nam ideo simplicior est corpore, quia non mole diffunditur per spatium loci, sed in unoquoque corpore, et in toto tota est, et in qualibet ejus parte tota

[1] 1 Joan. IV, 16.

est ; et ideo cum fit aliquid in quavis exigua particula corporis quod sentiat anima, quamvis non fiat in toto corpore, illa tamen tota sentit, quia totam non latet : sed tamen etiam in anima cum aliud sit artificiosum esse, aliud inertem, aliud acutum, aliud memorem, aliud cupiditas, aliud timor, aliud lætitia, aliud tristitia, possintque et alia sine aliis et alia magis, alia minus, innumerabilia et inumerabiliter in animæ natura inveniri ; manifestum est non simplicem, sed multiplicem esse naturam : nihil enim simplex mutabile est, omnis autem creatura mutabilis. Deus vero multipliciter quidem dicitur magnus, bonus, sapiens, beatus, verus, et quidquid aliud non indigne dici videtur : sed eadem magnitudo ejus est, quæ sapientia ; non enim mole magnus est, sed virtute : et eadem bonitas quæ sapientia et magnitudo, et eadem veritas quæ illa omnia : et non est ibi aliud beatum esse, et aliud magnum, aut sapientem, aut verum, aut bonum esse, aut omnino ipsum esse.

IX. Nec quoniam Trinitas est, ideo triplex putandus est : alioquin minor erit Pater solus, aut Filius solus, quam simul Pater et Filius. Quanquam non inveniatur quomodo dici possit, aut Pater solus, aut Filius solus ; cum semper atque inseparabiliter et ille cum Filio sit, et ille cum Patre ; non ut ambo sint Pater, aut ambo Filius ; sed quia semper in invicem, neuter solus. Quia vero dicimus et Deum solum ipsam Trinitatem, quamvis semper sit cum spiritibus et animabus sanctis ; sed solum dicimus quod Deus est, quia non et illi cum illo Deus sunt : ita solum Patrem dicimus Patrem, non quia separatur a Filio, sed quia non simul ambo Pater sunt. Cum itaque tantus est solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus, quantus est simul Pater et Filius et Spiritus sanctus, nullo modo triplex dicendus est. Corpora quippe

adjunctione sua crescunt. Quamvis enim qui adhæret uxori suæ, unum corpus sit : majus tamen corpus fit, quam si solius viri esset, aut solius uxoris. In rebus autem spiritalibus, cum minor majori adhærescit, sicut creatura Creatori, illa fit major quam erat, non ille. In iis enim quæ non mole magna sunt, hoc est majus esse quod est melius esse. Melior autem fit spiritus alicujus creaturæ, cum adhæret Creatori, quam si non adhæreat; et ideo etiam major quia melior. « Qui ergo adhæret Do- » mino, unus spiritus est[1] : » sed tamen Dominus non ideo fit major, quamvis fiat ille qui adhæret Domino. In ipso igitur Deo cum adhæret æquali Patri Filius æqualis, aut Spiritus sanctus Patri et Filio æqualis, non fit major Deus quam singuli eorum; quia non est quo crescat illa perfectio. Perfectus autem sive Pater, sive Filius, sive Spiritus sanctus, et perfectus Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus : et ideo Trinitas potius quam triplex.

X. Et quoniam ostendimus quomodo possit dici solus Pater, quia non nisi ipse ibi Pater consideranda est illa sententia qua dicitur, Deum verum solum non esse Patrem solum, sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Si quis enim interroget, Pater solus utrum sit Deus : quomodo respondebitur non esse, nisi forte ita dicamus, esse quidem Patrem Deum, sed non eum esse solum Deum; esse autem solum Deum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum? Sed quid agimus de illo testimonio Domini? Patri enim dicebat, et Patrem nominaverat ad quem loquebatur, cum ait : « Hæc » est autem vita æterna, ut cognoscant te unum verum » Deum. » Quod quidem Ariani sic solent accipere, quasi non sit Filius verus Deus. Quibus exclusis videndum est an intelligere cogamur, cum dictum est Patri : « Ut cog- » noscant te unum verum Deum[2], » tanquam hoc insinuare

[1] 1 Cor. VI, 17. — [2] Joan. XVII, 3.

voluerit, quia et solus Pater Deus verus est, ne non intelligeremus Deum, nisi ipsa tria simul, Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Num ergo ex Domini testimonio, et Patrem unum verum Deum dicimus, et Filium unum verum Deum, et Spiritum sanctum unum verum Deum, et simul Patrem et Filium et Spiritum sanctum, id est, simul ipsam Trinitatem, non tres veros Deos, sed unum verum Deum? An quoniam addidit : « Et quem » misisti Jesum Christum; » subaudiendum est, unum verum Deum, et ordo verborum est : « Ut te et quem » misisti Jesum Christum, cognoscant unum verum » Deum? » Cur ergo tacuit de Spiritu sancto? An quoniam consequens est, ut ubicumque nominatur unum tanta pace uni adhærens, ut per hanc utrumque unum sit, jam ex hoc intelligatur etiam ipsa pax, quamvis non commemoretur? Nam et illo loco Apostolus videtur quasi prætermittere Spiritum sanctum, et tamen etiam ibi intelligitur, ubi ait : « Omnia sunt vestra, vos autem » Christi, Christus autem Dei. » Et iterum : « Caput » mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi » Deus[1]. » Sed rursus si Deus non nisi omnia simul tria, quomodo caput Christi Deus, id est, caput Christi Trinitas, cum in Trinitate sit Christus ut sit Trinitas? An quod est Pater cum Filio, caput est ei quod est solus Filius? Cum Filio enim Pater Deus, solus autem Filius Christus est : maxime quia jam Verbum caro factum loquitur, secundum quam humilitatem ejus etiam major est Pater, sicut dicit : « Quoniam Pater major me est : » ut hoc ipsum Deum esse, quod illi cum Patre unum est, caput sit hominis Mediatoris, quod ipse solus est. Si enim mentem recte dicimus principale hominis, id est, tanquam caput humanæ substantiæ, cum ipse homo cum

[1] I Cor. III, 22, et XI, 3. — [2] Joan. XIV, 28. — [3] I Tim. II, 5.

mente sit homo, cur non multo congruentius, multoque magis Verbum cum Patre quod simul Deus est, caput est Christi, quamvis Christus homo nisi cum Verbo quod caro factum est, intelligi non possit? Sed hoc, ut jam diximus, aliquanto diligentius postea considerabimus. Nunc autem æqualitas Trinitatis et una eademque substantia, quantum breviter potuimus, demonstrata est, ut quoquo modo se habet ista quæstio, quam discutiendam acriore intentione distulimus, nihil impediat quo minus fateamur summam æqualitatem Patris et Filii et Spiritus sancti.

XI. Quidam cum vellet brevissime singularum in Trinitate personarum insinuare propria, « Æternitas, inquit, in Patre, species in Imagine, usus in Munere. » Et quia non mediocris auctoritatis in tractatione Scripturarum, et assertione fidei vir extitit, Hilarius enim hoc in libris suis posuit, horum verborum, id est, Patris, et Imaginis, et Muneris, æternitatis, et speciei, et usus, abditam scrutatus intelligentiam quantum valeo, non eum secutum arbitror in æternitatis vocabulo, nisi quod Pater non habet Patrem de quo sit, Filius autem de Patre est ut sit, atque ut illi coæternus sit. Imago enim si perfecte implet illud cujus imago est, ipsa coæquatur ei, non illud imagini suæ. In qua imagine speciem nominavit, credo, propter pulchritudinem, ubi jam est tanta congruentia, et prima æqualitas, et prima similitudo, nulla in re dissidens, et nullo modo inæqualis, et nulla ex parte dissimilis, sed ad identidem respondens ei cujus imago est. Ubi est prima et summa vita, cui non est aliud vivere et aliud esse, sed idem est esse et vivere : et primus ac summus intellectus, cui non est aliud vivere et aliud intelligere, sed id quod est intelligere, hoc vivere, hoc esse est, unum omnia : tanquam Verbum perfectum, cui non desit aliquid, et

ars quædam omnipotentis atque sapientis Dei, plena omnium rationum viventium incommutabilium; et omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno, cum quo unum. Ibi novit omnia Deus quæ fecit per ipsam, et ideo cum cedant et succedant tempora, non decedit aliquid vel succedit scientiæ Dei. Non enim hæc quæ creata sunt, ideo sciuntur a Deo, quia facta sunt: ac non potius ideo facta sunt vel mutabilia, quia immutabiliter ab eo sciuntur. Ille igitur ineffabilis quidam complexus Patris et imaginis non est sine perfruitione, sine charitate, sine gaudio. Illa ergo dilectio, delectatio, felicitas vel beatitudo, si tamen aliqua humana voce digne dicitur, usus ab illo appellatus est breviter, et est in Trinitate Spiritus sanctus, non genitus, sed genitoris, genitique suavitas, ingenti largitate atque ubertate perfundens omnes creaturas pro captu earum, ut ordinem suum teneant et locis suis acquiescant.

XII. Hæc igitur omnia, quæ arte divina facta sunt, et unitatem quamdam in se ostendunt, et speciem, et ordinem. Quidquid enim horum est, et unum aliquid est, sicut sunt naturæ corporum, et ingenia animarum, et aliqua specie formatur, sicut sunt figuræ vel qualitates corporum, ac doctrinæ vel artes animarum; et ordinem aliquem petit aut tenet, sicut sunt pondera vel collocationes corporum, atque amores aut delectationes animarum. Oportet igitur ut Creatorem per ea quæ facta sunt intellectum conspicientes, Trinitatem intelligamus, cujus in creatura quomodo dignum est apparet vestigium. In illa enim Trinitate summa origo est rerum omnium et perfectissima pulchritudo, et beatissima delectatio. Itaque illa tria, et ad se invicem determinari videntur, et in se infinita sunt. Sed hic in rebus corporeis, non tantum est res una quantum tres simul, et plus aliquid sunt duæ quam

una res : cæterum in illa summa Trinitate tantum est una quantum tres simul, nec plus aliquid sunt duæ quam una. Et in se infinita sunt. Ita et singula sunt in singulis, et omnia in singulis, et singula in omnibus, et omnia in omnibus, et unum omnia. Qui videt hoc vel ex parte, vel per speculum et in ænigmate[1], gaudeat cognoscens Deum, et sicut Deum honoret, et gratias agat : qui autem non videt, tendat per pietatem ad vivendum, non per cæcitatem ad calumniandum. Quoniam unus est Deus, sed tamen Trinitas. Nec confuse accipiendum est : « Ex » quo omnia, per quem omnia, in quo omnia : » nec diis multis, sed « Ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen[2]. »

[1] I Cor. XIII, 12. — [2] Rom. XI, 36.

LIBER VII.

In quo superioris libri quæstio, quæ dilata fuerat, explicatur, quod videlicet Deus Pater qui genuit Filium virtutem et sapientiam, non solum sit virtutis et sapientiæ Pater, sed etiam ipse virtus et sapientia : similiter et Spiritus sanctus. Nec tamen tres esse virtutes aut tres sapientias, sed unam virtutem et unam sapientiam, sicut unum Deum et unam essentiam, ostenditur. Deinde quæritur quomodo dicatur in Deo, a Latinis una essentia, tres personæ, *a Græcis* una essentia, tres substantiæ vel hypostases : *et utrumque elocutionis necessitate dici demonstratur, ut ne omnino taceremus interrogati quid tres sint, quos tres esse veraciter confitemur, Patrem scilicet, et Filium et Spiritum sanctum.*

I. Jam nunc quæramus diligentius, quantum dat Deus quod paulo ante distulimus, Utrum et singula quæque in Trinitate persona possit et per se ipsam non cum cæteris duabus dici Deus, aut magnus, aut sapiens, aut verus, aut omnipotens, aut justus, et si quid aliud dici de Deo potest, non relative, sed ad se ipsum, an vero non dicantur ista, nisi cum Trinitas intelligitur : Hoc enim quæstionem facit, quia scriptum est : « Christum Dei virtutem, » et Dei sapientiam[1] : » utrum ita sit pater sapientiæ atque virtutis suæ, ut hac sapientia sapiens sit quam genuit, et hac virtute potens quam genuit : et quia semper potens et sapiens, semper genuit virtutem et sapientiam. Dixeramus enim si ita est, cur non et magnitudinis suæ pater sit qua magnus est, et bonitatis qua bonus, et jus-

[1] I Cor. I, 24.

titiæ qua justus, et alia si qua sunt. Aut si hæc omnia pluribus vocabulis in eadem sapientia et virtute intelliguntur, ut ea sit magnitudo quæ virtus, ea bonitas quæ sapientia, et ea rursus sapientia quæ virtus, sicut jam tractavimus, meminerimus, cum aliquid horum nomino, sic accipiendum esse, ac si omnia commemorem. Quæritur ergo an Pater etiam singulus sit sapiens, atque ipsa sibi ipse sapientia, an ita sit sapiens, quomodo dicens. Verbo enim quod genuit dicens est; non verbo quod profertur, et sonat, et transit; sed Verbo quod erat apud Deum, et Deus erat Verbum, et omnia per ipsum facta sunt: Verbo æquali sibi quo semper atque incommutabiliter dicit se ipsum. Non est enim ipse verbum, sicut nec filius, nec imago. Dicens autem exceptis illis temporalibus vocibus Dei, quæ in creatura fiunt; nam sonant, et transeunt: dicens ergo illo coæterno Verbo, non singulus intelligitur, sed cum ipso verbo, sine quo non est utique dicens. Ita-ne et sapiens sicut dicens, ut ita sit sapientia, sicut Verbum, et hoc sit Verbum esse quod est esse sapientiam; hoc etiam esse virtutem, ut virtus et sapientia et Verbum idem sit, et relative dicatur sicut Filius et imago: atque ille non singulus potens vel sapiens, sed cum ipsa virtute et sapientia quam genuit; sicut non singulus dicens, sed eo verbo, et cum eo verbo quod genuit; atque ita magnus ea et cum ea magnitudine quam genuit? Et si non alio magnus, alio Deus, sed eo magnus quo Deus, quia non aliud illi est magnum esse, aliud Deum esse: consequens est, ut nec Deus singulus, sed ea et cum ea deitate quam genuit, ut sic sit Filius deitas Patris, sicut sapientia et virtus Patris, et sicuti est Verbum et imago Patris. Et quia non aliud illi est esse aliud Deum esse, ita sit etiam essentia Patris Filius, sicuti est Verbum

[1] Joan. I, I.

et imago ejus. Ac per hoc etiam excepto eo quod Pater est, non sit aliquid Pater, nisi quia est ei Filius : ut non tantum id quod dicitur Pater, quod manifestum est eum non ad se ipsum, sed ad Filium relative dici, et ideo Patrem quia est ei Filius ; sed omnino ut sit quod ad se ipsum est, ideo sit quia genuit essentiam suam. Sicut enim magnus est non nisi ea quam genuit magnitudine : ita et est non nisi ea quam genuit essentia ; quia non est aliud illi esse, aliud magnum esse. Ita-ne igitur pater est essentiæ suæ, sicut pater est magnitudinis suæ, sicut pater est virtutis ac sapientiæ suæ? Eadem quippe ejus magnitudo quæ virtus, et eadem essentia quæ magnitudo.

II. Hæc disputatio nata est ex eo quod scriptum est : « Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam [1]. » Quapropter in eas angustias sermo coarctatur, cum ineffabilia fari cupimus, ut aut dicamus Christum non esse Dei virtutem et Dei sapientiam, atque ita impudenter et impie resistamus Apostolo : aut Christum quidem Dei virtutem et Dei sapientiam esse fateamur, sed ejus Patrem non esse patrem virtutis et sapientiæ suæ, quod non minus impium est ; sic enim nec Christi erit pater quia Christus Dei virtus et Dei sapientia est : aut non esse Patrem virtute sua potentem, neque sapientia sua sapientem, quod quis audeat dicere? aut aliud in Patre intelligi esse, aliud sapientem esse, ut non hoc ipso sit quo sapiens est, quod de anima intelligi solet quæ alias insipiens, alias sapiens est, velut natura mutabilis, et non summe perfecteque simplex : aut Patrem non esse aliquid ad se ipsum, et non solum quod Pater est, sed omnino quod est, ad Filium relative dici. Quomodo ergo ejusdem essentiæ Filius cujus Pater, quandoquidem ad se ipsum nec essentia est ; nec omnino est ad se ipsum, sed etiam esse ad Filium illi est?

[1] I Cor. I, 24.

At enim multo magis unius ejusdemque essentiæ, quia una eademque essentia Pater et Filius; quandoquidem Patri non ad se ipsum est ipsum esse, sed ad Filium, quam essentiam genuit, et qua essentia est quidquid est. Neuter ergo ad se est, et uterque ad invicem relative dicitur: an Pater solus non solum quod Pater dicitur, sed omnino quidquid dicitur, relative ad Filium dicitur: ille autem dicitur et ad se? et si ita est, quid dicitur ad se? an ipsa essentia? Sed Patris essentia est Filius, sicut Patris virtus et sapientia, sicut Verbum Patris et imago Patris: aut si essentia dicitur ad se Filius, Pater autem non est essentia, sed genitor essentiæ, non est autem ad se ipsum, sed hac ipsa essentia quam genuit, sicut hac ipsa magnitudine magnus quam genuit; ergo et magnitudo dicitur ad se Filius, ergo et virtus, et sapientia, et Verbum, et imago. Quid autem absurdius, quàm imaginem ad se dici? Aut si non idipsum est imago et Verbum, quod est virtus et sapientia, sed illa relative dicuntur, hæc autem ad se non ad aliud; incipit non ea sapientia quam genuit, sapiens esse Pater, quia non potest ipse ad eam relative dici, et illa ad eum relative non dici. Omnia enim quæ relative dicuntur, ad invicem dicuntur. Restat itaque ut etiam essentia Filius relative dicatur ad Patrem. Ex quo conficitur inopinatissimus sensus, ut ipsa essentia non sit essentia; vel certe cum dicitur essentia, non essentia, sed relativum indicetur. Quomodo cum dicitur dominus, non essentia indicatur, sed relativum quod refertur ad servum; cum autem homo dicitur, vel aliquid tale, quod ad se, non ad aliud dicitur, tunc indicatur essentia. Homo ergo cum dominus dicitur, ipse homo essentia est, dominus vero relative dicitur: homo enim ad se dicitur dominus ad servum; hoc autem unde agimus, si essentia ipsa relative dicitur, essentia ipsa non est essentia. Huc accedit, quia

omnis essentia quæ relative dicitur, est etiam aliquid excepto relativo : sicut homo dominus et homo servus, et equus jumentum, et nummus arrha; homo et equus et nummus ad se dicuntur, et substantiæ sunt vel essentiæ; dominus vero et servus et jumentum et arrha, ad aliquid relative dicuntur. Sed si non esset homo, id est, aliqua substantia, non esset qui relative dominus diceretur : et si non esset equus quædam essentia, non esset quod jumentum relative diceretur : ita si nummus non esset aliqua substantia, nec arrha posset relative dici. Quapropter si et Pater non est aliquid ad se ipsum, non est omnino qui relative dicatur ad aliquid. Non enim sicut ad aliquid coloratum refertur color ejus, nec omnino ad se dicitur color; sed semper alicujus colorati est; illud autem cujus color est, etiam si eo quod coloratum dicitur ad colorem refertur, tamen id quod corpus dicitur, ad se dicitur : ullo modo ita putandum est Patrem non dici aliquid ad se ipsum, sed quidquid dicitur, ad Filium dici; eumdem vero Filium se ipsum dici, et ad Patrem, cum dicitur magnitudo et ad magna et virtus potens, utique ad se ipsum, et magnitudo atque virtus magni et potentis Patris, qua Pater magnus et potens est. Non ergo ita, sed utrumque substantia, et utrumque una substantia. Sicut autem absurdum est dicere, candidum non esse candorem; sic absurdum est dicere, sapientem non esse sapientiam : et sicut candor ad se ipsum candidus dicitur, ita et sapientia ad se ipsam dicitur sapiens. Sed candor corporis non est essentia; quoniam ipsum corpus essentia est, et illa ejus qualitas : unde et ab ea dicitur candidum corpus, cui non hoc est esse quod candidum esse. Aliud enim ibi forma, et aliud color; et utrumque non in se ipso, sed in aliqua mole, quæ moles nec forma, nec color est, sed formata et colorata. Sapientia vero et sapiens est, et se ipsa sapiens est. Et quoniam

quæcumque anima particicipatione sapientiæ fit sapiens, si rursus desipiat, manet tamen in se sapientia, nec cum anima fuerit in stultitiam[1] commutata, illa mutatur : non ita est in eo qui ex ea fit sapiens, quemadmodum candor in corpore quod ex illo candidum est. Cum enim corpus in alium colorem fuerit mutatum , non manebit candor ille, sed omnino esse desinet. Quod si et Pater qui genuit sapientiam, ex ea fit sapiens, neque hoc est illi esse quod sapere, qualitas ejus est Filius, non proles ejus et non ibi erit jam summa simplicitas. Sed absit ut ita sit: quia vere ibi est summe simplex essentia : hoc ergo est ibi esse quod sapere. Quod si hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam quam genuit sapiens est Pater ; alioquin non ipse illam, sed illa eum genuit. Quid enim aliud dicimus, cum dicimus : hoc illi est esse quod sapere, nisi eo est quo sapiens est ? Quapropter quæ causa illi est ut sapiens sit, ipsa illi causa est ut sit : proinde si sapientia quam genuit, causa illi est ut sapiens sit, etiam ut sit ipsa illi causa est. Quod fieri non potest, nisi gignendo eum aut faciendo. Sed neque genitricem, neque conditricem patris ullo modo quisquam dixerit sapientiam. Quid enim insanius ? Ergo et Pater ipse sapientia est : et ita dicitur Filius sapientia Patris, quomodo dicitur lumen Patris; id est, ut quemadmodum lumen de lumine et utrumque unum lumen; sic intelligatur sapientia de sapientia, et utrumque una sapientia : ergo et una essentia; quia hoc est ibi esse quod sapere. Quod enim est sapientiæ sapere, et potentiæ posse, et æternitati æternam esse, justitiæ justam esse, magnitudini magnam esse, hoc est essentiæ ipsum esse. Et quia in illa simplicitate non est aliud sapere quam esse, eadem ibi sapientia est quæ essentia.

III. Pater igitur et Filius simul una essentia, et una

[1] *Forte* in stultam.

magnitudo, et una veritas, et una sapientia; sed non Pater et Filius simul ambo unum Verbum, quia non simul ambo unus Filius. Sicut enim Filius ad Patrem refertur, non ad se ipsum dicitur; ita et Verbum ad eum cujus Verbum est refertur, cum dicitur Verbum. Eo quippe Filius quo Verbum, et eo Verbum quo Filius. Quoniam igitur Pater et Filius simul non utique unus Filius, consequens est ut Pater et Filius simul non amborum unum Verbum. Et propterea non eo Verbum quo sapientia; quia Verbum non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum cujus Verbum est, sicut Filius ad Patrem: sapientia vero eo quo essentia. Et ideo quia una essentia, una sapientia. Quoniam vero et Verbum sapientia est, sed non eo Verbum quo sapientia; Verbum eum relative, sapientia essentialiter intelligitur: id dici accipiamus cum dicitur Verbum, ac si dicatur, nata sapientia, ut sit et Filius et imago. Et hæc duo cum dicuntur, id est: « Nata sapientia, » in uno eorum eo quod est « nata, » et Verbum, et imago, et Filius intelligatur, et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur: at in altero quod est « Sapientia » quoniam et ad se dicitur, se ipsa enim sapiens est, etiam essentia demonstretur, et hoc ejus esse quod sapere. Unde Pater et Filius simul una sapientia, quia una essentia, et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia. Quapropter, non quia Pater non est Filius, et Filius non est Pater, aut ille ingenitus, ille autem genitus, ideo non una essentia: quia his nominibus relativa eorum ostenduntur. Uterque autem simul una sapientia, et una essentia, ubi hoc est esse quod sapere, non autem simul uterque Verbum aut Filius, quia non hoc est esse quod Verbum aut Filium esse: sicut jam satis ostendimus ista relative dici.

IV. Cur ergo in Scripturis nunquam fere de sapientia

quidquam dicitur, nisi ut ostendatur a Deo genita vel creata? genita scilicet, per quam facta sunt omnia: creata vero vel facta, sicut in hominibus, cum ad eam quæ non creata et facta, sed genita est, convertuntur et illustrantur; in ipsis enim fit aliquid quod vocetur eorum sapientia: vel illud Scripturis prænuntiantibus aut narrantibus, quod « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis [1]; » hoc modo enim Christus facta sapientia est, quia factus est homo. An propterea non loquitur in illis libris sapientia, vel de illa dicitur aliquid, nisi quod eam de Deo natam ostendat, aut factam, quamvis sit et Pater ipse sapientia, quia illa nobis sapientia commendanda erat et imitanda, cujus imitatione formamur. Pater enim eam dicit, ut Verbum ejus sit; non quomodo profertur ex ore verbum sonans, aut ante pronuntiationem cogitatur; spatiis enim temporum hoc completur, illud autem æternum est, et illuminando dicit nobis et de se et de Patre, quod dicendum est hominibus. Ideoque ait: « Nemo novit Fi» lium nisi Pater, et nemo novit Patrem nisi Filius, et cui » voluerit Filius revelare [2]: » quia per Filium revelat Pater, id est, per Verbum suum. Si enim hoc verbum quod nos proferimus temporale et transitorium, et se ipsum ostendit, et illud de quo loquimur: quanto magis verbum Dei, per quod facta sunt omnia? Quod ita ostendit Patrem sicuti est Pater: quia et ipsum ita est, et hoc est quod Pater, secundum quod sapientia est et essentia. Nam secundum quod Verbum, non hoc est quod Pater: quia Verbum non est Pater, et Verbum relative dicitur, sicut Filius, quod utique non est Pater. Et ideo Christus virtus et sapientia Dei [3], quia de Patre virtute et sapientia etiam ipse virtus et sapientia est, sicut lumen de Patre lumine, et fons vitæ apud Deum Patrem, utique fontem vitæ.

[1] Joan. I, 14. — [2] Matth. XI, 27. — [3] I Cor. I, 24.

« Quoniam apud te, inquit, est fons vitæ, et in lumine tuo » videbimus lumen [1] : » quia « Sicut Pater habet vitam in » semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso [2] ; et » erat lumen verum quod illuminat omnem hominem ve- » nientem in hunc mundum, et lumen hoc Verbum erat » apud Deum [3] ; » Sed et « Deus erat Verbum. Deus autem » lumen est, et tenebræ in eo non sunt ullæ [4] : » lumen vero non corporale, sed spiritale : neque ita spiritale, ut illuminatione factum sit, quemadmodum dictum est Apostolis : « Vos estis lumen mundi [5]; » sed lumen quod illuminat omnem hominem, ea ipsa et summa sapientia Deus, unde nunc agimus. Sapientia ergo Filius de sapientia Patre, sicut lumen de lumine, et Deus de Deo, ut et singulus Pater lumen, et singulus Filius lumen, et singulus Pater Deus, et singulus Filius Deus : ergo et singulus Pater sapientia, et singulus Filius sapientia. Et sicut utrumque simul unum lumen, et unus Deus, sic utrumque una sapientia. Sed Filius « Factus est nobis sapientia a Deo et » justitia et sanctificatio [6], » quia temporaliter nos ad eum convertimus, id est, ex aliquo tempore, ut cum illo maneamus in æternum. Et ipse ex quodam tempore « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis [7]. »

V. Propterea igitur cum pronuntiatur in Scripturis, aut enarratur aliquid de sapientia, sive dicente ipsa, sive cum de illa dicitur, Filius nobis potissimum insinuatur. Cujus imaginis exemplo et nos non discedamus a Deo, quia et nos imago Dei sumus : non quidem æqualis, facta quippe a Patre per Filium, non nata de Patre sicut illa. Et nos quia illuminamur lumine, illa vero quia lumen illuminans : et ideo illa sine exemplo nobis exemplum est. Neque enim imitatur præcedentem aliquem ad Patrem a quo

[1] Psal. xxxv, 10. — [2] Joan. v, 26. — [3] Id. I, 9. — [4] I Joan. I, 5. — [5] Matth. v, 14. — [6] I Cor. I, 30. — [7] Joan. I, 14.

nunquam est omnino separabilis, quia idipsum est quod ille de quo est. Nos autem nitentes imitamur manentem, et sequimur stantem, et in ipso ambulantes tendimus ad ipsum : quia factus est nobis via temporalis per humilitatem, quæ mansio nobis æterna est per divinitatem. Quoniam quippe spiritibus mundis intellectualibus, qui superbia non lapsi sunt, in forma Dei et Deo æqualis et Deus præbet exemplum : ut se idem exemplum redeundi etiam lapso præberet homini, qui propter immunditiam peccatorum pœnamque mortalitatis Deum videre non poterat, semetipsum exinanivit [1], non mutando divinitatem suam, sed nostram mutabilitatem assumendo; et formam servi accipiens, venit ad nos in hunc mundum [2], qui in hoc mundo erat, quia mundus per eum factus est [3]; ut exemplum sursum videntibus Deum, exemplum deorsum mirantibus hominem, exemplum sanis ad permanendum, exemplum infirmis ad convalescendum, exemplum morituris ad non timendum, exemplum mortuis ad resurgendum esset, in omnibus ipse primatum tenens [4]. Quia enim homo ad beatitudinem sequi non debebat nisi Deum, et sentire non poterat Deum; sequendo Deum hominem factum sequeretur simul, et quem sentire poterat, et quem sequi debebat. Amemus ergo eum et inhæreamus illi charitate diffusa in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis [5]. Non igitur mirum, si propter exemplum quod nobis ut reformemur ad imaginem Dei præbet imago æqualis Patri, cum de sapientia Scriptura loquitur, de Filio loquitur, quem sequimur vivendo sapienter : quamvis et Pater sit Sapientia, sicut lumen et Deus.

VI. Spiritus quoque sanctus sive sit summa charitas

[1] Philip. II, 7. — [2] I Tim. I, 15. — [3] Joan. I, 10. — [4] Coloss. I, 18. — [5] Rom. V, 5.

utrumque conjungens nosque subjungens, quod ideo non indigne dicitur quia scriptum est : « Deus charitas est[1] : » quomodo non est etiam ipse sapientia; cum sit lumen, quoniam « Deus lumen est[2] ? » sive alio modo essentia Spiritus sancti singillatim ac proprie nominanda est; quoniam Deus est, utique lumen est : et quoniam lumen est, utique sapientia est : Deum autem esse spiritum sanctum, Scriptura clamat apud Apostolum qui dicit : « Nescitis quia » templum Dei estis ? » Statimque subjicit : « Et Spiritus » Dei habitat in vobis [3]. » Deus enim habitat in templo suo. Non enim tanquam minister habitat Spiritus Dei in templo Dei, cum alio loco evidentius dicat : « Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est spiritus » sancti, quem habetis a Deo, et non estis vestri ? Empti » enim estis pretio magno : glorificate ergo Deum in cor» pore vestro [4]. » Quid est autem sapientia, nisi lumen spiritale et incommutabile ? Est enim et sol iste lumen, sed corporale est; et spiritalis creatura lumen. Sed non incommutabile. Lumen ergo Pater, lumen Filius, lumen Spiritus sanctus : simul autem non tria lumina, sed unum lumen. Et ideo sapientia Pater, sapientia Filius, sapientia Spiritus sanctus; et simul non tres sapientiæ, sed una sapientia : et quia hoc est ibi esse quod sapere, una essentia Pater et Filius et Spiritus sanctus. Nec aliud est ibi esse quam Deum esse : unus ergo Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus.

VII. Itaque loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis una essentia, tres substantiæ : a Latinis autem una essentia, vel substantia, tres personæ; quia sicut jam diximus [5] non aliter in sermone nostro, id

[1] I Joan. IV, 8. — [2] Id. I, 5. — [3] I Cor. III, 16. — [4] Id. VI, 19. — [5] Vide supra lib. 5.

est, Latino, essentia quam substantia solet intelligi. Et dum intelligatur saltem in ænigmate quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid cum quæreretur quid tria sint, quæ tria esse fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum sanctum quod est donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium. Cum ergo quæritur quid tria, vel quid tres conferimus nos ad inveniendum aliquod speciale vel generale nomen, quo complectamur hæc tria, neque occurrit animo, quia excedit supereminentia divinitatis usitati eloquii facultatem. Verius enim cogitatur Deus quam dicitur, et verius est quam cogitatur. Cum enim dicimus non eumdem esse Jacob qui est Abraham, Isaac autem nec Abraham esse nec Jacob, tres esse utique fatemur, Abraham, Isaac et Jacob. Sed cum quæritur quid tres respondemus tres homines, nomine speciali eos pluraliter appellantes; generali autem, si dicamus tria animalia : homo enim, sicut veteres definierunt, animal est rationale, mortale : aut sicut Scripturæ nostræ loqui solent, tres animas, cum a parte meliore totum appellari placet, id est, ab anima, (et corpus et animam, quod est totus homo.) Ita quippe dictum est in Ægyptum descendisse cum Jacob animas septuaginta quinque, pro tot hominibus [1]. Item cum dicimus equum tuum non eum esse qui meus est, et tertium alicujus alterius nec meum esse nec tuum, fatemur tres esse : et interroganti quid tres, respondemus tres equos nomine speciali, generali autem tria animalia. Item cum dicimus bovem non esse equum, canem vero nec bovem esse nec equum, tria quædam dicimus, et percontantibus quid tria, non jam speciali nomine dicimus tres equos, aut tres boves, aut tres canes, quia non eadem specie continentur : sed generali tria animalia, sive superiore genere tres sub-

[1] Gen. XLVI, 27, et Deut. X, 22.

stantias, vel tres creaturas, vel tres naturas. Quæcumque autem plurali numero enuntiantur specialiter uno nomine, etiam generaliter enuntiari possunt uno nomine. Non autem omnia quæ generaliter nomine uno appellantur, etiam specialiter appellare uno nomine possumus. Nam tres equos, quod est nomen speciale, etiam animalia tria dicimus: equum vero et bovem et canem, animalia tria tantum dicimus vel substantias, quæ sunt generalia nomina, et si quid aliud de his generaliter dici potest; tres vero equos, aut boves, aut canes, quæ specialia vocabula sunt, non ea possumus dicere. Ea quippe uno nomine quamvis pluraliter enuntiamus quæ communiter habent illud quod eo nomine significatur. Abraham quippe et Isaac et Jacob commune habent id quod est homo; itaque dicuntur tres homines: equus quoque et bos et canis, commune habent id quod est animal; dicuntur ergo tria animalia. Ita tres aliquas lauros, etiam tres arbores dicimus; laurum vero et myrtum et oleam tantum tres arbores vel tres substantias, aut tres naturas: atque ita tres lapides, etiam tria corpora; lapidem vero et lignum et ferrum, tantum tria corpora vel si quo etiam superiore generali nomine dici possunt. Pater ergo et Filius et Spiritus sanctus, quoniam tres sunt, quæramus quid tres sint, et quid commune habeant. Non enim commune illis est id quod Pater est, ut invicem sibi sint patres; sicut amici, cum relative ad alterutrum dicantur, possunt dici tres amici, quod invicem sibi sunt. Non autem hoc ibi, quia tantum Pater ibi pater; nec duorum pater, sed unici Filii. Nec tres filii, cum Pater ibi non sit Filius, nec Spiritus sanctus. Nec tres Spiritus sancti, quia et Spiritus sanctus propria significatione qua etiam donum Dei dicitur, nec Pater nec Filius. Quid igitur tres? Si enim tres personæ, commune est eis id quod persona est: ergo speciale hoc aut generale

nomen est eis, si consuetudinem loquendi respicimus. Sed ubi est naturæ nulla diversitas, ita generaliter enuntiantur aliqua plura, ut etiam specialiter enuntiari possint. Naturæenim differentia facit, ut laurus et myrtus et olea, aut equus et bos et canis, non dicantur speciali nomine, istæ tres lauri, aut illi tres boves ; sed generali, et istæ tres arbores, et illa tria animalia. Hic vero ubi nulla est essentiæ diversitas, oportet ut speciale nomen habeant hæc tria, quod tamen non invenitur. Nam persona generale nomen est, in tantum ut etiam homo possit hoc dici, cum tantum intersit inter hominem et Deum.

VIII. Deinde in ipso generali vocabulo, si propterea dicimus tres personas, quia commune est eis id quod persona est : (alioquin nullo modo possunt ita dici, quemadmodum non dicuntur tres filii, quia non commune est eis id quod est Filius :) cur non etiam tres deos dicimus? Certe enim quia Pater persona, et Filius persona, et Spiritus sanctus persona, ideo tres personæ : quia ergo Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, cur non tres dii? Aut quoniam propter ineffabilem conjunctionem hæc tria simul unus Deus ; cur non etiam una persona, ut ita non possimus dicere tres personas, quamvis singulam quamque appellemus personam, quemadmodum non possumus dicere tres deos, quamvis quemque singulum appellemus Deum, sive Patrem, sive Filium, sive Spiritum sanctum? An quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicubi Scripturam commemorare invenimus. An quia nec tres, nec unam personam Scriptura dicit hæc tria, (legimus enim personam Domini, non personam Dominum,) propterea licuit loquendi et disputandi necessitate tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit? Si autem diceremus tres deos, contradiceret Scriptura dicens :

[1] Deut. vi, .

« Audi, Israël, Dominus Deus tuus Deus unus est[1]. » Cur ergo et tres essentias non licet dicere, quod similiter Scriptura, sicut non dicit, ita nec contradicit? Nam essentia si speciale nomen est commune tribus, cur non dicantur tres essentiæ, sicut Abraham, Isaac, et Jacob, tres homines, quia homo speciale nomen est commune omnibus hominibus? Si autem speciale nomen non est essentia, sed generale, quia homo et pecus, et arbor, et sidus, et angelus essentia dicitur; cur non dicuntur istæ tres essentiæ, sicut tres equi dicuntur tria animalia, et tres lauri dicuntur tres arbores, et tres lapides tria corpora? Aut si propter unitatem Trinitatis non dicuntur tres essentiæ, sed una essentia; cur non propter eamdem unitatem Trinitatis non dicuntur tres substantiæ vel tres personæ, sed una substantia et una persona? Quam enim est illis commune nomen essentiæ, ita ut singulus quisque dicatur essentia, tam illis commune est vel substantiæ vel personæ vocabulum. Quod enim de personis secundum nostram, hoc de substantiis secundum Græcorum consuetudinem, ea quæ diximus, oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam.

IX. Quid igitur restat, nisi ut fateamur loquendi necessitate parta hæc vocabula, cum opus esset copiosa disputatione adversum insidias vel errores hæreticorum? Cum enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis pro captu tenet de Domino Deo creatore suo, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam, non poterat dicere, quod Sabellius quia dixit, in hæresim lapsus est. Certissime quippe de Scripturis cognoscitur quod pie cre-

dendum est, et aspectu mentis indubitata perceptione perstringitur, et Patrem esse, et Filium et Spiritum sanctum, nec Filium esse eumdem qui Pater est, nec Spiritum sanctum eumdem esse vel Patrem vel Filium. Quæsivit quid tria diceret : et dixit substantias sive personas, quibus nominibus non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit; ut non solum ibi unitas intelligatur ex eo quod dicitur una essentia, sed et trinitas ex eo quod dicuntur tres substantiæ vel personæ. Nam si hoc est Deo esse quod subsistere, ita hoc erant dicendæ tres substantiæ, ut non dicuntur tres essentiæ : quemadmodum quia hoc est Deo esse quod sapere, sicut non tres essentias, ita nec tres sapientias dicimus. Sic enim quia hoc illi est Deum esse quod est esse, tam tres essentias quam tres deos dici fas non est. Si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere, sicut aliud Deo esse, aliud Patrem esse vel Dominum esse; quod enim est, ad se dicitur, Pater autem ad Filium et Dominus ad servientem creaturam dicitur : relative ergo subsistit, sicut relative gignit et relative dominatur. Ita jam substantia non erit substantia, quia relativum erit. Sicut enim ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus. Absurdum est autem, ut substantia relative dicatur : omnis enim res ad se ipsam subsistit; quanto magis Deus?

X. Si tamen dignum est ut Deus dicatur subsistere : de his enim rebus recte intelligitur, in quibus subjectis sunt ea quæ in aliquo subjecto esse dicuntur, sicut color aut forma in corpore. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est : illa vero in subsistente atque subjecto corpore, quæ non substantiæ sunt, sed in substantia; et ideo si esse desinat, vel ille color, vel illa forma, non adimunt corpori esse corpus, quia non hoc ei est esse, quod illam vel illam formam coloremve retinere. Res ergo mu-

tabiles neque simplices, proprie dicuntur substantiæ. Deus autem si subsistit ut substantia proprie dici possit, inest in eo aliquid tanquam in subjecto, et non est simplex, cui hoc sit esse quod illi est quidquid aliud de illo ad illum dicitur, sicut magnus, omnipotens, bonus, et si quid hujusmodi de Deo non incongrue dicitur : nefas est autem dicere ut subsistat et subsit Deus bonitati suæ, atque illa bonitas non substantia sit vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subjecto : unde manifestum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatiore intelligatur essentia, quod vere ac proprie dicitur ; ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est, idque nomen suum famulo suo Moysi enuntiavit, cum ait : « Ego sum qui sum : et dices ad eos : Qui, » est misit me ad vos[1]. » Sed tamen sive essentia dicatur quod proprie dicitur, sive substantia quod abusive, utrumque ad se dicitur, non relative ad aliquid. Unde hoc est Deo esse quod subsistere, et ideo si una essentia Trinitas, una etiam substantia. Fortassis igitur commodius dicuntur tres personæ, quam tres substantiæ.

XI. Sed ne nobis videar suffragari, hoc quoque requiramus. Quanquam et illi, si vellent, sicut dicunt tres substantias, tres hypostases, possent dicere tres personas, tria prosopa. Illud autem maluerunt, quod forte secundum linguæ suæ consuetudinem aptius diceretur. Nam et in personis eadem ratio est : non enim aliud est Deo esse, aliud personam esse, sed omnino idem. Nam si esse ad se dicitur, persona vero relative ; sic dicamus tres personas, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici, aut tres propinqui, aut tres vicini, quod sint ad invicem, non quod

[1] Exod. III, 14.

unusquisque eorum sit ad se ipsum. Quapropter quilibet ex eis amicus est duorum cæterorum, aut propinquus aut vicinus, quia hæc nomina relativam significationem habent. Quid ergo? num placet ut dicamus Patrem personam esse Filii et Spiritus sancti, aut Filium personam esse Patris et Spiritus sancti, aut Spiritum sanctum personam esse Patris et Filii? Sed neque persona ita dici alicubi solet, neque in hac Trinitate cum dicimus personam Patris, aliud dicimus quam substantiam Patris. Quocirca ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est; ita et persona Patris, non aliud quam ipse Pater est: ad se quippe dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum sanctum; sicut ad se dicitur Deus et magnus, et bonus, et justus, et si quid aliud hujusmodi. Et quemadmodum hoc illi est esse quod Deum esse, quod magnum, quod bonum esse; ita hoc illi est esse, quod personam esse. Cur ergo non hæc tria simul unam personam dicimus, sicut unam essentiam et unum Deum, sed tres dicimus personas, cum tres deos aut tres essentias non dicamus, nisi quia volumus vel unum aliquod vocabulum servire huic significationi qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus interrogati, quid tres, cum tres esse fateremur? Nam si genus est essentia, species autem substantia sive persona, ut nonnulli sentiunt, omitto illud quod jam dixi, oportere appellari tres essentias, ut appellantur tres substantiæ vel personæ, sicut appellantur tres equi, eademque animalia tria, cum sit species equus, animal genus. Neque enim species ibi pluraliter dicta est, et genus singulariter, tanquam diceretur tres equi unum animal: sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria animalia generali nomine. Quod si dicunt substantiæ vel personæ nomine non speciem significari, sed aliquid singulare atque individuum; ut substantia vel persona non

ita dicatur sicut dicitur homo, quod commune est omnibus hominibus, sed quomodo dicitur hic homo, velut Abraham, velut Isaac, velut Jacob, vel si quis alius qui etiam digito præsens demonstrari possit : sic quoque illos eadem ratio consequetur. Sicut enim dicuntur Abraham, Isaac et Jacob tria individua, ita tres homines, et tres animæ. Cur ergo et Pater et Filius et Spiritus sanctus, si secundum genus et speciem et individuum etiam ista disserimus, non ita dicuntur tres essentiæ, ut tres substantiæ seu personæ? Sed hoc, ut dixi, omitto : illud dico, si essentia genus est, una essentia jam non habet species; sicut quia genus est animal, unum animal jam non habet species. Non sunt ergo tres species unius essentiæ, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Si autem species est essentia, sicut species est homo, tres vero illæ quas appellamus substantias sive personas, sic eamdem speciem communiter habent, quemadmodum Abraham, Isaac et Jacob speciem quæ homo dicitur, communiter habent, non sicut homo subdividitur in Abraham, Isaac et Jacob, ita unus homo et in aliquos singulos homines subdividi potest; omnino enim non potest, quia unus homo jam singulus homo est. Cur ergo una essentia in tres substantias, vel personas subdividitur. Nam si essentia species est sicut homo, sic est una essentia sicut unus homo : an sicut dicimus aliquos tres homines ejusdem sexus, ejusdem temperationis corporis, ejusdemque animi, unam esse naturam; tres enim sunt homines, sed una natura : sic etiam ibi dicimus tres substantias unam essentiam, aut tres personas unam substantiam vel essentiam? Hoc vero utcumque simile est, quia et veteres qui Latine locuti sunt, antequam haberent ista nomina, quæ non diu est ut in usum venerunt, id est essentiam vel substantiam, pro his naturam dicebant. Non itaque secundum genus et species

ista dicimus; sed quasi secundum communem eamdemque materiam. Sicut ex eodem auro si fierent tres statuæ, diceremus tres statuas unum aurum, nec tamen diceremus genus aurum, species autem statuas; nec aurum speciem, statuas vero individua. Nulla quippe species individua sua transgreditur, ut aliquid extra comprehendat. Cum enim definiero quid sit homo, quod est nomen speciale, singuli quique homines qui sunt individua eadem definitione continentur, nec aliquid ad eam pertinet quod homo non sit. Cum vero aurum definiero non solæ statuæ, si aureæ fuerint, sed et annuli, et si quid aliud de auro fuerit, ad aurum pertinebit, et si nihil inde fiat, aurum dicitur, quia etiamsi non sint aureæ, non ideo non erunt statuæ. Item nulla species excedit definitionem generis sui. Cum enim definiero animal, quoniam generis hujus species est equus, omnis equus animal est, non autem statua omnis aurum est. Ideo quamvis in tribus statuis aureis, recte dicamus tres statuas unum aurum; non tamen ita dicimus, ut genus aurum, species vero statuas intelligamus. Nec sic ergo Trinitatem dicimus tres personas vel substantias, unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quædam subsistant, etiamsi quidquid illud est, in his tribus explicatum sit. Non enim aliquid aliud ejus essentiæ est præter istam Trinitatem: tamen tres personas ejusdem essentiæ, vel tres personas unam essentiam dicimus: tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona; sicut tres statuas ex eodem auro possumus dicere; aliud enim illuc est esse aurum, aliud esse statuas. Et cum dicuntur tres homines una natura, vel tres homines ejusdem naturæ, possunt etiam dici tres homines ex eadem natura, quia ex eadem natura et alii tres tales homines possunt existere: in illa

vero essentia Trinitatis, nullo modo alia quælibet persona ex eadem essentia potest existere. Deinde in his rebus non tantum est unus homo, quantum tres homines simul : et plus sunt aliquid homines duo, quam unus homo : et in statuis æqualibus plus auri est tres simul quam singulæ, et minus auri est una quam duæ. At in Deo non ita est : non enim major essentia est Pater et Filius et Spiritus sanctus simul, quam solus Pater aut solus Filius ; sed tres simul illæ substantiæ sive personæ, si ita dicendæ sunt, æquales sunt singulis : quod animalis homo non percipit. Non enim potest cogitare nisi moles et spatia, vel minuta vel grandia, volitantibus in animo ejus phantasmatibus tanquam imaginibus corporum.

XII. Ex qua immunditia donec purgetur, credat in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum, solum, magnum, omnipotentem, bonum, justum, misericordem, omnium visibilium et invisibilium conditorem, et quidquid de illo pro humana facultate digne vereque dici potest. Neque cum audierit Patrem solum Deum, separet inde Filium, aut Spiritum sanctum; cum eo quippe solus Deus, cum quo et unus Deus est; quia et Filium cum audimus solum Deum, sine ulla separatione Patris aut Spiritus sancti oportet accipere. Atque ita dicat unam essentiam, ut non existimet aliud alio, vel majus, vel melius, vel aliqua ex parte diversum. Non tamen ut Pater ipse sit et Filius et Spiritus sanctus, et quidquid aliud ad alterutrum singula dicuntur; sicut Verbum quod non dicitur nisi Filius, aut Donum quod non dicitur nisi Spiritus sanctus : propter quod etiam pluralem numerum admittunt, sicut in Evangelio scriptum est : « Ego et Pa» ter unum sumus[1]. » Et « Unum dixit, et sumus : unum, » secundum essentiam, quod idem Deus; « Sumus, » se-

[1] Joan. x, 30.

cundum relativum, quod ille Pater, hic Filius. Aliquando et tacetur unitas essentiæ, et sola pluraliter relativa commemorantur. « Veniemus ad eum ego et Pater, et habita» bimus apud eum[1]. Veniemus et habitabimus, » pluralis numerus est, quia prædictum est : « Ego et Pater, » id est Filius et Pater, quæ relative ad invicem dicuntur. Aliquando latenter omnino, sicut in Genesi : « Faciamus » hominem ad imaginem et similitudinem nostram[2]. » Et « Faciamus, et nostram, » pluraliter dictum est, et nisi ex relativis accipi non oportet. Non enim ut facerent dii, aut ad imaginem et similitudinem deorum ; sed ut facerent Pater et Filius et Spiritus sanctus, ad imaginem Patris et Filii et Spiritus sancti, ut subsisteret homo imago Dei. Deus autem Trinitas. Sed quia non omnino æqualis fiebat illa imago Dei, tanquam non ab illo nata, sed ab eo creata, hujus rei significandæ causa, ita imago est ut ad imaginem sit : id est, non æquatur parilitate, sed quadam similitudine accedit. Non enim locorum intervallis, sed similitudine acceditur ad eum, et dissimilitudine receditur ab eo. Sunt enim qui ita distinguunt, ut imaginem velint esse Filium : hominem vero non imaginem, sed ad imaginem. Refellit autem eos Apostolus dicens : « Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago » et gloria Dei[3] : » Non dixit, ad imaginem ; sed, « Imago. » Quæ tamen imago, cum alibi dicitur : « Ad imaginem, » non quasi ad Filium dicitur, quæ imago æqualis est Patri, alioquin non diceret « Ad imaginem nostram. » Quomodo enim « Nostram, » cum Filius solius Patris imago sit? Sed propter imparem, ut diximus, similitudinem dictus est homo « Ad imaginem : » et ideo « Nostram, » ut imago Trinitatis esset homo ; non Trinitati æqualis sicut Filius Patri, sed accedens, ut dictum est, quadam si-

[1] Joan. XIV, 23. — [2] Gen. I, 26. — [3] I Cor. XI, 7.

militudine; sicut in distantibus significatur quædam vicinitas, non loci, sed cujusdam imitationis. Ad hoc enim et dicitur : « Reformamini in novitate mentis vestræ[1]. » Quibus item dicit : « Estote itaque imitatores Dei, sicut fi- » lii charissimi[2]. » Novo enim homini dicitur : « Qui re- » novatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui » creavit eum[3]. » Aut si jam placet propter disputandi necessitatem, etiam exceptis nominibus relativis, pluralem numerum admittere, ut uno nomine respondeatur, cum quæritur, quid tria, et dicere tres substantias sive tres personas, nullæ moles aut intervalla cogitentur, nulla distantia quantulæcumque dissimilitudinis, ut ibi intelligatur aliud alio vel paulo minus, quocumque modo minus esse aliud alio potest, ut neque personarum sit confusio, nec talis distinctio qua sit impar aliquid. Quod si intellectu capi non potest, fide teneatur, donec illucescat in cordibus ille qui ait per Prophetam : « Nisi credideri- » tis, non intelligetis[4]. »

[1] Rom. XII, 2. — [2] Ephes. V, 1. — [3] Coloss. III, 10. — [4] Isaï. VII, 9.

LIBER VIII.

In quo ratione reddita monstrat, non solum Patrem Filio non esse majorem, sed nec ambos simul aliquid majus esse quam Spiritum sanctum, nec quoslibet duos simul in eadem Trinitate majus esse aliquid quam unum, nec omnes simul tres majus aliquid esse quam singulos. Deinde agit ut et ex veritatis intellectione, et ex notitia summi boni, et ex insito amore justitiæ propter quam diligitur animus justus ab animo etiam nondum justo, intelligatur ipsa natura Dei: maxime vero admonet ut Dei cognitio quæratur per charitatem, quæ in Scripturis Deus dicitur; qua in charitate etiam Trinitatis vestigium quoddam inesse observat.

I. Diximus alibi, ea dici proprie in illa Trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quæ relative dicuntur ad invicem; sicut Pater et Filius, et utriusque Donum Spiritus sanctus: non enim Pater Trinitas, aut Filius Trinitas, aut Trinitas Donum. Quod vero ad se dicuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed unum ipsam Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus; et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus sanctus; et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes; sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; et quidquid aliud non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundum essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse,

et quidquid aliud ad se unaquæque ibi persona, vel ipsa Trinitas dicitur. Ideoque dici tres personas, vel tres substantias, non ut aliqua intelligatur diversitas essentiæ, sed ut vel uno aliquo vocabulo responderi possit, cum dicitur quid tres, vel quid tria; tantamque esse æqualitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit major quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul majus aliquid sint quam Spiritus sanctus, aut singula quæque persona quælibet trium minus aliquid sit quam ipsa Trinitas. Dicta sunt hæc, et si sæpius versando repetantur, familiarius quidem innotescunt : sed et modus aliquis adhibendus est, Deoque supplicandum devotissima pietate, ut intellectum aperiat, et studium contentionis absumat, quo possit mente cerni essentia veritatis, sine ulla mole, sine ulla mobilitate. Nunc itaque, in quantum ipse adjuvat Creator mire misericors, attendamus hæc, quæ modo interiore quam superiora tractabimus, cum sint eadem : servata illa regula, ut quod intellectui nostro nondum eluxerit, a firmitate fidei non dimittatur.

II. Dicimus enim non esse in hac Trinitate majus aliquid duas aut tres personas quam unam earum, quod non capit consuetudo carnalis, non ob aliud, nisi quia vera quæ creata sunt sentit ut potest; veritatem autem ipsam qua creata sunt non potest intueri : nam si posset, nullo modo esset lux ista corporea manifestior quam hoc quod diximus. In substantia quippe veritatis, quoniam sola vere est, non est major aliqua, nisi quæ verius est. Quidquid autem intelligibile atque incommutabile est, non aliud alio verius est, quia æque incommutabiliter æternum est : nec quod ibi magnum dicitur, aliunde magnum est, quam eo quo vere est. Quapropter ubi magnitudo ipsa veritas est, quidquid plus habet magni-

tudinis, necesse est ut plus habeat veritatis : quidquid ergo plus veritatis non habet, non habet plus etiam magnitudinis. Porro quidquid plus habet veritatis, profecto verius est, sicut majus est quod plus habet magnitudinis : hoc ergo ibi est majus quod verius. Non autem verius est Pater et Filius simul, quam singulus Pater, aut singulus Filius. Non igitur majus aliquid utrumque simul, quam singulum eorum. Et quoniam æque vere est etiam Spiritus sanctus, nec Pater et Filius simul majus aliquid est quam ipse, quia nec verius est. Pater quoque et Spiritus sanctus simul, quoniam veritate non superant Filium, non enim verius sunt; nec magnitudine superant. Atque ita Filius et Spiritus sanctus simul tam magnum aliquid sunt quam Pater solus, quia tam vere sunt. Sic et ipsa Trinitas tam magnum est, quam unaquæque ibi persona. Non enim ibi major est, quæ verior non est, ubi est ipsa veritas magnitudo. Quia in essentia veritatis, hoc est verum esse quod est esse; et hoc est esse quod est magnum esse, hoc est ergo magnum esse, quod verum esse. Quod igitur ibi æque verum est, etiam æque magnum sit necesse est.

III. In corporibus autem fieri potest, ut æque verum sit hoc aurum atque illud, sed majus hoc sit quam illud, quia non eadem ibi est magnitudo quæ veritas; aliudque illi est aurum esse, aliud magnum esse. Sic et in animi natura, secundum quod dicitur magnus animus, non secundum hoc dicitur verus animus. Animum enim verum habet etiam qui non est magnanimus : quandoquidem corporis et animi essentia, non est ipsius veritatis essentia, sicut est Trinitas Deus unus, solus, magnus, verus, verax, veritas. Quem si cogitare conamur, quantum sinit et donat, nullus cogitetur per locorum spatia contactus aut complexus, quasi trium corporum, nulla compago

juncturæ, sicut tricorporem Geryonem fabulæ ferunt: sed quidquid animo tale occurrerit, ut majus sit in tribus quam in singulis, minusque in uno quam in duobus, sine ulla dubitatione respuatur: ita enim respuitur omne corporeum. In spiritalibus autem omne mutabile quod occurrerit, non putetur Deus. Non enim parvæ notitiæ pars est, cum de profundo isto in illam summitatem respiramus, si antequam scire possimus quid sit Deus, possumus jam scire quid non sit. Non est enim certe, nec terra, nec cœlum, nec quasi terra et cœlum, nec tale aliquid quale videmus in cœlo, nec quidquid tale non videmus et est fortassis in cœlo. Nec si augeas imaginatione cogitationis lucem solis, quantum potes, sive quo sit major, sive quo sit clarior, millies tantum, aut innumerabiliter, neque hoc est Deus. Nec sicut cogitantur[1] Angeli mundi spiritus cœlestia corpora inspirantes, atque ad arbitrium quo serviunt Deo mutantes atque versantes, nec si omnes, cum sint millia millium[2], in unum collati unus fiant, nec tale aliquid Deus est. Nec si eosdem spiritus sine corporibus cogites, quod quidem carnali cogitationi difficillimum est. Ecce vide, si potes, o anima prægravata corpore quod corrumpitur[3], et onusta terrenis cogitationibus multis et variis; ecce vide, si potes: Deus veritas est. Hoc enim scriptum est: « Quoniam Deus lux est[4]: » non quomodo isti oculi vident, sed quomodo videt cor, cum audis, Veritas est. Noli quærere quid sit veritas, statim enim se opponent caligines imaginum corporalium et nubila phantasmatum, et perturbabunt serenitatem, quæ primo ictu diluxit tibi, cum dicerem Veritas. Ecce in ipso primo ictu quo velut coruscatione perstringeris, cum dicitur Veritas, mane si potes: sed non potes; relaberis in ista solita atque ter-

[1] *Forte* si cogitentur.— [2] Apoc. v, 11.— [3] Sap. IX, 15.— [4] I Joan. I, 5.

rena. Quo tandem pondere, quæso, relaberis, nisi sordium contractatarum cupiditatis visco et peregrinationis erroribus?

IV. Ecce iterum vide, si potes. Non amas certe nisi bonum, quia bona est terra altitudine montium et temperamento collium et planitie camporum, et bonum prædium amœnum ac fertile, et bona domus paribus membris disposita et ampla et lucida, et bona animalia animata corpora, et bonus aër modestus et salubris, et bonus cibus suavis atque aptus valetudini, et bona valetudo sine doloribus et lassitudine, et bona facies hominis dimensa pariliter et affecta hilariter et luculenter colorata, et bonus animus amici consensionis dulcedine et amoris fide, et bonus vir justus, et bonæ divitiæ, quia facile expediunt, et bonum cœlum cum sole et luna et stellis suis, et boni Angeli sancta obedientia, et bona locutio suaviter docens et congruenter monens audientem, et bonum carmen canorum numeris et sententiis grave. Quid plura et plura? Bonum hoc et bonum illud: tolle hoc et illud, et vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis, non alio bono bonum, sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis, vel quæ commemoravi, vel quæ alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius cum vere judicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundum quod et probaremus aliquid, et aliud alii præponeremus. Sic amandus est Deus, non hoc et illud bonum, sed ipsum bonum. Quærendum enim bonum animæ, non cui supervolitet judicando, sed cui hæreat amando: et quid hoc nisi Deus? Non bonus animus, aut bonus Angelus, aut bonum cœlum; sed bonum bonum. Sic enim forte facilius advertitur quid velim dicere. Cum enim audio, verbi gratia, quod dicitur animus bonus, sicut duo verba sunt, ita ex eis verbis duo

quædam intelligo : aliud quo animus est, aliud quo bonus. Et quidem ut animus esset, non egit ipse aliquid; non enim jam erat quod ageret ut esset : ut autem sit bonus animus, video agendum esse voluntate; non quia idipsum quo animus est, non est aliquid boni; nam unde jam dicitur, et verissime dicitur corpore melior? sed ideo nondum dicitur bonus animus, quoniam restat ei actio voluntatis, qua sit præstantior; quam si neglexerit, jure culpatur, recteque dicitur non bonus animus. Distat enim ab eo qui hoc agit : et quia ille laudabilis, profecto iste qui hoc non agit, vituperabilis est. Cum vero agit hoc studio, et fit bonus animus, nisi se ad aliquid convertat quod ipse non est, non potest hoc assequi. Quo se autem convertat ut fiat bonus animus, nisi ad bonum, cum hoc amat et appetit et adipiscitur? Unde se si rursus avertat, fiatque non bonus, hoc ipso quo se avertit a bono, nisi maneat in se illud bonum unde se avertit, non est quo se iterum, si voluerit emendare, convertat.

V. Quapropter nulla essent mutabilia bona, nisi esset incommutabile bonum. Cum itaque audis bonum hoc et bonum illud, quæ possunt alias dici etiam non bona, si potueris sine illis quæ participatione boni bona sunt, perspicere ipsum bonum cujus participatione bona sunt; simul enim et ipsum intelligis, cum audis hoc aut illud bonum : si ergo potueris illis detractis per se ipsum perspicere bonum, perspexeris Deum. Et si amore inhæseris, continuo beatificaberis. Pudeat autem, cum alia non amentur nisi quia bona sunt, eis inhærendo non amare bonum ipsum unde bona sunt. Illud etiam, quod animus, tantum quia est animus, etiam nondum eo modo bonus quo se convertit ad incommutabile bonum, sed ut dixi, tantum animus, cum ita nobis placet ut eum omni etiam luci corporeæ cum bene intelligimus præferamus,

non in se ipso nobis placet, sed in illa arte qua factus est. Inde enim approbatur factus, ubi videtur fuisse faciendus. Hæc est veritas, et simplex bonum : non enim est aliud aliquid quam ipsum bonum, ac per hoc etiam summum bonum. Non enim minui vel augeri bonum potest, nisi quod ex alio bono bonum est. Ad hoc se igitur animus convertit ut bonus sit, a quo habet ut animus sit. Tunc ergo voluntas naturæ congruit ut perficiatur in bono animus, cum illud bonum diligitur conversione voluntatis, unde est et illud quod non amittitur nec aversione voluntatis. Avertendo enim se a summo bono, amittit animus ut sit bonus animus ; non autem amittit ut sit animus, cum et hoc jam bonum sit corpore melius : hoc ergo amittit voluntas, quod voluntas adipiscitur. Jam enim erat animus, qui converti ad id vellet a quo erat : qui autem vellet esse antequam esset nondum erat. Et hoc est bonum nostrum, ubi videmus utrum esse debuerit aut debeat, quidquid esse debuisse aut debere comprehendimus ; et ubi videmus esse non potuisse nisi esse debuisset, quidquid etiam quomodo esse debuerit non comprehendimus. Hoc ergo bonum non longe positum est ab unoquoque nostrum : in illo enim vivimus, et movemur, et sumus[1].

VI. Sed dilectione standum est ad illud et inhærendum illi, ut præsente perfruamur a quo sumus, quo absente nec esse possemus. Cum enim « Per fidem adhuc ambu» lamus, non per speciem[2], » nondum utique videmus Deum, sicut idem ait : « Facie ad faciem[3] : » quem tamen nisi nunc jam diligamus, nunquam videbimus. Sed quis diligit quod ignorat ? Sciri enim aliquid et non diligi potest : diligi autem quod nescitur, quæro utrum possit ; quia si non potest, nemo diligit Deum antequam

[1] Act. XVII, 27. — [2] 2 Cor. V, 7. — [3] 1 Cor. XIII, 12.

sciat. Et quid est Deum scire, nisi eum mente conspicere, firmeque percipere? Non enim corpus est, ut carneis oculis inquiratur. Sed et prius quam valeamus conspicere atque percipere Deum, sicut conspici et percipi potest, quod mundicordibus licet : « Beati enim mundi» cordes, quia ipsi Deum videbunt[1] : » nisi per fidem diligatur, non poterit cor mundari, quo ad eum videndum sit aptum et idoneum. Ubi sunt enim illa tria, propter quæ in animo ædificanda omnium divinorum librorum machinamenta consurgunt, fides, spes, charitas, nisi in animo credente quod nondum videt, et sperante atque amante quod credit[2]? Amatur ergo et qui ignoratur; sed tamen creditur. Nimirum autem cavendum est, ne credens animus id quod non videt, fingat sibi aliquid quod non est, et speret diligatque quod falsum est. Quod si fit, non erit charitas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta[3], quæ finis præcepti est, sicut idem Apostolus dicit.

VII. Necesse est autem, cum aliqua corporalia lecta vel audita quæ non vidimus, credimus, fingat sibi aliquid animus in lineamentis formisque corporum, sicut occurrerit cogitanti, quod aut verum non sit, aut etiam si verum est, quod rarissime potest accidere : non hoc tamen fide ut teneamus quidquam prodest, sed ad aliud aliquid utile, quod per hoc insinuatur. Quis enim legentium vel audientium quæ scripsit apostolus Paulus, vel quæ de illo scripta sunt, non fingat animo et ipsius Apostoli faciem, et omnium quorum ibi nomina commemorantur? Et cum in tanta hominum multitudine quibus illæ litteræ notæ sunt, alius aliter lineamenta figuramque illorum corporum cogitet, quis propinquius et similius cogitet, utique incertum est. Neque ibi occupatur fides

[1] Matth. v, 8. — [2] I Cor. XIII, 13. — [3] I Tim. I, 5.

nostra, qua facie corporis fuerint illi homines; sed tantum quia per Dei gratiam ita vixerunt, et ea gesserunt, quæ Scriptura illa testatur : hoc et utile est credere, et non desperandum, et appetendum. Nam et ipsius Dominicæ facies carnis, innumerabilium cogitationum diversitate variatur et fingitur, quæ tamen una erat, quæcumque erat. Neque in fide nostra quam de Domino Jesu Christo habemus, illud salubre est quod sibi animus fingit; longe fortasse aliter quam res se habet, sed illud quod secundum speciem de homine cogitamus : habemus enim quasi regulariter infixam humanæ naturæ notitiam, secundum quam quidquid tale aspicimus, statim hominem esse cognoscimus vel hominis formam. Secundum hanc notitiam cogitatio nostra informatur, cum credimus pro nobis Deum hominem factum, ad humilitatis exemplum, et ad demonstrandam erga nos dilectionem Dei. Hoc enim nobis prodest credere, et firmum atque inconcussum corde retinere, humilitatem qua natus est Deus ex fœmina et a mortalibus per tantas contumelias perductus ad mortem, summum esse medicamentum quo superbiæ nostræ sanaretur tumor, et altum sacramentum quo peccati vinculum solveretur. Sic et virtutem miraculorum ipsius et resurrectionis ejus, quoniam novimus quid sit omnipotentia, de omnipotente Deo credimus, et secundum species et genera rerum vel natura insita vel experientia collecta, de factis hujuscemodi cogitamus, ut non ficta sit fides nostra. Neque enim novimus faciem virginis Mariæ, ex qua ille a viro intacta neque in ipso partu corrupta mirabiliter natus est. Nec quibus membrorum lineamentis fuerit Lazarus, nec Bethaniam, nec sepulcrum lapidemque illum quem removeri jussit cum eum resuscitaret vidimus, nec monumentum novum excisum in petra unde ipse resurrexit, nec montem Oliveti

unde ascendit in cœlum : neque omnino scimus, quicumque ista non vidimus, an ita sint ut ea cogitamus; imo vero probabilius existimamus non esse ita. Namque cum alicujus facies vel loci vel hominis vel cujuslibet corporis eadem occurrerit oculis nostris, quæ occurrebat animo, cum eam prius quam videremus cogitabamus, non parvo miraculo movemur; ita raro et pene nunquam accidit : et tamen ea firmissime credimus, quia secundum specialem generalemque notitiam quæ certa nobis est, cogitamus. Credimus enim Dominum Jesum Christum natum de virgine quæ Maria vocabatur[1]. Quid sit autem virgo, et quid sit nasci, et quid sit nomen proprium non credimus, sed prorsus novimus. Utrum autem illa facies Mariæ fuerit quæ occurrerit animo cum ista loquimur aut recordamur, nec novimus omnino, nec credimus. Itaque hic salva fide licet dicere, forte talem habebat faciem, forte non talem : forte autem de virgine natus est Christus, nemo salva fide Christiana dixerit.

VIII. Quamobrem quoniam Trinitatis æternitatem, et æqualitatem, et unitatem, quantum datur, intelligere cupimus, prius autem quam intelligamus credere debemus, vigilandumque nobis est, ne ficta sit fides nostra : eadem quippe Trinitate fruendum est, ut beate vivamus; si autem falsum de illa crediderimus, inanis erit spes, et non casta charitas : quomodo igitur eam Trinitatem quam non novimus, credendo diligimus? An secundum specialem generalemve notitiam, secundum quam diligimus apostolum Paulum? Qui etiam si non ea facie fuit quæ nobis occurrit de illo cogitantibus, et hoc penitus ignoramus, novimus tamen quid sit homo. Ut enim longe non eamus, hoc sumus, et illum hoc fuisse, et animam ejus corpori copulatam mortaliter vixisse manifestum est.

[1] Luc. II, 7.

Hoc ergo de illo credimus, quod invenimus in nobis, juxta speciem vel genus, quo humana omnis natura pariter continetur. Quid igitur de illa excellentia Trinitatis sive specialiter sive generaliter novimus, quasi multæ sint tales trinitates, quarum aliquas experti sumus, ut per regulam similitudinis impressam vel specialem vel generalem notitiam, illam quoque talem esse credamus; atque ita rem quam credimus et nondum novimus, ex parilitate rei quam novimus diligamus? Quod utique non ita est. An quemadmodum diligimus in Domino Jesu Christo, quod resurrexit a mortuis, quamvis inde neminem unquam resurrexisse viderimus, ita Trinitatem quam non videmus, et qualem nullam unquam vidimus, possumus credendo diligere? Sed quid sit mori, et quid sit vivere, utique scimus : quia et vivimus et mortuos ac morientes aliquando vidimus et experti sumus. Quid est autem aliud resurgere, nisi reviviscere, id est, ex morte ad vitam redire? Cum ergo dicimus et credimus esse Trinitatem, novimus quid sit Trinitas, quia novimus quid sint tria; sed non hoc diligimus. Nam id ubi volumus, facile habemus, ut alia omittam, vel micando digitis tribus. An vero diligimus, non quod omnis trinitas, sed quod Trinitas Deus? Hoc ergo diligimus in Trinitate, quod Deus est : sed Deum nullum alium vidimus, aut novimus; quia unus est Deus, ille solus quem nondum vidimus, et credendo diligimus. Sed ex qua rerum notarum similitudine vel comparatione credamus, quo etiam nondum notum Deum diligamus, hoc quæritur.

IX. Redi ergo mecum, et consideremus cur diligamus Apostolum. Numquidnam propter humanam speciem, quam notissimam habemus, eo quod credimus eum hominem fuisse? Non utique; alioquin nunc non est quem diligamus, quandoquidem homo ille jam non est; anima

enim ejus a corpore separata est. Sed id quod in illo amamus, etiam nunc vivere credimus : amamus enim animum justum. Ex qua ergo generali aut speciali regula, nisi quia scimus, et quid sit animus, et quid sit justus. Et animus quidem quid sit, non incongrue nos dicimus ideo nosse, quia et nos habemus animum. Neque enim unquam oculis vidimus, et ex similitudine visorum plurium notionem generalem specialemve percepimus; sed potius, ut dixi, quia et nos habemus. Quid enim tam intime scitur, seque ipsum esse sentit, quam id quo etiam cætera sentiuntur, id est, ipse animus? Nam et motus corporum, quibus præter nos alios vivere sentimus, ex nostra similitudine agnoscimus : quia et nos ita movemus corpus vivendo, sicut illa corpora moveri advertimus. Neque enim cum corpus vivum movetur, aperitur ulla via oculis nostris ad vivendum animum, rem quæ oculis videri non potest : sed illi moli aliquid inesse sentimus, quale nobis inest ad movendum similiter molem nostram, quod est vita et anima. Neque quasi humanæ prudentiæ rationisque proprium est. Et bestiæ quippe sentiunt vivere, non tantum se ipsas, sed etiam se invicem atque alterutrum, et nos ipsos. Nec animas nostras vident, sed ex motibus corporis, idque statim et facillime quadam conspiratione naturali. Animum igitur cujuslibet et ex nostro novimus, et ex nostro credimus quem non novimus. Non enim tantum sentimus animum, sed etiam scire possumus quid sit animus consideratione nostri : habemus enim animum. Sed quid sit justus, unde novimus? Dixeramus enim nos Apostolum non alia causa diligere, nisi quod sit justus animus. Novimus ergo et quid sit justus, sicut et quid sit animus. Sed quid sit animus, ut dictum est, novimus ex nobis : inest enim animus nobis. Quid autem sit justus unde novimus, si justi non sumus?

Quod si nemo novit quid sit justus nisi qui justus est, nemo diligit justum nisi justus: non enim potest diligere quem justum esse credit, ob hoc ipsum quia justum esse credit, si quid sit justus ignorat; secundum quod superius demonstravimus, neminem diligere quod credit et non videt, nisi ex aliqua regula notitiæ generalis sive specialis. Ac per hoc si non diligit justum nisi justus, quomodo volet quisque justus esse qui nondum est? Non enim vult quisquam esse quod non diligit. Ut autem sit justus qui nondum est, volet utique justus esse: ut autem velit, diligit justum. Diligit ergo justum et qui nondum justus est. Diligere autem justum non potest, qui quid sit justus, ignorat. Proinde novit quid sit justus, etiam qui nondum est: ubi ergo novit? num oculis vidit? An ullum corpus justum, velut album, aut nigrum, aut quadrum, aut rotundum? quis hoc dixerit? At oculis non vidit nisi corpora. Justus autem in homine non est, nisi animus: et cum homo justus dicitur, ex animo dicitur, non ex corpore. Est enim quædam pulchritudo animi justitia, qua pulchri sunt homines, plerique etiam qui corpore distorti atque deformes sunt. Sicut autem animus non videtur oculis, ita nec pulchritudo ejus. Ubi ergo novit quid sit justus, qui nondum est, atque ut sit diligit justum? An signa quædam per motum corporis emicant, quibus ille aut ille homo esse justus apparet? Sed unde novit illa signa esse animi justi, nesciens quid omnino sit justus? Novit ergo. Sed ubi novimus quid sit justus, etiam cum justi nondum sumus? Si extra nos novimus, in corpore aliquo novimus. Sed non est ista res corporis. In nobis igitur novimus quid sit justus. Non enim alibi hoc invenio, cum quæro ut hoc eloquar, nisi apud me ipsum: et si interrogem alium quid sit justus, apud se ipsum quærit quid respondeat; et quisquis hinc verum respon-

dere potuit, apud se ipsum quid responderet invenit. Et Carthaginem quidem cum eloqui volo, apud me ipsum quæro ut eloquar, et apud me ipsum invenio phantasiam Carthaginis : sed eam per corpus accepi, id est, per corporis sensum, quoniam præsens in ea corpore fui, et eam vidi atque sensi, memoriaque retinui, ut apud me invenirem de illa verbum, cum eam vellem dicere. Ipsa enim phantasia ejus in memoria mea verbum ejus, non sonus iste trisyllabus cum Carthago nominatur, vel etiam tacite nomen ipsum per spatia temporum cogitatur; sed illud quod in animo meo cerno, cum hoc trisyllabum voce profero, vel antequam proferam. Sic et Alexandriam cum eloqui volo quam nunquam vidi, præsto est apud me phantasma ejus. Cum enim a multis audissem et credidissem magnam esse illam urbem, sicut mihi narrari potuit, finxi animo meo imaginem ejus quam potui : et hoc est apud me verbum ejus, cum eam volo dicere, antequam voce quinque syllabas proferam, quod nomen ejus fere omnibus notum est. Quam tamen imaginem si ex animo meo proferre possem ad oculos hominum qui Alexandriam noverunt, profecto aut omnes dicerent, non est ipsa; aut si dicerent, ipsa est, multum mirarer, atque intuens in animo meo ipsam, id est, imaginem quasi picturam ejus, ipsam tamen esse nescirem, sed eis crederem qui visam tenerent. Non autem ita quæro quid sit justus, nec ita invenio, nec ita intueor, cum id eloquor; nec ita probor, cum audior; nec ita probo, cum audio; quasi tale aliquid oculis viderim, aut ullo corporis sensu didicerim, aut ab eis qui ita didicissent audierim. Cum enim dico et sciens dico, justus est animus qui scientia atque ratione in vita ac moribus sua cuique distribuit, non aliquam rem absentem cogito, sicut Carthaginem, aut fingo ut possum, sicut Alexandriam, sive ita sit, sive non ita:

26.

sed præsens quiddam cerno, et cerno apud me, etsi non sum ipse quod cerno, et multi si audiant approbabunt. Et quisquis me audit atque scienter approbat, apud se et ipse hoc idem cernit, etiamsi non sit et ipse quod cernit. Justus vero cum id dicit, id quod ipse est cernit et dicit. Et ubi etiam ipse cernit, nisi apud se ipsum? Sed hoc mirum non est: ubi enim se cerneret, nisi apud se ipsum? Illud mirabile est ut apud se animus videat quod alibi nusquam vidit, et verum videat, et ipsum verum justum animum videat, et sit ipse animus, et non sit justus animus, quem apud se ipsum videt. Num est alius animus, justus in animo nondum justo? Aut si non est, quem ibi videt cum videt et dicit quid sit animus justus, nec alibi quam in se ipso videt, cum ipse non sit animus justus? An illud quod videt, veritas est interior præsens animo qui eam valet intueri? Neque omnes valent: et qui intueri valent, hoc etiam quod intuentur non omnes sunt, hoc est, non sunt etiam ipsi justi animi, sicut possunt videre ac dicere, quid sit justus animus. Quod unde esse potuerunt, nisi inhærendo eidem ipsi formæ quam intuentur, ut inde formentur et sint justi animi, non tantum cernentes et dicentes justum esse animum qui scientia atque ratione in vita ac moribus sua cuique distribuit, sed etiam ut ipsi juste vivant justeque morati sint, sua cuique distribuendo, ut nemini quidquam debeant, nisi ut invicem diligant[1]. Et unde inhæretur illi formæ, nisi amando? Cur ergo alium diligimus quem credimus justum, et non diligimus ipsam formam ubi videmus quid sit justus animus, ut et nos justi esse possimus? An vero nisi et istam diligeremus, nullo modo eum diligeremus quem diligimus ex ista, sed dum justi non sumus, minus eam diligimus quam ut justi esse valeamus? Homo ergo qui creditur

[1] Rom. XIII, 8.

justus, ex ea forma et veritate diligitur, quam cernit et intelligit apud se ille qui diligit: ipsa vero forma et veritas non est quomodo aliunde diligatur. Neque enim invenimus aliquid tale præter ipsam, ut eam cum incognita est credendo diligamus, ex eo quod jam tale aliquid novimus. Quidquid enim tale aspexeris, ipsa est: et non est quidquam tale, quoniam sola ipsa talis est, qualis ipsa est. Qui ergo amat homines, aut quia justi sunt, aut ut justi sint, amare debet. Sic enim et semetipsum amare debet, aut quia justus est, aut ut justus sit : sic enim diligit proximum tanquam se ipsum sine ullo periculo. Qui enim aliter se diligit, injuste se diligit, quoniam se ad hoc diligit ut sit injustus : ad hoc ergo ut sit malus, ac per hoc jam non se diligit. « Qui enim diligit iniquitatem, odit ani- » mam suam [1]. »

X. Quapropter non est præcipue videndum in hac quæstione, quæ de Trinitate nobis est, et de cognoscendo Deo, nisi quid sit vera dilectio, imo vero quid sit dilectio. Ea quippe dilectio dicenda est, quæ vera est; alioquin cupiditas est : atque ita cupidi abusive dicuntur diligere, quemadmodum cupere abusive dicuntur qui diligunt. Hæc est autem vera dilectio, ut inhærentes veritati juste vivamus : et ideo contemnamus omnia mortalia præ amore hominum, quo eos volumus juste vivre. Ita enim et mori pro fratribus utiliter parati esse poterimus, quod nos Dominus Jesus Christus exemplo suo docuit. Cum enim duo præcepta sint in quibus tota Lex pendet et Prophetæ [2], dilectio Dei et dilectio proximi; non immerito plerumque Scriptura pro utroque unum ponit : sive tantum Dei, sicuti est illud : « Scimus quoniam diligentibus Deum » omnia cooperantur in bonum [3]. » Et iterum : « Quisquis » autem diligit Deum, hic cognitus est ab illo [4] : » et il-

[1] Psal. x, 6. — [2] Matth. xxii, 40. — [3] Rom. viii, 28. — [4] 1 Cor. viii, 3.

lud : « Quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nos-
» tris per Spiritum sanctum qui datus est nobis[1] : » et alia multa; quia et qui diligit Deum, consequens est ut faciat quod præcepit Deus, et in tantum diligit in quantum facit : consequens ergo est ut et proximum diligat, quia hoc præcepit Deus : sive tantum proximi dilectionem Scriptura commemorat, sicut est illud : « Invicem » onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi[2] : » et illud : « Omnis enim lex in uno sermone impletur, in » eo quod scriptum est : Diliges proximum tuum tanquam » te ipsum[3] ; » et in Evangelio : « Omnia quæcumque » vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis; » hæc enim est Lex et Prophetæ[4]. » Et pleraque alia reperimus in Litteris sanctis, in quibus sola dilectio proximi ad perfectionem præcipi videtur, et taceri de dilectione Dei; cum in utroque præcepto Lex pendeat et Prophetæ. sed et hoc ideo, quia et qui proximum diligit, consequens est ut et ipsam præcipue dilectionem diligat : « Deus au- » tem dilectio est, et qui manet in dilectionem, in Deo ma- » net[5]. » Consequens ergo est ut præcipue Deum diligat.

XI. Quapropter qui quærunt Deum per istas Potestates, quæ mundo præsunt vel partibus mundi, auferuntur ab eo longeque jactantur; non intervallis locorum, sed diversitate affectuum : exterius enim conantur ire, et interiora sua deserunt quibus interior est Deus. Itaque etiam si aliquam sanctam cœlestem Potestatem vel audierint, vel utcumque cogitaverint, facta magis ejus appetunt quæ humana miratur infirmitas, non imitantur pietatem qua divina requies comparatur. Malunt enim superbe hoc posse quod Angelus, quam devote hoc esse quod Angelus. Non enim sanctus quisquam potestate sua

[1] Rom. v, 5. — [2] Galat. vi, 2. — [3] Id. v, 14. — [4] Matth. vii, 12. — [5] I Joan. iv, 16.

gaudet, sed ejus a quo habet posse quidquid congruenter potest : et novit potentius esse conjungi Omnipotenti pia voluntate, quam propriâ potestate et voluntate posse, quod contremiscant qui talia non possunt. Itaque ipse Dominus Jesus Christus talia faciens, ut mirantes doceret ampliora, et temporalibus insolitis intentos atque suspensos ad æterna atque interiora converteret : « Venite, inquit, ad me omnes qui laboratis et onerati estis, » et reficiam vos ; tollite jugum meum super vos [1]. » Et non ait, Discite a me quia quatriduanos mortuos suscito : sed ait : « Discite a me quia mitis sum et humilis corde. » Potentior est enim et tutior solidissima humilitas, quam ventosissima celsitudo. Et ideo sequitur, dicens : « Et invenietis requiem animabus vestris. Dilectio enim non » inflatur [2] : et Deus dilectio est [3] : et fideles in dilectione » acquiescent illi [4], » revocati a strepitu qui foris est ad gaudia silentia. « Ecce Deus dilectio est : » ut quid imus et currimus in sublimia cœlorum et ima terrarum, quærentes eum qui est apud nos, si nos velimus esse apud eum?

XII. Nemo dicat, Non novi quid diligam. Diligat fratrem, et diliget eamdem dilectionem. Magis enim novit dilectionem qua diligit, quam fratrem quem diligit. Ecce jam potest notiorem Deum habere quam fratrem : plane notiorem, quia præsentiorem ; notiorem, quia interiorem ; notiorem, quia certiorem. Amplectere dilectionem Deum, et dilectione amplectere Deum. Ipsa est dilectio quæ omnes bonos Angelos, et omnes Dei servos consociat vinculo sanctitatis, nosque et illos conjungit invicem nobis, et subjungit sibi. Quanto igitur saniores sumus a tumore superbiæ, tanto sumus dilectione pleniores : et quo, nisi Deo plenus est, qui plenus est dilectione? At enim charitatem video, et quantum possum eam mente conspicio,

[1] Matth. XI, 8. — [2] I Cor. XIII, 4. — [3] I Joan. IV, 8. — [4] Sap. III, 9.

et credo Scripturæ dicenti : quoniam « Deus charitas est, » et qui manet in charitate, in Deo manet [1] : » sed cum illam video, non in ea video Trinitatem. Imo vero vides Trinitatem, si charitatem vides. Sed commonebo, si potero, ut videre te videas : adsit tantum ipsa, ut moveamur charitate ad aliquod bonum. Quia cum diligimus charitatem, aliquid diligentem diligimus, propter hoc ipsum quia diligit aliquid. Ergo quid diligit charitas, ut possit etiam ipsa charitas diligi? Charitas enim non est, quæ nihil diligit. Si autem se ipsam diligit, diligat aliquid oportet, ut charitatem se diligat. Sicut enim verbum indicat aliquid, indicat etiam se ipsum, sed non se verbum indicat, nisi se aliquid indicare indicet : sic et charitas diligit quidem se, sed nisi se aliquid diligentem diligat, non charitatem se diligit. Quid ergo diligit charitas, nisi quod charitate diligimus? Id autem, ut a proximo provehamur, frater est. Dilectionem autem fraternam quantum commendet Joannes apostolus, attendamus : « Qui » diligit, inquit, fratrem suum, in lumine manet, et scan» dalum in eo non est [2]. » Manifestum est quod justitiæ perfectionem in fratris dilectione posuerit : nam in quo scandalum non est, utique perfectus est. Et tamen videtur dilectionem Dei tacuisse : quod nunquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi Deum. Apertissime enim in eadem Epistola paulo post ita dicit : « Di» lectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est, » et omnis qui diligit, ex Deo natus est, et cognoscit Deum. » Qui non diligit, non cognovit Deum, quia Deus dilectio » est [3]. » Ista contextio satis aperteque declarat, eamdem ipsam fraternam dilectionem, (nam fraterna dilectio est, qua diligimus invicem), non solum ex Deo, sed etiam Deum esse tanta auctoritate prædicari. Cum ergo de di-

[1] I Joan. IV, 16. — [2] Id. II, 10. — [3] Id. IV, 7.

lectione diligimus fratrem, de Deo diligimus fratrem : nec fieri potest ut eamdem dilectionem non præcipue diligamus, qua fratrem diligimus. Unde colligitur duo illa præcepta non posse esse sine invicem. Quoniam quippe « Deus » dilectio est ; » Deum certe diligit qui diligit dilectionem : dilectionem autem necesse est ut diligat, qui diligit fratrem. Et ideo paulo post ait : « Non potest Deum diligere » quem non videt, qui fratrem quem videt non diligit[1] : » quia hæc illi causa est non videndi Deum, quod non diligit fratrem. Qui enim non diligit fratrem, non est in dilectione : et qui non est in dilectione, non est in Deo, quia Deus dilectio est. Porro qui non est in Deo, non est in lumine : quia « Deus lumen est, et tenebræ in eo non » sunt ullæ[2]. » Qui ergo non est in lumine, quid mirum si non videt lumen, id est, non videt Deum, quia in tenebris est? Fratrem autem videt humano visu, quo videri Deus non potest. Sed si eum quem videt humano visu, spiritali charitate diligeret, videret Deum qui est ipsa charitas visu interiore quo videri potest. Itaque qui fratrem quem videt non diligit, Deum, quem propterea non videt, quia Deus dilectio est, qua caret qui fratrem non diligit, quomodo potest diligere? Nec illa jam quæstio moveat, quantum fratri charitatis debeamus impendere, quantum Deo : incomparabiliter plus quam nobis Deo, fratri autem quantum nobis ipsis : nos autem ipsos tanto magis diligimus, quanto magis diligimus Deum. Ex una igitur eademque charitate Deum proximumque diligimus : sed Deum propter Deum, nos autem et proximum propter Deum.

XIII. Quid enim est, quæso, quod exardescimus, cum audimus et legimus : « Ecce nunc tempus acceptabile, » ecce nunc dies salutis : nullum in quoquam dantes of-

[1] I Joan. IV, 20. — [2] Id. I, 5.

» fensionem, ut non reprehendatur ministerium nostrum ; » sed in omnibus commendantes nosmetipsos ut Dei mi» nistros, in multa patientia, in tribulationibus, in ne» cessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in » seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in » castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in » Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, » in virtute Dei : per arma justitiæ, a dextris et a sinistris, » per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam » famam ; ut seductores, et veraces ; ut qui ignoramur, » et cognoscimur ; quasi morientes, et ecce vivimus ; ut » coërciti, et non mortificati ; ut tristes, semper autem » gaudentes ; sicut egeni, multos autem ditantes ; tanquam » nihil habentes, et omnia possidentes[1] ? » Quid est quod accendimur in dilectionem Pauli apostoli, cum ista legimus, nisi quod credimus eum ita vixisse ? Vivendum tamen sic esse Dei ministris, non de aliquibus auditum credimus, sed intus apud nos, vel potius supra nos in ipsa veritate conspicimus. Illum ergo quem sic vixisse credimus, ex hoc quod videmus diligimus. Et nisi hanc formam, quam semper stabilem atque incommutabilem cernimus, præcipue diligeremus, non ideo diligeremus illum, quia ejus vitam, cum in carne viveret, huic formæ coaptatam et congruentem fuisse, fide retinemus. Sed nescio quomodo amplius et in ipsius formæ charitatem excitamur per fidem, qua credimus vixisse sic aliquem, et spem, qua nos quoque ita posse vivere, qui homines sumus, ex eo quod aliqui homines ita vixerunt, minime desperamus, ut hoc et desideremus ardentius, et fidentius precemur. Ita et ipsorum vitam facit a nobis diligi formæ illius dilectio, secundum quam vixisse creduntur, et illorum vita credita in eamdem formam flagrantiorem exci-

[1] 2 Cor. VI, 2-10.

tat charitatem : ut quanto flagrantius diligimus Deum, tanto certius sereniusque videamus : quia in Deo conspicimus incommutabilem formam justitiæ, secundum quam hominem vivere oportere judicamus. Valet ergo fides ad cognitionem et ad dilectionem Dei non tanquam omnino incogniti, aut omnino non dilecti; sed quo cognoscatur manifestius, et quo firmius diligatur.

XIV. Quid est autem dilectio vel charitas, quam tantopere Scriptura divina laudat et prædicat, nisi amor boni? Amor autem alicujus amantis est, et amore aliquid amatur. Ecce tria sunt, amans, et quod amatur, et amor. Quid est ergo amor, nisi quædam vita duo aliqua copulans, vel copulare appetens, amantem scilicet, et quod amatur? Et hoc etiam in externis carnalibusque amoribus ita est : sed ut aliquid purius et liquidius hauriamus, calcata carne ascendamus ad animum. Quid amat animus in amico, nisi animum? Et illic igitur tria sunt, amans, et quod amatur, et amor. Restat etiam hinc ascendere, et superius ista quærere, quantum homini datur. Sed hic paululum requiescat intentio, non ut se jam existimet invenisse quod quærit, sed sicut solet inveniri locus, ubi quærendum est aliquid, nondum illud inventum est, sed jam inventum est ubi quæratur : ita hoc dixisse suffecerit, ut tanquam ab articulo alicujus exordii cætera contexamus.

LIBER IX.

Trinitatem in homine, qui imago Dei est, quamdam inesse, mentem scilicet, et notitiam qua se novit, et amorem quo se notitiamque suam diligit : atque hæc tria æqualia inter se, et unius ostenduntur esse essentiæ.

I. Trinitatem certe quærimus, non quamlibet, sed illam Trinitatem, quæ Deus est, verusque ac summus et solus Deus. Expecta ergo quisquis hæc audis : adhuc enim quærimus, et talia quærentem nemo juste reprehendit ; si tamen in fide firmissimus quærat, quod aut nosse aut eloqui difficilimum est. Affirmantem vero cito justeque reprehendit, quisquis melius vel videt vel docet. « Quærite, » inquit, Deum, et vivet anima vestra[1]. » Et ne quisquam se tanquam apprehendisse temere gaudeat : « Quærite, » inquit, faciem ejus semper[2]. » Et Apostolus : « Si quis » se, inquit, putat aliquid scire, nondum scit quemadmo» dum scire oporteat. Quisquis autem diligit Deum, hic » cognitus est ab illo[3]. » Nec sic quidem dixit, cognovit illum ; quæ periculosa præsumptio est : sed, « Cognitus » est ab illo. » Sic et alibi cum dixisset : « Nunc autem » cognoscentes Deum ; » statim corrigens : « Imo cogniti, » inquit, a Deo[4] : » maximeque illo loco : « Fratres, inquit, » ego me ipsum non arbitror comprehendisse : unum au» tem, quæ quidem retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt » extentus, secundum intentionem sequor ad palmam su» pernæ vocationis Dei in Christo Jesu. Quotquot ergo » perfecti, hoc sapiamus[5]. » Perfectionem in hac vita

[1] Psal. LXVIII, 33. — [2] Id. CIV, 4. — [3] I Cor. VIII, 2. — [4] Galat. IV, 9. — [5] Philip. III, 13.

dicit, non aliud quam ea quæ retro sunt oblivisci, et in ea quæ ante sunt extendi secundum intentionem. Tutissima est enim quærentis intentio, donec apprehendatur illud quo tendimus et quo extendimur. sed ea recta intentio est, quæ proficiscitur a fide. Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem : cognitio vero certa non perficietur, nisi post hanc vitam, cum videbimus facie ad faciem [1]. Hoc ergo sapiamus, ut noverimus tutiorem esse affectum vera quærendi, quam incognita pro cognitis præsumendi. Sic ergo quæramus tanquam inventuri : et sic inveniamus, tanquam quæsituri. « Cum enim consummaverit homo, tunc incipit [2]. » De credendis nulla infidelitate dubitemus, de intelligendis nulla temeritate affirmemus : in illis auctoritas tenenda est, in his veritas exquirenda. Quod ergo ad istam quæstionem attinet, credamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse unum Deum, universæ creaturæ conditorem atque rectorem : nec Patrem esse filium, nec Spiritum sanctum vel Patrem esse vel Filium : sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum, et unitatem æqualis essentiæ. Hoc autem quæramus intelligere, ab eo ipso, quem intelligere volumus, auxilium et precantes, et quantum tribuit quod intelligimus explicare tanta cura et sollicitudine pietatis cupientes, ut etiam si aliquid aliud pro alio dicimus, nihil tamen indignum dicamus. Ut si quid, verbi gratia, de Patre dicimus, quod Patri proprie non conveniat, aut Filio conveniat, aut Spiritui sancto, aut ipsi Trinitati : et si quid de Filio, quod Filio proprie non congruat, saltem congruat Patri, aut Spiritui sancto, aut Trinitati : item si quid de Spiritu sancto, quod proprietatem Spiritus sancti non deceat, non tamen alienum sit a Patre aut a Filio, aut ab uno Deo ipsa Trinitate. Veluti nunc

[1] I Cor. XIII, 12. — [2] Eccli. XVIII, 6.

cupimus videre utrum illa excellentissima charitas proprie Spiritus sanctus sit: quod si non est, aut Pater est charitas, aut Filius, aut ipsa Trinitas; quoniam resistere non possumus certissimæ fidei, et validissimæ auctoritati Scripturæ dicentis: « Deus charitas est [1]: » non tamen debemus deviare sacrilego errore, ut aliquid de Trinitate dicamus quod non Creatori, sed creaturæ potius conveniat, aut inani cogitatione fingatur.

11. Quæ cum ita sint, attendamus ista tria, quæ invenisse nobis videmur. Nondum de supernis loquimur, nondum de Deo Patre et Filio et Spiritu sancto; sed de hac impari imagine, attamen imagine, id est, homine: familiarius enim eam et facilius fortassis intuetur mentis nostræ infirmitas. Ecce ego qui hoc quæro, cum aliquid amo tria sunt, ego, et quod amo, et ipse amor. Non enim amo amorem, nisi amantem amem: nam non est amor, ubi nihil amatur. Tria ergo sunt, amans, et quod amatur, et amor. Quid si non amem nisi me ipsum, nonne duo erunt, quod amo, et amor? Amans enim et quod amatur, hoc idem est, quando se ipse amat: sicut amare et amari, eodem modo idipsum est, cum se quisque amat. Eadem quippe res bis dicitur, cum dicitur, amat se, et amatur a se. Tunc enim non est aliud atque aliud, amare et amari; sicut non est alius atque alius, amans et amatus. At vero amor, et quod amatur, etiam sic duo sunt. Non enim cum quisque se amat amor est, nisi cum amatur ipse amor. Aliud est autem amare se, aliud est amare amorem suum. Non enim amatur amor, nisi jam aliquid amans: quia ubi nihil amatur, nullus est amor. Duo ergo sunt, cum se quisque amat, amor et quod amatur. Tunc enim amans et quod amatur, unum est. Unde videtur non esse consequens, ut ubicumque amor fuerit, jam tria in-

[1] I Joan. IV, 16.

telligantur. Auferamus enim ab hac consideratione cætera quæ multa sunt, quibus homo constat : atque ut hæc quæ nunc requirimus, quantum in his rebus possumus, liquido reperiamus, de sola mente tractemus. Mens igitur cum amat se ipsam, duo quædam ostendit, mentem et amorem. Quid est autem amare se, nisi sibi præsto esse velle ad fruendum se? Et cum tantum se vult esse, quantum est, par menti voluntas est, et amanti amor æqualis. Et si aliqua substantia est amor, non est utique corpus, sed spiritus : nec mens corpus, sed spiritus est. Neque tamen amor et mens duo spiritus, sed unus spiritus; nec essentiæ duæ, sed una : et tamen duo quædam unum sunt, amans et amor; sive sic dicas, quod amatur et amor. Et hæc quidem duo relative ad invicem dicuntur. Amans quippe ad amorem refertur, et amor ad amantem. Amans enim aliquo amore amat, et amor alicujus amantis est. Mens vero et spiritus non relative dicuntur, sed essentiam demonstrant. Non enim quia mens et spiritus alicujus hominis est, ideo mens et spiritus est. Retracto enim eo quod homo est, quod adjuncto corpore dicitur; retracto ergo corpore, mens et spiritus manet : retracto autem amante, nullus est amor; et retracto amore, nullus est amans. Ideoque quantum ad invicem referuntur, duo sunt : quod autem ad se ipsa dicuntur, et singula spiritus, et simul utrumque unus spiritus; et singula mens, et simul utrumque una mens. Ubi ergo Trinitas : attendamus quantum possumus, et invocemus lucem sempiternam, ut illuminet tenebras nostras, et videamus in nobis, quantum sinimur imaginem Dei.

III. Mens enim amare seipsam non potest, nisi etiam se noverit : nam quomodo amat quod nescit? Aut si quisquam dicit ex notitia generali vel speciali mentem credere se esse talem, quales alias experta est, et ideo amare se ip-

sam, insipientissime loquitur. Unde enim mens aliquam mentem novit, si se non novit? Neque enim ut oculus co poris videt alios oculos, et se non videt; ita mens novit alias mentes, et ignorat semetipsam. Per oculos enim corporis corpora videmus, quia radios qui per eos emicant et quidquid cernimus tangunt, refringere ac retorquere in ipsos non possumus, nisi cum specula intuemur. Quod subtilissime obscurissimeque discritur; donec apertissime demonstretur, vel ita se rem habere, vel non ita. Sed quoquo modo se habeat vis, qua per oulos cernimus, ipsam certe vim, sive sint radii, sive aliud aliquid, oculis cernere non valemus; sed mente quærimus, et si fieri potest, etiam hoc mente comprehendimus. Mens ergo ipsa sicut coporearum rerum notitias per sensus corporis colligit, sic incorporearum per semetipsam. Ergo et semetipsam per se ipsam novit, quoniam est incorporea. Nam si non se novit, non se amat.

IV. Sicut autem duo quædam sunt, mens et amor ejus, cum se amat: ita quædam duo sunt, mens et notitia ejus, cum se novit. Igitur ipsa mens et amor et notitia ejus, tria quædam sunt, et hæc tria unum sunt: et cum perfecta sunt, æqualia sunt. Si enim minus se amat quam est, ut, verbi gratia, tantum se amet hominis mens, quantum amandum est corpus hominis, cum plus sit ipsa quam corpus, peccat, et non est perfectus amor ejus. Item si amplius se amat quam est, velut si tantum se amet quantum amandus est Deus, cum incomparabiliter minus sit ipsa quam Deus; etiam sic nimium peccat, et non perfectum habet amorem sui. Majoreem aut perversitate et iniquitate peccat, cum corpus tantum amat, quantum amandus est Deus. Item notitia si minor est, quam est illud quod noscitur, et plene nosci potest, perfecta non est. Si autem major est, jam superior est natura quæ novit, quam illa quæ nota est: sicut major est notitia corporis, quam ipsum corpus quod ea notitia notum est. Illa enim

vita quædam est in ratione cognoscentis : corpus autem non est vita. Et vita quælibet quolibet corpore major est, non mole, sed vi. Mens vero cum se ipsa cognoscit, non se superat notitia sua; quia ipsa cognoscit, ipsa cognoscitur. Cum ergo se totam cognoscit, neque secum quidquam aliud, par illi est cognitio sua : quia neque ex alia natura est ejus cognitio, cum se ipsam cognoscit. Et cum se totam nihilque amplius percipit, nec minor nec major est. Recte igitur diximus, hæc tria cum perfecta sunt, esse consequenter æqualia.

V. Simul etiam admonemur, si utcumque videre possumus, hæc in anima existere, et tanquam involuta evolvi ut sentiantur et dinumerentur substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter, non tanquam in subjecto, ut color, aut figura in corpore, aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subjectum in quo est. Non enim color iste aut figura hujus corporis potest esse et alterius corporis. Mens autem amore quo se amat, potest amare et aliud præter se. Item non se solam cognoscit mens, sed et alia multa. Quamobrem non amor et cognitio tanquam in subjecto insunt menti; sed substanliter etiam ista sunt, sicut ipsa mens : quia etsi relative dicuntur ad invicem, in sua tamen sunt singula quæque substantia. Nec sicut color et coloratum relative ita dicuntur ad invicem, ut color in subjecto colorato sit, non habens in se ipso propriam substantiam; quoniam coloratum corpus substantia est, ille autem in substantia : sed sicut duo amici etiam duo sunt homines, quæ sunt substantiæ; cum homines non relative dicantur, amici autem relative.

VI. Sed idem quamvis substantia sit amans vel sciens, substantia sit scientia, substantia sit amor, sed amans et amor, aut sciens et scientia relative ad se dicantur,

sicut amici; mens vero aut spiritus non sint relativa, sicut nec homines relativa sunt : non tamen sicut amici homines possunt seorsum esse ab invicem, sic amans et amor, aut sciens et scientia. Quanquam et amici corpore videntur separari posse, non animo, in quantum amici sunt : verumtamen fieri potest, ut amicus amicum etiam odisse incipiat, et eo ipso amicus esse desinat, nesciente illo, et adhuc amante. Amor autem quo se mens amat, si esse desinat, simul et illa desinet esse amans. Item notitia qua se mens novit, si esse desinat, simul et illa nosse se desinet. Sicut caput capitati alicujus utique caput est, et reletive ad se dicuntur, quamvis etiam substantiæ sint : nam et caput corpus est, et capitatum; et si non sit caput, nec capitatum erit. Sed hæc præcisione ab invicem separari possunt, illa non possunt.

VII. Quod si sunt aliqua corpora, quæ secari omnino et dividi nequeunt : tamen nisi partibus suis constarent, corpora non essent. Pars ergo ad totum relative dicitur; quia omnis pars alicujus totius pars est, et totum omnibus partibus totum est. Sed quoniam et pars corpus est, et totum; non tantum ista relative dicuntur, sed etiam substantialiter sunt. Fortassis ergo mens totum est, et ejus quasi partes amor quo se amat, et scientia qua se novit, quibus duabus partibus illud totum constat? An tres sunt æquales partes, quibus totum unum completur? Sed nulla pars totum, cujus pars est, complectitur : mens vero cum se totam novit, hoc est, perfecte novit, per totum ejus est notitia ejus; et cum se perfecte amat, totam se amat, et per totum ejus est amor ejus. Num ergo sicut ex vino et aqua et melle una fit potio, et singula per totum sunt, et tamen tria sunt (nulla enim pars est potionis, quæ non habeat hæc tria; non enim juncta, velut si aqua et oleum essent, sed omnino commixta sunt; et substan-

tiæ sunt omnes, et totus ille liquor una quædam est ex tribus confecta substantia): tale aliquid arbitrandum est esse simul hæc tria, mentem, amorem, notitiam? Sed non unius substantiæ sunt aqua, vinum, et mel, quamvis ex eorum commixtione fiat una substantia potionis. Quomodo autem illa tria non sint ejusdem substantiæ, non video; cum mens ipsa se amet, atque ipsa se noverit; atque ita sint hæc tria, ut non alteri alicui rerum mens vel amata vel nota sit. Unius ergo ejusdemque essentiæ necesse est hæc tria sint: et ideo si tanquam commixtione confusa essent; nullo modo essent tria, nec referri ad invicem possent. Quemadmodum si ex uno eodemque auro tres annulos similes facias, quamvis connexos sibi, referuntur ad invicem, quod similes sunt; omnis enim similis alicui similis est; et trinitas annulorum est, et unum aurum: at si misceantur sibi, et per totam singuli massam suam conspergantur, intercidet illa trinitas, et omnino non erit; ac non solum unum aurum dicetur, sicut in illis tribus annulis dicebatur, sed jam nulla aurea tria.

VIII. At in illis tribus, cum se novit mens et amat se, manet trinitas, mens, amor, notitia; et nulla commixtione confunditur: quamvis et singula sint in semetipsis, et invicem tota in totis, sive singula in binis, sive bina in singulis. Itaque omnia in omnibus. Nam et mens est utique in se ipsa, quoniam ad se ipsam mens dicitur: quamvis noscens, vel nota, vel noscibilis ad suam notitiam relative dicatur; amans quoque et amata vel amabilis ad amorem referatur, quo se amat. Et notitia quamvis referatur ad mentem cognoscentem vel cognitam, tamen et ad se ipsam nota et noscens dicitur: non enim sibi est incognita notitia, qua se mens ipsa cognoscit. Et amor quamvis referatur ad mentem amantem, cujus amor est, tamen et ad se ipsum est amor, ut sit etiam in se

ipso : quia et amor amatur, nec alio nisi amore amari potest, id est, se ipso. Ita sunt hæc singula in se ipsis. In alternis autem ita sunt, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente. Singula in binis ita sunt, quia mens quæ se novit et amat, in amore et notitia sua est; et amor amantis mentis seseque scientis, in mente notitiaque ejus est; et notitia mentis se scientis et amantis in mente atque in amore ejus est, quia scientem se amat, et amantem se novit. Ac per hoc et bina in singulis, quia mens quæ se novit et amat, cum sua notitia est in amore, et cum suo amore in notitia : amor quoque ipse et notitia simul sunt in mente, quæ se amat et novit. Tota vero in totis quemadmodum sint, jam supra ostendimus, cum se totam mens amat, et totam novit, et totum amorem suum novit, totamque amat notitiam suam, quando tria ista ad se ipsa perfecta sunt. Miro itaque modo tria ista inseparabilia sunt a semetipsis, et tamen eorum singulum quodque substantia est, et simul omnia una substantia vel essentia, cum relative dicantur ad invicem.

IX. Sed cum se ipsam novit humana mens, et amat se ipsam, non aliquid incommutabile novit et amat, aliterque unusquisque homo loquendo enuntiat mentem suam, quid in se ipso agatur attendens; aliter autem humanam mentem speciali aut generali cognitione definit. Itaque cum mihi de sua propria loquitur, utrum intelligat hoc aut illud, annon intelligat, et utrum velit an nolit hoc aut illud, credo : cum vero de humana specialiter aut generaliter verum dicit, agnosco et approbo. Unde manifestum est, aliud unumquemque videre in se, quod sibi alius dicenti credat, non tamen videat : aliud autem in ipsa veritate, quod alius quoque possit intueri : quorum alterum mutari per tempora, alterum incommu-

tabili æternitate consistere. Neque enim oculis corporeis multas mentes videndo, per similitudinem colligimus generalem vel specialem mentis humanæ notitiam : sed intuemur inviolabilem veritatem, ex qua perfecte, quantum possumus, definiamus, non qualis sit uniuscujusque hominis mens, sed qualis esse sempiternis rationibus debeat.

X. Unde etiam phantasias rerum corporalium per corporis sensum haustas, et quodam modo infusas memoriæ, ex quibus etiam ea quæ non visa sunt, ficto phantasmate cogitantur, sive aliter quam sunt, sive fortuitu sicuti sunt, aliis omnino regulis supra mentem nostram incommutabiliter manentibus, vel approbare apud nosmetipsos, vel improbare convincimur, cum recte aliquid approbamus aut improbamus. Nam et cum recolo Carthaginis mœnia quæ vidi, et cum fingo Alexandriæ[1] quæ non vidi, easdemque imaginarias formas quasdam quibusdam præferens, rationabiliter præfero, viget et claret desuper judicium veritatis, ac sui juris incorruptissimis regulis firmum est : et si corporalium imaginum quasi quodam nubilo subtexitur, non tamen involvitur atque confunditur.

XI. Sed interest utrum ego sub illa vel in illa caligine, tanquam a cœlo perspicuo secludar; an sicut in altissimis montibus accidere solet, inter utrumque aëre libero fruens et serenissimam lucem supra, et densissimas nebulas subter aspiciam. Nam unde in me fraterni amoris inflammatur ardor, cum audio virum aliquem pro fidei pulchritudine et firmitate acria tormenta tolerasse? Et si mihi digito ostendatur ipse homo, studeo mihi conjungere, notum facere, amicitia colligare. Itaque si facultas datur, accedo, alloquor, sermonem confero, affectum

[1] *Subaudi*, mœnia.

meum in illum quibus verbis possum exprimo, vicissimque in eo fieri quem in me habeat atque exprimi volo, spiritalemque complexum credendo molior, quia pervestigare tam cito et cernere penitus ejus interiora non possum. Amo itaque fidelem et fortem virum amore casto atque germano. Quod si mihi inter nostras loquelas fateatur, aut incautus aliquo modo sese indicet, quod vel de Deo credat incongrua, atque in illo quoque carnale aliquid desideret, et pro tali errore illa pertulerit, vel speratæ pecuniæ cupiditate, vel inani aviditate laudis humanæ; statim amor ille, quo in eum ferebar, offensus, et quasi repercussus, atque ab indigno homine ablatus, in ea forma permanet, ex qua eum talem credens amaveram. Nisi forte ad hoc amo jam, ut talis sit, cum talem non esse comperero. At in illo homine nihil mutatum est: mutari tamen potest, ut fiat quod eum jam esse credideram. In mente autem mea mutata est utique ipsa existimatio, quæ de illo aliter se habebat, et aliter habet: idemque amor ab intentione perfruendi ad intentionem consulendi, incommutabili desuper justitia jubente deflexus est. Ipsa vero forma inconcussæ ac stabilis veritatis, et in qua fruerer homine bonum eum credens, et in qua consulo ut bonus sit, eadem luce incorruptibilis sincerissimæque rationis et meæ mentis aspectum, et illam phantasiæ nubem, quam desuper cerno, cum eumdem hominem quem videram cogito, imperturbabili æternitate perfundit. Item cum arcum pulchre ac æquabiliter intortum, quem vidi, verbi gratia, Carthagine, animo revolvo, res quædam menti nuntiata per oculos, memoriæque transfusa, imaginarium conspectum facit. Sed aliud mente conspicio, secundum quod mihi opus illud placet; unde etiam, si displiceret corrigerem. Itaque de istis secundum illam ju-

dicamus[1], et illam cernimus rationalis mentis intuitu. Ista vero aut præsentia sensu corporis tangimus, aut imagines absentium fixas in memoria recordamur, aut ex earum similitudine talia fingimus, qualia nos ipsi, si vellemus atque possemus, etiam opere moliremur : aliter figurantes animo imagines corporum, aut per corpus corpora videntes; aliter autem rationes artemque ineffabiliter pulchram talium figurarum super aciem mentis simplici intelligentia capientes.

XII. In illa igitur æterna veritate, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam secundum quam sumus, et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspicimus : atque inde conceptam rerum veracem notitiam, tanquam verbum apud nos habemus, et dicendo intus gignimus : nec a nobis nascendo discedit. Cum autem ad alios loquimur, verbo intus manenti ministerium vocis adhibemus, aut alicujus signi corporalis, ut per quamdam commemorationem sensibilem tale aliquid fiat etiam in animo audientis, quale de loquentis animo non recedit. Nihil itaque agimus per membra corporis in factis dictisque nostris, quibus vel approbantur vel improbantur mores hominum, quod non verbo apud nos intus edito prævenimus. Nemo enim volens aliquid facit, quod non in corde suo prius dixerit.

XIII. Quod verbum amore concipitur, sive creaturæ, sive Creatoris, id est, aut naturæ mutabilis, aut incommutabilis veritatis. Ergo aut cupiditate, aut charitate : non quo non sit amanda creatura; sed si ad Creatorem refertur ille amor, non jam cupiditas, sed charitas erit. Tunc enim est cupiditas, cum propter se amatur crea-

[1] *Subaudi* formam æternæ veritatis.

tura. Tunc non utentem adjuvat, sed corrumpit fruentem. Cum ergo aut par nobis, aut inferior creatura sit, inferior utendum est ad Deum, pari autem fruendum, sed in Deo. Sicut enim te ipso, non in te ipso frui debes, sed in eo qui fecit te ; sic etiam illo quem diligis tanquam te ipsum. Et nobis ergo et fratribus in Domino fruamur, et inde nos nec ad nosmetipsos remittere, et quasi relaxare deorsum versus audeamus. Nascitur autem verbum, cum excogitatum placet, aut ad peccandum, aut ad recte faciendum. Verbum ergo nostrum et mentem de qua gignitur, quasi medius amor conjungit, seque, cum eis tertium complexu incorporeo sine ulla confusione constringit.

XIV. Conceptum autem verbum et natum idipsum est, cum voluntas in ipsa notitia conquiescit, quod fit in amore spiritalium. Qui enim, verbi gratia, perfecte novit, perfecteque amat justitiam, jam justus est, etiam si nulla existat secundum eam forinsecus per membra corporis operandi necessitas. In amore autem carnalium temporaliumque rerum, sicut in ipsis animalium fœtibus, alius est conceptus verbi, alius partus. Illic enim quod cupiendo concipitur, adipiscendo nascitur. Quoniam non sufficit avaritiæ nosse et amare aurum, nisi et habeat, neque nosse et amare vesci, aut concumbere, nisi etiam id agat ; neque nosse et amare honores et imperia, nisi proveniant. Quæ tamen omnia, nec adepta sufficiunt. « Qui » enim biberit ex hac, inquit, aqua, sitiet iterum[1]. » Ideoque et in Psalmo, « Concepit, inquit, dolorem, et pepe» rit iniquitatem[2]. » Dolorem vel laborem dicit concipi, cum ea concipiuntur quæ nosse ac velle non sufficit, et inardescit atque ægrotat animus indigentia, donec ad ea perveniat et quasi pariat ea. Unde eleganter in Latina lingua parta dicuntur et reperta atque comperta, quæ

[1] Joan. IV, 13. — [2] Psal. VII, 15.

verba quasi a partu ducta resonant. Quia « Concupiscen» centia cum conceperit, parit peccatum[1]. » Unde Dominus clamat, « Venite ad me omnes qui laboratis et onerati » estis[2]. » Et alio loco, « Væ prægnantibus et mam» mantibus in illis diebus[3]. » Cum itaque ad partum verbi referret omnia vel recte facta vel peccata : « Ex ore, in» quit, tuo justificaberis, et ex ore tuo condemnaberis[4] : » os volens intelligi, non hoc visibile, sed interius invisibile cogitationis et cordis.

XV. Recte ergo quæritur, utrum omnis notitia verbum, an tantum amata notitia. Novimus enim et ea quæ odimus : sed nec concepta, nec parta dicenda sunt animo, quæ nobis displicent. Non enim omnia quæ quoquo modo tangunt concipiuntur : sed alia ut tantum nota sint, non tamen verba dicantur; sicut ista de quibus nunc agimus. Aliter enim dicuntur verba quæ spatia temporum syllabis tenent, sive pronuntientur, sive cogitentur; aliter omne quod notum est, verbum dicitur animo impressum, quandiu de memoria proferri et definiri potest, quamvis res ipsa displiceat; aliter cum placet quod mente concipitur. Secundum quod genus verbi accipiendum est quod ait Apostolus, « Nemo dicit, Dominus Jesus, » nisi in Spiritu sancto[5] : » cum secundum aliam verbi notionem dicant hoc et illi, de quibus ipse Dominus ait, « Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit » in regnum cœlorum[6]. » Verumtamen cum et illa, quæ odimus, recte displicent, recteque improbantur, approbatur eorum improbatio, et placet, et verbum est. Neque vitiorum notitia nobis displicet, sed ipsa vitia. Nam placet mihi quod novi et definio quid sit intemperantia; et hoc est verbum ejus. Sicuti sunt in arte nota vitia, et

[1] Jacob. I, 15. — [2] Matth. XI, 28. — [3] Id. XXIV, 19. — [4] Id. XII, 37. — [5] I Cor. XII, 3. — [6] Matth. VII, 21.

recte approbatur eorum notitia, cum discernit cognitor speciem privationemque virtutis, sicut aiere et negare, esse et non esse : attamen virtute privari atque in vitium deficere, damnabile est. Et definire intemperantiam, verbumque ejus dicere, pertinet ad artem morum : esse autem intemperantem, ad id pertinet quod illa arte culpatur. Sicut nosse ac definire quid sit solœcismus, pertinet ad artem loquendi : facere autem vitium, est quod eadem arte reprehenditur. Verbum est igitur, quod nunc discernere ac insinuare volumus, cum amore notitia. Cum itaque se mens novit et amat, jungitur ei amore verbum ejus. Et quoniam amat notitiam et novit amorem, et verbum in amore est, et amor in verbo, et utrumque in amante atque dicente.

XVI. Sed omnis secundum speciem notitia, similis est ei rei quam novit. Est enim alia notitia secundum privationem, quam cum improbamus, loquimur. Et hæc privationis improbatio speciem laudat, ideoque approbatur. Habet ergo animus nonnullam speciei notæ similitudinem, sive cum ea placet, sive cum ejus privatio displicet. Quocirca in quantum Deum novimus, similes sumus : sed non ad æqualitatem similes, quia nec tantum eum novimus, quantum ipse se. Et quemadmodum cum per sensum corporis discimus corpora, fit eorum aliqua similitudo in animo nostro, quæ phantasia memoriæ est : non enim omnino ipsa corpora in animo sunt, cum ea cogitamus; sed eorum similitudines : itaque cum eas pro illis approbamus, erramus; error namque est, pro alio alterius approbatio : melior est tamen imaginatio corporis in animo, quam illa species corporis, in quantum hæc in meliore natura est, id est, in substantia vitali, sicuti animus est : ita cum Deum novimus, quamvis meliores efficiamur quam eramus antequam nossemus, maximeque cum eadem notitia etiam

placita digneque amata verbum est, fitque aliqua Dei similitudo illa notitia; tamen inferior est, quia in inferiore natura est; creatura quippe animus, Creator autem Deus. Ex quo colligitur, quia cum se mens ipsa novit atque approbat, sic est eadem notitia verbum ejus, ut ei sit par omnino et æquale, atque identidem : quia neque inferioris essentiæ notitia est, sicut corporis; neque superioris, sicut Dei. Et cum habeat notitia similitudinem ad eam rem quam novit, hoc est, cujus notitia est; hæc habet perfectam et æqualem, qua mens ipsa, quæ novit, est nota. Ideoque et imago et verbum est, quia de illa exprimitur, cum cognoscendo éidem coæquatur, et est gignenti æquale quod genitum est.

XVII. Quid ergo amor? non erit imago? non verbum? non genitus? Cur enim mens notitiam suam gignit, cum se novit; et amorem suum non gignit, cum se amat? Nam si propterea est notionis suæ causa, quia noscibilis est : amoris etiam sui causa est, quia est amabilis. Cur utrumque itaque non genuerit, difficile est dicere. Hæc enim quæstio etiam de ipsa summa Trinitate, omnipotentissimo creatore Deo, ad cujus imaginem homo factus est, solet movere homines, quos veritas Dei per humanam locutionem invitat ad fidem, cur non Spiritus quoque sanctus a Patre Deo genitus vel creditur vel intelligitur, ut filius etiam ipse dicatur? Quod nunc in mente humana utcumque investigare conamur, ut ex inferiore imagine, in qua nobis familiarius natura ipsa nostra, quasi interrogata, respondet, exercitatiorem mentis aciem ab illuminata creatura ad lumen incommutabile dirigamus : si tamen veritas ipsa persuaserit, sicut Dei Verbum Filium esse nullus Christianus dubitat, ita charitatem esse Spiritum sanctum. Ergo ad imaginem illam, quæ creatura est, hoc est, ad rationalem mentem diligentius de hac re interro-

gandam considerandamque redeamus, ubi temporaliter existens nonnullarum rerum notitia, quæ antea non erat, et aliquarum rerum amor, quæ antea non amabantur, distinctius nobis aperit quid dicamus : quia et ipsi locutioni temporaliter dirigendæ, facilior est ad explicandum res, quæ in ordine temporum comprehenditur.

XVIII. Primo itaque manifestum sit, posse fieri, ut sit aliquid scibile, id est, quod sciri possit, et tamen nesciatur : illud autem fieri non posse, ut sciatur quod scibile non fuerit. Unde liquido tenendum est, quod omnis res, quamcumque cognoscimus, congenerat in nobis notitiam sui. Ab utroque enim notitia paritur, a cognoscente et cognito. Itaque mens cum se ipsam cognoscit, sola parens est notitiæ suæ : et cognitum enim et cognitor ipsa est. Erat autem sibi ipsa noscibilis, et antequam se nosset : sed notitia sui non erat in ea, cum se ipsa non noverat. Quod ergo cognoscit se, parem sibi notitiam sui gignit : quia non minus se novit quam est, nec alterius essentiæ est notitia ejus, non solum quia ipsa novit, sed etiam quia se ipsam, sicut supra diximus. Quid ergo de amore dicendum est, cur non etiam cum se amat, ipsum quoque amorem sui genuisse videatur? Erat enim amabilis sibi, et antequam se amaret, quia poterat se amare : sicut erat sibi noscibilis, et antequam se nosset, quia poterat se nosse. Nam si non sibi esset noscibilis, nunquam se nosse potuisset : ita si non sibi esset amabilis, nunquam se amare potuisset. Cur itaque amando se non genuisse dicatur amorem suum : sicut cognoscendo se genuit notitiam suam? An eo quidem manifeste ostenditur hoc amoris esse principium, unde procedit : ab ipsa quippe mente procedit, quæ sibi est amabilis antequam se amet; atque ita principium est amoris sui, quo se amat : sed ideo non recte dicitur genitus ab ea, sicut notitia sui qua se novit,

quia notitia jam inventum est, quod partum vel repertum dicitur, quod sæpe præcedit inquisitio eo fine quietura? Nam inquisitio est appetitus inveniendi, quod idem valet si dicas, reperiendi. Quæ autem reperiuntur, quasi pariuntur : unde proli similia sunt, ubi nisi in ipsa notitia? Ibi enim quasi expressa formantur. Nam etsi jam erant res quas quærendo invenimus, notitia tamen ipsa non erat, quam sicut prolem nascentem deputamus. Porro appetitus ille, qui est in quærendo, procedit a quærente, et pendet quodam modo, neque requiescit fine quo intenditur, nisi id quod quæritur inventum quærenti copuletur. Qui appetitus, id est, inquisitio, quamvis amor esse non videatur, quo id quod notum est, amatur; hoc enim adhuc ut cognoscatur agitur : tamen ex eodem genere quiddam est. Nam voluntas jam dici potest, quia omnis qui quærit invenire vult; et si id quæritur quod ad notitiam pertineat, omnis qui quærit nosse vult. Quod si ardenter atque instanter vult, studere dicitur : quod maxime in assequendis atque adipiscendis quibusque doctrinis dici solet. Partum ergo mentis antecedit appetitus quidam, quo id quod nosse volumus quærendo et inveniendo, nascitur proles ipsa notitia : ac per hoc appetitus ille quo concipitur pariturque notitia, partus et proles recte dici non potest, idemque appetitus quo inhiatur rei cognoscendæ, fit amor cognitæ, dum tenet atque amplectitur placitam prolem, id est, notitiam, gignentique conjungit. Et est quædam imago Trinitatis, ipsa mens, et notitia ejus, quod est proles ejus ac de se ipsa verbum ejus, et amor tertius, et hæc tria unum atque una substantia. Nec minor proles, dum tantam se novit mens quanta est : nec minor amor dum tantum se diligit quantum novit et quanta est.

LIBER X.

In quo trinitatem aliam in hominis mente inesse ostenditur, eamque longe evidentiorem apparere in memoria, intelligentia et voluntate.

I. Nunc ad ea ipsa consequenter enodatius explicanda limatior accedat intentio. Ac primum quia rem prorsus ignotam mare omnino nullus potest, diligenter intuendum est cujusmodi sit amor studentium, id est, non jam scientium, sed adhuc scire cupientium quamque doctrinam. Et in his quippe rebus in quibus non usitate dicitur studium, solent existere amores ex auditu, dum cujusque pulchritudinis fama ad videndum ac fruendum animus accenditur, quia generaliter novit corporum pulchritudines, ex eo quod plurimas vidit, inest intrinsecus unde approbetur, cui forinsecus inhiatur. Quod cum fit, non rei penitus incognitæ amor excitatur, cujus genus ita notum est. Cum autem virum bonum amamus, cujus faciem non vidimus, ex notitia virtutum amamus quas novimus in ipsa veritate. Ad doctrinas autem cognoscendas, plerumque nos laudantium atque prædicantium accendit auctoritas, et tamen nisi breviter impressam cujusque doctrinæ haberemus in animo notionem, nullo ad eam dicendam studio flagraremus. Quis enim sciendæ, verbi gratia, Rhetoricæ ullam curam et operam impenderet, nisi ante sciret eam dicendi esse scientiam? Aliquando etiam ipsarum doctrinarum fines auditos expertosve miramur, et ex hoc inardescimus facultatem comparare dicendo, qua ad eos pervenire possimus. Tanquam si litteras

nescienti dicatur quamdam esse doctrinam, qua quisque valeat, quamvis longe absenti, verba mittere manu facta in silentio, quæ rursus ille cui mittuntur, non auribus, sed oculis colligat, idque fieri videat; nonne, dum concupiscit nosse quo id possit, omni studio circa illum finem movetur, quem jam notum tenet? Sic accenduntur studia discentium : nam quod quisque prorsus ignorat, amare nullo pacto potest.

II. Ita etiam signum si quis audiat incognitum, veluti verbi alicujus sonum, quo quid significetur ignorat, cupit scire quidnam sit, id est, sonus ille cui rei commemorandæ institutus sit : veluti si audiat cum dicitur temetum, et ignorans quid sit requirat. Jam itaque oportet ut noverit signum esse, id est, non esse inanem illam vocem, sed aliquid ea significari : alioquin jam notum est hoc trisyllabum, et articulatam speciem suam impressit animo per sensum aurium : quid amplius in eo requiratur quo magis innotescat, cujus omnes litteræ omniaque soni spatia nota sunt; nisi quia simul innotuit signum esse movitque sciendi cupiditatem, cujus rei signum sit? Quo igitur amplius notum est, sed non plene notum est, eo cupit animus de illo nosse quod reliquum est. Si enim tantummodo esse istam vocem nosset, eamque alicujus rei signum esse non nosset, nihil jam quæreret, sensibili re, quantum poterat sentiendo percepta. Quia vero non solum esse vocem, sed et signum esse jam novit, perfecte id nosse vult. Neque ullum perfecte signum noscitur, nisi cujus rei signum sit cognoscatur. Hoc ergo qui ardenti cura quærit ut noverit, studioque accensus insistit, num potest dici esse sine amore? Quid igitur amat? Certe enim amari aliquid nisi notum non potest. Neque enim ille istas tres syllabas amat, quas jam notas habet. Quod si hoc in eis amat, quia scit eas significare aliquid ; non inde

nunc agitur, non enim hoc nosse quærit: sed in eo quod scire studet, quid amet inquirimus, quod profecto nondum novit: et propterea miramur cur amet, quoniam firmisssime novimus amari nisi nota non posse. Quid ergo amat, nisi quia novit atque intuetur in rationibus rerum quæ sit pulchritudo doctrinæ, qua continentur notitiæ signorum omnium; et quæ sit utilitas in ea peritia, qua inter se humana societas sensa communicat, ne sibi hominum cœtus deteriores sint quavis solitudine, si cogitationes suas colloquendo non misceant. Hanc ergo speciem decoram, et utilem cernit anima, et novit, et amat; eamque in se perfici studet quantum potest, quisquis vocum significantium quæcumque ignorat, inquirit. Aliud est enim quod eam in veritatis luce conspicit, aliud quod in sua facultate concupiscit. Conspicit namque in luce veritatis quam magnum et quam bonum sit omnes omnium gentium linguas intelligere ac loqui, nullamque ut alienigena audire et a nullo ita audiri. Cujus notitiæ decus cogitatione jam cernitur, amaturque res nota; quæ ita conspicitur, atque inflammat studia discentium, ut circa eam moveantur, eique inhient in omni opera, quam impendunt consequendæ tali facultati, ut etiam usu amplectantur quod ratione prænoscunt: atque ita quisque, cui facultati spe propinquat, ei ferventius amore inardescit. Eis doctrinis quippe studetur vehementius, quæ capi posse non desperantur. Nam cujus rei adipiscendæ spem quisque non gerit, aut tepide amat, aut omnino non amat, quamvis quam pulchra sit videat. Quocirca quia omnium linguarum scientia fere ab omnibus desperatur, suæ gentis quisque maxime studet, ut noverit. Quod si et illi ad perfectum percipiendæ se non sufficere sentit, nemo tamen tam desidiosus est hujus notitiæ qui non cum audierit incognitum verbum, velit nosse quid illud sit, et

si potest, quærat ac dicat. Quod dum quærit, utique in studio dicendi est, et videtur amare rem incognitam, quod non ita est. Species namque illa tangit animum, quam novit et cogitat, in qua elucet decus consociandorum animorum in vocibus notis audiendis atque reddendis : eaque accendit studio quærentem quidem quod ignorat, sed notam formam, quo id pertineat, intuentem et amantem. Itaque si quærenti, verbi gratia, quid sit temetum, (hoc enim exempli causa posueram), dicatur, Quid ad te pertinet? respondebit, Ne forte audiam loquentem, et non intelligam; aut uspiam forte id legam, et quid scriptor senserit, nesciam. Quis tandem huic dicat, Noli intelligere quod audis, noli nosse quod legis? Omnibus enim fere animis rationalibus in promptu est ad videndum hujus peritiæ pulchritudo, qua hominum inter se cogitata, significantium vocum enuntiatione noscuntur: propter hoc notum decus, et ob hoc amatum quia notum, studiose quæritur verbum illud ignotum. Itaque cum audierit atque cognoverit temetum a veteribus vinum appellatum, sed jam ex usu loquendi quem nunc habemus, hoc vocabulum emortuum, propter nonnullos fortasse veterum libros sibi necessarium deputabit. Si autem et illos supervacaneos habet, forte jam nec dignum quod memoriæ commendet existimat, quia videt ad illam speciem doctrinæ quam notam mente intuetur atque amat, minime pertinere.

III. Quamobrem omnis amor studentis animi, hoc est volentis scire, quod nescit, non est amor ejus rei quam nescit, sed ejus quam scit, propter quam vult scire quod nescit. Aut si tam curiosus est, ut non propter causam aliam notam, sed solo amore rapiatur incognita sciendi; discernendus quidem est ab studiosi nomine iste curiosus, sed nec ipse amat incognita, imo congruentius dicitur, odit

incognita, quæ nulla esse vult, dum vult omnia cognita. Sed ne quisquam nobis difficiliorem referat quæstionem, asserens tam non posse quemquam odisse quod nescit, quam non potest amare quod nescit, non resistimus veris: sed intelligendum est, non hoc idem dici cum dicitur, amat scire incognita, ac si diceretur, amat incognita. Illud enim fieri potest, ut amet quisque scire incognita : ut autem amet incognita, non potest. Non enim frustra ibi est positum scire : quoniam qui scire amat incognita, non ipsa incognita, sed ipsum scire amat. Quod nisi haberet cognitum, neque scire se quisquam posset fidenter dicere, neque nescire. Non solum enim qui dicit, Scio, et verum dicit, necesse est ut quid sit scire sciat : sed etiam qui dicit, Nescio, idque fidenter et verum dicit, et scit verum se dicere. Scit utique quid sit scire : quia et discernit ab sciente nescientem, cum veraciter se intuens dicit, Nescio : et cum id se scit verum dicere, unde sciret, si quid sit scire nesciret ?

IV. Quilibet igitur studiosus, quilibet curiosus non amat incognita, etiam cum ardentissimo appetitu instat scire quod nescit. Aut enim jam genere notum habet quod amat, idque nosse expetit, etiam in aliqua re singula, vel in singulis rebus, quæ illi nondum notæ forte laudantur, fingitque animo imaginariam formam qua excitetur in amorem. Unde autem fingit, nisi ex iis quæ jam noverat ? Cujus tamen formæ animo figuratæ, atque in cogitatione notissimæ, si eam quæ laudabatur dissimilem invenerit, fortasse non amabit. Quod si amaverit, ex illo amare incipiet ex quo didicit. Paulo ante quippe alia erat quæ amabatur, quam sibi animus formans exhibere consueverat. Si autem illi formæ similem invenerit quam fama prædicaverat, cui vere possit dicere, Jam te amabam, nec tunc utique amabat incognitam, quam in illa similitudine noverat. Aut in specie sempiternæ rationis

videmus aliquid et ibi amamus, quod cum expressum in aliqua rei temporalis effigie, illis qui experti sunt laudantibus et credimus, et amamus, non aliquid amamus incognitum, unde jam supra satis disseruimus : aut aliquid notum amamus, propter quod ignotum aliquid quærimus : cujus ignoti amor nequaquam nos tenet, sed illius cogniti, quo pertinere novimus, ut illud etiam quod adhuc ignotum quærimus noverimus : sicut de incognito verbo paulo ante locutus sum. Aut ipsum scire quisque amat, quod nulli scire aliquid cupienti esse incognitum potest. His causis videntur amare incognita, qui scire aliquid volunt quod nesciunt, et propter ardentiorem quærendi appetitum sine amore esse dici non possunt. Sed quam se res aliter habeat, neque omnino quidquam ametur incognitum, arbitror me persuasisse verum diligenter intuentibus. Sed quia exempla quæ dedimus, eorum sunt, qui aliquid quod ipsi non sunt nosse cupiunt; videndum est ne forre aliquod novum genus appareat, cum se ipsa mens nosse desiderat.

V. Quid ergo amat mens, cum ardenter se ipsam quærit ut noverit, dum incognita sibi est? Ecce enim mens semetipsam quærit ut noverit, et inflammatur hoc studio. Amat igitur : sed quid amat? Se ipsam? Quomodo, cum se nondum noverit, nec quisquam possit amare quod nescit? An ei fama prædicavit speciem suam, sicut de absentibus solemus audire? Forte ergo se non amat, sed quod de se fingit, hoc amat, longe fortasse aliud quam ipsa est : aut si se mens sui similem fingit, et ideo cum hoc figmentum amat, se amat antequam noverit; quia id quod sui simile est intuetur : novit igitur alias mentes ex quibus se fingat, et genere ipso sibi nota est. Cur ergo cum alias mentes novit, se non novit, cum se ipsa nihil sibi possit esse præsentius? Quod si ut oculis corporis ma-

gis alii oculi noti sunt, quam ipsi sibi; non se ergo quærat nunquam inventura. Nunquam enim se oculi præter specula videbunt : nec ullo modo putandum est etiam rebus incorporeis contemplandis tale aliquid adhiberi, ut mens tanquam in speculo se noverit. An in ratione veritatis æternæ videt quam speciosum sit nosse semetipsam, et hoc amat quod videt, studetque in se fieri? quia quamvis sibi nota non sit, notum tamen ei est quam bonum sit, ut sibi nota sit. Et hoc quidem permirabile est, nondum se nosse, et quam pulchrum sit se nosse, jam nosse. An aliquem finem optimum, id est, securitatem et beatitudinem suam videt, per quamdam occultam memoriam, quæ in longinqua eam progressam non deseruit, et credit ad eumdem finem, nisi se ipsam cognoverit, se pervenire non posse? Ita dum illud amat, hoc quærit : et notum amat illud, propter quod quærit ignotum. Sed cur memoria beatitudinis suæ potuit, et memoria sui cum ea perdurare non potuit, ut tam se nosset quæ vult pervenire, quam novit illud quo vult pervenire? An cum se nosse amat, non se quam nondum novit, sed ipsum nosse amat; acerbiusque tolerat se ipsam deesse scientiæ suæ, qua vult cuncta comprehendere? Novit autem quid sit nosse, et dum hoc amat quod novit, etiam se cupit nosse. Ubi ergo nosse suum novit, si se novit? Nam novit quod alia noverit, se autem non noverit : hinc enim novit et quid sit nosse. Quo pacto igitur se aliquid scientem scit, quæ se ipsam nescit? Neque enim alteram mentem scientem scit, sed se ipsam. Scit igitur se ipsam. Deinde cum se quærit ut noverit, quærentem se jam novit. Jam se ergo novit. Quapropter non potest omnino nescire se quæ dum se nescientem scit, se utique scit. Si autem se nescientem nesciat, non se quærit ut sciat. Quapropter eo ipso quo se quærit, magis se sibi notam quam ignotam esse con-

vincitur? Novit enim se quærentem atque nescientem, dum se quærit ut noverit.

VI. Quid ergo dicemus? an quod ex parte se novit, ex parte non novit? Sed absurdum est dicere, non eam totam scire quod scit. Non dico totum scit; sed quod scit, tota scit. Cum itaque aliquid de se scit, quod nisi tota non potest, totam se scit. Scit autem se aliquid scientem, nec potest quidquam scire nisi tota. Scit se igitur totam. Deinde quid ejus ei tam notum est, quam se vivere? Non potest autem et mens esse, et non vivere quando habet etiam amplius ut intelligat: nam et animæ bestiarum vivunt, sed non intelligunt. Sicut ergo mens tota mens est, sic tota vivit. Novit autem vivere se. Totam se igitur novit. Postremo cum se nosse mens quærit, mentem se esse jam novit: alioquin utrum se quærat ignorat, et aliud pro alio forsitan quærat. Fieri enim potest ut ipsa non sit mens, atque ita dum mentem nosse quærit, non se ipsam quærat. Quapropter quoniam cum quærit, mens quid sit mens, novit quod se quærat, profecto novit quod ipsa sit mens. Porro si hoc in se novit quod mens est, et tota mens est, totam se novit. Sed ecce non se noverit esse mentem, cum autem se quærit, hoc tantummodo noverit quod se quærat. Potest enim etiam sic aliud pro alio quærere, si hoc nescit: ut autem non quærat aliud pro alio, procul dubio novit quid quærat. At si novit quid quærat, et se ipsam quærit, se ipsam utique novit. Quid ergo adhuc quærit? Quod si ex parte se novit, ex parte autem adhuc quærit, non se ipsam, sed partem suam quærit. Cum enim ea ipsa dicitur, tota dicitur. Deinde quia novit nondum se a se inventam totam, novit quanta sit tota. Atque ita quærit quod deest, quemadmodum solemus quærere, ut veniat in mentem quod excidit, nec tamen penitus excedit; quia potest recognosci, cum ve-

nerit, hoc esse quod quærebatur. Sed quomodo mens veniat in mentem, quas possit mens in mente non esse? Huc accedit, quia si parte inventa, non se totam quærit, tamen tota se quærit. Tota ergo sibi præsto est, et quid adhuc quæratur non est : hoc enim deest quod quæritur, non illa quæ quærit. Cum itaque tota se quærit, nihil ejus deest. Aut si non tota se quærit, sed pars quæ inventa est quærit partem quæ nondum inventa est; non se ergo mens quærit, cujus se nulla pars quærit. Pars enim quæ inventa est, non se quærit : pars autem quæ nondum inventa est, nec ipsa se quærit, quoniam ab ea quæ jam inventa est parte quæritur. Quocirca quia nec tota se mens quærit, nec pars ejus ulla se quærit, se mens omnino non quærit.

VII. Ut quid ergo ei præceptum est, ut se ipsam cognoscat? Credo ut se ipsam cogitet, et secundum naturam suam vivat, id est, ut secundum naturam suam ordinari appetat, sub eo scilicet cui subdenda est, supra ea quibus præponenda est; sub illo a quo regi debet, supra ea quæ regere debet. Multa enim per cupiditatem pravam, tanquam sui sit oblita, sic agit. Videt enim quædam intrinsecus pulchra, in præstantiore natura quæ Deus est: et cum stare debeat ut eis fruatur, volens ea sibi tribuere, et non ex illo similis illius, sed ex se ipsa esse quod ille est, avertitur ab eo, moveturque et labitur in minus et minus, quod putat amplius et amplius : quia nec ipsa sibi, nec ei quidquam sufficit recedenti ab illo qui solus sufficit : ideoque per egestatem ac difficultatem fit nimis intenta in actiones suas et inquietas delectationes quas per eas colligit : atque ita cupiditate acquirendi notitias ex iis quæ foris sunt, quorum cognitum genus amat et sentit amitti posse, nisi impensa cura teneatur, perdit securitatem, tantoque se ipsam minus cogitat, quanto magis secura est

quod se non possit amittere. Ita cum aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare : (neque enim multarum doctrinarum peritum ignorare grammaticam dicimus, cum eam non cogitat, quia de medicinæ arte tunc cogitat) : cum ergo aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare, tanta vis est amoris, ut ea quæ cum amore diu cogitaverit, eisque curæ glutino inhæserit, attrahat secum etiam cum ad se cogitandam quodam modo redit. Et quia illa corpora sunt, quæ foris per sensus carnis adamavit, eorumque diuturna quadam familiaritate implicata est, nec secum potest introrsum tanquam in regionem incorporeæ naturæ ipsa corpora inferre, imagines eorum convolvit, et rapit factas in semetipsa de semetipsa. Dat enim eis formandis quiddam substantiæ suæ : servat autem aliquid quo libere de specie talium imaginum judicet, et hoc est magis mens, id est, rationalis intelligentia, quæ servatur ut judicet. Nam illas animæ partes quæ corporum similitudinibus informantur, etiam cum bestiis nos communes habere sentimus.

VIII. Errat autem mens, cum se istis imaginibus tanto amore conjungit, ut etiam se esse aliquid hujus modi existimet. Ita enim conformatur eis quodam modo, non id existendo, sed putando : non quo se imaginem putet; sed omnino illud ipsum cujus imaginem secum habet. Viget quippe in ea judicium discernendi corpus quod foris relinquit, ab imagine quam de illo secum gerit : nisi cum ita exprimuntur eædem imagines tanquam foris sentiantur, non intus cogitentur, sicut dormientibus, aut furentibus, aut in aliqua extasi accidere solet.

IX. Cum itaque se tale aliquid putat, corpus esse se putat. Et quia sibi bene conscia est principatus sui quo corpus regit; hinc factum est ut quidam quærerent quid corporis amplius valeret in corpore, et hoc esse mentem,

vel omnino totam animam existimarent. Itaque alii sanguinem, alii cerebrum, alii cor, non sicut Scriptura dicit : « Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo [1] : » et, « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo [2] : » hoc enim abutendo vel transferendo vocabulum ducitur a corpore ad animam : sed ipsam omnino particulam corporis quam in visceribus dilaniatis videmus, eam esse putaverunt. Alii ex minutissimis individuisque corpusculis, quas atomos dicunt, concurrentibus in se atque cohærentibus, eam confici crediderunt. Alii aërem, alii ignem substantiam ejus esse dixerunt. Alii eam nullam esse substantiam, quia nisi corpus nullam substantiam poterant cogitare, et eam corpus esse non inveniebant : sed ipsam temperationem corporis nostri vel compagem primordiorum, quibus ista caro tanquam connectitur, esse opinati sunt. Eoque hi omnes eam mortalem esse senserunt, quia sive corpus esset, sive aliqua compositio corporis, non posset utique immortaliter permanere. Qui vero ejus substantiam vitam quamdam nequaquam corpoream, quandoquidem vitam omne vivum corpus animantem ac vivificantem esse repererunt; consequenter et immortalem, quia vita carere vita non potest, ut quisque potuit, probare conati sunt. Nam de quinto illo nescio quo corpore, quod notissimis quatuor hujus mundi elementis quidam conjungentes, hinc animam esse dixerunt, hoc loco diu disserendum non puto. Aut enim hoc vocant corpus quod nos, cujus in loci spatio pars toto minor est, et in illis annumerandi sunt qui mentem corpoream esse crediderunt : aut si vel omnem substantiam, vel omnem mutabilem substantiam, corpus appellant, cum sciant non omnem locorum spatiis aliqua longitudine et latitudine

[1] Psal. IX, 2; CX, 1, et CXXXVII, 1. — [2] Deut. VI, 5, et Matth. XXII, 37.

et altitudine contineri, non cum eis de vocabuli quæstione pugnandnm est.

X. In his omnibus sententiis quisquis videt mentis naturam et esse substantiam, et non esse corpoream, id est, non minore sui parte minus occupare loci spatium, majusque majore : simul oportet videat eos qui opinantur esse corpoream, non ob hoc errare, quod mens desit eorum notitiæ ; sed quod adjungunt ea, sine quibus nullam possunt cogitare naturam. Sine phantasiis enim corporum quidquid jussi fuerint cogitare, nihil omnino esse arbitrantur. Ideoque non se, tanquam sibi desit, mens requirat. Quid enim tam cognitioni adest, quam id quod menti adest? aut quid tam menti adest, quam ipsa mens? Unde et ipsa quæ appellatur inventio, si verbi originem retractemus, quid aliud resonat, nisi quia invenire est in id venire quod quæritur. Propterea quæ quasi ultro in mentem veniunt, non usitate dicuntur inventa, quamvis cognita dici possint; quia non in ea quærendo tendebamus, ut in ea veniremus, hoc est, ea inveniremus. Quapropter sicut ea quæ oculis aut ullo alio corporis sensu requiruntur, ipsa mens quærit, (ipsa enim etiam sensum carnis intendit, tunc autem invenit, cum in ea quæ requiruntur idem sensus venit;) sic alia quæ non corporeo sensu internuntio, sed per se ipsam nosse debet, cum in ea venit, invenit; aut in superiore substantia, id est, in Deo, aut in cæteris animæ partibus, sicut de ipsis imaginibus corporum cum judicat; intus enim in anima eas invenit per corpus impressas.

XI. Ergo se ipsam quemadmodum quærat et inveniat, mirabilis quæstio est, quo tendat ut quærat, aut quo veniat ut inveniat. Quid enim tam in mensem quàm mens est? Sed quia in iis est quæ cum amore cogitat, sensibilibus autem, id est, corporalibus, cum amore assue-

facta est, non valet sine imaginibus eorum esse in semetipsa. Hinc ei oboritur erroris dedecus, dum rerum sensarum imagines secernere a se non potest, ut se solam videat. Cohæserunt enim mirabiliter glutino amoris : et hæc est ejus immunditia, quoniam dum se solam nititur cogitare, hoc se putat esse sine quo se non potest cogitare. Cum igitur ei præcipitur, ut se ipsam cognoscat, non se tanquam sibi detracta sit quærat; sed id quod sibi addidit detrahat. Interior est enim ipsa, non solum quam ista sensibilia quæ manifeste foris sunt, sed etiam quam imagines eorum quæ in parte quadam sunt animæ, quam habent et bestiæ, quamvis intelligentia careant, quæ mentis est propria. Cum ergo sit mens interior, quodam modo exit a semetipsa, cum in hæc quasi vestigia multarum intentionum exserit amoris affectum. Quæ vestigia tanquam imprimuntur memoriæ, quando hæc quæ foris sunt corporalia sentiuntur, ut etiam cum absunt ista, præsto sint tamen imagines eorum cogitantibus. Cognoscat ergo semetipsam, nec quasi absentem se quærat, sed intentionem voluntatis qua per alia vagabatur, statuat in semetipsam, et se cogitet. Ita videbit quod nunquam se non amaverit, nunquam nescierit : sed aliud secum amando cum eo se confudit et concrevit quodam modo; atque ita dum sicut unum diversa complectitur, unum putavit esse quæ diversa sunt.

XII. Non itaque velut absentem se quærat cernere, sed præsentem se curet discernere. Nec se quasi non norit cognoscat, sed ab eo quod alterum novit dignoscat. Ipsum enim quod audit, Cognosce te ipsam, quomodo agere curabit, si nescit, aut quid sit Cognosce, aut quid sit te ipsam? Si autem utrumque novit, novit et se ipsam : quia non ita dicitur menti, Cognosce te ipsam, sicut dicitur, Cognosce Cherubim et Seraphim : de ab-

sentibus enim illis credimus, secundum quod cœlestes quædam Potestates esse prædicantur. Neque sicut dicitur, Cognosce voluntatem illius hominis : quæ nobis nec ad sentiendum ullo modo, nec ad intelligendum præsto est, nisi corporalibus signis editis ; et hoc ita, ut magis credamus, quam intelligamus. Neque ita ut dicitur homini, Vide faciem tuam : quod nisi in speculo fieri non potest. Nam et ipsa nostra facies absens ab aspectu nostro est, quia non ibi est quo ille dirigi potest. Sed cum dicitur menti, Cognosce te ipsam, eo ictu quo intelligit quod dictum est, te ipsam, cognoscit se ipsam ; nec ob aliud, quam eo quod sibi præsens est. Si autem quod dictum est non intelligit, non utique facit. Hoc igitur ei præcipitur ut faciat, quod cum ipsum præceptum intelligit, facit.

XIII. Non ergo adjungat aliud ad id quod se ipsam cognoscit, cum audit ut se ipsam cognoscat. Certe enim novit sibi dici, sibi scilicet quæ est, et vivit, et intelligit. Sed est et cadaver, vivit et pecus : intelligit autem nec cadaver, nec pecus. Sic ergo se esse et vivere scit, quomodo est et vivit intelligentia. Cum ergo verbi gratia, mens aërem se putat, aërem intelligere putat, se tamen intelligere scit : aërem autem se esse non scit, sed putat. Secernat quod se putat, cernat quod scit : hoc ei remaneat, unde ne illi quidem dubitaverunt, qui aliud atque aliud corpus esse mentem putaverunt. Neque enim omnis mens aërem se esse existimat, sed aliæ ignem, aliæ cerebrum, aliæque aliud corpus, et aliud aliæ, sicut supra commemoravi : omnes tamen se intelligere noverunt, et esse, et vivere ; sed intelligere ad id quod intelligunt referunt, esse autem et vivere ad se ipsas. Et nulli est dubium, nec quemquam intelligere qui non vivat, nec quemquam vivere qui non sit. Ergo consequenter et esse et vivere id quod intelligit, non sicuti est cadaver quod

non vivit, nec sicuti vivit anima quæ non intelligit, sed proprio quodam eodemque præstantiore modo. Item velle se sciunt, neque hoc posse quemquam qui non sit et qui non vivat, pariter sciunt : itemque ipsam voluntatem referunt ad aliquid, quod ea voluntate volunt. Meminisse etiam se sciunt; simulque sciunt quod nemo meminisset, nisi esset ac viveret : sed et ipsam memoriam ad aliquid referimus, quod ea meminimus. Duobus igitur horum trium memoria et intelligentia multarum rerum notitia atque scientia continentur : voluntas autem adest, per quam fruamur eis vel utamur. Fruimur enim cognitis, in quibus voluntas ipsis propter se ipsa delectata conquiescit : utimur vero eis quæ ad aliud referimus quo fruendum est. Nec est alia vita hominum vitiosa atque culpabilis, quam male utens et male fruens. De qua re non est nunc disserendi locus.

XIV. Sed quoniam de natura mentis agitur, removeamus a consideratione nostra omnes notitias quæ capiuntur extrinsecus per sensus corporis, et ea quæ posuimus omnes mentes de se ipsis nosse certasque esse, diligentius attendamus. Utrum enim aëris sit vis vivendi, reminiscendi, intelligendi, volendi, cogitandi, sciendi, judicandi, an ignis, an cerebri, an sanguinis, an atomorum, an præter usitata quatuor elementa quinti nescio cujus corporis, an ipsius carnis nostræ compago vel temperamentum hæc efficere valeat, dubitaverunt homines : et alius hoc, alius aliud affirmare conatus est. Vivere se tamen et meminisse, et intelligere, et velle, et cogitare, et scire, et judicare quis dubitet? Quandoquidem etiam si dubitat, vivit, si dubitat unde dubitet, meminit; si dubitat, dubitare se intelligit; si dubitat, certus esse vult; si dubitat, cogitat; si dubitat, scit se nescire; si dubitat, judicat, non se temere consentire oportere. Quisquis igitur aliunde dubi-

tat, de his omnibus dubitare non debet: quæ si non essent, de ulla re dubitare non posset.

XV. Hæc omnia, qui vel corpus vel compositionem seu temperationem corporis esse mentem putant, in subjecto esse volunt videri, ut substantia sit aër, vel ignis, sive aliquod aliud corpus, quod mentem putant; intelligentia vero ita insit huic corpori, sicut qualitas ejus: ut illud subjectum sit hæc in subjecto; subjectum scilicet mens quam corpus esse arbitrantur, in subjecto autem intelligentia, sive quid aliud eorum quæ certa nobis esse commemoravimus. Juxta opinantur etiam illi qui mentem ipsam negant esse corpus, sed compaginem aut temperationem corporis. Hoc enim interest, quod illi mentem ipsam dicunt esse substantiam, in quo subjecto sit intelligentia : isti autem ipsam mentem in subjecto esse dicunt, corpore scilicet cujus compositio vel temperatio est. Unde consequenter etiam intelligentiam quid aliud quam in eodem subjecto corpore existimant?

XVI. Qui omnes non advertunt, mentem nosse etiam cum quærit se, sicut jam ostendimus. Nullo modo autem recte dicitur sciri aliqua res, dum ejus ignoratur substantia. Quapropter cum se mens novit, substantiam suam novit; et cum de se certa est, de substantia sua certa est. Certa est autem de se, sicut convincunt ea quæ supra dicta sunt. Nec omnino certa est, utrum aër, an ignis sit, an aliquod corpus, vel aliquid corporis. Non est igitur aliquid eorum : totumque illud quod se jubetur ut noverit, ad hoc pertinet ut certa sit, non se esse aliquid eorum de quibus incerta est, idque solum esse se certa sit, quod solum esse se certa est. Sic enim cogitat ignem aut aërem, et quidquid aliud corporis cogitat. Neque ullo modo fieri posset, ut ita cogitaret id quod ipsa est, quemadmodum cogitat id quod ipsa non est. Per phantasiam

quippe imaginariam cogitat hæc omnia, sive ignem, sive aërem, sive illud vel illud corpus, partemve illam, seu compaginem temperationemque corporis; nec utique ista omnia, sed aliquid horum esse dicitur. Si quid autem horum esset, aliter id quam cætera cogitaret, non scilicet per imaginale figmentum, sicut cogitantur absentia quæ sensu corporis tacta sunt, sive omnino ipsa, sive ejusdem generis aliqua; sed quadam intentiore, non simulata, sed vera præsentia: (non enim quidquam illi est se ipsa præsentius): sicut cogitat vivere se et meminisse et intelligere et velle se. Novit enim hæc in se, nec imaginatur quasi extra se illa sensu tetigerit, sicut corporalia quæque tanguntur. Ex quorum cogitationibus si nihil sibi affingat, ut tale aliquid esse se putet, quidquid ei de se remanet, hoc solum ipsa est.

XVII. Remotis igitur paulisper cæteris, quorum mens de se ipsa certa est, tria hæc potissimum considerata tractemus, memoriam, intelligentiam, voluntatem. In his enim tribus inspici solent etiam ingenia parvulorum cujusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenacius et facilius puer meminit, quantoque acutius intelligit, et studet ardentius, tanto est laudabilioris ingenii. Cum vero de cujusque doctrina quæritur, non quanta firmitate ac facilitate meminerit, vel quanto acumine intelligat; sed quid meminerit, et quid intelligat quæritur. Et quia non tantum quam doctus sit, consideratur laudabilis animus, sed etiam quam bonus: non tantum quid meminerit et quid intelligat, verumetiam quid velit attenditur: non quanta flagrantia velit, sed quid velit prius, deinde quantum velit. Tunc enim laudandus est animus vehementer amans, cum id quod amat vehementer amandum est. Cum ergo dicuntur hæc tria, ingenium, doctrina, usus, primum horum consideratur in illis tribus, quid possit

quisque memoria, intelligentia, et voluntate. Secundum eorum consideratur, quid habeat quisque in memoria, et intelligentia quo studiosa voluntate pervenerit. Jamvero usus tertius in voluntate est, pertractante illa quæ in memoria et intelligentia continentur, sive ad aliquid ea referat, sive eorum fine delectata conquiescat. Uti enim, est assumere aliquid in facultatem voluntatis : frui est autem, uti cum gaudio, non adhuc spei, sed jam rei. Proinde omnis qui fruitur, utitur; assumit enim aliquid in facultatem voluntatis, cum fine delectationis : non autem omnis qui utitur, fruitur; si id quod in facultatem voluntatis assumit, non propter illud ipsum, sed propter aliud appetivit.

XVIII. Hæc igitur tria, memoria, intelligentia, voluntas, quoniam non sunt tres vitæ, sed una vita; nec tres mentes, sed una mens : consequenter utique nec tres substantiæ sunt, sed una substantia. Memoria quippe, quæ vita et mens et substantia dicitur, ad se ipsam dicitur : quod vero memoria dicitur, ad aliquid relative dicitur. Hoc de intelligentia quoque et de voluntate dixerim : et intelligentia quippe et voluntas ad aliquid dicuntur. Vita est autem unaquæque ad se ipsam, et mens, et essentia. Quocirca tria hæc eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia : et quidquid aliud ad se ipsa singula dicuntur, etiam simul, non pluraliter, sed singulariter dicuntur. Eo vero tria, quo ad se invicem referuntur : quæ si æqualia non essent, non solum singula singulis, sed etiam omnibus singula; non utique se invicem caperent. Neque enim tantum a singulis singula, verumetiam a singulis omnia capiuntur. Memini enim me habere memoriam, et intelligentiam, et voluntatem; et intelligo me intelligere, et velle, atque meminisse; et volo me velle, et meminisse, et intelligere, totamque

meam memoriam, et intelligentiam, et voluntatem simul memini. Quod enim memoriæ meæ non memini, non est in memoria mea. Nihil autem tam in memoria, quam ipsa memoria est. Totam igitur memini. Item quidquid intelligo, intelligere me scio, et scio me velle quidquid volo : quidquid autem scio memini. Totam igitur intelligentiam, totamque voluntatem meam memini. Similiter cum hæc tria intelligo, tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibilium non intelligo, nisi quod ignoro. Quod autem ignoro, nec memini, nec volo. Quidquid itaque intelligibilium non intelligo, consequenter etiam nec memini, nec volo. Quidquid autem intelligibilium memini et volo, consequenter intelligo. Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam meam capit, dum toto utor quod intelligo et memini. Quapropter quando invicem a singulis et tota omnia capiuntur, æqualia sunt tota singula totis singulis, et tota singula simul omnibus totis, et hæc tria unum, una vita, una mens, una essentia.

XIX. Jamne igitur ascendendum est qualibuscumque intentionis viribus ad illam summam et altissimam essentiam, cujus impar imago est humana mens, sed tamen imago? an adhuc eadem tria distinctius declaranda sunt in anima, per illa quæ extrinsecus sensu corporis capimus, ubi temporaliter imprimitur rerum corporearum notitia? Mentem quippe ipsam in memoria et intelligentia et voluntate suimetipsius talem reperiebamus, ut quoniam semper se nosse semperque se ipsam velle comprehendebatur, simul etiam semper sui meminisse, semperque se ipsam intelligere et amare comprehenderetur; quamvis non semper se cogitare discretam ab eis quæ non sunt, quod ipsa est : ac per hoc difficile in ea dignoscitur memoria sui, et intelligentia sui. Quasi enim

non sint hæc duo, sed unum duobus vocabulis appelletur, sic apparet in ea re ubi valde ista conjuncta sunt, et aliud alio nullo præceditur tempore : amorque ipse non ita sentitur esse, cum eum non prodit indigentia, quoniam semper præsto est quod amatur. Quapropter etiam tardioribus dilucescere hæc possunt, dum ea tractantur quæ ad animum tempore accedunt et quæ illi temporaliter accidunt, cum meminit quod antea non meminerat, et cum videt quod antea non videbat, et cum amat quod antea non amabat. Sed aliud hæc tractatio jam poscit exordium, propter hujus libelli modum.

LIBER XI.

Trinitatis imago quædam monstratur etiam in exteriore homine : primo quidem in his quæ cernuntur extrinsecus, ex corpore scilicet quod videtur, et forma quæ inde in acie cernentis imprimitur, et utrumque copulantis intentione voluntatis : tametsi hæc tria neque inter se æqualia sint, neque unius substantiæ. Deinde in ipso animo ab his quæ extrinsecus sensa sunt, velut introducta observatur altera trinitas, seu tria quædam unius substantiæ, imaginatio corporis quæ in memoria est, et inde informatio cum ad eam convertitur acies cogitantis, et utrumque conjungens intentio voluntatis : quæ nimirum altera trinitas ad exteriorem quoque hominem pertinere dicitur, quod de corporibus illata sit quæ sentiuntur extrinsecus.

I. Nemini dubium est, sicut interiorem hominem intelligentia, sic exteriorem sensu corporis præditum. Nitamur igitur, si possumus, in hoc quoque exteriore indagare qualecumque vestigium Trinitatis, non quia et ipse eodem modo sit imago Dei[1]. Manifesta est quippe Apostolica sententia, quæ interiorem hominem renovari in Dei agnitione declarat secundum imaginem ejus qui creavit eum, cum et alio loco dicat : « Et si exterior homo noster corrumpitur, tamen interior renovatur de die in » diem[2]. » In hoc ergo qui corrumpitur, quæramus, quemadmodum possumus, quamdam Trinitatis effigiem, et si non expressiorem, tamen fortassis ad dignoscendum

[1] Coloss. III, 10. — [2] 2 Cor. IV, 16.

faciliorem. Neque enim frustra et iste homo dicitur, nisi quia inest ei nonnulla interioris similitudo. Et illo ipso ordine conditionis nostræ quo mortales atque carnales effecti sumus, facilius et quasi familiarius visibilia quam intelligibilia pertractamus : cum ista sint exterius, illa interius, et ista sensu corporis sentiamus, illa mente intelligamus; nosque ipsi animi non sensibiles simus, id est, corpora, sed intelligibiles, quoniam vita sumus : tamen, ut dixi, tanta facta est in corporibus consuetudo, et ita in hæc miro modo relabens foras se nostra projecit intentio, ut cum ab incerto corporum ablata fuerit, ut in spiritum multo certiore ac stabiliore cognitione figatur, refugiat ad ista, et ibi appetat requiem unde traxit infirmitatem. Cujus ægritudini congruendum est : ut si quando interiora spiritalia accommodatius distinguere atque facilius insinuare conamur, de corporalibus exterioribus similitudinum documenta capiamus. Sensu igitur corporis exterior homo præditus sentit corpora : et iste sensus, quod facile advertitur, quinquepartitus est, videndo, audiendo, olfaciendo, gustando, tangendo. Sed et multum est, et non necessarium, ut omnes hos quinque sensus id quod quærimus interrogemus. Quod enim nobis unus eorum renuntiat, etiam in cæteris valet. Itaque potissimum testimonio utamur oculorum. Is enim sensus corporis maxime excellit, et est visioni mentis pro sui generis diversitate vicinior.

II. Cum igitur aliquod corpus videmus, hæc tria, quod facillimum est, consideranda sunt et dignoscenda. Primo ipsa res quam videmus, sive lapidem, sive aliquam flammam, sive quid aliud quod videri oculis potest; quod utique jam esse poterat, et antequam videretur : deinde visio quæ non erat, prius quam rem illam objectam sensui sentiremus : tertio quod in ea re quæ vi-

detur, quandiu videtur, sensum detinet oculorum, id est, animi intentio. In his igitur tribus, non solum est manifesta distinctio, sed etiam discreta natura. Primum quippe illud corpus visibile longe alterius naturæ est, quam sensus oculorum, quo sibimet incidente fit visio. Ipsaque visio quid aliud, quam sensus ex ea re quæ sentitur informatus apparet? Quamvis re visibili detracta nulla sit, nec ulla omnino esse possit talis visio, si corpus non sit quod videri queat : nullo modo tamen ejusdem substantiæ est corpus quo formatur sensus oculorum, cum idem corpus videtur, et ipsa forma quæ ab eodem imprimitur sensui, quæ visio vocatur. Corpus enim visum in sua natura separabile est : sensus autem qui jam erat in animante, etiam prius quam videret quod videre posset, cum in aliquid visibile incurreret, vel visio quæ fit in sensu ex visibili corpore, cum jam conjunctum est et videtur ; sensus ergo vel visio, id est, sensus formatus extrinsecus, ad animantis naturam pertinet omnino aliam quam est illud corpus quod videndo sentimus, quo sensus non ita formatur ut sensus sit, sed ut visio sit. Nam sensus et ante objectum rei sensibilis nisi esset in nobis, non distaremus a cæcis, dum nihil videmus, sive in tenebris, sive clausis luminibus. Hoc autem distamus, quod nobis inest et non videntibus, quo videre possimus, qui sensus vocatur : illis vero non inest; nec aliunde, nisi quod eo carent, cæci appellantur. Itemque illa animi intentio, quæ in ea re quam videmus sensum tenet, atque utrumque conjungit, non tantum ab ea re visibili natura differt, quandoquidem iste animus, illud corpus est : sed ab ipso quoque sensu atque visione : quoniam solius animi est hæc intentio : sensus autem oculorum non ob aliud sensus corporis dicitur, nisi quia et ipsi oculi membra sunt corporis : et quamvis non sentiat corpus

exanime; anima tamen commixta corpori per instrumentum sentit corporeum, et idem instrumentum sensus vocatur. Qui etiam passione corporis, cum quisque excæcatur, interceptus extinguitur, cum idem maneat animus, et ejus intentio, luminibus amissis, non habeat quidem sensum corporis quem videndo extrinsecus corpori adjungat, atque in eo viso figat aspectum, nisu tamen ipso indicet se adempto corporis sensu, nec perire potuisse, nec minui. Manet enim quidam videndi appetitus integer, sive id possit fieri, sive non possit. Hæc igitur tria, corpus quod videtur, et ipsa visio, et quæ utrumque conjungit intentio, manifesta sunt ad dignoscendum, non solum propter propria singulorum, verumetiam propter differentiam naturarum.

III. Atque in his cum sensus non procedat ex corpore illo quod videtur, sed ex corpore sentientis animantis, cui anima suo quodam miro modo contemperatur: tamen ex corpore quod videtur, gignitur visio, id est, sensus ipse formatur; ut jam non tantum sensus qui etiam in tenebris esse integer potest, dum est incolumitas oculorum, sed etiam sensus informatus sit, quæ visio vocatur. Gignitur ergo ex re visibili visio, sed non ex sola, nisi adsit et videns. Quocirca ex visibili et vidente gignitur visio, ita sane ut ex vidente sit sensus oculorum, et aspicientis atque intuentis intentio: illa tamen informatio sensus, quæ visio dicitur, a solo imprimatur corpore quod videtur, id est, a re aliqua visibili: qua detracta, nulla remanet forma quæ inerat sensui, dum adesset illud quod videbatur: sensus tamen ipse remanet, qui erat et prius quam aliquid sentiretur; velut in aqua vestigium tandiu est, donec ipsum corpus quod imprimitur inest; quo ablato nullum erit, cum remaneat aqua, quæ erat et antequam illam formam corporis caperet. Ideo-

que non possumus quidem dicere quod sensum gignat res visibilis : gignit tamen formam velut similitudinem suam, quæ fit in sensu, cum aliquid videndo sentimus. Sed formam corporis quod videmus, et formam quæ ab illa in sensu videntis fit, per eumdem sensum non discernimus; quoniam tanta conjunctio est, ut non pateat discernendi locus. Sed ratione colligimus nequaquam nos potuisse sentire, nisi fieret in sensu nostro aliqua similitudo conspecti corporis. Neque enim cum annulus ceræ imprimitur, ideo nulla imago facta est, quia non discernitur, nisi cum fuerit separata. Sed quoniam post ceram separatam manet quod factum est ut videri possit, propterea facile persuadetur, quod inerat jam ceræ forma impressa ex annulo et antequam ab illa separaretur. Si autem liquido humori adjungeretur annulus, eo detracto nihil imaginis appareret : nec ideo tamen discernere ratio non deberet, fuisse in illo humore, antequam detraheret, annuli formam factam ex annulo, quæ distinguenda est ab ea forma quæ in annulo est, unde ista facta est quæ detracto annulo non erit, quamvis illa in annulo maneat unde ista facta est. Sic sensus oculorum non ideo non habet imaginem corporis quod videtur quandiu videtur, quia eo detracto non remanet. Ac per hoc tardioribus ingeniis difficillime persuaderi potest, formari in sensu nostro imaginem rei visibilis, cum eam videmus, et eamdem formam esse visionem.

IV. Sed qui forte adverterint quod commemorabo, non ita in hac inquisitione laborabunt. Plerumque cum diuscule attenderimus quæque luminaria, et deinde oculos clauserimus, quasi versantur in conspectu quidam lucidi colores varie sese commutantes, et minus minusque fulgentes, donec omnino desistant : quos intelligendum est reliquias esse formæ illius quæ facta erat in sensu,

cum corpus lucidum videretur, paulatimque et quodam modo gradatim deficiendo variari. Nam et insertarum fenestrarum cancelli, si eos forte intuebamur, sæpe in illis apparuere coloribus : ut manifestum sit, hanc affectionem nostro sensui ex ea re quæ videbatur impressam. Erat ergo etiam cum videremus, et illa erat clarior et expressior ; sed multum conjuncta cum specie rei ejus quæ cernebatur, ut discerni omnino non posset ; et ipsa erat visio. Quinetiam cum lucernæ flammula modo quodam divaricatis radiis oculorum quasi geminatur, duæ visiones fiunt, cum sit res una quæ videtur. Singillatim quippe afficiuntur iidem radii de suo quisque oculo emicantes, dum non sinuntur in illud corpus intuendum pariter conjuncteque concurrere, et unus fiat ex utroque contuitus. Et ideo si unum oculum clauserimus, non geminum ignem, sed sicuti est unum videbimus. Cur autem sinistro clauso illa species desinit videri quæ ad dextrum erat, vicissimque dextro clauso illa intermoritur quæ ad sinistrum erat, et longum est et rei præsenti non necessarium modo quærere atque disserere. Quod enim ad susceptam quæstionem satis est, nisi fieret in sensu nostro quædam imago simillima rei ejus quam cernimus, non secundum oculorum numerum flammæ species geminaretur, cum quidam cernendi modus adhibitus fuerit, qui possit concursum separare radiorum. Ex uno quippe oculo quolibet modo deducto, aut impresso, aut intorto, si alter clausus est, dupliciter videri aliquid quod sit unum nullo pacto potest.

V. Quæ cum ita sint, tria hæc quamvis diversa natura, quemadmodum in quamdam unitatem contemperentur meminerimus, id est, species corporis quæ videtur, et impressa ejus imago sensui quod est visio sensusve formatus, et voluntas animi quæ rei sensibili sensum ad-

movet, in eoque ipsam visionem tenet. Horum primum, id est, res ipsa visibilis non pertinet ad animantis naturam, nisi cum corpus nostrum cernimus. Alterum autem ita pertinet, ut in corpore fiat, et per corpus in anima: fit enim in sensu, qui neque sine corpore est, neque sine anima. Tertium vero solius animæ est, quia voluntas est. Cum igitur horum trium tam diversæ substantiæ sint, tamen in tantam coëunt unitatem, ut duo priora vix intercedente judice ratione discerni valeant; species videlicet corporis quod videtur, et imago ejus quæ fit in sensu, id est, visio. Voluntas autem tantam vim habet copulandi hæc duo, ut et sensum formandum admoveat ei rei quæ cernitur, et in ea formatum teneat. Et si tam violenta est, ut possit vocari amor, aut cupiditas, aut libido, etiam cæterum corpus animantis vehementer afficit: et ubi non resistit pigrior duriorque materies, in similem speciem coloremque commutat. Licet videre corpusculum chamæleontis ad colores quos videt facillima conversione variari. Aliorum autem animalium quia non est ad conversionem facilis corpulentia, fœtus plerumque produnt libidines matrum, quid cum magna delectatione conspexerint. Quam enim teneriora, atque, ut ita dixerim, formabiliora sunt primordia seminum, tam efficaciter et capaciter sequuntur intentionem maternæ animæ, et quæ in ea facta est phantasiam per corpus quod cupide aspexit. Sunt exempla quæ copiose commemorari possint: sed unum sufficit de fidelissimis libris, quod fecit Jacob, ut oves et capræ varios coloribus parerent, supponendo eis variata virgulta in canalibus aquarum, quæ potantes intuerentur eo tempore quo conceperant[1].

VI. Sed anima rationalis deformiter vivit, cum secundum trinitatem exterioris hominis vivit, id est, cum ad

[1] Gen. xxx, 39

ea quæ forinsecus sensum corporis formant, non laudabilem voluntatem qua hæc ad utile aliquid referat, sed turpem cupiditatem qua his inhærescat, accommodat. Quia etiam detracta specie corporis quæ corporaliter sentiebatur, remanet in memoria similitudo ejus, quo rursus voluntas convertat aciem, ut inde formetur intrinsecus, sicut ex corpore objecto sensibili sensus extrinsecus formabatur. Atque ita fit illa trinitas ex memoria, et interna visione, et quæ utrumque copulat voluntate. Quæ tria cum in unum coguntur, ab ipso coactu cogitatio dicitur. Nec jam in his tribus diversa substantia est. Neque enim aut corpus illud sensibile ibi est, quod omnino discretum est ab animantis natura, aut sensus corporis ibi formatur ut fiat visio, aut ipsa voluntas id agit ut formandum sensum sensibili corpori admoveat, in eoque formatum detineat : sed pro illa specie corporis quæ sentiebatur extrinsecus, succedit memoria retinens illam speciem quam per corporis sensum combibit anima ; proque illa visione quæ foris erat cum sensus ex corpore sensibili formaretur, succedit intus similis visio, cum ex eo quod memoria tenet, formatur acies animi, et absentia corpora cogitantur : voluntasque ipsa quomodo foris corpori objecto formandum sensum admovebat, formatumque jungebat, sic aciem recordantis animi convertit ad memoriam, ut ex eo quod illa retinuit, ista formetur, et sit in cogitatione similis visio. Sicut autem ratione discernebatur species visibilis qua sensus corporis formabatur, et ejus similitudo quæ fiebat in sensu formato ut esset visio (alioquin ita erant conjunctæ, ut omnino una eademque putaretur); sic illa phantasia, cum animus cogitat speciem visi corporis, cum constet ex corporis similitudine quam memoria tenet, et ex ea quæ inde formatur in acie recordantis animi; tamen sic una et singularis apparet,

ut duo quædam esse non inveniantur nisi judicante ratione, qua intelligimus aliud esse illud quod in memoria manet, etiam cum aliunde cogitamus, et aliud fieri cum recordamur, id est, ad memoriam redimus, et illic invenimus eamdem speciem. Quæ si jam non ibi esset, ita oblitos nos esse diceremus, ut omnino recolere non possemus. Si autem acies recordantis non formaretur ex ea re quæ erat in memoria, nullo modo fieret visio cogitantis : sed utriusque conjunctio, id est, ejus quam memoria tenet, et ejus quæ inde exprimitur ut formetur acies recordantis, quia simillimæ sunt, veluti unam facit apparere. Cum autem cogitantis acies aversa inde fuerit, atque id quod in memoria cernebatur destiterit intueri, nihil formæ quæ impressa erat in eadem acie remanebit : atque inde formabitur, quo rursus conversa fuerit ut alia cogitatio fiat. Manet tamen illud quod reliquit in memoria, quo rursus cum id recordamur convertatur, et conversa formetur, atque unum cum eo fiat unde formatur.

VII. Voluntas vero illa quæ hac atque illac fert et refert aciem formandam, conjungitque formatam, si ad interiorem phantasiam tota confluxerit, atque a præsentia corporum quæ circumjacent sensibus, atque ab ipsis sensibus corporis, animi aciem omnino averterit, atque ad eam quæ intus cernitur imaginem penitus converterit, tanta offenditur similitudo speciei corporalis expressa ex memoria, ut nec ipsa ratio discernere sinatur, utrum foris corpus ipsum videatur, an intus tale aliquid cogitetur. Nam interdum homines nimia cogitatione rerum visibilium vel illecti, vel territi, etiam ejusmodi repente voces ediderunt, quasi revera in mediis talibus actionibus sive passionibus versarentur. Et memini me audisse a quodam, quod tam expressam et quasi solidam speciem fœminei corporis in cogitando cernere soleret, ut ei se

quasi misceri sentiens, etiam genitalibus flueret. Tantum habet virium anima in corpus suum, et tantum valet ad indumenti qualitatem vertendam atque mutandam, quomodo homo afficiatur indutus, qui cohæret indumento suo. Ex eodem genere affectionis etiam illud est, quod in somnis per imagines ludimur. Sed plurimum differt, utrum sopitis sensibus corporis, sicuti sunt dormientium, aut ab interiore compage, turbatis, sicuti sunt furentium, aut alio quodam modo alienatis, sicuti sunt divinantium vel prophetantium, animi intentio quadam necessitate incurrat in eas quæ occurrunt imagines, sive ex memoria, sive alia aliqua occulta vi, per quasdam spiritales mixturas similiter spiritalis substantiæ; an sicut sanis atque vigilantibus interdum contingit, ut cogitatione occupata voluntas se avertat a sensibus, atque ita formet animi aciem variis imaginibus sensibilium rerum, tanquam ipsa sensibilia sentiantur. Non tantum autem cum appetendo in talia voluntas intenditur, fiunt istæ impressiones imaginum; sed etiam cum devitandi et cavendi causa rapitur animus in ea contuenda quæ fugiat. Unde non solum cupiendo, sed etiam metuendo, infertur vel sensus ipsis sensibilibus, vel acies animi formanda imaginibus sensibilium. Itaque aut metus aut cupiditas quanto vehementior fuerit, tanto expressius formatur acies, sive sentientis ex corpore quod in loco adjacet, sive cogitantis ex imagine corporis quæ memoria continetur. Quod ergo est ad corporis sensum aliquod corpus in loco, hoc est ad animi aciem similitudo corporis in memoria: et quod est aspicientis visio ad eam speciem corporis ex qua sensus formatur, hoc est visio cogitantis ad imaginem corporis in memoria constitutam ex qua formatur acies animi: et quod est intentio voluntatis ad corpus visum visionemque copulandam, ut fiat ibi quædam unitas trium, quam-

vis eorum sit diversa natura ; hoc est eadem voluntatis intentio ad copulandam imaginem corporis quæ est in memoria, et visionem cogitantis, id est, formam quam cepit acies animi rediens ad memoriam : ut fiat et hîc quædam unitas ex tribus, non jam naturæ diversitate discretis, sed unius ejusdemque substantiæ; quia hoc totum intus est, et totum unus animus.

VIII. Sicut autem cum forma et species corporis interierit, non potest ad eam voluntas sensum revocare cernentis : ita cum imago quam memoria gerit, oblivione deleta est, non erit quo aciem animi formandam voluntas recordando retorqueat. Sed quia prævalet animus, non solum oblita, verum etiam non sensa nec experta confingere, ea quæ non exciderunt augendo, minuendo, commutando, et pro arbitrio componendo, sæpe imaginatur quasi ita aliquid sit, quod aut scit non ita esse, aut nescit ita esse. In quo genere cavendum est, ne aut mentiatur ut decipiat, aut opinetur ut decipiatur. Quibus duobus malis evitatis, nihil ei obsunt imaginata phantasmata : sicut nihil obsunt experta sensibilia et retenta memoriter, si neque cupide appetantur si juvant, neque turpiter fugiantur si offendunt. Cum autem in his voluntas relictis melioribus avida volutatur, immunda fit : atque ita et cum adsunt perniciose, et cum absunt perniciosius cogitantur. Male itaque vivitur et deformiter secundum trinitatem hominis exterioris : quia et illam trinitatem, quæ licet interius imaginetur, exteriora tamen imaginatur, sensibilium corporaliumque utendorum causa peperit. Nullus enim eis uti posset etiam bene, nisi sensarum rerum imagines memoria tenerentur : et nisi pars maxima voluntatis in superioribus atque interioribus habitet, eaque ipsa quæ commodatur, sive foris corporibus, sive intus imaginibus eorum, nisi quidquid in eis capit ad

meliorem verioremque vitam referat, atque in eo fine cujus intuitu hæc agenda judicat, acquiescat, quid aliud facimus, nisi quod nos Apostolus facere prohibet, dicens: « Nolite conformari huic sæculo[1]? » Quapropter non est ista trinitas imago Dei : ex ultima quippe, id est, corporea creatura, qua superior est anima, in ipsa anima fit per sensum corporis. Nec tamen est omnino dissimilis : quid enim non pro suo genere ac pro suo modulo habet similitudinem Dei, quandoquidem Deus fecit omnia bona valde[2], non ob aliud nisi quia ipse summe bonus est? In quantum ergo bonum est quidquid est, in tantum scilicet, quamvis longe distantem, habet tamen nonnullam similitudinem summi boni; et si naturalem, utique rectam et ordinatam ; si autem vitiosam, utique turpem atque perversam. Nam et animæ in ipsis peccatis suis non nisi quamdam similitudinem Dei, superba et præpostera, et, ut ita dicam, servili, libertate sectantur. Ita nec primis parentibus nostris persuaderi peccatum posset, nisi diceretur, « Eritis sicut dii[3]. » Non sane omne quod in creaturis aliquo modo simile est Deo, etiam ejus imago dicenda est : sed illa sola qua superior ipse solus est. Ea quippe de illo prorsus exprimitur, inter quam et ipsum nulla interjecta natura est.

IX. Visionis igitur illius, id est, formæ quæ fit in sensu cernentis, quasi parens est forma corporis ex qua fit. Sed parens illa non vera : unde nec ista vera proles est : neque enim omnino inde gignitur, quoniam aliquid aliud adhibetur corpori, ut ex illo formetur, id est, sensus videntis. Quocirca id amare, alienari est[4]. Itaque voluntas quæ utrumque conjungit quasi parentem et quasi prolem, magis spiritalis est quam utrumlibet illorum. Nam corpus

[1] Rom. XII, 2. — [2] Eccli. XXXIX, 21. — [3] Gen. III, 5. — [4] Vide 2 Retract. cap. 15.

illud quod cernitur, omnino spiritale non est. Visio vero quæ fit in sensu habet admixtum aliquid spiritale, quia sine anima fieri non potest. Sed non totum ita est : quoniam ille qui formatur, corporis sensus est. Voluntas ergo quæ utrumque conjungit, magis, ut dixi, spiritalis agnoscitur, et ideo tanquam personam Spiritus insinuare incipit in illa trinitate. Sed magis pertinet ad sensum formatum, quam ad illud corpus unde formatur. Sensus enim animantis et voluntas animæ est, non lapidis aut alicujus corporis quod videtur. Non ergo ab illo quasi parente procedit ; sed nec ab ista quasi prole, hoc est, visione ac forma quæ in sensu est. Prius enim quam visio fieret, jam erat voluntas, quæ formandum sensum cernendo corpori admovit : sed nondum erat placitum. Quomodo enim placeret, quod nondum erat visum? Placitum autem quieta voluntas est. Ideoque nec quasi prolem visionis possumus dicere voluntatem, quia erat ante visionem, nec quasi parentem, quia non ex voluntate, sed ex viso corpore formata et expressa est.

X. Finem fortasse voluntatis et requiem possumus recte dicere visionem, ad hoc duntaxat unum. Neque enim propterea nihil aliud volet, quia videt aliquid quod volebat. Non itaque omnino ipsa voluntas hominis, cujus finis non est nisi beatitudo, sed ad hoc unum interim voluntas videndi finem non habet nisi visionem, sive id referat ad aliud, sive non referat. Si enim non refert ad aliud visionem, sed tantum voluit ut videret : non est disputandum quomodo ostendatur finem voluntatis esse visionem ; manifestum est enim. Si autem refert ad aliud, vult utique aliud, nec jam videndi voluntas erit : aut si videndi, non hoc videndi. Tanquam si velit quisque videre cicatricem, ut inde doceat vulnus fuisse ; aut si velit videre fenestram, ut per fenestram videat transeuntes : omnes istæ

atque aliæ tales voluntates, suos proprios fines habent, qui referuntur ad finem illius voluntatis qua volumus beate vivere, et ad eam pervenire vitam quæ non referatur ad aliud, sed amanti per se ipsam sufficiat. Voluntas ergo videndi, finem habet visionem : et voluntas hanc rem videndi, finem habet hujus rei visionem. Voluntas itaque videndi cicatricem, finem suum expetit, hoc est visionem cicatricis, et ad eam ultra non pertinet : voluntas enim probandi vulnus fuisse, alia voluntas est, quamvis ex illa religetur, cujus item finis est probatio vulneris. Et voluntas videndi fenestram, finem habet fenestræ visionem : altera est enim quæ ex ista nectitur voluntas, per fenestram videndi transeuntes, cujus item finis est visio transeuntium. Rectæ autem sunt voluntates et omnes sibimet religatæ, si bona est illa quo cunctæ referuntur : si autem prava est, pravæ sunt omnes. Et ideo rectarum voluntatum connexio iter est quoddam ascendentium ad beatitudinem, quod certis velut passibus agitur : pravarum autem atque distortarum voluntatum implicatio, vinculum est quo alligabitur qui hoc agit, ut projiciatur in tenebras exteriores[1]. Beati ergo qui factis et moribus cantant canticum graduum : et væ iis qui trahunt peccata, sicut restem longam[2]. Sic est autem requies voluntatis quem dicimus finem, si adhuc refertur ad aliud, quemadmodum possumus dicere requiem pedis esse in ambulando, cum ponitur unde alius innitatur quo passibus pergitur. Si autem aliquid ita placet, ut in eo cum aliqua delectatione voluntas acquiescat; nondum est tamen illud quo tenditur, sed et hoc refertur ad aliud, ut deputetur non tanquam patria civis, sed tanquam refectio, vel etiam mansio viatoris.

XI. Jamvero in alia trinitate, interiore quidem quam

[1] Matth. XXII, 13. — [2] Isaï. v, 18.

est ista in sensibilibus et sensibus, sed tamen quæ inde concepta est, cum jam non ex corpore sensus corporis, sed ex memoria formatur acies animi, cum in ipsa memoria species inhæserit corporis quod forinsecus sensimus, illam speciem quæ in memoria est, quasi parentem dicimus ejus quæ fit in phantasia cogitantis. Erat enim in memoria et prius quam cogitaretur a nobis, sicut erat corpus in loco et prius quam sentiretur, ut visio fieret. Sed cum cogitatur, ex illa quam memoria tenet, exprimitur in acie cogitantis, et reminiscendo formatur ea species, quæ quasi proles est ejus quam memoria tenet. Sed neque illa vera parens, neque ista vera proles est. Acies quippe animi quæ formatur ex memoria cum recordando aliquid cogitamus, non ex ea specie procedit quam meminimus visam; quandoquidem eorum meminisse non possemus, nisi vidissemus: acies autem animi quæ reminiscendo formatur, erat etiam priusquam corpus quod meminimus videremus, quanto magis prius quam id memoriæ mandaremus? Quanquam itaque forma quæ fit in acie recordantis, ex ea fiat quæ inest memoriæ; ipsa tamen acies non inde existit, sed erat ante istam. Consequens est autem, ut si non est illa vera parens, nec ista vera sit proles. Sed et illa quasi parens, et ista quasi proles aliquid insinuant, unde interiora atque veriora exercitatius certiusque videantur.

XII. Difficilius jam plane discernitur, utrum voluntas quæ memoriæ copulat visionem, non sit alicujus eorum sive parens sive proles: et hanc discretionis difficultatem facit ejusdem naturæ atque substantiæ parilitas et qualitas. Neque enim sicut foris facile discernebatur formatus sensus a sensibili corpore, et voluntas ab utroque, propter naturæ diversitatem quæ inest ab invicem omnibus tribus, de qua satis supra disseruimus, ita et hic potest. Quamvis enim hæc trinitas, de qua nunc quæritur, forinsecus in-

vecta est animo; intus tamen agitur, et non est quidquam ejus præter ipsius animi naturam. Quo igitur pacto demonstrari potest, voluntatem nec quasi parentem, nec quasi prolem esse, sive corporeæ similitudinis quæ memoria continetur, sive ejus quæ inde cum recordamur exprimitur, quando utrumque in cogitando ita copulat, ut tanquam unum singulariter appareat, et discerni nisi ratione non possit? Atque illud primum videndum est, non esse posse voluntatem reminiscendi, nisi vel totum, vel aliquid rei ejus quam reminisci volumus, in penetralibus memoriæ teneamus. Quod enim omni modo et omni ex parte obliti fuerimus, nec reminiscendi voluntas exoritur: quoniam quidquid recordari volumus, recordati jam sumus in memoria nostra esse vel fuisse. Verbi gratia, Si recordari volo quid heri cœnaverim, aut recordatus jam sum cœnasse me, aut si et hoc nondum, certe circa ipsum tempus aliquid recordatus sum, si nihil aliud, ipsum saltem hesternum diem, et ejus eam partem qua cœnari solet, et quid sit cœnare. Nam si nihil tale recordatus essem, quid heri cœnaverim, recordari velle non possem. Unde intelligi potest, voluntatem reminiscendi ab iis quidem rebus quæ memoria continentur procedere, adjunctis simul eis quæ inde per recordationem cernendo exprimuntur, id est, ex copulatione rei cujusdam quam recordati sumus, et visionis quæ inde facta est in acie cogitantis cum recordati sumus. Sed ipsa quæ utrumque copulat voluntas, requirit et aliud quod quasi vicinum est atque contiguum recordanti. Tot igitur hujus generis trinitates, quot recordationes, quia nulla est earum ubi non hæc tria sint, illud quod in memoria reconditum est etiam antequam cogitetur, et illud quod fit in cogitatione cum cernitur, et voluntas utrumque conjungens, et ex utroque ac tertia se ipsa unum aliquid complens? An potius

ita cognoscitur una quædam in hoc genere trinitas, ut unum aliquid generaliter dicamus quidquid corporalium specierum in memoria latet, et rursus unum aliquid generalem visionem animi talia recordantis atque cogitantis, quorum duorum copulationi tertia conjungitur copulatrix voluntas, ut sit hoc totum unum quiddam ex quibusdam tribus; sed quoniam non potest acies animi simul omnia quæ memoria tenet, uno aspectu contueri, alternant vicissim cedendo ac succedendo trinitates cogitationum, atque ita fit ista innumerabiliter numerosissima trinitas: nec tamen infinita, si numerus in memoria reconditarum rerum non excedatur. Ex quo enim cœpit unusquisque sentire corpora quolibet corporis sensu, etiam si posset adjungere quorum oblitus est, certus ac determinatus profecto numerus foret, quamvis innumerabilis. Dicimus enim innumerabilia, non solum infinita, sed etiam quæ ita finita sunt, ut facultatem numerantis excedant.

XIII. Sed hinc adverti aliquanto manifestius potest, aliud esse quod reconditum memoria tenet, et aliud quod inde in cogitatione recordantis exprimitur, quamvis cum fit utriusque copulatio, unum idemque videatur: quia meminisse non possumus corporum species, nisi tot quot sensimus, et quantas sensimus, et sicut sensimus: ex corporis enim sensu eas in memoriam combibit animus: visiones tamen illæ cogitantium ex iis quidem rebus quæ sunt in memoria, sed tamen innumerabiliter atque omnino infinite multiplicantur atque variantur. Unum quippe solem memini, quia sicuti est, unum vidi: si voluero autem, duos cogito, vel tres, vel quotquot volo; sed ex eadem memoria qua unum memini formatur acies multos cogitantis. Et tantum memini, quantum vidi. Si enim majorem vel minorem memini, quam vidi, jam non memini quod vidi, et ideo nec memini. Quia vero memini,

tantum memini, quantum vidi, vel majorem tamen pro voluntate cogito, vel minorem : et ita memini, ut vidi ; cogito autem sicut volo currentem, et ubi volo stantem, unde volo et quo volo venientem. Quadrum etiam mihi cogitare, in promptu est, cum meminerim rotundum ; et cujuslibet coloris, cum solem viridem nunquam viderim, et ideo nec meminerim : atque ut solem, ita cætera. Hæ autem rerum formæ, quoniam corporales atque sensibiles sunt, errat quidem animus, cum eas opinatur eo modo foris esse, quomodo intus cogitat, vel cum jam interierunt foris, et adhuc in memoria retinentur, vel cum aliter etiam, quod meminimus, non recordandi fide, sed cogitandi varietate formatur.

XIV. Quanquam sæpissime credamus etiam vera narrantibus, quæ ipsi sensibus perceperunt. Quæ cum in ipso auditu quando narrantur cogitamus, non videtur ad memoriam retorqueri acies, ut fiant visiones cogitantium : neque enim ea nobis recordantibus, sed alio narrante cogitamus : atque illa trinitas non hic videtur expleri, quæ fit cum species in memoria latens et visio recordantis tertia voluntate copulantur. Non enim quod latebat in memoria mea, sed quod audio, cogito, cum aliquid mihi narratur. Non ipsas voces loquentis dico, ne quisquam putet in illam me exisse trinitatem, quæ foris in sensibilibus et in sensibus agitur : sed eas cogito corporum species, quas narrans verbis sonisque significat, quas utique non reminiscens, sed audiens cogito. Sed si diligentius consideremus, nec tunc exceditur memoriæ modus. Neque enim vel intelligere possem narrantem, si ea quæ dicit, et si contexta tunc primum audirem, non tamen generaliter singula meminissem. Qui enim mihi narrat, verbi gratia, aliquem montem sylva exutum, et oleis indutum, ei narrat qui meminerim species et montium et sylvarum et olearum;

quas si oblitus essem, quid diceret omnino nescirem, et ideo narrationem illam cogitare non possem. Ita fit, ut omnis qui corporalia cogitat, sive ipse aliquid confingat, sive audiat, aut legat, vel præterita narrantem, vel futura prænuntiantem, ad memoriam suam recurrat, et ibi reperiat modum atque mensuram omnium formarum quas cogitans intuetur. Nam neque colorem quem nunquam vidit, neque figuram corporis, nec sonum quem nunquam audivit, nec saporem quem nunquam gustavit, nec odorem quem nunquam olfecit, nec ullam contrectationem corporis quam nunquam sensit, potest quisquam omnino cogitare. At si propterea nemo aliquid corporale cogitat nisi quod sensit, quia nemo meminit corporale aliquid nisi quod sensit, sicut in corporibus sentiendi, sic in memoria est cogitandi modus. Sensus enim accipit speciem ab eo corpore quod sentimus, et a sensu memoria, a memoria vero acies cogitantis.

XV. Voluntas porro sicut adjungit sensum corpori, sic memoriam sensui, sic cogitantis aciem memoriæ. Quæ autem conciliat ista atque conjungit, ipsa etiam disjungit ac separat, id est, voluntas. Sed a sentiendis corporibus motu corporis separat corporis sensus, ne aliquid sentiamus, aut ut sentire desinamus: veluti cum oculos ab eo quod videre nolumus, avertimus, vel claudimus: sic aures a sonis, sic nares ab odoribus. Ita etiam vel os claudendo, vel aliquid ex ore respuendo a saporibus aversamur. In tactu quoque vel subtrahimus corpus ne tangamus quod nolumus, vel si jam tangebamus, abjicimus aut repellimus. Ita motu corporis agit voluntas, ne sensus corporis rebus sensibilibus copuletur. Et agit hoc quantum potest: nam cum in hac actione propter conditionem servilis mortalitatis difficultatem patitur, cruciatus est consequens, ut voluntati nihil reliqui fiat, nisi tolerantia.

Memoriam vero a sensu voluntas avertit, cum in aliud intenta non ei sinit inhærere præsentia. Quod animadvertere facile est, cum sæpe coram loquentem nobis aliquem aliud cogitando non audisse nobis videmur. Falsum est autem : audivimus enim, sed non meminimus, subinde per aurium sensum labentibus vocibus alienato nutu voluntatis, per quem solent infigi memoriæ. Verius itaque dixerimus, cum tale aliquid accidit, non meminimus, quam non audivimus. Nam et legentibus evenit, et mihi sæpissime, ut perlecta pagina vel epistola, nesciam quid legerim, et repetam. In aliud quippe intento nutu voluntatis, non sic est adhibita memoria sensui corporis, quomodo ipse sensus adhibitus est litteris. Ita et ambulantes intenta in aliud voluntate, nesciunt qua transierint : quod si non vidissent, non ambulassent, aut majore intentione palpando ambulassent, præsertim si per incognita pergerent : sed quia facile ambulaverunt, utique viderunt : quia vero non sicut sensus oculorum locis quacumque pergebant, ita ipsi sensui memoria jungebatur, nullo modo id quod viderunt etiam recentissimum meminisse potuerunt. Jam porro ab eo quod in memoria est, animi aciem velle avertere, nihil est aliud quam non inde cogitare.

XVI. In hac igitur distributione cum incipimus a specie corporis, et pervenimus usque ad speciem quæ fit in contuitu cogitantis, quatuor species reperiuntur quasi gradatim natæ altera ex altera : secunda de prima, tertia de secunda, quarta de tertia. A specie quippe corporis quod cernitur, exoritur ea quæ fit in sensu cernentis, et ab hac ea quæ fit in memoria, et ab hac ea quæ fit in acie cogitantis. Quapropter voluntas quasi parentem cum prole ter copulat : primo speciem corporis cum ea quam gignit in corporis sensu; et ipsam rursus cum ea quæ fit ex illa in memoria; atque istam quoque tertio cum ea

quæ ex illa paritur in cogitantis intuitu. Sed media copula quæ secunda est, cum sit vicinior, non tam similis est primæ quam tertia. Visiones enim duæ sunt, una sentientis, altera cogitantis : ut autem possit esse visio cogitantis, ideo fit in memoria de visione sentientis simile aliquid, quo se ita convertat in cogitando acies animi, sicut se cernendo convertit ad corpus acies oculorum. Propterea, puas in hoc genere trinitates volui commendare : unam cum visio sentientis formatur corpore; aliam cum visio cogitantis formatur ex memoria. Mediam vero nolui, quia ibi non solet visio dici, cum memoriæ commendatur forma, quæ fit in sensu cernentis. Ubique tamen voluntas non apparet, nisi copulatrix quasi parentis et prolis. Et ideo undecumque procedat, nec parens nec proles dici potest.

XVII. At enim si non meminimus, nisi quod sensimus; neque cogitamus, nisi quod meminimus, cur plerumque falsa cogitamus, cum ea quæ sensimus non utique falso meminerimus : nisi quia voluntas illa quam conjunctricem ac separatricem hujuscemodi rerum jam quantum potui demonstrare curavi, formandam cogitantis aciem per abscondita memoriæ ducit ut libitum est, et ad cogitanda ea quæ non meminimus, ex eis quæ meminimus, aliud hinc, aliud inde, ut sumat impellit : quæ in unam visionem coëuntia faciunt aliquid quod ideo falsum dicatur, quia vel non est foris in rerum corporearum natura, vel non de memoria videtur expressum, cum tale nihil nos sensisse meminimus? Quis enim vidit cygnum nigrum? et propterea nemo meminit : cogitare tamen quis non potest? Facile est enim illam figuram, quam videndo cognovimus, nigro colore perfundere, quem nihilominus in aliis corporibus vidimus : et quia utrumque sensimus, utrumque meminimus. Nec avem quadrupedem memini,

quia non vidi[1] : sed phantasiam talem facillime intueor, dum alicui formæ volatili qualem vidi, adjungo alios duos pedes quales itidem vidi. Quapropter dum conjuncta cogitamus, quæ singillatim sensa meminimus, videmur non id quod meminimus cogitare ; cum id agamus moderante memoria unde sumimus omnia quæ multipliciter ac varie pro nostra voluntate componimus. Nam neque ipsas magnitudines corporum, quas nunquam vidimus, sine ope memoriæ cogitamus. Quantum enim spatii solet occupare per magnitudinem mundi noster obtutus, in tantum extendimus quaslibet corporum moles, cum eas maximas cogitamus. Et ratio quidem pergit in ampliora, sed phantasia non sequitur. Quippe cum infinitatem quoque numeri ratio renuntiet, quam nulla visio corporalia cogitantis apprehendit. Eadem ratio docet minutissima etiam corpuscula infinite dividi, cum tamen ad eas tenuitates vel minutias perventum fuerit, quas visas meminimus, exiliores minutioresque phantasias jam non possumus intueri, quamvis ratio non desinat persequi ac dividere. Ita nulla corporalia, nisi aut ea quæ meminimus, aut ex iis quæ meminimus, cogitamus.

XVIII. Sed quia numerose cogitari possunt quæ singillatim sunt impressa memoriæ, videtur ad memoriam mensura, ad visionem vero numerus pertinere. Quia licet innumerabilis sit multiplicitas talium visionum, singulis tamen in memoria præscriptus est intransgressibilis modus. Mensura igitur in memoria, in visionibus numerus apparet : sicut in ipsis corporibus visibilibus mensura quædam est, cui numerosissime coaptatur sensus videntium, et ex uno visibili multorum cernentium formatur aspectus ; ita ut etiam unus propter duorum oculorum numerum plerumque unam rem geminata specie videat,

[1] Vide 2 Retract. 15.

sicut supra docuimus. In his ergo rebus unde visiones exprimuntur, quædam mensura est : in ipsis autem visionibus numerus. Voluntas vero quæ ista conjungit et ordinat, et quadam unitate copulat, nec sentiendi aut cogitandi appetitum nisi in his rebus unde visiones formantur, acquiescens collocat, ponderi similis est. Quapropter hæc tria, mensuram, numerum, pondus, etiam in cæteris omnibus rebus animadvertenda prælibaverim. Nunc interim voluntatem copulatricem rei visibilis atque visionis quasi parentis et prolis, sive in sentiendo, sive in cogitando, nec parentem nec prolem dici posse quomodo valui et quibus valui demonstravi. Unde tempus admonet, hanc eamdem trinitatem in interiore homine requirere, atque ab isto de quo tandiu locutus sum animali atque carnali, qui exterior dicitur, introrsus tendere. Ubi speramus invenire nos posse secundum trinitatem imaginem Dei, conatus nostros illo ipso adjuvante, quem omnia, sicut res ipsæ indicant, ita etiam sancta Scriptura in mensura et numero et pondere disposuisse testatur [1].

[1] Sap xi, 21.

LIBER XII.

In quo præmissa distinctione sapientiæ a scientia, in ea quæ proprie scientia nuncupatur, quæve inferior est, prius quædam sui generis trinitas ostenditur : quæ licet ad interiorem hominem jam pertineat, nondum tamen imago Dei vel appellanda vel putanda.

I. Age nunc videamus ubi sit quasi quoddam hominis exterioris interiorisque confinium. Quidquid enim habemus in animo commune cum pecore, recte adhuc dicitur ad exteriorem hominem pertinere. Non enim solum corpus homo exterior deputabitur: sed adjuncta quadam vita sua, qua compages corporis et omnes sensus vigent, quibus instructus est ad exteriora sentienda: quorum sensorum imagines infixæ in memoria, cum recordando revisuntur, res adhuc agitur ad exteriorem hominem pertinens. Atque in his omnibus non distamus a pecore, nisi quod figura corporis non proni, sed erecti sumus. Qua in re admonemur ab eo qui nos fecit, ne meliore nostri parte, id est, animo similes pecoribus simus, a quibus corporis erectione distamus. Non ut in ea quæ sublimia sunt in corporibus animum projiciamus ; nam vel in talibus quietem voluntatis appetere, prosternere est animum. Sed sicut corpus ad ea quæ sunt excelsa corporum, id est, ad cœlestia naturaliter erectum est, sic animus qui substantia spiritalis est, ad ea quæ sunt in spiritalibus excelsa erigendus est, non elatione superbiæ, sed pietate justitiæ.

II. Possunt autem et pecora et sentire per corporis sensus extrinsecus corporalia et ea memoriæ fixa reminisci,

atque in eis appetere conducibilia, fugere incommoda: verum ea notare, ac non solum naturaliter rapta, sed etiam de industria memoriæ commendata retinere, et in oblivionem jamjamque labentia recordando atque cogitando rursus imprimere, ut quemadmodum ex eo quod gerit memoria cogitatio formatur, sic et hoc ipsum quod in memoria est cogitatione firmetur: fictas etiam visiones, hinc atque inde recordata quælibet sumendo et quasi assuendo, componere, inspicere, quemadmodum in hoc rerum genere quæ verisimilia sunt dicernantur a veris, non spiritalibus, sed ipsis corporalibus: hæc atque hujusmodi quamvis in sensibilibus, atque in eis quæ inde animus per sensum corporis traxit agantur atque versentur, non sunt tamen rationis expertia nec hominibus pecoribusque communia. Sed sublimioris rationis est judicare de istis corporalibus secundum rationes incorporales et sempiternas: quæ nisi supra mentem humanam essent, incommutabiles profecto non essent, atque his nisi subjungeretur aliquid nostrum, non secundum eas possemus judicare de corporalibus. Judicamus autem de corporalibus ex ratione dimensionum atque figurarum quam incommutabiliter manere mens novit.

III. Illud vero nostrum quod in actione corporalium atque temporalium tractandorum ita versatur, ut non sit nobis commune cum pecore, rationale quidem est, sed ex illa rationali nostræ mentis substantia, qua subhæremus intelligibili atque incommutabili veritati, tanquam ductum et inferioribus tractandis gubernandisque deputatum est. Sicut enim in omnibus pecoribus non inventum est viro adjutorium simile illi, nisi detractum de illo in conjugium formaretur: ita menti nostræ qua supernam et internam consulimus veritatem, nullum est ad usum rerum corporalium, quantum naturæ hominis satis est, simile

adjutorium ex animæ partibus quas communes cum pecoribus habemus. Et ideo quiddam rationale nostrum, non ad unitatis divortium separatum, sed in auxilium societatis quasi derivatum, in sui operis dispertitur officium. Et sicut una caro est duorum in masculo et fœmina, sic intellectum nostrum et actionem, vel consilium et executionem, vel rationem et appetitum rationalem vel si quo alio modo significantius dici possunt, una mentis natura complectitur : ut quemadmodum de illis dictum est : « Erunt duo in carne una[1] ; » sic de his dici possit, duo in mente una.

IV. Cum igitur disserimus de natura mentis humanæ, de una quadam re disserimus, nec eam in hæc duo quæ commemoravi, nisi per officia geminamus. Itaque cum in ea quærimus trinitatem, in tota quærimus, non separantes actionem rationalem in temporalibus a contemplatione æternorum, ut tertium aliquid jam quæramus quo trinitas impleatur. Sed in tota natura mentis ita trinitatem reperiri opus est, ut si desit actio temporalium, cui operi necessarium sit adjutorium, propter quod ad hæc inferiora administranda derivetur aliquid mentis, in una nusquam dispertita mente trinitas inveniatur : et facta jam ista distributione, in eo solo quod ad contemplationem pertinet æternorum, non solum trinitas, sed etiam imago Dei; in hoc autem quod derivatum est in actione temporalium, etiam si trinitas possit, non tamen imago Dei possit inveniri.

V. Proinde non mihi videntur probabilem afferre sententiam, qui sic arbitrantur Trinitatem imaginis Dei in tribus personis, quod attinet ad humanam naturam, posse reperiri, ut in conjugio masculi et fœminæ atque in eorum prole compleatur : quod quasi vir ipse Patris

[1] Gen. II, 24.

personam intimet, Filii vero quod de illo ita processit ut nasceretur, atque ita tertiam personam velut Spiritus dicunt esse mulierem, quæ ita de viro processit[1], ut non ipsa esset filius aut filia, quamvis ea concipiente proles nasceretur. Dixit enim Dominus de Spiritu sancto, quod a Patre procedat[2], et tamen Filius non est. In hujus igitur opinionis errore, hoc solum probabiliter affertur, quod in origine factæ fœminæ, secundum sanctæ Scripturæ fidem satis ostenditur, non omne quod de aliqua persona ita existit, ut personam alteram faciat, filium posse dici; quandoquidem de viri persona extitit persona mulieris, nec tamen ejus filia dicta est. Cætera sane ita sunt absurda, imo vero ita falsa, ut facillime redarguantur. Omitto enim quale sit, Spiritum sanctum matrem Filii Dei putare et conjugem Patris : fortassis quippe respondeatur hæc in carnalibus habere offensionem, dum corporei conceptus partusque cogitantur. Quanquam et hæc ipsa castissime cogitent, quibus mundis omnia munda sunt[3] : immundis autem et infidelibus, quorum polluta sunt et mens et conscientia, ita nihil est mundum, ut quosdam eorum etiam de virgine secundum carnem natus Christus offendat. Sed tamen in spiritalibus illis summis, ubi non est aliquid violabile aut corruptibile, nec natum ex tempore, nec ex informi formatum, si qua dicuntur talia, ad quorum similitudinem etiam ista inferioris creaturæ genera, quamvis longe remotissime facta sunt, non debent cujusquam sobriam perturbare prudentiam, ne cum vanum devitat horrorem, in perniciosum incurrat errorem. Assuescat in corporalibus ita spiritalium reperire vestigia, ut cum inde sursum versus duce ratione ascendere cœperit, ut ad ipsam incommutabilem veritatem, per quam sunt facta ista perveniat; non secum ad

[1] Gen. II, 22. — [2] Joan. XV, 26. — [3] Tit. I, 25.

summa pertrahat quod contemnit in infimis. Nec enim erubuit quidam, uxorem sibi eligere sapientiam, quia nomen uxoris in prole gignenda corruptibilem concubitum ingerit cogitanti : aut vero ipsa sapientia sexu fœmina est, quia fœminini generis vocabulo et in Græca et in Latina lingua enuntiatur.

VI. Non ergo propterea respuimus istam sententiam, quia timemus sanctam et inviolabilem atque incommutabilem charitatem tanquam conjugem Dei Patris, de illo existentem, sed non sicut prolem ad gignendum Verbum per quod facta sunt omnia cogitare : sed quia eam falsam divina Scriptura evidenter ostendit. Dixit enim Deus : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nos» tram. » Paulo post autem dictum est : « Et fecit Deus » hominem ad imaginem Dei[1]. » Nostram certe, quia pluralis est numerus, non recte diceretur, si homo ad unius personæ imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus sancti. Sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est : « Ad imaginem nostram. » Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cum sit eadem Trinitas unus Deus, « Et fecit, in» quit, Deus hominem ad imaginem Dei : » pro eo ac si diceret, ad imaginem suam.

VII. Sunt enim tales usitatæ in litteris illis locutiones, quas nonnulli etiamsi catholicam fidem asserunt, non tamen diligenter advertunt, ut putent ita dictum : « Fe» cit Deus ad imaginem Dei ; » quasi diceretur : Fecit Pater ad imaginem Filii : sic volentes asserere in Scripturis sanctis Deum dictum etiam Filium, quasi desint alia verissima et manifestissima documenta, ubi non solum Deus, sed etiam verus Deus dictus est Filius : In hoc enim testimonio dum aliud solvere intendunt, sic se im-

[1] Gen. I, 26, 27.

plicant, ut expedire non possint. Si enim Pater fecit ad imaginem Filii, ita ut non sit homo imago Patris, sed Filii, dissimilis est Patri Filius. Si autem pia fides docet, sicuti docet, Filium esse ad æqualitatem essentiæ similem Patri, quod ad similitudinem Filii factum est, necesse est etiam ad similitudinem Patris factum sit. Deinde si hominem Pater non ad suam, sed ad Filii fecit imaginem, cur non ait : « Faciamus hominem ad imaginem et » similitudinem tuam, » sed ait, « Nostram ; » nisi quia Trinitatis imago fiebat in homine, ut hoc modo esset homo imago unius veri Dei, quia ipsa Trinitas unus verus Deus est? Locutiones autem sunt innumerabiles tales in Scripturis, sed has protulisse suffecerit. Est in Psalmis ita dictum : « Domini est salus, et super populum tuum » benedictio tua[1] : » quasi alteri dictum sit, non ei de quo dixerat : « Domini est salus. » Et iterum : « A te, » inquit, eruar a tentatione, et in Deo meo sperans trans- » grediar murum[2] : » quasi alteri dixerit : « A te eruar a » tentatione. » Et iterum : « Populi sub te cadent in corde » inimicorum regis[3] : » ac si diceret, in corde inimicorum tuorum. Ei quippe regi dixerat, id est, Domino nostro Jesu Christo, « Populi sub te cadent : » quem regem intelligi voluit, cum diceret : « In corde inimico- » rum regis. » Rarius ista in Novi Testamenti litteris inveniuntur. Sed tamen ad Romanos Apostolus, « De Filio » suo, inquit, qui factus est ei ex semine David secun- » dum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute » secundum Spiritum sanctificationis ex resurrectione » mortuorum Jesu Christi Domini nostri[4] : » tanquam de alio supra diceret : Quid est enim Filius Dei prædestinatus ex resurrectione mortuorum Jesu Christi, nisi ejusdem Jesu Christi qui prædestinatus est Filius Dei in virtute?

[1] Psal. III, 9. — [2] Id. XVII, 30. — [3] Id. XLIV, 6. — [4] Rom. I, 3.

Ergo quomodo hic cum audivimus : « Filius Dei in virtute Jesu Christi, aut Filius Dei secundum Spiritum sanctificationis Jesu Christi, aut Filius Dei ex resurrectione mortuorum Jesu Christi ; » cum dici potuisset usitate, in virtute sua, aut secundum Spiritum sanctificationis suæ, aut ex resurrectione mortuorum ejus, vel mortuorum suorum : non cogimur intelligere aliam personam, sed unam eamdemque, scilicet Filii Dei Domini nostri Jesu Christi. Ita cum audimus : « Fecit Deus hominem ad imaginem Dei[1] : » quamvis posset usitatius dici, ad imaginem suam : non tamen cogimur aliam personam intelligere in Trinitate, sed ipsam unam eamdemque Trinitatem, qui est unus Deus, et ad cujus imaginem factus est homo.

VIII. Quæ cum ita sint, si eamdem Trinitatis imaginem, non in uno, sed in tribus hominibus acceperimus, patre et matre et filio, non erat ergo ad imaginem Dei factus homo antequam uxor ei fieret, et antequam filium propagarent ; quia nondum erat trinitas. An dicit aliquis : Jam trinitas erat, quia etsi nondum forma propria, jam tamen originali natura et mulier erat in latere viri, et filius in lumbis patris? Cur ergo cum Scriptura dixisset : « Fecit Deus hominem ad imaginem Dei ; » contexuit dicens : « Fecit Deus eum, masculum et fœminam fecit eos, et benedixit eos? » Vel si ita distinguendum est : « Et fecit Deus hominem ; » ut deinde inferatur, « Ad imaginem Dei fecit illum ; » et tertia subjunctio sit, « Masculum et fœminam fecit eos. » Quidam enim timuerunt dicere : Fecit eum masculum et fœminam, ne quasi monstruosum aliquid intelligeretur, sicuti sunt quos hermaphroditos vocant : cum etiam sic non mendaciter possit intelligi utrumque in numero singulari, propter id

[1] Gen. I, 27.

quod dictum est : « Duo in carne una. » Cur ergo, ut dicere cœperam, in natura hominis ad imaginem Dei facta præter masculum et fœminam non commemorat Scriptura? Ad implendam quippe imaginem Trinitatis debuit addere et filium, quamvis adhuc in lumbis patris constitutum, sicut mulier erat in latere. An forte jam facta erat et mulier; et Scriptura brevi complexione constrinxerat, quod postea quemadmodum sit factum, diligentius explicaret; et propterea filius commemorari non potuit, quia nondum erat natus; quasi et hoc non poterat ea brevitate complecti Spiritus sanctus, suo loco postea natum filium narraturus, sicut mulierem de viri latere assumptam suo postmodum loco narravit[1], et tamen hic eam nominare non prætermisit?

IX. Non itaque ita debemus intelligere hominem factum ad imaginem summæ Trinitatis, hoc est, ad imaginem Dei, ut eadem imago in tribus intelligatur hominibus : præsertim cum Apostolus virum dicat esse imaginem Dei, et propterea velamentum ei capitis demat, quod mulieri adhibendum monet, itaque loquens : « Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria » Dei. Mulier autem gloria viri est[2]. » Quid ergo dicemus ad hæc? Si pro sua persona mulier adimplet imaginem Trinitatis, cur ea detracta de latere viri adhuc ille imago dicitur? Aut si et una persona hominis ex tribus potest dici imago Dei, sicut in ipsa summa Trinitate et unaquæque persona Deus est, cur et mulier non est imago Dei? Nam et propterea caput velare præcipitur, quod ille quia imago Dei est prohibetur[3].

X. Sed videndum est quomodo non sit contrarium quod dicit Apostolus, non mulierem, sed virum esse imaginem Dei, huic quod scriptum est in Genesi : « Fe-

[1] Gen. II, 22. — [2] I Cor. XI, 7. — [3] Ibid. 5.

» cit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum, mas-
» culum et fœminam fecit eos, et benedixit eos[1]. » Ad imaginem Dei quippe naturam ipsam humanam factam dicit, quæ sexu utroque completur, nec ab intelligenda imagine Dei separat fœminam. Dicto enim quod fecit Deus hominem ad imaginem Dei, « Fecit eum, inquit, » masculum et fœminam, » vel certe alia distinctione « Masculum et fœminam fecit eos. » Quomodo ergo per Apostolum audivimus virum esse imaginem Dei, unde caput velare prohibetur, mulierem autem non, et ideo ipsa hoc facere jubetur[2]? nisi, credo, illud quod jam dixi, cum de natura humanæ mentis agerem, mulierem cum viro suo esse imaginem Dei, ut una imago sit tota illa substantia : cum autem ad adjutorium distribuitur, quod ad eam ipsam solam attinet, non est imago Dei; quod autem ad virum solum attinet, imago Dei est, tam plena atque integra, quam in unum conjuncta muliere. Sicut de natura humanæ mentis diximus, quia et si tota contempletur veritatem, imago Dei est; et cum ex ea distribuitur aliquid, et quadam intentione derivatur ad actionem rerum temporalium, nihilominus ex qua parte conspectam consulit veritatem, imago Dei est; ex qua vero intenditur in agenda inferiora, non est imago Dei. Et quoniam quantumcumque se extenderit in id quod æternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem Dei, et propterea non est cohibenda, ut se inde contineat ac temperet; ideo vir non debet velare caput. Quia vero illi rationali actioni quæ in rebus corporalibus temporalibusque versatur, periculosa est nimia in inferiora progressio; debet habere potestatem super caput, quod indicat velamentum quo significatur esse cohibenda. Grata est enim sanctis Angelis sacrata et pia significatio. Nam

[1] Gen. I, 27. — [2] I Cor. XI, 7.

Deus non ad tempus videt, nec aliquid novi fit in ejus visione atque scientia, cum aliquid temporaliter ac transitorie geritur, sicut inde afficiuntur sensus vel carnales animalium et hominum, vel etiam cœlestes Angelorum.

XI. In isto quippe manifesto sexu masculi et fœminæ apostolus Paulus occultioris cujusdam rei figurasse mysterium, vel hinc intelligi potest, quod cum alio loco dicat, veram viduam esse desolatam, sine filiis et nepotibus, et tamen eam sperare debere in Dominum, et persistere in orationibus nocte et die [1]: hic indicat mulierem seductam in prævaricatione factam, salvam fieri per filiorum generationem. Et addidit, « Si permanserint in fide et di- » lectione et sanctificatione cum sobrietate [2]. » Quasi vero possit obesse bonæ viduæ, si vel filios non habuit, vel ii quos habuerit, in bonis operibus permanere noluerint. Sed quia ea quæ dicuntur opera bona, tanquam filii sunt vitæ nostræ, secundum quam quæritur cujus vitæ sit quisque, id est, quomodo agat hæc temporalia, quam vitam Græci non ζωὴν, sed βίον vocant; et hæc opera bona maxime in officiis misericordiæ frequentari solent; opera vero misericordiæ nihil prosunt, sive Paganis, sive Judæis qui Christo non credunt, sive quibusque hæreticis vel schismaticis, ubi fides et dilectio et sobria sanctificatio non invenitur: manifestum est quid Apostolus significare voluerit; ideo figurate ac mystice, quia de velando mulieris capite loquebatur [3], quod nisi ad aliquod secretum sacramenti referatur, inane remanebit.

XII. Sicut enim non solum veracissima ratio, sed etiam ipsius Apostoli declarat auctoritas, non secundum formam corporis homo factus est ad imaginem Dei, sed secundum rationalem mentem. Cogitatio quippe turpiter vana est, quæ opinatur Deum membrorum corporalium lineamentis

[1] I Tim. v, 5. — [2] Id. II, 15. — [3] I Cor. XI, 7.

circumscribi atque finiri. Porro autem nonne idem beatus Apostolus dicit: « Renovamini spiritu mentis vestræ, et » induite novum hominem eum qui secundum Deum crea- » tus est[1]? » Et alibi apertius: « Exuentes vos, inquit, » veterem hominem cum actibus ejus, induite novum qui » renovatur in agnitionem Dei secundum imaginem ejus » qui creavit eum[2] ». Si ergo spiritu mentis nostræ renovamur, et ipse est novus homo qui renovatur in agnitionem Dei secundum imaginem ejus qui creavit eum, nulli dubium est, non secundum corpus, neque secundum quamlibet animi partem, sed secundum rationalem mentem, ubi potest esse agnitio Dei, hominem factum ad imaginem ejus qui creavit eum. Secundum hanc autem renovationem efficimur etiam filii Dei per baptismum Christi, et induentes novum hominem, Christum utique induimus per fidem. Quis est ergo qui ab hoc consortio fœminas alienet, cum sint nobiscum gratiæ cohæredes; et alio loco idem Apostolus dicat, « Omnes enim filii Dei » estis per fidem in Christo Jesu. Quicumque enim in » Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est » Judæus neque Græcus, non est servus neque liber, » non est masculus neque fœmina: omnes enim vos unum » estis in Christo Jesu[3]. » Numquidnam igitur fideles fœminæ sexum corporis amiserunt? Sed quia ibi renovantur ad imaginem Dei, ubi sexus nullus est, ibi factus est homo ad imaginem Dei, ubi sexus nullus est, hoc est, in spiritu mentis suæ. Cur ergo vir propterea non debet caput velare, quia imago est et gloria Dei[4]; mulier autem debet, quia gloria viri est, quasi mulier non renovetur spiritu mentis suæ, qui renovatur in agnitionem Dei secundum imaginem ejus qui creavit illum? Sed quia sexu corporis distat a viro, rite potuit in ejus corporali velamento figu-

[1] Ephes. IV, 23. — [2] Coloss. III, 9. — [3] Galat. III, 26. — [4] I Cor. XI, 7.

rari pars illa rationis, quæ ad temporalia gubernanda deflectitur, ut non maneat imago Dei, nisi ex qua parte mens hominis æternis rationibus conspiciendis vel consulendis adhærescit, quam non solum masculos, sed etiam fœminas habere manifestum est.

XIII. Ergo in eorum mentibus communis natura cognoscitur, in eorum vero corporibus ipsius unius mentis distributio figuratur. Ascendentibus itaque introrsus quibusdam gradibus considerationis per animæ partes, unde incipit aliquid occurrere, quod non sit nobis commune cum bestiis, inde incipit ratio, ubi homo interior jam possit agnosci. Qui etiam ipse si per illam rationem cui temporalium rerum administratio delegata est, immoderato progressu nimis in exteriora prolabitur, consentiente sibi capite suo, id est, non eam cohibente atque refrenante illa quæ in specula consilii præsidet quasi virili portione, inveteratur inter inimicos suos [1] virtutis invidos dæmones cum suo principe diabolo: æternorumque illa visio ab ipso etiam capite cum conjuge vetitum manducante subtrahitur [2], ut lumen oculorum ejus non sit cum illo [3]: ac sic ab illa illustratione veritatis ambo nudati, atque apertis oculis conscientiæ ad videndum quam inhonesti atque indecori remanserint, tanquam folia dulcium fructuum, sed sine ipsis fructibus, ita sine fructu boni operis bona verba contexunt, ut male viventes quasi bene loquendo contegant turpitudinem suam.

XIV. Potestatem quippe suam diligens anima, a communi universo ad privatam partem prolabitur: et apostatica illa superbia, quod initium peccati dicitur [4], cum in universitate creaturæ Deum rectorem secuta, legibus ejus optime gubernari potuisset, plus aliquid universo appetens, atque id sua lege gubernare molita, quia nihil

[1] Psal. VI, 8. — [2] Gen. III, 6. — [3] Psal. XXXVII, 11. — [4] Eccli. X, 15.

est amplius universitate, in curam partilem truditur, et sic aliquid amplius concupiscendo minuitur; unde et avaritia dicitur radix omnium malorum [1]: totumque illud ubi aliquid proprium contra leges, quibus universitas administratur, agere nititur, per corpus proprium gerit, quod partiliter possidet: atque ita formis et motibus corporalibus delectata, quia intus ea secum non habet, cum eorum imaginibus, quas memoriæ fixit, involvitur, et phantastica fornicatione turpiter inquinatur, omnia officia sua ad eos fines referens, quibus curiose corporalia ac temporalia per corporis sensus quærit, aut tumido fastu aliis animis corporeis sensibus deditis esse affectat excelsior, aut cœnoso gurgite carnalis voluptatis immergitur.

XV. Cum ergo bona voluntate ad interiora et superiora percipienda, quæ non privatim, sed communiter ab omnibus qui talia diligunt, sine ulla angustia vel invidia casto possidentur amplexu, vel sibi vel aliis consulit; etsi fallatur in aliquo per ignorantiam temporalium, quia et hoc temporaliter gerit, et modum agendi non teneat quem debebat, humana tentatio est. Et magnum est hanc vitam sic degere, quam velut viam redeuntes carpimus, ut tentatio nos non apprehendat nisi humana [2]. Hoc enim peccatum extra corpus est, nec fornicationi deputatur, et propterea facillime ignoscitur [3]. Cum vero propter adipiscenda ea quæ per corpus sentiuntur, propter experiendi vel excellendi vel contrectandi cupiditatem [4], ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit, quidquid agit, turpiter agit; et fornicatur in corpus proprium peccans, et corporearum rerum fallacia simulacra introrsus rapiens et vana meditatione componens, ut ei nec divinum aliquid, nisi tale, videatur, privatim avara fœtatur erroribus, et privatim

[1] I Tim. VI, 10. — [2] I Cor. X, 13. — [3] Id. VI, 18. — [4] Vide Retract. lib. V, n. 3.

prodiga inanitur viribus. Nec ad tam turpem et miserabilem fornicationem simul ab exordio prosiliret: sed sicut scriptum est, « Qui modica spernit, paulatim decidet[1]. »

XVI. Quomodo enim coluber non apertis passibus, sed squamarum minutissimis nisibus repit; sic lubricus deficiendi motus negligentes minutatim occupat, et incipiens a perverso appetitu similitudinis Dei, pervenit ad similitudinem pecorum. Inde est quod nudati stola prima[2], pelliceas tunicas mortalitate meruerunt. Honor enim hominis verus est imago et similitudo Dei, quæ non custoditur nisi ad ipsum a quo imprimitur. Tanto magis itaque inhæretur Deo, quanto minus diligitur proprium. Cupiditate vero experiendæ potestatis suæ, quodam nutu suo ad se ipsum tanquam ad medium proruit. Ita cum vult esse sicut ille sub nullo, et ab ipsa sui medietate pœnaliter ad ima propellitur, id est, ad ea quibus pecora lætantur: atque ita cum sit honor ejus similitudo Dei, dedecus autem ejus similitudo pecoris, « Homo in honore positus » non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, » et similis factus est eis[3]. » Qua igitur tam longe transiret a summis ad infima, nisi per medium sui? Cum enim neglecta charitate sapientiæ, quæ semper eodem modo manet, concupiscitur scientia ex mutabilium temporaliumque experimento, inflat, non ædificat[4]: ita prægravatus animus quasi pondere suo a beatitudine expellitur, et per illud suæ medietatis experimentum pœna sua discit, quid intersit inter bonum desertum malumque commissum, nec redire potest effusis ac perditis viribus, nisi gratia Conditoris sui ad pœnitentiam vocantis et peccata donantis. Quis enim infelicem animam liberabit a corpore mortis hujus, nisi gratia Dei per Jesum Christum

[1] Eccli. XIX, 1. — [2] Gen. III, 21. — [3] Psal. XLVIII, 13. — [4] 1 Cor. VIII, 1.

Dominum nostrum[1]? De qua gratia suo loco, quantum ipse præstiterit, disseremus.

XVII. Nunc de illa parte rationis ad quem pertinet scientia, id est, cognitio rerum temporalium atque mutabilium navandis vitæ hujus actionibus necessaria, susceptam considerationem, quantum Dominus adjuvat, peragamus. Sicut enim in illo manifesto conjugio duorum hominum qui primi facti sunt, non manducavit serpens de arbore vetita, sed tantummodo manducandum persuasit : mulier autem non manducavit sola, sed viro suo dedit, et simul manducaverunt ; quamvis cum serpente sola locuta, et ab eo sola seducta sit[1] : ita et in hoc quod etiam in homine uno geritur et dignoscitur, occulto quodam secretoque conjugio carnalis, vel, ut ita dicam, qui in corporis sensus intenditur, sensualis animæ motus, qui nobis pecoribusque communis est, seclusus est a ratione sapientiæ. Sensu quippe corporis corporalia sentiuntur : æterna vero et incommutabilia spiritalia ratione sapientiæ intelliguntur. Rationi autem scientiæ appetitus vicinus est : quandoquidem de ipsis corporalibus quæ sensu corporis sentiuntur, ratiocinatur ea quæ scientia dicitur actionis ; si bene, ut eam notitiam referat ad finem summi boni ; si autem male, ut eis fruatur tanquam bonis talibus in quibus falsa beatitudine conquiescat. Cum ergo huic intentioni mentis, quæ in rebus temporalibus et corporalibus propter actionis officium ratiocinandi vivacitate versatur, carnalis ille sensus vel animalis ingerit quamquam illecebram fruendi se, id est, tanquam bono quodam privato et proprio, non tanquam publico atque communi quod est incommutabile bonum, tunc velut serpens alloquitur fœminam. Huic autem illecebræ consentire, de ligno prohibito manducare est. Sed iste con-

[1] Rom. VII, 24. — [2] Gen. III, 6.

sensus si sola cogitationis delectatione contentus est, superioris vero auctoritate consilii ita membra retinentur, ut non exhibeantur iniquitatis arma peccato [1] : sic habendum existimo velut cibum vetitum mulier sola comederit [2]. Si autem in consensione male utendi rebus quæ per sensum corporis sentiuntur, ita decernitur quodcumque peccatum, ut si potestas sit, etiam corpore compleatur : intelligenda est illa mulier dedisse viro suo secum simul edendum illicitum cibum. Neque enim potest peccatum non solum cogitandum suaviter, verumetiam efficaciter perpetrandum mente decerni, nisi et illa mentis intentio, penes quam summa potestas est membra in opus movendi, vel ab opere cohibendi, malæ actioni cedat et serviat.

XVIII. Nec sane cum sola cogitatione mens oblectatur illicitis, non quidem decernens esse facienda, tenens tamen et volvens libenter quæ statim ut attigerunt animum respui debuerunt, negandum est esse peccatum, sed longe minus quam si et opere statuatur implendum. Et ideo de talibus quoque cogitationibus venia petenda est, pectusque percutiendum, atque dicendum : « Dimitte nobis de» bita nostra : » faciendumque quod sequitur, atque in oratione jungendum ; « Sicut et nos dimittimus debitori» bus nostris [3]. » Neque enim sicut in illis duobus primis hominibus personam suam quisque portabat, et ideo si sola mulier cibum edisset illicitum, sola utique mortis supplicio plecteretur; ita dici potest in homine uno, si delectationibus illicitis a quibus se continuo deberet avertere cogitatio, libenter sola pascatur, nec facienda decernantur mala, sed tantum suaviter in recordatione teneantur; quasi mulierem sine viro posse damnari : absit hoc credere. Hæc quippe una persona est, unus homo est, totusque damnabitur, nisi hæc quæ sine voluntate

[1] Rom. VI, 13. — [2] Gen. III, 6. — [3] Matth. VI, 12.

operandi, sed tamen cum voluntate animum talibus oblectandi, solius cogitationis sentiuntur esse peccata, per Mediatoris gratiam remittantur.

XIX. Hæc itaque disputatio qua in mente uniuscujusque hominis quæsivimus quoddam rationale conjugium contemplationis et actionis, officiis per quædam singula distributis, tamen in utroque mentis unitate servata, salva illius veritatis historia, quam de duobus primis hominibus viro scilicet ejusque muliere [1], de quibus propagatum est genus humanum, divina tradit auctoritas, ad hoc tantummodo audienda est, ut intelligatur Apostolus imaginem Dei viro tantum tribuendo [2], non etiam fœminæ, quamvis in diverso sexu duorum hominum, aliquid tamen significare voluisse quod in uno homine quæreretur.

XX. Nec me fugit, quosdam qui fuerunt ante nos egregii defensores catholicæ fidei et divini eloquii tractatores, cum in homine uno, cujus universam animam bonam quemdam paradisum esse senserunt, duo ista requirerent, virum mentem, mulierem vero dixisse corporis sensum. Et secundum hanc distributionem qua vir ponitur mens, sensus vero corporis mulier, videntur apte omnia convenire, si considerata tractentur : nisi quod in omnibus bestiis et volatilibus scriptum est non esse inventum viro adjutorium simile illi, et tunc est ei mulier facta de latere [3]. Propter quod ego non putavi pro muliere sensum corporis esse ponendum, quem videmus nobis et bestiis esse communem; sed aliquid volui quod bestiæ non haberent : sensumque corporis magis pro serpente intelligendum existimavi, qui legitur sapientior omnibus pecoribus terrræ [4]. In eis quippe naturalibus bonis, quæ nobis et irrationabilibus animantibus videmus esse communia, vivacitate quadam sensus excellit : non ille de quo scrip-

[1] Gen. III, 24. — [2] I Cor. XI, 7. — [3] Gen. II, 20. — [4] Id. III, 1.

tum est in Epistola quæ est ad Hebræos, ubi legitur: « Perfectorum esse solidum cibum, qui per habitum exer» citatos habent sensus ad separandum bonum a malo[1]; » illi quippe sensus naturæ rationalis sunt ad intelligentiam pertinentes; sed iste sensus quinque-pertitus in corpore, per quem non solum a nobis, verumetiam a bestiis corporalis species motusque sentitur.

XXI. Sed sive isto sive illo, sive aliquo alio modo accipiendum sit, quod Apostolus virum dixit imaginem et gloriam Dei: mulierem autem gloriam viri[2]: apparet tamen cum secundum Deum vivimus, mentem nostram in invisibilia ejus intentam, ex ejus æternitate, veritate, charitate, proficienter debere formari: quiddam vero rationalis intentionis nostræ, hoc est, ejusdem mentis, in usum mutabilium corporaliumque rerum, sine quo hæc vita non agitur, dirigendum; non ut conformemur huic sæculo[3], finem constituendo in bonis talibus, et in ea detorquendo beatitudinis appetitum; sed ut quidquid in usu temporalium rationabiliter facimus, æternorum adipiscendorum contemplatione facimus, per ista transeuntes, illis inhærentes. Habet enim et scientia modum suum bonum, si quod in ea inflat vel inflare assolet, æternorum charitate vincatur, quæ non inflat, sed ut scimus ædificat. Sine scientia quippe nec virtutes ipsæ, quibus recte vivitur, possunt haberi, per quas hæc vita misera sic gubernetur, ut ad illam quæ vere beata est, perveniatur æternam.

XXII. Distat tamen ab æternorum contemplatione actio qua bene utimur temporalibus rebus, et illa sapientiæ, hæc scientiæ deputatur. Quamvis enim et illa quæ sapientia est, possit scientia nuncupari, sicut et Apostolus loquitur, ubi dicit: « Nunc scio ex parte, tunc autem

[1] Hebr. v, 14. — [2] I Cor. xi, 7. — [3] Rom. xii, 2.

» cognoscam sicut et cognitus sum[1]; » quam scientiam profecto contemplationis Dei vult intelligi, quod sanctorum erit præmium summum : tamen ubi dicit : « Alii » quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo » scientiæ secundum eumdem Spiritum[2]; » hæc utique duo sine dubitatione distinguit, licet non ibi explicet quid intersit, et unde possit utrumque dignosci. Verum Scripturarum sanctarum multiplicem copiam scrutatus, invenio scriptum esse in libro Job, eodem sancto viro loquente : « Ecce pietas est sapientia, abstinere autem a malis est » scientia[3]. » In hac differentia intelligendum est ad contemplationem sapientiam, ad actionem scientiam pertinere. Pietatem quippe hoc loco posuit Dei cultum, quæ Græce dicitur θεοσέβεια. Nam hoc verbum habet ista sententia in codicibus Græcis. Et quid est in æternis excellentius quam Deus, cujus solius immutabilis est natura? Et quis cultus ejus, nisi amor ejus, quo nunc desideramus eum videre, credimusque et speramus nos esse visuros; et quantum proficimus, videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem in manifestatione. Hoc est enim quod ait apostolus Paulus : « Facie ad faciem[4]. » Hoc etiam quod Joannes : « Dilectissimi, nunc filii Dei sumus, » et nondum apparuit quid erimus ; scimus quia cum ap» paruerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum si» cuti est[5]. » De his atque hujusmodi sermo ipse mihi videtur esse sermo sapientiæ. Abstinere autem a malis, quam Job scientiam dixit esse rerum procul dubio temporalium est. Quoniam secundum tempus in malis sumus, a quibus abstinere debemus, ut ad illa bona æterna veniamus. Quamobrem quidquid prudenter, fortiter, temperanter et juste agimus, ad eam pertinet scientiam sive

[1] I Cor. XIII, 12.— [2] Id. XII, 8.— [3] Job. XXVIII, 28.— [4] I Cor. XIII, 12. — [5] I Joan. III, 2.

disciplinam, qua in evitandis malis bonisque appetendis actio nostra versatur; et quidquid propter exempla vel cavenda, vel imitanda, et propter quarumque rerum quæ nostris accommodata sunt usibus necessaria documenta, historica cognitione colligimus.

XXIII. De his ergo sermo cum sit, eum scientiæ sermonem puto discernendum a sermone sapientiæ, ad quam pertinent ea quæ nec fuerunt, nec futura sunt, sed sunt, et propter eam æternitatem, in qua sunt, et fuisse et esse et futura esse dicuntur, sine ulla mutabilitate temporum. Non enim sic fuerunt ut esse desinerent, aut sic futura sunt quasi nunc non sint: sed idipsum esse semper habuerunt, semper habitura sunt. Manent autem, non tanquam in spatiis locorum fixa veluti corpora: sed in natura incorporali sic intelligibilia præsto sunt mentis aspectibus, sicut ista in locis visibilia vel contrectabilia corporis sensibus. Non autem solum rerum sensibilium in locis positarum sine spatiis localibus manent intelligibiles incorporalesque rationes, verumetiam motionum in temporibus transeuntium sine temporali transitu stant etiam ipsæ utique intelligibiles, non sensibiles. Ad quas mentis acie pervenire paucorum est; et cum pervenitur, quantum fieri potest, non in eis manet ipse perventor, sed veluti acie ipsa reverberata repellitur, et fit rei non transitoriæ transitoria cogitatio. Quæ tamen cogitatio transiens per disciplinas, quibus eruditur, animus memoriæ commendatur, ut sit quo redire possit, quæ cogitetur inde transire: quamvis si ad memoriam cogitatio non rediret, atque quod commendaverat ibi inveniret, velut rudis ad hoc sicut ducta fuerat duceretur, idque inveniret ubi primum invenerat, in illa scilicet incorporea veritate, unde rursus quasi descriptum in memoria figeretur. Neque enim sicut manet, verbi gratia, quadrati corporis incorporalis et incommu-

tabilis ratio, sic in ea manet hominis cogitatio, si tamen ad eam sine phantasia spatii localis potuit pervenire. Aut si alicujus artificiosi et musici soni per moras temporis transeuntis numerositas comprehendatur, sine tempore stans in quodam secreto altoque silentio, tandiu saltem cogitari potest quandiu potest ille cantus audiri : tamen quod inde rapuerit etsi transiens mentis aspectus, et quasi glutiens in ventrem ita in memoria reposuerit, poterit recordando quodam modo ruminare, et in disciplinam quod sic didicerit trajicere. Quod si fuerit omnimoda oblivione deletum, rursus doctrina duce ad id venietur quod penitus exciderat, et sic invenitur ut erat.

XXIV. Unde Plato ille philosophus nobilis persuadere conatus est vixisse hic animas hominum, et antequam ista corpora gererent : et hinc esse quod ea quæ discuntur, reminiscuntur potius cognita, quam cognoscuntur nova. Retulit enim, puerum quemdam nescio quæ de geometrica interrogatum, sic respondisse, tanquam esset illius peritissimus disciplinæ. Gradatim quippe atque artificiose interrogatus, videbat quod videndum erat, dicebatque quod viderat. Sed si recordatio hæc esset rerum antea cognitarum, non utique omnes vel pene omnes, cum illo modo interrogarentur, hoc possent. Non enim omnes in priore vita geometræ fuerunt, cum tam rari sint in genere humano, ut vix possit aliquis inveniri : sed potius credendum est mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditore, subjuncta sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculus carnis videt quæ in hac corporea luce circumadjacent, cujus lucis capax eique congruens est creatus. Non enim et ipse ideo sine magistro alba et nigra discernit, quia ista jam noverat antequam in hac carne crearetur. Denique cur

de solis rebus intelligibilibus id fieri potest, ut bene interrogatus quisque respondeat quod ad quamque pertinet disciplinam, etiamsi ejus ignarus est? Cur hoc facere de rebus sensibilibus nullus potest, nisi quas isto vidit in corpore constitutus, aut eis quæ noverant indicantibus credidit, seu litteris cujusque, seu verbis. Non enim acquiescendum est eis qui Samium Pythagoram ferunt recordatum fuisset alia nonnulla quæ fuerat expertus, cum hic alio jam fuisset in corpore : et alios nonnullos narrant alii, ejusmodi aliquid in suis mentibus passos : quas falsas fuisse memorias, quales plerumque experimur in somnis, quando nobis videmur reminisci quasi egerimus aut viderimus, quod nec egimus omnino nec vidimus; et eo modo affectas esse illorum mentes etiam vigilantium, instinctu spirituum malignorum atque fallacium, quibus curæ est de revolutionibus animarum falsam opinionem ad decipiendos homines firmare vel serere, ex hoc conjici potest, quia si vere illa recordarentur quæ hic in aliis antea positi corporibus viderant, multis ac pene omnibus id contingeret : quandoquidem ut de vivis mortuos, ita de mortuis vivos, tanquam de vigilantibus dormientes, et de dormientibus vigilantes, sine cessatione fieri suspicantur.

XXV. Si ergo hæc est sapientiæ et scientiæ recta distinctio, ut ad sapientiam pertineat æternarum rerum cognitio intellectualis, ad scientiam vero temporalium rerum cognitio rationalis; quid cui præponendum sive postponendum sit, non est difficile judicare. Si autem alia est adhibenda discretio, qua dignoscantur hæc duo, quæ procul dubio distare Apostolus docet dicens : « Alii » datur quidem per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo » scientiæ secundum eumdem Spiritum[1] : » tamen etiam

[1] I Cor. XII, 8.

istorum duorum quæ nos posuimus evidentissima differentia est, quod alia sit intellectualis cognitio æternarum rerum, alia rationalis temporalium, et huic illam præponendam esse ambigit nemo. Relinquentibus itaque nobis ea quæ sunt exterioris hominis, et ab eis quæ communia cum pecoribus habemus introrsum ascendere cupientibus, antequam ad cognitionem rerum intelligibilium atque summarum quæ sempiternæ sunt veniremus, temporalium rerum cognitio rationalis occurrit. Etiam in hac igitur inveniamus, si possumus, aliquam trinitatem, sicut inveniebamus in sensibus corporis, et in iis quæ per eos in animam vel spiritum nostrum imaginaliter intraverunt; ut pro corporalibus rebus quas corporeo foris positas attingimus sensu, intus corporum similitudines haberemus impressas memoriæ, ex quibus cogitatio formaretur, tertia voluntate utrumque jungente : sicut formabatur foris acies oculorum, quam voluntas ut visio fieret adhibebat rei visibili, et utrumque jungebat, etiam illic ipsa se admovens tertiam. Sed non est hoc coarctandum in hunc librum, ut in eo qui sequitur, si Deus adjuverit, convenienter possit inquiri, et quod inventum fuerit explicari.

LIBER XIII.

Prosequitur de scientia, in qua videlicet, etiam ut a sapientia distinguitur, trinitatem quamdam inquirere libro superiore cœpit, qua occasione hic fidem christianam commendans, explicat quomodo credentium sit fides una et communis. Tum beatitudinem omnes velle, nec tamen omnium esse fidem qua ad beatitudinem pervenitur. Hanc autem fidem in Christo esse definitam qui in carne resurrexit a mortuis, nec nisi per illum liberari quemquam a diaboli dominatu per remissionem peccatorum : et fuse ostendit diabolum non potentia, sed justitia vinci a Christo debuisse. Tandem hujus verba fidei dum memoriæ mandantur, inesse quamdam in animo trinitatem, quia et in memoria sunt verborum soni, etiam quando homo inde non cogitat; et inde formatur acies recordationis ejus, quando de his cogitat; et demum voluntas recordantis atque cogitantis utrumque conjungit.

I. In Libro superiore hujus Operis duodecimo satis egimus discernere rationalis mentis officium in temporalibus rebus, ubi non sola cognitio, verum et actio nostra versatur, ab excellentiore ejusdem mentis officio, quod contemplandis æternis rebus impenditur, ac sola cognitione finitur. Commodius autem fieri puto, ut de Scripturis sanctis aliquid interseram, quo facilius possit utrumque dignosci.

II. Evangelium suum Joannes Evangelista sic exorsus

est : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud » Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio » apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso » factum est nihil : quod factum est in ipso vita erat, et » vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et te- » nebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus a » Deo, cui nomen erat Joannes : hic venit in testimo- » nium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes » crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimo- » nium perhiberet de lumine. Erat lux vera quæ illumi- » nat omnem hominem venientem in hunc mundum. In » mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mun- » dus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum » non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, de- » dit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in no- » mine ejus : qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate » carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. » Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et » vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre » plenum gratiæ et veritatis[1]. » Hoc totum quod ex Evangelio posui, in præcedentibus suis partibus habet quod immutabile ac sempiternum est, cujus contemplatio nos beatos facit : in consequentibus vero permixta cum temporalibus commemorantur æterna. Ac per hoc aliqua ibi ad scientiam pertinent, aliqua ad sapientiam, sicut in libro duodecimo nostra præcessit distinctio. Nam, « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, » et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud » Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum » est nihil : quod factum est in ipso vita erat, et vita » er atluxhominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ » eam non comprehenderunt : » contemplativam vitam

[1] Joan. I, 1-14.

requirit, et intellectuali mente cernendum est. Qua in re quanto magis quisque profecerit, tanto fiet sine dubitatione sapientior. Sed propter id quod ait : « Lux lucet » in tenebris, et tenebræ eam non comprehenderunt : » fide utique opus erat, qua crederetur quod non videretur. Tenebras quippe intelligi voluit, aversa ab hujusmodi luce eaque minus idonea contueri corda mortalium : propter quod adjungit et dicit : « Fuit homo » missus a Deo, cui nomen erat Joannes; hic venit in » testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut » omnes crederent per illum. » Hoc jam temporaliter gestum est, et ad scientiam pertinet, quæ cognitione historica continetur. Hominem autem Joannem in phantasia cogitamus quæ de humanæ naturæ notitia impressa est nostræ memoriæ. Et hoc eodem modo cogitant, sive qui ista non credunt, sive qui credunt. Utrisque enim notum est quid sit homo, cujus exteriorem partem, id est, corpus per corporis lumina didicerunt : interiorem vero, id est, animam in se ipsis, quia et ipsi homines sunt, et per humanam conversationem cognitam tenent : ut possint cogitare quod dicitur : « Fuit homo cui nomen erat » Joannes : » quia et nomina sciunt loquendo et audiendo. Quod autem ibi est, « Missus a Deo; » fide tenent qui tenent : et qui fide non tenent, aut dubitatione ambigunt, aut infidelitate derident. Utrique tamen, si non sunt ex numero nimis insipientium, qui dicunt in corde suo : « Non est Deus[1], » hæc audientes verba, utrumque cogitant, et quid sit Deus, et quid sit mitti a Deo, et si non sicut res se habent, at certe sicut valent.

III. Fidem porro ipsam quam videt quisque in corde suo esse, si credit; vel non esse, si non credit, aliter novimus, non sicut corpora quæ videmus oculis corpo-

1 Psal. XIII, 1.

reis, et per ipsorum imagines quas memoria tenemus, etiam absentia cogitamus : nec sicut ea quæ non vidimus, et ex iis quæ vidimus cogitatione utcumque formamus, et memoriæ commendamus, quo recurramus cum voluerimus, ut illic ea, vel potius qualescumque imagines eorum quas ibi fiximus, similiter recordatione cernamus : nec sicut hominem vivum, cujus animam, etiamsi non videmus, ex nostra conjicimus, et ex motibus corporalibus hominem vivum, sicut videndo didicimus, intuemur etiam cogitando. Non sic videtur fides in corde in quo est ab eo cujus est : sed eam tenet certissima scientia, clamatque conscientia. Cum itaque propterea credere jubeamur, quia id quod credere jubemur, videre non possumus; ipsam tamen fidem quando inest in nobis, videmus in nobis : quia et rerum absentium præsens est fides, et rerum quæ foris sunt intus est fides, et rerum quæ non videntur videtur fides, et ipsa tamen temporaliter fit in cordibus hominum : et si ex fidelibus, infideles fiunt, perit ab eis. Aliquando autem et rebus falsis accommodatur fides : loquimur enim sic, ut dicamus : Habita est ei fides, et decepit. Qualis fides, si tamen et ipsa dicenda est fides, non culpabiliter de cordibus perit, quando eam inventa veritas pellit. Optabiliter autem rerum verarum in easdem res fides transit. Non enim dicendum est : Perit, quando ea, quæ credebantur, videntur. Numquid enim adhuc fides dicenda est, cum definita sit in Epistola ad Hebræos fides, dictumque sit eam esse « Convictionem rerum quæ non videntur[1]? »

IV. Deinde quod sequitur : « Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum : » actio, ut diximus, temporalis est. Temporaliter enim testimonium perhibetur etiam de

[1] Hebr. XI, 1.

re sempiterna, quod est intelligibile lumen. De quo ut testimonium perhiberet, venit Joannes : qui « Non erat » lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. » Adjungit enim : « Erat lux vera quæ illuminat omnem homi- » nem venientem in hunc mundum. In mundo erat, et » mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cog- » novit. In propria venit, et sui eum non receperunt. » Hæc verba omnia, qui Latinam linguam sciunt, ex rebus intelligunt quas noverunt. Quarum aliquæ nobis innotuerunt per corporis sensus, sicut homo, sicut ipse mundus, cujus tam evidentem magnitudinem cernimus, sicut eorumdem verborum soni; nam et auditus sensus est corporis; aliquæ autem per animi rationem, sicut id quod dictum est : « Et sui eum non receperunt : » intelligitur enim, non in eum crediderunt; quod quid sit, nullo corporis sensu, sed animi ratione cognovimus. Ipsorum etiam verborum, non sonos, sed significationes, partim per corporis sensum, partim per animi rationem didicimus. Nec ea verba nunc primum audivimus : sed quæ jam audieramus; et non solum ipsa, verumetiam quæ significarent, cognita memoria tenebamus, et hic agnovimus. Hoc enim nomen dissyllabum cum dicitur : « Mundus, » quoniam sonus est, res utique corporalis per corpus innotuit, id est, per aurem : sed etiam quod significat per corpus innotuit, id est, per oculos carnis. Mundus quippe in quantum notus est, videntibus notus est. At hoc verbum quatuor syllabarum quod est, « Cre- » diderunt, » sono suo, quoniam corpus est, per aurem carnis illabitur : quod autem significat, nullo corporis sensu, sed animi ratione cognoscitur. Nisi enim quid sit, « Crediderunt, » per animum nossemus, non intelligeremus quid non fecerint illi de quibus dictum est : « Et » sui eum non receperunt. » Sonus ergo verbi forinsecus

instrepit auribus corporis, et attingit sensum qui vocatur auditus. Species quoque hominis et in nobis ipsis nobis nota est, et forinsecus in aliis adest corporis sensibus, oculis cum videtur, auribus cum auditur, tactui cum tenetur et tangitur : habet etiam in memoria nostra imaginem suam, incorporalem quidem, sed corpori similem. Mundi denique ipsius mirabilis pulchritudo forinsecus præsto est, et aspectibus nostris, et ei sensui qui dicitur tactus, si quid ejus attingimus : habet etiam ipse intus in memoria nostra imaginem suam, ad quam recurrimus, cum eum vel septi parietibus, vel etiam in tenebris cogitamus. Sed de his imaginibus rerum corporalium, incorporalibus quidem, habentibus tamen similitudines corporum, et ad vitam exterioris hominis pertinentibus, jam satis in undecimo libro locuti sumus. Nunc autem agimus de homine interiore, et ejus scientia, ea quæ rerum est temporalium et mutabilium, in cujus intentionem cum assumitur aliquid, etiam de rebus ad exteriorem hominem pertinentibus, ad hoc assumendum est ut aliquid inde doceatur quod rationalem adjuvet scientiam; ac per hoc rerum quas communes cum animantibus irrationalibus habemus, rationalis usus ad interiorem hominem pertinet; nec recte dici potest cum irrationalibus animantibus eum nobis esse communem.

V. Fides vero de qua in hoc libro aliquanto diutius disputare certa dispositionis nostræ ratione compellimur, quam qui habent, fideles vocantur, et qui non habent, infideles, sicut ii qui venientem in propria Dei Filium non receperunt, quamvis ex auditu in nobis facta sit, non tamen ad eum sensum corporis pertinet qui appellatur auditus, quoniam non est sonus; nec ad oculos hujus carnis, quoniam non est color aut corporis forma; nec ad eum qui dicitur tactus, quoniam corpulentiæ nihil

habet; nec ad ullum omnino sensum corporis, quoniam cordis est res ista, non corporis; nec foris est a nobis, sed in intimis nobis; nec eam quisquam hominum videt in alio, sed unusquisque in semetipso. Denique potest et simulatione confingi, et putari esse in quo non est. Suam igitur quisque fidem apud se ipsum videt: in altero autem credit esse eam, non videt; et tanto firmius credit, quanto fructus ejus magis novit, quos operari solet fides per dilectionem[1]. Quamobrem omnibus de quibus Evangelista subjungit et dicit: « Quotquot autem receperunt » eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt » in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex vo» luntate carnis, neque ex voluntate viri; sed ex Deo nati » sunt[2], » fides ista communis est: non sicut aliqua corporis forma communis est ad videndum omnium oculis quibus præsto est; ex ipsa quippe una omnium cernentium quodam modo informatur aspectus: sed sicut dici potest omnibus hominibus esse facies humana communis; nam hoc ita dicitur, ut tamen singuli suas habeant. Ex una sane doctrina impressam fidem credentium cordibus singulorum qui hoc idem credunt verissime dicimus: sed aliud sunt ea quæ creduntur, aliud fides qua creduntur. Illa quippe in rebus sunt quæ vel esse vel fuisse vel futuræ esse dicuntur: hæc autem in animo credentis est, ei tantum conspicua cujus est; quamvis sit et in aliis, non ipsa, sed similis. Non enim numero est una, sed genere: propter similitudinem tamen et nullam diversitatem magis unam dicimus esse quam multas. Nam et duos homines simillimos cum videmus, unam faciem dicimus et miramur amborum. Facilius itaque dicitur multas animas fuisse singulas utique singulorum, de quibus legimus in Actibus Apostolorum, quod eis fuerit anima una[3];

[1] Galat. v, 6. — [2] Joan. I, 12. — [3] Act. IV, 32.

quam ubi dixit Apostolus : « Una fides[1], » tot eas audet quisquam dicere quot fideles. Et tamen qui dicit : « O » mulier, magna est fides tua[2] : » et alteri, « Modicæ » fidei, quare dubitasti[3]? » suam cuique esse significat. Sed ita dicitur eadem credentium fides una, quemadmodum eadem volentium voluntas una : cum et in ipsis qui hoc idem volunt, sua voluntas sit cuique conspicua, alterius autem lateat, quamvis idem velit, et si aliquibus signis sese indicet, creditur potius quam videtur. Unusquisque autem sui animi conscius non credit utique hanc esse suam, sed plane pervidet voluntatem.

VI. Est quædam sane ejusdem naturæ viventis et ratione utentis tanta conspiratio, ut cum lateat alterum quid alter velit, nonnullæ tamen sint voluntates omnium etiam singulis notæ : et cum quisque homo nesciat quid homo alius unus velit, in quibusdam rebus possit scire quid omnes velint. Unde illa cujusdam mimi facetissima prædicatur urbanitas, qui cum se promisisset in theatro quid in animo haberent, et quid vellent omnes, aliis ludis esse dicturum, atque ad diem constitutum ingenti expectatione major multitudo conflueret, suspensis et silentibus omnibus, dixisse perhibetur : Vili vultis emere, et caro vendere. In quo dicto levissimi scenici omnes tamen conscientias invenerunt suas, eique vera ante oculos omnium constituta, et tamen improvisa dicenti, admirabili favore plauserunt. Cur autem tam magna expectatio facta est illo promittente omnium voluntatem se esse dicturum, nisi quia latent hominem aliorum hominum voluntates? Sed numquid ista latuit istum? Numquid quemquam latet? Qua tandem causa, nisi quia sunt quædam quæ non inconvenienter in aliis de se quisque conjiciat, compatiente vel conspirante vitio seu natura?

[1] Ephes. IV, 5. — [2] Matth. XV, 28. — [3] Id. XIV, 31.

Sed aliud est videre voluntatem suam, aliud, quamvis certissima conjectura, conjicere alienam. Nam conditam Romam tam certum habeo in rebus humanis quam Constantinopolim, cum Romam viderim oculis meis, de illa vero nihil noverim, nisi quod aliis testibus credidi. Et mimus quidem ille vel se ipsum intuendo, vel alios quoque experiendo, vili velle emere, et caro vendere, omnibus id credidit esse commune. Sed quoniam revera vitium est, potest quisque adipisci ejusmodi justitiam, vel alicujus alterius vitii quod huic contrarium est incurrere pestilentiam, qua huic resistat et vincat. Nam scio ipse hominem, cum venalis codex ei fuisset oblatus, pretiique ejus ignarum et ideo quiddam exiguum poscentem cerneret venditorem, justum pretium quod multo amplius erat, nec opinanti dedisse. Quid si etiam sit quisquam nequitia tanta possessus, ut vili vendat quæ dimiserunt parentes, et caro emat quæ consumant libidines? Non est, ut opinor, incredibilis ista luxuries : et si quærantur tales, reperiantur, aut etiam non quæsiti fortassis occurrant, qui nequitia majore quam theatrica, propositioni vel pronuntiationi theatricæ insultent, magno pretio stupra emendo, parvo autem rura vendendo. Largitionis etiam gratia novimus quosdam emisse frumenta carius, et vilius vendidisse suis civibus. Illud etiam quod vetus poëta dixit Ennius : Omnes mortales sese laudarier optant : profecto et de se ipso et de iis quos expertus fuerat, conjecit in aliis, et videtur pronuntiasse hominum omnium voluntates. Denique si et mimus ille dixisset : Laudari omnes vultis, nemo vestrum vult vituperari : similiter quod esset omnium voluntatis dixisse videretur. Sunt tamen qui vitia sua oderint, et in quibus sibi displicent ipsi, nec ab aliis se laudari velint, gratiasque agant objurgantium benevolentiæ, cum ideo vituperan-

tur ut corrigantur. At si dixisset : Omnes beati esse vultis, miseri esse non vultis, dixisset aliquid quod nullus in sua non agnosceret voluntate. Quidquid enim aliud quisquam latenter velit, ab hac voluntate quæ omnibus et in omnibus hominibus satis nota est, non recedit.

VII. Mirum est autem cum capessendæ atque retinendæ beatitudinis voluntas una sit omnium, unde tanta existat de ipsa beatitudine rursus varietas atque diversitas voluntatum : non quod aliquis eam nolit; sed quod non omnes eam norint. Si enim omnes eam nossent, non ab aliis putaretur esse in virtute animi, aliis in corporis voluptate, aliis in utraque, et aliis atque aliis alibi atque alibi. Ut enim eos quæque res maxime delectavit, ita in ea constituerunt vitam beatam. Quomodo igitur ferventissime amant omnes, quod non omnes sciunt? Quis potest amare quod nescit? sicut jam de hac re in libris superioribus disputavi[1]. Cur ergo beatitudo amatur ab omnibus, nec tamen scitur ab omnibus? An forte sciunt omnes ipsa quæ sit, sed non omnes sciunt ubi sit, et inde contentio est? Quasi vero de aliquo mundi hujus agatur loco, ubi debeat quisque velle vivere, qui vult beate vivere, ac non ita quæratur ubi sit beatitudo, sicut quæritur quæ sit? Nam utique si in corporis voluptate est, ille beatus est qui fruitur corporis voluptate : si in virtute animi, ille qui hac fruitur : si in utraque, ille qui fruitur utraque. Cum itaque alius dicit, beate vivere est voluptate corporis frui; alius autem, beate vivere est virtute animi frui : nonne aut ambo nesciunt quæ sit beata vita, aut non ambo sciunt? Quomodo ergo ambo amant eam, si nemo potest amare quod nescit? An forte falsum est quod pro verissimo certissimoque posuimus, beate vivere omnes homines velle? Si enim beate vivere est, verbi gratia, se-

[1] Lib. VIII, c. 4, et seqq., et lib. X, c. I.

cundum animi virtutem vivere; quomodo beate vivere vult, qui hoc non vult? Nonne verius dixerimus, Homo iste non vult beate vivere, quia non vult secundum virtutem vivere, quod solum est beate vivere? Non igitur omnes beate vivere volunt, imo pauci hoc volunt, si non est beate vivere, nisi secundum virtutem animi vivere, quod multi volunt. Ita-ne falsum erit, unde nec ipse (cum Academicis omnia dubia sint), Academicus ille Cicero dubitavit, qui cum vellet in Hortensio dialogo ab aliqua re certa, de qua nullus ambigeret, sumere suæ disputationis exordium, Beati certe, inquit, omnes esse volumus? Absit ut hoc falsum esse dicamus. Quid igitur? an dicendum est etiamsi nihil sit aliud beate vivere, quam secundum virtutem animi vivere, tamen et qui hoc non vult, beate vult vivere? Nimis quidem hoc videtur absurdum. Tale est enim ac si dicamus, Et qui non vult beate vivere, beate vult vivere. Istam repugnantiam quis audiat, quis ferat? Et tamen ad hanc contrudit necessitas, si et omnes beate velle vivere verum est, et non omnes sic volunt vivere, quomodo solum beate vivitur.

VIII. An forte illud est quod nos ab his angustiis possit eruere, ut quoniam diximus ibi quosque posuisse beatam vitam quod eos maxime delectavit, ut voluptas Epicurum, virtus Zenonem, sic alium aliquid aliud, nihil dicamus esse beate vivere, nisi vivere secundum delectationem suam, et ideo falsum non esse quod omnes beate vivere velint, quia omnes ita volunt ut quemque delectat? Nam et hoc populo si pronuntiatum esset in theatro, omnes id in suis voluntatibus invenirent. Sed hoc quoque Cicero cum sibi ex adverso proposuisset, ita redarguit, ut qui hoc sentiunt, erubescant. Ait enim: « Ecce autem non Philosophi quidem, sed prompti tamen ad disputandum, omnes aiunt esse beatos, qui vivant ut ipsi velint: hoc

est quod nos diximus, ut quosque delectat. Sed mox ille subjecit? Falsum id quidem. Velle enim quod non deceat, idipsum miserrimum est : nec tam miserum est non adipisci quod velis, quam adipisci velle quod non oporteat.» Præclarissime omnino atque verissime. Quis namque ita sit mente cæcus, et ab omni luce decoris alienus, ac tenebris dedecoris involutus, ut eum qui nequiter vivit ac turpiter, et nullo prohibente, nullo ulciscente, et nullo saltem reprehendere audente, insuper et laudantibus plurimis, quoniam sicut ait Scriptura divina : « Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniqua gerit, benedicitur[1], » implet omnes suas facinorosissimas et flagitiosissimas voluntates, ideo beatum dicat, quia vivit ut vult : cum profecto quamvis et sic miser esset, minus tamen esset, si nihil eorum quæ perperam voluisset, habere potuisset? Etiam mala enim voluntate vel sola quisque miser efficitur : sed miserior potestate, qua desiderium malæ voluntatis impletur. Quapropter quoniam verum est, quod omnes homines esse beati velint, idque unum ardentissimo amore appetant, et propter hoc cætera quæcumque appetunt ; nec quisquam potest amare quod omnino quid vel quale sit nescit, nec potest nescire quid sit, quod velle se scit ; sequitur ut omnes beatam vitam sciant. Omnes autem beati habent quod volunt, quamvis non omnes qui habent quod volunt continuo sint beati : continuo autem miseri, qui vel non habent quod volunt, vel id habent quod non recte volunt. Beatus igitur non est, nisi qui et habet omnia quæ vult, et nihil vult male.

IX. Cum ergo ex his duobus beata vita constet, atque omnibus nota, omnibus chara sit, quid putamus esse causæ, cur horum duorum, quando utrumque non possunt, magis eligant homines, ut omnia quæ volunt ha-

[1] Psal. IX, 3.

beant, quam ut omnia bene velint etiam si non habeant? An ipsa est pravitas generis humani, ut cum eos non lateat, nec illum beatum esse qui quod vult non habet, nec illum qui quod male vult habet, sed illum qui et habet quæcumque vult bona, et nulla vult mala, ex his duobus quibus beata vita perficitur, quando utrumque non datur, id eligatur potius, unde magis a beata vita receditur; (longius quippe ab illa est quicumque adipiscitur male concupita, quam qui non adipiscitur concupita); cum potius eligi debuerit voluntas bona, atque præponi, etiam non adepta quæ appetit? Propinquat enim beato, qui bene vult quæcumque vult, et quæ adeptus cum fuerit beatus erit. Et utique non mala, sed bona beatum faciunt, quando faciunt: quorum bonorum habet aliquid jam, idque non parvi æstimandum, eam ipsam scilicet voluntatem bonam, qui de bonis quorum capax est humana natura, non de ullius mali perpetratione vel adeptione gaudere desiderat, et bona, qualia et in hac misera vita esse possunt, prudenti, temperanti, forti, et justa mente sectatur, et quantum datur assequitur, ut etiam in malis sit bonus, et finitis malis omnibus atque impletis bonis omnibus sit beatus.

X. Ac per hoc in ista mortali vita erroribus ærumnisque plenissima, præcipue fides est necessaria, qua in Deum creditur. Non enim quæcumque bona, maximeque illa quibus quisque fit bonus, et illa quibus fiet beatus, unde nisi a Deo in hominem veniant, et homini accedant, inveniri potest. Cum autem ex hac vita ab eo qui in his miseriis fidelis et bonus est, ventum fuerit ad beatam, tunc erit vere quod nunc esse nullo modo potest, ut sic homo vivat quomodo vult. Non enim volet male vivere in illa felicitate, aut volet aliquid quod deerit, aut deerit quod voluerit. Quidquid amabitur, aderit: nec desidera-

bitur quod non aderit. Omne quod ibi erit, bonum erit, et summus Deus summum bonum erit, atque ad fruendum amantibus præsto erit; et quod est omnino beatissimum, ita semper fore certum erit. Nunc vero fecerunt quidam sibi Philosophi, sicut eorum cuique placuit, vitas beatas suas, ut quasi propria virtute possent, quod communi mortalium conditione non poterant, sic scilicet vivere ut vellent. Sentiebant enim aliter beatum esse neminem posse, nisi habendo quod vellet, et nihil patiendo quod nollet. Quis autem non qualemcumque vitam qua delectatur, et ideo beatam vocat, vellet sic esse in sua potestate, ut eam posset habere perpetuam? Et tamen quis ita est? Quis vult pati molestias quas fortiter toleret, quamvis eas velit possitque tolerare si patitur? Quis velit in tormentis vivere, etiam qui potest in eis per patientiam tenendo justitiam laudabiliter vivere? Transitura cogitaverunt hæc mala, qui ea pertulerunt, vel cupiendo habere, vel timendo amittere quod amabant; sive nequiter sive laudabiliter. Nam multi per transitoria mala ad bona permansura fortiter tetenderunt. Qui profecto spe beati sunt, etiam cum sunt in transitoriis malis, per quæ ad bona non transitura perveniunt. Sed qui spe beatus est, nondum beatus est: expectat namque per patientiam beatitudinem quam nondum tenet. Qui vero sine ulla spe tali, sine ulla tali mercede cruciatur, quantamlibet adhibeat tolerantiam, non est beatus veraciter, sed miser fortiter. Neque enim propterea miser non est, quia miserior esset, si etiam impatienter miseriam sustineret. Porro si ista non patitur, quæ nollet pati in suo corpore, nec tunc quidem beatus habendus est, quoniam non vivit ut vult. Ut enim alia omittam, quæ corpore illæso ad animi pertinent offensiones, sine quibus vivere vellemus, et sunt innumerabilia; vellet utique si posset ita salvum atque incolume ha-

bere corpus, et nullas ex eo pati molestias, ut id haberet in potestate, aut in ipsius incorruptione corporis: quod quia non habet, ac pendet in incerto, profecto non vivit ut vult. Quamvis enim per fortitudinem sit paratus excipere, et æquo ferre animo quidquid adversitatis acciderit; mavult tamen ut non accidat, et si possit facit; atque ita paratus est in utrumque, ut quantum in ipso est alterum optet, alterum vitet, et si quod vitat, incurrerit, ideo volens ferat, quia fieri non potuit quod volebat. Ne opprimatur ergo sustinet; sed primi nollet. Quomodo ergo vivit ut vult? An quia volens fortis est ad ferenda quæ nollet illata? Ideo igitur id vult quod potest, quoniam quod vult non potest. Hæc est tota, utrum ridenda, an potius miseranda, superborum beatitudo mortalium, gloriantium se vivere ut volunt, quia volentes patienter ferunt, quæ accidere sibi nolunt. Hoc est enim, aiunt, quod sapienter dixit Terentius; « Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possis[1]. » Commode hoc dictum esse, quis negat? Sed consilium est datum misero, ne esset miserior. Beato autem, quales se esse omnes volunt, non recte nec vere dicitur; Non potest fieri quod vis. Si enim beatus est, quidquid vult fieri potest; quia non vult quod fieri non potest. Sed non est mortalitatis hujus hæc vita, nec erit nisi quando et immortalitas erit. Quæ si nullo modo dari homini posset, frustra etiam beatitudo quæreretur; quia sine immortalitate non potest esse.

XI. Cum ergo beati esse omnes homines velint, si vere volunt, profecto et esse immortales volunt: aliter enim beati esse non possent. Denique et de immortalitate interrogati, sicut et de beatitudine, omnes eam se velle respondent. Sed qualiscumque beatitudo, quæ potius voce-

[1] In Andr. scen. 1. Act. 2.

tur quam sit, in hac vita quæritur, imo vero fingitur, dum immortalitas desperatur, sine qua vera beatitudo esse non potest. Ille quippe beate vivit, quod jam superius diximus, et astruendo satis fiximus, qui vivit ut vult, nec male aliquid vult. Nemo autem male vult immortalitatem, si ejus humana capax est Deo donante natura : cujus si non capax est, nec beatitudinis capax est. Ut enim homo beate vivat, oportet ut vivat. Quem porro morientem vita ipsa deserit, beata vita cum illo manere qui potest? Cum autem deserit, aut nolentem deserit procul dubio, aut volentem, aut neutrum. Si nolentem, quomodo beata vita est, quæ ita est in voluntate, ut non sit in potestate? Cumque beatus nemo sit aliquid volendo nec habendo, quanto minus est beatus qui non honore, non possessione, non qualibet alia re, sed ipsa beata vita nolens deseritur, quando ei nulla vita erit? Unde etsi nullus sensus relinquitur, quo sit misera (propterea enim beata vita discedit, quoniam tota vita discedit) : miser est tamen, quandiu sentit, quia scit se nolente consumi propter quod cætera et quod præ cæteris diligit. Non igitur potest vita et beata esse, et nolentem deserere : quia beatus nolens nemo fit : ac per hoc quanto magis nolentem deserendo miserum facit, quæ si nolenti præsto esset miserum faceret. Si autem volentem deserit, etiam sic quomodo beata vita erat, quam perire voluit qui habebat? Restat ut dicant neutrum esse in animo beati, id est, eum deseri a beata vita, cum per mortem deserit tota vita, nec nolle nec velle, ad utrumque enim parato et æquo corde consistere. Sed nec ista beata est vita, quæ talis est, ut quem beatum facit, amore ejus indigna sit. Quomodo enim est beata vita, quam non amat beatus? Aut quomodo amatur, quod utrum vigeat, an pereat, indifferenter accipitur? Nisi forte virtutes, quas propter solam

beatitudinem sic amamus, persuadere nobis audent, ut ipsam beatitudinem non amemus. Quod si faciunt, etiam ipsas utique amare desistimus, quando illam propter quam solam istas amavimus, non amamus. Deinde quomodo erit vera tam illa perspecta, tam examinata, tam eliquata, tam certa sententia, beatos esse omnes homines velle, si ipsi qui jam beati sunt, beati esse nec nolunt, nec volunt? Aut si volunt, ut veritas clamat, ut natura compellit, cui summe bonus et immutabiliter beatus Creator indidit hoc : si volunt, inquam, beati esse qui beati sunt, beati non esse utique nolunt. Si autem beati non esse nolunt, procul dubio nolunt consumi et perire quod beati sunt. Nec nisi viventes beati esse possunt : nolunt igitur perire quod vivunt. Immortales ergo esse volunt, quicumque vere beati vel sunt vel esse cupiunt. Non autem vivit beate, cui non adest quod vult : nullo modo igitur esse poterit vita, veraciter beata, nisi fuerit sempiterna.

XII. Hanc utrum capiat humana natura, quam tamen desiderabilem confitetur, non parva quæstio est. Sed si fides adsit, quæ inest eis quibus dedit potestatem Jesus filios Dei fieri, nulla quæstio est. Humanis quippe argumentationibus hæc invenire conantes, vix pauci magno præditi ingenio, abundantes otio, doctrinisque subtilissimis eruditi, ad indagandam solius animæ immortalitatem pervenire potuerunt. Cui tamen animæ beatam vitam non invenerunt stabilem, id est, veram : ad miserias eam quippe vitæ hujus etiam post beatitudinem redire dixerunt. Et qui eorum de hac erubuerunt sententia et animam purgatam in sempiterna beatitudine sine corpore collocandam putaverunt, talia de mundi retrorsus æternitate sentiunt, ut hanc de anima sententiam suam ipsi redarguant : quod hic longum est demonstrare, sed in libro duodecimo de Civitate Dei, satis a nobis est, quantum

arbitror, explicatum. Fides autem ista totum hominem immortalem futurum, qui utique constat ex anima et corpore, et ob hoc vere beatum, non argumentatione humana, sed divina auctoritate promittit. Et ideo cum dictum esset in Evangelio, quod Jesus « Dederit potestatem » filios Dei fieri iis qui eum receperunt[1]; » et quid sit recepisse eum, breviter fuisset expositum, dicendo : « Cre- » dentibus in nomine ejus ; » quoque modo filii Dei fierent, esset adjunctum : « Qui non est sanguinibus, neque ex » voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo » nati sunt : » ne ista hominum quam videmus et gestamus infirmitas tantam excellentiam desperaret, illico annexum est : « Et Verbum caro factum est, et habitavit in » nobis; » ut a contrario suaderetur quod incredibile videbatur. Si enim natura Dei Filius propter filios hominum misericordia factus est hominis filius, hoc est enim : « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis » hominibus : quanto est credibilius, natura filios hominis gratia Dei filios Dei fieri, et habitare in Deo, in quo solo et de quo solo esse possunt beati participes immortalitatis ejus effecti; propter quod persuadendum Dei Filius particeps nostræ mortalitatis effectus est?

XIII. Eos itaque qui dicunt : Ita-ne defuit Deo modus alius, quo liberaret homines a miseria mortalitatis hujus ut unigenitum Filium Deum sibi coæternum, hominem fieri vellet, induendo humanam animam et carnem, mortalemque factum mortem perpeti? parum est sic refellere, ut istum modum quo nos per Mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum Deus liberare dignatur, asseramus bonum et divinæ congruum dignitati : verumetiam ut ostendamus non alium modum possibilem Deo defuisse, cujus potestati cuncta æqualiter subjacent,

[1] Joan. I, 12.

sed sanandæ nostræ miseriæ convenientiorem modum alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim tam necessarium fuit ad erigendam spem nostram, mentesque mortalium conditione ipsius mortalitatis abjectas, ab immortalitatis desperatione liberandas, quam ut demonstraretur nobis quanti nos penderet Deus, quantumque diligeret? Quid vero hujus rei tanto isto indicio manifestius atque præclarius, quam ut Dei Filius immutabiliter bonus, in se manens quod erat, et a nobis pro nobis accipiens quod non erat, præter suæ naturæ detrimentum, nostræ dignatus inire consortium, prius sine ullo malo suo merito mala nostra perferret, ac si jam credentibus quantum nos diligat Deus, et quod desperabamus jam sperantibus, dona in nos sua sine ullis bonis meritis nostris, imo præcedentibus et malis meritis nostris, indebita largitate conferret?

XIV. Quia et ea quæ dicuntur merita nostra, dona sunt ejus. Ut enim fides per dilectionem operetur[1]: « Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiri- » tum sanctum qui datus est nobis[2]. » Tunc est autem datus, quando est Jesus resurrectione clarificatus[3]. Tunc enim eum se missurum esse promisit et misit : quia tunc, sicut de illo scriptum est, et ante prædictum : « Ascendit » in altum, captivavit captivitatem, dedit dona homini- » bus[4]. » Hæc dona sunt merita nostra, quibus ad summum bonum immortalis beatitudinis pervenimus. « Com- » mendat autem, inquit Apostolus, charitatem suam » Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores esse- » mus, Christus pro nobis mortuus est. Multo magis jus- » tificati nunc in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per » ipsum[5]. » Adhuc addit, et dicit : « Si enim cum inimici

[1] Galat. v, 6. — [2] Rom. v, 5. — [3] Joan. xx, 22; vii, 39, et xv, 26. — [4] Ephes. iv, 8, et Psal. lxvii, 19. — [5] Rom. v, 8-10.

» essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, » multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius[1]. » Quos peccatores dixit prius, hos posterius inimicos Dei; et quos prius justificatos in sanguine Jesu Christi, eos posterius reconciliatos per mortem Filii Dei; et quos prius salvos ab ira per ipsum, eos postea salvos in vita ipsius. Non ergo ante istam gratiam quoquo modo peccatores, sed in talibus peccatis fuimus, ut inimici essemus Dei. Superius autem idem Apostolus nos peccatores et inimicos Dei duobus identidem nominibus appellavit, uno velut mitissimo, alio plane atrocissimo, dicens: « Si enim » Christus, cum infirmi essemus adhuc juxta tempus, pro » impiis mortuus est[2]. » Quos infirmos, eosdem impios nuncupavit. Leve aliquid videtur infirmitas; sed aliquando talis est, ut impietas nominetur. Nisi tamen infirmitas esset, medicum necessarium non haberet: qui est hebraïce Jesus, græce σωτήρ, nostra autem locutione Salvator. Quod verbum latina lingua antea non habebat, sed habere poterat, sicut potuit quando voluit. Hæc autem Apostoli sententia præcedens, ubi ait: « Adhuc » cum infirmi essemus juxta tempus, pro impiis mortuus » est, » cohæret his duabus sequentibus, quarum in una dixit peccatores, in alia inimicos Dei, tanquam illis singulis redideri singula, peccatores ad infirmos, inimicos Dei referens ad impios.

XV. Sed quid est, « Justificati in sanguine ipsius? » Quæ vis est sanguinis hujus, obsecro, ut in eo justificentur credentes? Et quid est: « Reconciliati per mortem Filii » ejus? » Ita-ne vero, cum irasceretur nobis Deus Pater, vidit mortem Filii sui pro nobis, et placatus est nobis? Numquid ergo Filius ejus usque adeo nobis jam placatus erat, ut pro nobis etiam dignaretur mori: Pater vero us-

[1] Rom. v, 10. — [2] Ibid. 6.

que adeo adhuc irascebatur, ut nisi Filius pro nobis moreretur, non placaretur? Et quid est quod alio loco idem ipse Doctor gentium : « Quid, inquit, ergo dicemus ad hæc? » Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui proprio Filio » suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. » Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit[1]? » Numquid nisi jam placatus esset Pater, proprio Filio non parcens pro nobis eum traderet. Nonne videtur hæc illi velut adversa esse sententia? In illa moritur pro nobis Filius, et reconciliatur nobis Pater per mortem ejus : in hac autem tanquam prior nos dilexerit Pater, ipse propter nos Filio non parcit, ipse pro nobis eum tradit ad mortem. Sed video quod et antea Pater dilexit nos non solum antequam pro nobis Filius moreretur, sed antequam conderet mundum, ipso teste Apostolo qui dicit : « Sicut elegit nos » in ipso ante mundi constitutionem[2]. » Nec Filius Patre sibi non parcente pro nobis velut invitus est traditus, quia et de ipso dictum est : « Qui me dilexit, et tradidit » semetipsum pro me[3]. Omnia ergo simul et Pater et » Filius et amborum Spiritus pariter et concorditer ope- » ratur[4] : » tamen justificati sumus in Christi sanguine, et reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus : et quomodo id factum sit ut potero, etiam hic quantum satis videbitur explicabo.

XVI. Quadam justitia Dei in potestatem diaboli traditum est genus humanum, peccato primi hominis in omnes utriusque sexus commixtione nascentes originaliter transeunte, et parentum primorum debito universos posteros obligante. Hæc traditio prius in Genesi significata est, ubi cum serpenti dictum esset : « Terram mandu- » cabis[5] : » homini dictum est : « Terra es, et in terram

[1] Rom. VIII, 31. — [2] Ephes. I, 4. — [3] Galat. II, 20. — [4] Rom. V, 9 — [5] Gen. III, 14.

» ibis [1]. » Eo quod dictum est : « In terram ibis; » mors corporis prænuntiata est, quia nec ipsam fuerat experturus, si permansisset ut factus est rectus : quod vero viventi ait : « Terra es; » ostendit totum hominem in deterius commutatum. Tale est enim : « Terra es : » quale istud : « Non permanebit spiritus meus in hominibus is- » tis, quoniam caro sunt [2]. » Tunc ergo demonstravit eum ei traditum, cui dictum fuerat : « Terram manducabis. » Apostolus autem apertius hoc prædicat, ubi dicit : « Et » vos cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in » quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi » hujus, secundum principem potestatis aëris spiritus » hujus, qui nunc operatur in filiis diffidentiæ, in quibus » et nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis » carnis nostræ, facientes voluntates carnis et affectio- » num : et eramus natura filii iræ, sicut et cæteri [3]. » Filii diffidentiæ sunt infideles, et quis hoc non est antequam fidelis fiat? Quocirca omnes homines ab origine sub principe sunt potestatis aëris, qui operatur in filiis diffidentiæ. Et quod dixi ab origine, hoc est quod dicit Apostolus, natura et se fuisse sicut cæteros : natura scilicet ut est depravata peccato; non ut recta creata est ab initio. Modus autem iste quo traditus est homo in diaboli potestatem, non ita debet intelligi, tanquam hoc Deus fecerit, aut fieri jusserit, sed quod tantum permiserit, juste tamen. Illo enim deserente peccantem, peccati auctor illico invasit. Nec ita sane Deus deseruit creaturam suam, ut non se illi exhiberet Deum creantem et vivificantem, et inter pœnalia mala etiam bona malis multa præstantem. Non enim continuit in ira sua miserationes suas [4]. Nec hominem a lege suæ potestatis amisit, quando in diaboli potestate esse permisit : quia nec ipse diabolus a potestate

[1] Gen. III, 19. — [2] Id. VI, 3. — [3] Ephes. II, 1-3. — [4] Psal. LXXVI, 10.

omnipotentis alienus est, sicut neque a bonitate. Nam et maligni angeli unde qualicumque subsisterent vita, nisi per eum qui vivificat omnia? Si ergo commissio peccatorum per iram Dei justam hominem subdidit diabolo, profecto remissio peccatorum per reconciliationem Dei benignam, eruit hominem a diabolo.

XVII. Non autem diabolus potentia Dei, sed justitia superandus fuit. Nam quid omnipotente potentius? Aut cujus creaturæ potestas potestati Creatoris comparari potest? Sed cum diabolus vitio perversitatis suæ factus sit amator potentiæ, et desertor oppugnatorque justitiæ; sic enim et homines eum tanto magis imitantur, quanto magis neglecta, vel etiam perosa justitia, potentiæ student, ejusque vel adeptione lætantur, vel inflammantur cupiditate : placuit Deo, ut propter eruendum hominem de diaboli potestate, non potentia diabolus, sed justitia vinceretur, atque ita et homines imitantes Christum, justitia quærerent diabolum vincere, non potentia. Non quod potentia quasi mali aliquid fugienda sit; sed ordo servandus est, quo prior est justitia. Nam quanta potentia potest esse mortalium? Teneant ergo mortales justitiam, potentia immortalibus dabitur. Cui comparata quantalibet eorum hominum, qui potentes vocantur in terra, ridicula infirmitas invenitur, et ibi foditur peccatori fovea, ubi videntur mali plurimum posse. Cantat autem Justus et dicit : « Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de » lege tua docueris eum : ut mitiges ei a diebus malignis, » donec fodiatur peccatori fovea. Quoniam non repellet » Dominus plebem suam, et hæreditatem suam non de» relinquet : quoad usque justitia convertatur in judicium, » et qui habent eam, omnes recto sunt corde[1]. » Hoc ergo tempore quo differtur potentia populi Dei, non repellet

[1] Psal. XCIII, 11-15.

Dominus plebem suam, et hæreditatem suam non derelinquet; quantalibet acerba et indigna ipsa humilis atque infirma patiatur, quoad usque justitia quam nunc habet infirmitas piorum, convertatur in judicium, hoc est, judicandi accipiat potestatem: quod justis in fine servatur, cum præcedentem justitiam ordine suo fuerit potentia subsecuta. Potentia quippe adjuncta justitiæ, vel justitia accedens potentiæ judiciariam potestatem facit. Pertinet autem justitia ad voluntatem bonam: unde dictum est ab Angelis nato Christo: « Gloria in excelsis Deo, et in terra » pax hominibus bonæ voluntatis[1]. » Potentia vero sequi debet justitiam, non præire: ideo et in rebus secundis ponitur, id est, prosperis: secundæ autem a sequendo sunt dictæ. Cum enim beatum faciant, sicut superius disputavimus, duæ res, bene velle, et posse quod velis, non debet esse illa perversitas, quæ in eadem disputatione notata est, ut ex duabus rebus quæ faciunt beatum, posse quod velit homo eligat, et velle quod oportet negligat; cum prius debeat habere voluntatem bonam; magnam vero postea potestatem. Bona porro voluntas purganda est a vitiis, a quibus si vincitur homo, ad hoc vincitur ut male velit, et bona jam voluntas ejus quomodo erit? optandum est itaque ut potestas nunc detur, sed contra vitia, propter quæ vincenda potentes nolunt esse homines, et volunt propter vincendos homines: ut quid hoc, nisi ut vere victi falso vincant, nec sint veritate sed opinione victores? Velit homo prudens esse, velit fortis, velit temperans, velit justus, atque ut hæc veraciter possit, potentiam plane optet, atque appetat ut potens sit in se ipso, et miro modo adversus se ipsum pro se ipso. Cætera vero quæ bene vult, et tamen non potest, sicut est immor-

[1] Luc. II, 14.

talitas, et vera ac plena felicitas, desiderare non cesset, et patienter expectet.

XVIII. Quæ est igitur justitia, qua victus est diabolus? Quæ, nisi justitia Jesu Christi? Et quomodo victus est? Quia cum in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen. Et utique justum est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur, in eum credentes quem sine ullo debito occidit. Hoc est quod justificari dicimur in Christi sanguine[1]. Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens sanguis ille effusus est. Unde se dicit in Psalmis in mortuis liberum [2]. Solus enim a debito mortis liber est mortuus. Hinc et in alio Psalmo dicit : « Quæ non rapui, » tunc exolvebam[3] : » rapinam volens intelligi peccatum, quia usurpatum est contra licitum. Unde per os etiam carnis suæ, sicut in Evangelio legitur, dicit, : « Ecce venit » princeps mundi hujus, et in me nihil invenit, id est, » nullum peccatum, sed ut sciant omnes, inquit, quia vo- » luntatem Patris mei facio, surgite, eamus hinc[4]. » Et pergit inde ad passionem ut pro debitoribus nobis quod ipse non debebat exolveret. Numquid isto jure æquissimo diabolus vinceretur, si potentia Christus cum illo agere, non justitia voluisset? Sed postposuit quod potuit, ut prius ageret quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat, et hominem, et Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi : nisi Deus esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse quod voluit; nec ab eo justitiam potentiæ prælatam fuisse, sed ei defuisse potentiam putaremus. Nunc vero humana pro nobis passus est, quia homo erat : sed si noluisset, etiam hoc non pati potuisset, quia et Deus erat. Ideo gratior facta est in humilitate justitia, quia posset si noluisset humilitatem non perpeti tanta in divinitate potentia : ac sic a moriente tam po-

[1] Rom. v, 9. — [2] Psal. LXXXVII, 6. — [3] Id. LXVIII, 5. — [4] Joan. XIV, 30.

tente, nobis mortalibus impotentibus et commendata est justitia, et promissa potentia. Horum enim duorum unum fecit moriendo, alterum resurgendo[1]. Quid enim justius, quam usque ad mortem crucis pro justitia pervenire? Et quid potentius, quam resurgere a mortuis, et in cœlum cum ipsa carne in qua est occisus ascendere? Et justitia ergo prius, et potentia postea diabolum vicit : justitia scilicet, quia nullum peccatum habuit, et ab illo injustissime est occisus; potentia vero, quia revixit mortuus, nunquam postea moriturus[2]. Sed potentia diabolum vicisset, etiam si ab illo non potuisset occidi : quamvis majoris sit potentiæ etiam ipsam mortem vincere resurgendo, quam vitare vivendo. Sed aliud est propter quod justificamur in Christi sanguine, cum per remissionem peccatorum eruimur a diaboli potestate; hoc ad id pertinet, quod a Christo justitia diabolus vincitur, non potentia. Ex infirmitate quippe quam suscepit in carne mortali, non ex immortali potentia crucifixus est Christus : de qua tamen infirmitate ait Apostolus : « Quod » infirmum est Dei, fortius est hominibus[3]. »

XIX. Non est itaque difficile videre diabolum victum, quando qui ab illo occisus est resurrexit. Illud est majus, et ad intelligendum profundius, videre diabolum victum, quando sibi vicisse videbatur, id est, quando Christus occisus est. Tunc enim sanguis ille quoniam ejus erat qui nullum habuit omnino peccatum, ad remissionem nostrorum fusus est peccatorum, ut quia eos diabolus merito tenebat, quos peccati reos conditione mortis obstrinxit, hos per eum merito dimitteret, quem nullius peccati reum immerito pœna mortis affecit. Hac justitia victus, et hoc vinculo vinctus est fortis, ut vasa ejus eriperentur[4], quæ apud eum cum ipso et angeli ejus fuerant vasa iræ, et in

[1] Marc. xv, et xvi. — [2] Rom. vi, 9. — [3] 1 Cor. i, 25. — [4] Marc. iii, 27.

vasa misericordiæ verterentur. Hæc quippe verba ipsius Domini nostri Jesu Christi de cœlo ad se facta, cum primum vocatus est, narrat apostolus Paulus[1]. Nam inter cætera quæ audivit, etiam hoc sibi dictum sic loquitur : « Ad hoc enim tibi apparui, ut constituam te ministrum » et testem eorum quæ a me vides, quibus etiam præeo » tibi, liberans te de populo et de gentibus, in quas ego » mitto te aperire oculos cæcorum ut avertantur a tene- » bris, et a potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remis- » sionem peccatorum, et sortem quæ in sanctis, et fidem » quæ in me est[2]. » Unde et exhortans idem Apostolus credentes ad gratiarum actionem Deo Patri : « Qui eruit » nos, inquit, de potestate tenebrarum, et transtulit in » regnum Filii charitatis suæ in quo habemus redemptio- » nem in remissionem peccatorum[3]. » In hac redemptione tanquam pretium pro nobis datus est sanguis Christi, quo accepto diabolus non ditatus est, sed ligatus : ut nos ab ejus nexibus solveremus, nec quemquam secum eorum quos Christus ab omni debito liber indebite fuso suo sanguine redemisset, peccatorum retibus involutum traheret ad secundæ ac sempiternæ mortis exitium[4] : sed hactenus morerentur ad Christi gratiam pertinentes, præcogniti et prædestinati et electi ante constitutionem mundi[5], quatenus pro illis ipse mortuus est Christus, carnis tantum morte non spiritus.

XX. Quamvis enim et ipsa mors carnis de peccato primi hominis originaliter venerit, tamen bonus ejus usus gloriosissimos martyres fecit. Et ideo non solum ipsa, sed omnia sæculi hujus mala, dolores laboresque hominum, quanquam de peccatorum, et maxime de peccati originalis meritis veniant, unde facta est et ipsa vita vin-

[1] Rom. IX, 22. — [2] Act. XXVI, 16-18. — [3] Coloss. I, 13. — [4] Apoc. XXI, 8. — [5] I Petr. I, 20.

culo mortis obstricta, tamen et remissis peccatis remanere debuerunt, cum quibus homo pro veritate certaret, et unde exerceretur virtus fidelium : ut novus homo per testamentum novum, inter mala hujus sæculi novo sæculo præpararetur, miseriam quam meruit vita ista damnata sapienter tolerans, et quia finietur prudenter gratulans ; beatitudinem vero quam liberata vita futura sine fine habitura est, fideliter et patienter expectans. Diabolus enim a dominatu et a cordibus fidelium foras missus, in quorum damnatione atque infidelitate licet damnatus etiam ipse regnabat, tantum pro conditione mortalitatis hujus adversari sinitur, quantum eis expedire novit ; de quo sacræ litteræ personant per os Apostolicum : « Fi- » delis Deus, qui non permittet vos tentari supra id quod » potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut » possitis sustinere[1]. » Prosunt autem ista mala quæ fideles pie perferunt, vel ad emendanda peccata, vel ad exercendam probandamque justitiam, vel ad demonstrandam vitæ hujus miseriam, ut illa ubi erit beatitudo vera atque perpetua, et desideretur ardentius, et instantius inquiratur. Sed circa eos ista servantur, de quibus Apostolus dicit : « Scimus quoniam diligentibus Deum omnia » cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum » vocati sunt sancti. Quoniam quos ante præscivit, et » prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse » primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædesti- » navit, illos et vocavit ; et quos vocavit, illos et justifi- » cavit ; quos autem justificavit, ipsos et glorificavit[2]. » Horum prædestinatorum nemo cum diabolo peribit, nemo usque ad mortem sub diaboli potestate remanebit. Deinde sequitur quod jam supra commemoravi : « Quid » ergo dicemus ad hæc ? Si Deus pro nobis, quis contra

[1] I Cor. x, 13. — [2] Rom. VIII, 28-30.

» nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis » omnibus tradidit illum, quomodo non et cum illo om- » nia nobis donavit[1]? »

XXI. Cur ergo non fieret mors Christi? Imo cur non prætermissis aliis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos uti posset omnipotens, ipsa potissimum eligeretur ut fieret; ubi nec de divinitate ejus aliquid imminutum est aut mutatum, et de humanitate suscepta tantum beneficii collatum est hominibus, ut a Dei Filio sempiterno eodemque hominis filio mors temporalis indebita redderetur, qua eos a sempiterna morte debita liberaret? Peccata nostra diabolus tenebat, et per illa nos merito figebat in morte. Dimisit ea ille qui sua non habebat, et ab illo immerito est perductus ad mortem. Tanti valuit sanguis ille, ut neminem Christo indutum in æterna morte debita detinere debuerit, qui Christum morte indebita vel ad tempus occidit. « Commendat ergo » charitatem suam Deus in nobis : quoniam cum adhuc » peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. » Multo magis justificati nunc in sanguine ipsius, salvi » erimus ab ira per ipsum[2]. Justificati, inquit, in san- » guine ipsius : » justificati plane in eo quod a peccatis omnibus liberati : liberati autem a peccatis omnibus quoniam pro nobis est Dei Filius, qui nullum habebat, occisus. « Salvi ergo erimus ab ira per ipsum : » ab ira utique Dei, quæ nihil est aliud quam justa vindicta. Non enim sicut hominis, animi perturbatio est ira Dei : sed illius ira est, cui dicit alio loco sancta Scriptura : « Tu » autem, Domine virtutum, cum tranquillitate judicas[3]. » Si ergo justa divina vindicta tale nomen accepit, etiam reconciliatio Dei quæ recte intelligitur, nisi cum talis ira finitur? Nec inimici eramus Deo, nisi quemadmodum

[1] Rom. VIII, 31. — [2] Id. IV, 8. — [3] Sap. XII, 18.

justitiæ sunt inimica peccata, quibus remissis tales inimicitiæ finiuntur, et reconciliantur justo quos ipse justificat. Quos tamen etiam inimicos utique dilexit : quandoquidem proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus, cum adhuc inimici essemus, tradidit eum. Recte ergo Apostolus secutus adjunxit : « Si enim cum inimici » essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii » ejus[1], per quam facta est illa remissio peccatorum; » Multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius. » In vita salvi, qui per mortem reconciliati. Quis enim dubitet daturum amicis vitam suam, pro quibus inimicis dedit mortem suam? « Non solum autem, inquit, sed et » gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. » Non solum, ait, salvi erimus, « Sed et gloriamur : » nec in nobis, sed « In Deo : » nec per nos, sed « Per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus, » secundum ea quæ superius disputata sunt. Deinde subjungit Apostolus : « Propter » hoc sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes » homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt : » et cætera, in quibus prolixius de duobus hominibus disputat, uno eodemque primo Adam, per cujus peccatum et mortem tanquam hæreditariis malis posteri ejus obligati sumus; altero autem secundo Adam, qui non homo tantum, sed etiam Deus est, quo pro nobis solvente quod non debebat, a debitis et paternis et propriis liberati sumus. Proinde quoniam propter unum illum tenebat diabolus omnes per ejus vitiatam carnalem concupiscentiam generatos, justum est ut propter hunc unum dimittat omnes per ipsius immaculatam gratiam spiritalem regeneratos.

[1] Rom. v, 10.

XXII. Sunt et alia multa quæ in Christi incarnatione, quæ superbis displicet, salubriter intuenda atque cogitanda sunt. Quorum est unum, quod demonstratum est homini, quem locum haberet in rebus quas condidit Deus : quandoquidem sic Deo conjungi potuit humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona, ac per hoc jam ex tribus, Deo, anima et carne : ut superbi illi maligni spiritus, qui se ad decipiendum quasi ad adjuvandum medios interponunt, non ideo se audeant homini præponere, quia non habent carnem : et maxime quia et mori in eadem carne dignatus est Filius Dei, ne ideo illi tanquam deos se coli persuadeant, quia videntur esse immortales. Deinde ut gratia Dei nobis sine ullis præcedentibus meritis in homine Christo commendaretur : quia nec ipse ut tanta unitate Deo vero conjunctus una cum illo persona Filius Dei fieret, ullis est præcedentibus meritis assecutus : sed ex quo homo esse cœpit, ex illo est et Deus : unde dictum est : « Verbum caro » factum est[1]. » Etiam illud est, ut superbia hominis » quæ maxime impedimento est ne inhæreatur Deo, per tantam Dei humilitatem redargui posset atque sanari. Discit quoque homo quam longe recesserit a Deo, et quid illi valeat ad medicinalem dolorem, quando per talem Mediatorem redit, qui hominibus et Deus divinitate subvenit, et homo infirmitate convenit. Quod autem majus obedientiæ nobis præberetur exemplum, qui per inobedientiam perieramus, quam Deo Patri Deus Filius obediens usque ad mortem crucis[2]? Quid, præmium ipsius obedientiæ ubi ostenderetur melius, quam in carne tanti Mediatoris, quæ ad vitam resurrexit æternam? Pertinebat etiam ad justitiam bonitatemque Creatoris, ut per eamdem rationalem creaturam superaretur diabolus,

[1] Joan. I, 14. — [2] Philip. II, 8.

quam se superasse gaudebat, et de ipso genere venientem, quod genus origine vitiata per unum tenebat universum.

XXIII. Poterat enimuti que Deus hominem aliunde suscipere, in quo esset mediator Dei et hominum[1], non de genere illius Adam, qui peccato suo genus obligavit humanum; sicut ipsum quem primum creavit, non de genere creavit alicujus. Poterat ergo vel sic, vel alio quo vellet modo creare unum alium de quo vinceretur victor prioris : sed melius judicavit, et de ipso quod victum fuerat genere assumere hominem Deus, per quem generis humani vinceret inimicum; et tamen ex virgine, cujus conceptum spiritus[2], non caro; fides, non libido prævenit. Nec interfuit carnis concupiscentia, per quam seminantur et concipiuntur cæteri, qui trahunt originale peccatum : sed ea penitus remotissima, credendo, non concumbendo sancta est fœcundata virginitas; ut illud quod nascebatur ex propagine primi hominis, tantummodo generis, non etiam criminis originem duceret. Nascebatur namque non trangressionis contagione vitiata natura, sed omnium talium vitiorum sola medicina. Nascebatur homo, inquam, nullum habens, nullum habiturus omnino peccatum, per quem renascerentur liberandi a peccato, qui nasci non possent sine peccato. Quamvis enim carnali concupiscentia, quæ inest genitalibus membris, bene utatur castitas conjugalis; habet tamen motus non voluntarios, quibus ostendit vel nullam se in paradiso ante peccatum esse potuisse, vel non talem fuisse si fuit, ut aliquando resisteret voluntati. Nunc autem illam talem esse sentimus, ut repugnans legi mentis, etiam si nulla est causa generandi, stimulos ingerat coëundi : ubi si ei ceditur, peccando satietur; si non

[1] I Tim. II, 5. — [2] Luc. I, 35.

ceditur, dissentiendo frenetur : quæ duo aliena fuisse a paradiso ante peccatum, dubitare quis possit? Nam neque illa honestas faciebat aliquid indecorum, nec illa felicitas patiebatur aliquid impacatum. Oportebat itaque ut ista carnalis concupiscentia nulla ibi esset omnino, quando concipiebatur virginis partus, in quo nihil dignum morte fuerat inventurus, et eum tamen occisurus auctor mortis, auctoris vitæ morte vincendus : victor primi Adam et tenens genus humanum, victus a secundo Adam et amittens genus christianum, liberatum ex humano genere ab humano crimine, per eum qui non erat in crimine, quamvis esset ex genere; ut deceptor ille ab eo vinceretur genere, quod vicerat crimine. Et hoc ita gestum est, ut homo non extollatur, sed « Qui gloria-» tur, in Domino glorietur[1]. » Qui enim victus est, homo tantum erat; et ideo victus est, quia superbe Deus esse cupiebat : qui autem vicit, et homo erat et Deus; et ideo sic vicit natus ex virgine, quia Deus humiliter, non quomodo alios sanctos, regebat illum hominem, sed gerebat. Hæc tanta Dei dona, et si qua alia sunt, quæ de hac re nobis et quærere nunc et disserere longum est, nisi Verbum caro fieret, nulla essent.

XXIV. Hæc autem omnia quæ pro nobis Verbum caro factum temporaliter et localiter fecit et pertulit, secundum distinctionem quam demonstrare suscepimus, ad scientiam pertinent, non ad sapientiam. Quod autem Verbum est sine tempore et sine loco, est Patri coæternum et ubique totum, de quo si quisquam potest quantum potest veracem proferre sermonem, sermo ille erit sapientiæ : ac per hoc Verbum caro factum, quod est Christus Jesus, et sapientiæ thesauros habet et scientiæ. Nam scribens Apostolus ad Colossenses : « Volo enim vos

[1] 2 Cor. x, 17.

» scire, inquit, quantum certamen habeam pro vobis, » et pro iis qui sunt Laodiciæ, et quicumque non vide- » runt faciem meam in carne, ut consolentur corda » eorum, copulati in charitate et in omnibus divitiis ple- » nitudinis intellectus ad cognoscendum mysterium Dei, » quod est Christus Jesus, in quo sunt omnes thesauri » sapientiæ et scientiæ absconditi [1]. » Quatenus noverat Apostolus thesauros istos, quantum eorum penetraverat, et in eis ad quanta pervenerat, quis potest nosse? Ego tamen secundum id quod scriptum est, « Unicuique au- » tem nostrum datur manifestatio Spiritus ad utilitatem, » alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii » sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum [2], » si ita inter se distant hæc duo, ut sapientia divinis, scientia humanis attributa sit rebus, utrumque agnosco in Christo, et mecum omnis ejus fidelis. Et cum lego, « Verbum caro » factum est, et habitavit in nobis; » in Verbo intelligo verum Dei Filium, in carne agnosco verum hominis filium, et utrumque simul in unam personam Dei et hominis ineffabili gratiæ largitate conjunctum. Propter quod sequitur et dicit, « Et vidimus gloriam ejus, gloriam » quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis [3]. » Si gratiam referamus ad scientiam, veritatem ad sapientiam, puto nos ab illa duarum istarum rerum distinctione, quam commendavimus, non abhorrere. In rebus enim per tempus ortis, illa summa gratia est, quod homo in unitate personæ conjunctus est Deo : in rebus vero æternis summa veritas recte tribuitur Dei Verbo. Quod vero idem ipse est Unigenitus a Patre plenum gratiæ et veritatis, id actum est ut idem ipse sit in rebus pro nobis temporaliter gestis, cui per eamdem fidem mundamur, ut eum stabiliter contemplemur in rebus æternis. Illi

[1] Coloss. II, 1-3. — [2] I Cor. XII, 7, 8. — [3] Joan. XI, 4.

autem præcipui gentium philosophi, qui invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspicere potuerunt[1], tamen quia sine Mediatore, id est, sine homine Christo philosophati sunt, quem nec venturum Prophetis, nec venisse Apostolis crediderunt, veritatem detinuerunt, sicut de illis dictum est, in iniquitate. Non potuerunt enim in his rerum infimis constituti, nisi quærere aliqua media per quæ ad illa quæ intellexerant sublimia pervenirent : atque ita in deceptores dæmones inciderunt, per quos factum est ut immutarent gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium. In talibus enim formis etiam idola instituerunt, sive coluerunt. Scientia ergo nostra Christus est, sapientia quoque nostra idem Christus est. Ipse nobis fidem de rebus temporalibus inserit, ipse de sempiternis exhibet veritatem. Per ipsum pergimus ad ipsum, tendimus per scientiam ad sapientiam : ab uno tamen eodemque Christo non recedimus, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi[2]. Sed nunc de scientia loquimur, post de sapientia, quantum ipse donaverit, locuturi. Nec ista duo sic accipiamus, quasi non liceat dicere, vel istam sapientiam quæ in rebus humanis est, vel illam scientiam quæ in divinis. Loquendi enim latiore consuetudine utraque sapientia, utraque scientia dici potest. Nullo modo tamen scriptum esset apud Apostolum, « Alii datur sermo » sapientiæ, alii sermo scientiæ[3] » : nisi et propriæ singulis nominibus hæc singula vocarentur, de quorum distinctione nunc agimus.

XXV. Jam itaque videamus quid sermo iste prolixus effecerit, quid collegerit, quo pervenerit. Beatos esse se velle, omnium hominum est : nec tamen omnium est fi-

[1] Rom. I, 10. — [2] Coloss. II, 3. — [3] I Cor. I, 28.

des, qua cor mundante ad beatitudinem pervenitur[1]. Ita fit ut per istam quam non omnes volunt, ad illam tendendum sit quam nemo potest esse qui nolit. Beatos esse se velle, omnes in corde suo vident, tantaque est in hac re naturæ humanæ conspiratio, ut non fallatur homo qui hoc ex animo suo de animo conjicit alieno : denique omnes id velle nos novimus. Multi vero immortales se esse posse desperant, cum id quod omnes volunt, id est, beatus nullus esse aliter possit : volunt tamen etiam immortales esse, si possent; sed non credendo quod possint, non ita vivunt ut possint. Necessaria ergo est fides, ut beatitudinem consequamur, omnibus humanæ naturæ bonis, id est, et animi et corporis. Hanc autem fidem in Christo esse definitam, qui in carne resurrexit a mortuis, non moriturus ulterius[2] : nec nisi per illum quemquam liberari a diaboli dominatu, per remissionem peccatorum : in cujus diaboli partibus necesse est miseram esse vitam, eamdemque perpetuam, quæ mors est potius dicenda quam vita, eadem fides habet. De qua et in hoc libro, sicut potui, pro spatio temporis disputavi, cum jam et in quarto libro hujus Operis multa de hac re dixerim; sed ibi propter aliud, hic propter aliud : ibi scilicet ut ostenderem, cur et quomodo Christus in plenitudine temporis a Patre sit missus[3], propter eos qui dicunt, eum qui misit, et eum qui missus est, æquales natura esse non posse; hic autem ad distinguendam activam scientiam a contemplativa sapientia.

XXVI. Placuit quippe velut gradatim ascendentibus in utraque requirere apud interiorem hominem quamdam sui cujusque generis trinitatem, sicut prius apud exteriorem quæsivimus : ut ad illam Trinitatem quæ Deus est, pro nostro modulo, si tamen vel hoc possumus, sal-

[1] Act. xv, 9. — [2] Rom. v, 9. — [3] Galat. iv, 4.

tem in ænigmate et per speculum contuendam exercitatione in his inferioribus rebus mente veniamus[1]. Hujus igitur verba fidei quisquis in solis vocibus memoriæ commendaverit, nesciens quid significent; sicut solent qui græce nesciunt, græca verba tenere memoriter, vel latina similiter, vel cujusque alterius linguæ, qui ejus ignari sunt: nonne habet quamdam in suo animo trinitatem? quia et in memoria sunt illi verborum soni, etiam quando inde non cogitat, et inde formatur acies recordationis ejus, quando de his cogitat; et voluntas recordantis atque cogitantis utrumque conjungit. Nullo modo tamen dixerimus istum, cum hoc agit, secundum trinitatem interioris hominis agere, sed potius exterioris: quia id solum meminit, et quando vult, quantum vult intuetur, quod ad sensum corporis pertinet, qui vocatur auditus, nec aliud quam corporalium rerum, id est, sonorum, tali cogitatione imagines versat. Si autem quod verba illa significant, teneat et recolat; jam quidem aliquid interioris hominis agit: sed nondum dicendus vel putandus est vivere secundum interioris hominis trinitatem, si ea non diligat quæ ibi prædicantur, præcipiuntur, promittuntur. Potest enim etiam ad hoc tenere atque cogitare, ut falsa esse existimans, conetur etiam redarguere. Voluntas ergo illa, quæ ibi conjungit ea quæ memoria tenebantur, et ea quæ inde in acie cogitationis impressa sunt, implet quidem aliquam trinitatem, cum ipsa sit tertia: sed non secundum eam vivitur, quando illa quæ cogitantur velut falsa non placent. Cum autem vera esse creduntur, et quæ ibi diligenda sunt diliguntur, jam secundum trinitatem interioris hominis vivitur: secundum hoc enim vivit quisque quod diligit. Quomodo autem diligantur quæ nesciuntur, sed tantum creduntur? Jam quæstio ista

[1] I Cor. XIII, 32.

tractata est in superioribus libris, et inventum neminem diligere quod penitus ignorat; ex iis autem quæ nota sunt diligi, quando diligi dicuntur ignora. Nunc librum istum ita claudimus, ut admoneamus, quod justus ex fide vivit[1]: quæ fides per dilectionem operatur, ita ut virtutes quoque ipsæ quibus prudenter, fortiter, temperanter, justeque vivitur, omnes ad eamdem referantur fidem: non enim aliter poterunt veræ esse virtutes. Quæ tamen in hac vita non valent tantum, ut aliquando non sit hic necessaria qualiumcumque remissio peccatorum: quæ non fit nisi per eum, qui sanguine suo vicit principem peccatorum. Ex hac fide et tali vita quæcumque notiones sunt in animo fidelis hominis, cum memoria continentur, et recordatione inspiciuntur, et voluntati placent, reddunt quamdam sui generis trinitatem. Sed imago Dei, de qua in ejus adjutorio post loquemur, nondum in ipsa est: quod tunc melius apparebit, cum demonstratum fuerit ubi sit, quod in futuro volumine lector expectet.

[1] Habac. II, 4; Rom. I, 17, et Galat. V. 6.

FINIS TOMI CENTESIMI TRIGESIMI SEPTIMI.

CONCORDANTIA

BIBLIOTHECÆ LATINÆ CUM GALLICA.

BIBLIOTHECA LATINA.	BIBLIOTHECA GALLICA.
Collatio cum Maximino Arianorum episcopo, pag. 3.	Ejusdem analysis, tom. XXII, p. 86.
Contra Maximinum Arianorum episcopum, lib. II, p. 57.	Eorumdem analysis, tom. XXII, p. 86.
De Trinitate, libri XV, p. 181.	Eorumdem analysis, tom. XXII, p. 88 et 89.

INDEX

TOMI CENTESIMI TRIGESIMI-SEPTIMI.

EXPLICIT INDEX.